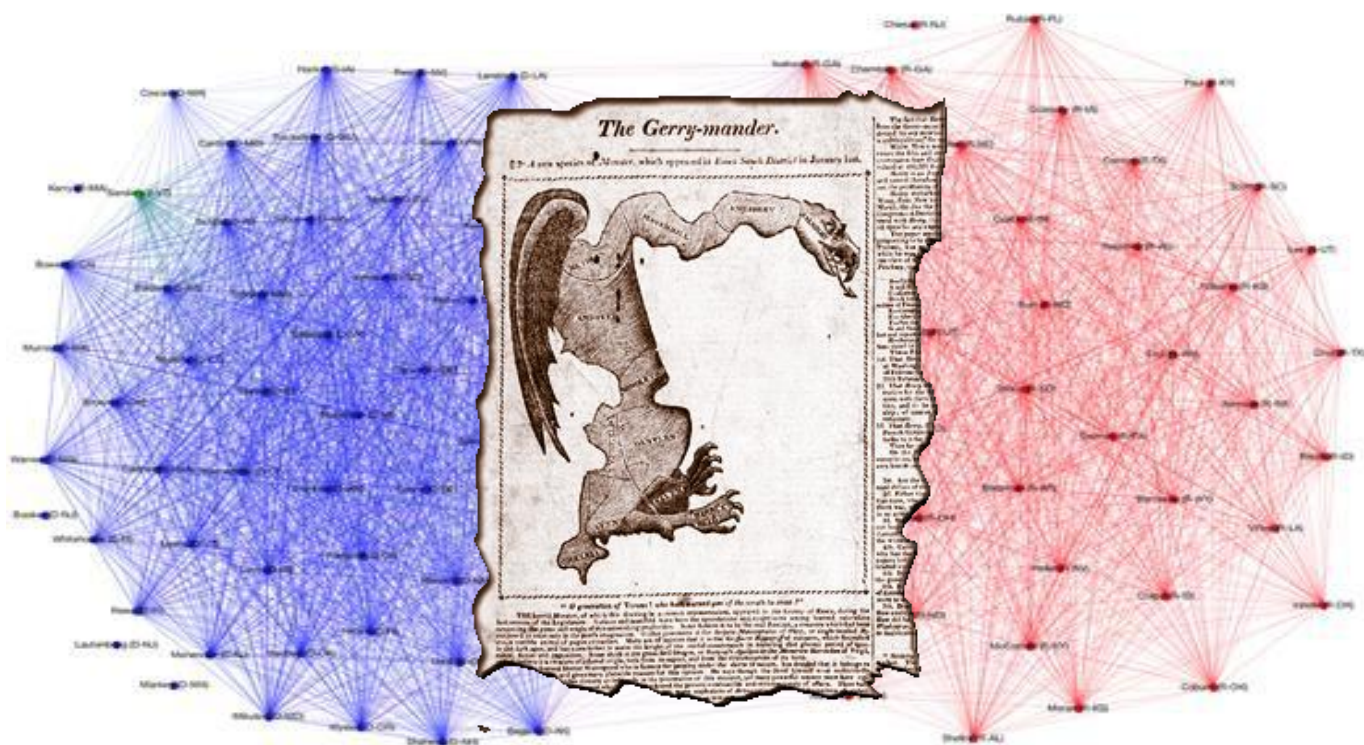

ROLANDAS TUČAS

RINKIMŲ GEOGRAFIJA

Mokomoji knyga

Vilnius

2016

VILNIAUS UNIVERSITETAS
GAMTOS MOKSLŲ FAKULTETAS
GEOGRAFIJOS IR KRAŠTOTVARKOS KATEDRA

Rolandas Tučas

RINKIMŲ GEOGRAFIJA

Mokomoji knyga

Vilnius
2016

Aprobuota

Vilniaus Universiteto Gamtos mokslų fakulteto tarybos 2016 m. kovo 31 d. posėdyje,
protokolas Nr. 2

Recenzavo:

dr. Jurgita Mačiulytė, Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto Geografijos ir
kraštotvarkos katedros profesorė

dr. Vidmantas Daugirdas, Lietuvos socialinių tyrimo centro Visuomenės geografijos ir
demografijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas, Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto
Geografijos ir kraštotvarkos katedros docentas

© Rolandas Tučas, 2016

© Vilniaus universitetas, 2016

ISBN 978-609-459-687-2

TURINYS

IVADAS.....	4
1. RINKIMŲ GEOGRAFIJOS SAMPRATA IR RAIDA.....	5
1.1. Tyrimo objektas	5
1.2. Rinkimų geografijos vieta mokslo sistemoje	6
1.3. Rinkimų geografijos raida.....	6
1.4. Taikomoji rinkimų geografija	11
2. POLITINĖS PARTIJOS IR PARTINĖS SISTEMOS.....	12
2.1. Interesų grupės	12
2.2. Politinių partijų kilmė ir samprata	15
2.3. Politinės ideologijos samprata	18
2.4. Politinio spektro samprata.....	28
2.5. Politinių partijų tipologija	31
2.6. Partinių sistemų samprata ir tipologija.....	38
2.7. Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema	49
3. RINKIMAI IR RINKIMŲ SISTEMOS	52
3.1. Rinkimų principai ir funkcijos	52
3.2. Rinkimų sistemų samprata ir tipologija	54
3.3. Rinkimų į nedalų postą (<i>non-divisible office</i>) ypatumai	65
3.4. Referendumai ir plebiscitai	67
3.5. Lietuvos Respublikos rinkimų sistema	72
4. ELEKTORINIAI TERITORINIAI VIENETAI	88
4.1. Elektorinių teritorijų formavimo principai.....	88
4.2. Manipuliavimas elektorinių teritorinių vienetų ribomis ir jų dydžiu.....	95
4.3. Federacijos subjektų ir Europos Sąjungos narių atstovavimo užtikrinimo problema.....	100
4.4. Elektorinių teritorijų sistemos.....	106
4.5. Lietuvos Respublikos elektorinių teritorijų sistemos.....	108
5. ELEKTORATO ELGESYS IR VIETOS ĮTAKA POLITINĖMS NUOSTATOMS.....	110
5.1. Socialinių politinių priešpriešų samprata	110
5.2. Vietos įtaka rinkėjų politinėms nuostatoms	123
5.3. Lietuvos elektorato bruožai.....	129
5.4. Elektorinio regiono samprata	142
5.5. Ryškesni užsienio valstybių teritorijos elektorinės diferenciacijos atvejai.....	144
5.6. Lietuvos teritorijos elektorinė diferenciacija	170
SVARBIAUSI RINKIMŲ GEOGRAFIJOS TERMINAI IR SĄVOKOS.....	187
LITERATŪRA.....	190

IVADAS

Teritorijos politinės struktūros bei jos kaitos tyrimai savo erdvine apimtimi įvairuoja nuo globalaus iki lokalaus mastelio. Jų pobūdis bei geografinė apimtis priklauso nuo valstybės dydžio ir jos vaidmens geopolitinėje erdvėje, šalyje įsitvirtinusio politinio režimo bei jos akademinėje visuomenėje susiformavusių tradicijų. Įtakingos, imperialistinių ambicijų turinčios, dažniausiai – nedemokratiškos ar nepakankamai demokratiškos valstybės paprastai siekia įsitvirtinti globalioje geopolitinėje erdvėje, todėl jose daug dėmesio skiriama geopolitinės erdvės geografinei analizei. Mažesnių valstybių tyrėjai dažniau apsiriboja regioninio ar lokalaus pobūdžio politiniais geografiniais tyrimais. Politinės geografijos šakos – rinkimų (elektorinės) geografijos atsiradimas ir jos raida neatsiejama nuo demokratijos plėtros, todėl nedemokratiškose valstybėse, kuriose nevyksta laisvi rinkimai, nėra plėtojami ir elektoriniai geografiniai tyrimai, nes jiems trūksta empirinių duomenų, bei domėjimąsi tokio pobūdžio tyrimais varžo įsitvirtinęs režimas. Nedemokratinėse šalyse politiniai geografiniai tyrimai dažniau būna šalityrinio bei geopolitinio pobūdžio. Šie, valstybės geopolitinės įtakos ir jos politinio režimo nulemti politinės geografijos plėtros dėsningumai, būdingi daugeliui šalių. Lietuvoje rinkimų geografijos tradicijos dar nėra gilios. Tarpukaryje, autoritarinio A. Smetonos režimo bei geopolitinių grėsmių kontekste, mūsų šalyje politinė geografija susiformavo ir plėtojosi apsiribodama Lietuvos geopolitinės padėties analize bei šalityra. Lietuvai praradus valstybingumą SSRS okupacijos metais, politinė geografija nebuvo plėtojama. Ir tik 1990 m. atkūrus Nepriklausomybę vėl susidomėta geopolitika, bei Lietuvai nauja politinės geografijos šaka – rinkimų (elektorinė) geografija.

Rinkimų (elektorinė) geografija Vilniaus universiteto Geografijos ir kraštovarkos katedroje dėstoma nuo 2006 m. ir jos populiarumas nuolatos auga – kasmet Vilniaus universiteto geografijos ir kraštovarkos katedroje parengiama po vieną-du bakalauro ir magistro darbus rinkimų geografijos tematika, rengiamos mokslinės publikacijos, VU GKK katedros dėstytojai dalyvauja rengiant Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų vienmandačių apygardų reformos projektus.

Mokymo priemonė susideda iš kelių dalių. Pirmojoje pristatoma rinkimų geografijos samprata ir raida. Studijuojant rinkimų geografiją bei atliekant elektorinius geografinius tyrimus būtina suvokti politinių partijų, partinių sistemų, rinkimų sistemų ir politinės sistemos plačiąją prasme funkcionavimą, todėl 2 ir 3 mokymo priemonės dalys skirtos supažindinimui su šia politologine tematika. Likusios dalys skirtos rinkimų (elektorinės) geografijos tematikai – supažindinama su elektorinių teritorijų formavimo ir jų sistemų problematika, aptariama rinkiminio elgesio sąsaja su rinkėjų sociodemografiniais bei kultūriniais bruožais, teritorinio konteksto įtaka jam, analizuojamos Lietuvos ir kitų šalių teritorijos elektorinė diferenciacija. Mokymo priemonės pabaigoje pateikiamos pagrindinės rinkimų geografijoje naudojamos sąvokos bei jų sampratos.

Mokymo priemonė visų pirma skirta geografijos ir politologijos disciplinų studentams. Leidinys taip pat skirtas visiems, besidomintiems politologija bei politine geografija.

1. RINKIMŲ GEOGRAFIJOS SAMPRATA IR RAIDA

1.1. Rinkimų geografijos tyrimo objektas

Rinkimų (elektorinė) geografija – ta politinės geografijos šaka, tirianti šalies ir atskirų jos regionų politinę geografinę struktūrą¹ ir gyventojų rinkimų elgesio teritorinių skirtumų priežastis. Kitos tyrimų kryptys: rinkimų teritorijų sistemos suformavimo pagrindimas, įvairių visuomenės grupių bei atskirų šalies regionų, federacijos subjektų atstovavimo renkamosiose valdymo institucijose teritoriniai skirtumai, rinkimų apygardų ribų nustatymas ir kt.

Svarbiausias *rinkimų geografijos* tyrimo objektas – tai valstybių grupės, valstybės ar jos regiono teritorijos elektorinė struktūra. Anot V. Petruolio (Petruolis, 2009) – tai elektorato elgesio erdvinė fragmentacija, sąlygota tam tikrų vidinių ar išorinių veiksnių, įskaitant ir geografinius.

Rinkimų (elektorinė) geografija taip pat tyrinėja ir *elektorinius teritorinius vienetų* (ETV) bei jų sistemas. Šiuo aspektu itin svarbūs taikomieji tyrimai. Pavyzdžiui, 2015 m. Lietuvoje atlikti elektoriniai geografiniai tyrimai, siekiant pagrįsti Seimo rinkimų vienmandačių apygardų sistemos reformos projektą (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2015b; Tučas, 2015b). Kaip atskira kryptis – regionų, federacijos subjektų ir kt. atstovaujamosios renkamosios valdžios institucijose tyrimai.

Taigi, galima išskirti tris pagrindinės rinkimų (elektorinės) geografijos tyrimų kryptis:

- valstybių grupės, valstybės ar jos regiono teritorijos elektorinės struktūros ir elektorato pasirinkimą įtakojančių geografinių faktorių tyrimai;
- elektorinių teritorinių vienetų (rinkimų apygardų ir jų sistemų, rinkimų apylinkių) optimizavimui skirti tyrimai;
- atstovavimo geografija – valstybių (pvz., Europos Sąjungos narių), valstybės regionų, federacijos subjektų, savivaldybių ir kt. teritorinių vienetų rinkėjų atstovaujamosios renkamosios valdžios institucijose tyrimai.

Metodai: *Lyginamosios analizės metodai* – rinkimų ir kitų balsavimų rezultatų lyginimas, atsižvelgiant į teritorinius aspektus. *Matematiniai-statistiniai metodai* – rinkimų geografijoje naudojami gausūs empiriniai rinkimų rezultatų ir rinkėjų sociodemografiniai duomenys, todėl jų apdorojimui, priežastinių ryšių nustatymui naudojami *koreliacinės analizės, regresinės analizės, spiečių (klasterinės) analizės* ir kt. *matematiniai-statistiniai metodai*. *GIS erdvinės analizės metodai* – vektorinių sluoksnių perdengimo (*Identify, Intersect*), sujungimo (*Dissolve*), paviršių kūrimo ir atvaizdavimo (duomenų interpoliavimo (*Interpolation*), objektų tankio nustatymo (*Density*)) ir kt. metodai. Tradiciniai *kartografinės analizės metodai* – naudojami atliekant teritorijos elektorinį rajonavimą, gautus rezultatus vaizduojant kartoschemose ir kt.

¹ *Elektorinė teritorijos struktūra, rinkiminė teritorijos struktūra* (angl. *electoral-territorial structure*) – valstybės arba jos regiono teritorijos sąskaida, susidariusi dėl nevienodos rinkėjų paramos skirtingoms politinėms jėgoms raiškos.

1.2. Rinkimų geografijos vieta mokslo sistemoje

Rinkimų (elektorinė) geografija susiformavo keturių mokslo sričių: politologijos, sociologijos, sociokultūrinės antropologijos ir geografijos sankirtoje. Visų šių mokslų tyrimo objektas pačia plačiausia prasme yra visuomenė. Tačiau jie skiriasi tuo, kad visuomenę tyrinėja skirtingais aspektais.

Rinkimų (elektorinė) geografija yra politinės geografijos šaka, tačiau turi individualų santykį su politologijos bei sociologijos mokslais. Rinkėjai yra visuomenės, sociumo dalis, tad jų pasirinkimas priklauso nuo pačių įvairiausių socialinių faktorių, kuriuos paprastai tyrinėja sociologijos mokslas. Elektorato elgesys, rinkimų bei kitų balsavimų analizė yra viena iš svarbiausių politologijos mokslo tyrimo sričių. Politologija daugiau dėmesio skiria visuomenės, jos individų politiniam elgesiui ir tokiam visuomenės kūriniui, kaip valstybė.

Rinkėjai yra žmonės, turintys tam tikrų individualių bruožų, tam tikras minties, elgesio tradicijas, yra prisirišę prie tam tikrų vertybių, priklauso tam tikroms etninėms, religinėms grupėms. Šias žmonijos savybes tiria sociokultūrinė antropologija. Erdvinė šių sociokultūrinių bruožų diferenciacija atsispindi ir teritorijos elektorinėje struktūroje. Tad žmonių sociokultūriniai bruožai svarbūs ir elektorinei geografijai.

Elektorinė teritorijos diferenciacija, elektoriniai teritoriniai vienetai ir jų sistemos turi erdvinę raišką – taigi, tai jau geografijos mokslo sfera.

Dauguma rinkimų geografijos tyrimų atliekama valstybės ar jos regiono teritoriniu lygmeniu. Dažnai akcentuojama, kad rinkimų geografijai trūksta platesnių, apibendrinančio pobūdžio studijų, teorinių modelių. Jų atsiradimą limituoja paties tyrimų objekto specifika. Kiekvienoje valstybėje yra savitos partijos, partinės sistemos, skiriasi valstybės valdymo, rinkimų sistemos. Tad atlikti platesnės apimties, kelias valstybes apimančius darbus yra gana sudėtinga. Santykinai dažniau apsiribojama individualiais autoriniais modeliais. Tuo rinkimų geografija skiriasi nuo kitų politinės geografijos šakų: valstybių politinės geografijos, geopolitikos, limologijos. Tačiau panaši į politinę regionalistiką, nes tyrinėja vidines valstybės politines geografines ypatybes, tačiau kiek kitu aspektu – analizuodama elektorato erdvinį elgesį.

1.3. Rinkimų geografijos raida

Rinkimų geografija yra pakankamai jauna mokslo šaka. Jos raida neatsiejama nuo laisvų rinkimų bei demokratijos normų įsitvirtinimo. Vieni iš pirmųjų garsesnių šios geografijos krypties tyrinėtojų buvo XX a. pradžios Prancūzijos regioninės geografijos mokyklos atstovas ir rinkimų geografijos pradininkas A. Zigfridas (*Andre Siegfried*) bei JAV kultūrinės regioninės mokyklos atstovas Karlas Saueris (*Carl Sauer*) (Tailor, Flint, 2000). Tačiau iki pat XX a. 6-ojo dešimtmečio elektoriniai geografiniai tyrimai Europoje buvo daugiau atsitiktinio pobūdžio. XX a. 1-oje pusėje rinkimų

geografijos vystymąsi Europoje stabdė įsitvirtinę nedemokratiniai režimai. Šiame geopolitikos klestėjimo laikotarpyje rinkimų geografija iš viso buvo pamiršta. Vakarų Europoje ja aktyviau imta domėtis tik po II pasaulinio karo įsitvirtinat demokratijai. Tuo tarpu nedemokratinėse socialistinėse Rytų ir Vidurio Europos šalyse, kai kuriose autoritarinio valdymo stiliaus neatsisakiusiose Pietų Europos šalyse (Ispanijoje, Graikijoje) rinkimų geografija pradėta domėtis tik šioms šalims tapus demokratinėmis – Pietų Europos šalyse – nuo XX a. 8-ojo deš., Rytų ir Vidurio Europoje – tik XX a. pab. JAV, Kanadoje, Jungtinėje Karalystėje elektoriniai geografiniai tyrimai nenutrūkstamai buvo plėtojami visą XX a., tačiau plačiau domėtis šia politinės geografijos šaka taip pat pradėta tik nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio. Tam įtakos turėjo ne tik to meto socialinis bei geopolitinis kontekstas, tačiau ir metodologinės priežastys. Rinkimų geografija iš kitų politinės geografijos šakų pirmiausia išsiskiria tyrimų metodologija – joje, panašiai kaip ir socialiniuose geografiniuose, demografiniuose tyrimuose, plačiai taikomi matematiniai-statistiniai, GIS analizės ir kt. tyrimo metodai. Todėl naują impulsą rinkimų geografijos plėtrai XX a. 2-oje pusėje davė „kiekybinė revoliucija“ moksle. Gausūs empiriniai duomenys, matematinų-statistinių metodų, kompiuterinių technologijų platus panaudojimas juos apdorojant, paskatino spartų rinkimų geografijos populiarumo augimą.

Šiuo metu elektoriniai geografiniai tyrimai atliekami daugumoje pasaulio demokratių valstybių. Kaip ir anksčiau, intensyviausiai rinkimų geografija plėtojama Vakarų Europos, Šiaurės Amerikos šalyse, tačiau rinkimų geografija žinoma ir Vidurio, Rytų Europos, Rytų Azijos ir Okeanijos, Lotynų Amerikos ir net Afrikos šalyse. Vieni garsiausių XX a. II pusės rinkimų geografijos klasiko – norvego S. Rokkano (*Stein Rokkan*) Norvegijos elektorinės struktūros sisteminiai tyrimai bei jo pasiūlyta keturių kritinių socialinių takoskyrų koncepcija (Rokkan, 1970; Tailor, Flint, 2000; Agnew, 2002), tapo puiku pavyzdžiu ir teoriniu pagrindu atliekant ne tik Norvegijos, bet ir kitų šalių teritorijos elektorinės diferenciacijos analizę. Plačiai žinomi ir Jungtinės Karalystės socialinės ir rinkimų geografijos atstovų R. Johnston (*Ron Johnston*) ir Ch. Pattie (*Charles Pattie*) atliekami išsamūs, metodologiniu aspektu itin vertingi JK elektorinės struktūros tyrimai, kuriuose teritorijos elektorinė diferenciacija analizuojama integraliai tiriant jos sociodemografinę diferenciaciją (Johnston, Pattie, 2006; Johnston ir kt., 2008). Pastaruoju metu vis daugiau dėmesio skiriama regioninio bei lokalaus pobūdžio elektoriniams geografiniams tyrimams, ypač – tuose regionuose, kuriuose sparti gyventojų sudėties kaita. Intensyvūs urbanizacijos bei suburbanizacijos procesai aktualūs daugeliui šalių, todėl visame pasaulyje vis aktualesniais tampa miestų bei juos supančios aplinkos integralūs geografiniai tyrimai (Hirsch, 1968; Adell, 1999; Walks, 2005, 2006; Vaughan ir kt., 2009).

Lietuvoje rinkimų (elektorinė) geografija susidomėta gana vėlai. Pirmieji darbai rinkimų geografijos tematika parengti tik XX a. pab. atkūrus Nepriklausomybę. XX a. 1-oje pusėje, per gana trumpą demokratinio politinio režimo bei partinės konkurencijos šalyje laikotarpį (1918–1926 m.) rinkimų geografija susidomėti nespėta. Po to sekę autoritarinio A. Smetonos valdymo, nacistinės

Vokietijos ir Sovietų Sąjungos okupacijos dešimtmečiai buvo nepalankūs rinkimų geografijos atsiradimui, nes autoritarinio režimo sąlygomis nebuvo demokratijos bei partinės konkurencijos. Ir tik XX a. pabaigoje, įvykus pirmiesiems laisviems Seimo rinkimams Nepriklausomoje Lietuvoje (1992 m.), jų rezultatų teritorinio pasiskirstymo pagrindu paskalbta P. Kavaliausko ir V. Daugirdo publikacija „*Lietuvos politinio rajonavimo problema*“ (Kavaliauskas, Daugirdas, 1993a).

XX a. pab. – XXI a. pr. rinkimų (elektorinės) geografijos laikotarpį galima suskirstyti į du etapus:

1) Pirmasis apėmė 1993–2002 m. laikotarpį. Šiuo laikotarpiu rinkimų geografija dar tik pradėta domėtis, paskalbtos kelios mokslinės bei populiaros publikacijos (Kavaliauskas, Daugirdas, 1993a, 1993b; Sadauskas, 1993; Kavaliauskas, 1995; Labulytė, 1998; Daugirdas, 1998, 2000), pasirodė pirmieji bakalauro ir magistro studijų baigiamieji darbai (Davidonis, 1998, 2000).

2) Antrasis rinkimų geografijos įsitvirtinimo Lietuvoje etapas prasidėjo 2003 m. ir tęsiasi iki šiol. Šiam etapui būdingas spartus rinkimų geografijos populiarumo augimas tyrinėtojų bei baigiamuosius studijų darbus rengiančių studentų tarpe. Nuo 2003 m. rinkimų geografijos tematika parengiama vis daugiau publikacijų (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003; Kavaliauskas, Petrulis, 2004; Platakis, 2004; Petrulis, 2006a, 2006b, 2007; Petrulis, Kavaliauskas, 2008; Savickaitė ir kt., 2013; Baranauskaitė, Tučas, 2014; Ubarevičienė ir kt., 2015; Baranauskaitė ir kt., 2015) ir bakalauro bei magistro studijų baigiamųjų darbų (Platakis, 2003; Valiūnaitė, 2003; Petrulis, 2005; Volochovič, 2006, Mozūraitytė, 2010, 2012; Ivanauskytė, 2011; Šavelis, 2011; Rudokaitė, 2012, 2014; Janušaitė, 2013; Savickaitė, 2013; Baranauskaitė, 2015; Pajarskas, 2015; Kriauciūnaitė, 2016). 2009 m. Vilniaus universiteto Geografijos ir kraštotvarkos katedroje (VU GKK) Valdas Petrulis parengė ir apgynė rinkimų geografijai reikšmingą daktaro disertaciją „*Lietuvos politinio lauko teritorinė struktūra (elektorinio metodo pagrindu)*“ (Petrulis, 2009). 2015 m. vasario 5 d., Lietuvos Respublikos Seimo rūmuose Lietuvos Respublikos vyriausios rinkimų komisijos (VRK), UAB Hnit-Batic, VU GKK ir Lietuvos Respublikos Seimo iniciatyva surengta konferencija „*Rinkimų geografija: nuo rinkimų elgsenos analizės iki būsimų rinkimų planavimo*“ (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2015), kurioje pranešimus skaitė VU GKK ir VU TSPMI dėstytojai ir studentai, Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomeninės geografijos ir demografijos instituto ir UAB „Hnit-Baltic“ mokslininkai bei specialistai (Baranauskaitė, Tučas, 2015; Daugirdas, 2015; Dotas, 2015; Hnit-Baltic, 2015; Janušaitė, Tučas, 2015; Rudokaitė, Tučas, 2015; Savickaitė ir kt., 2015; Tučas, 2015a; Tučas ir kt., 2015). Dar vienas svarbus taikomas aspektas – 2015 m. parengtas Seimo rinkimų vienmandačių apygardų ribų reformos projektas (autorius – R. Tučas), kuris 2015 m. gruodžio mėn. 16 d. patvirtintas VRK posėdyje kaip naujas Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų vienmandačių apygardų žemėlapis (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2015b; Tučas, 2015b).

Lietuvoje rinkimų geografijai skirtuose darbuose vyrauja įvairi tematika:

Metodologinio pobūdžio darbams priskirtinos P. Kavaliausko, V. Petrulio, V. Valiūnaitės publikacijos (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003; Kavaliauskas, Petrulis, 2004; Petrulis, Kavaliauskas, 2008) bei V. Petrulio daktaro disertacija (Petrulis, 2009).

Visos Lietuvos teritorijos elektorinės struktūros analizei skirti darbai, kuriuose nemažai dėmesio skirta šalies teritorijos elektoriniam rajonavimui, atliekami nuo pat 1993 m. Kartais tai kompleksiniai tyrimai (Petrulis, 2009), tačiau dėl empirinių duomenų gausos ir kt. priežasčių dažniau apsiribojama tik vienos ar dviejų-trijų rūšių rinkimų tyrimais. Dažniausiai siauresnio pobūdžio tyrimai ir teritorijos rajonavimas buvo atliekami naudojant tik Seimo (Kavaliauskas, Daugirdas, 1993; Labulytė, 1998), tik Prezidento (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003; Valiūnaitė, 2003; Platakis, 2004) ar tik savivaldos (Mozūraitytė, 2010, 2012) rinkimų duomenis. M. Jastramskis (VU TSPMI) daktaro disertacijoje ir publikacijose įvairias apsektais analizavo rinkėjų elgsenos kaitą savivaldybių tarybų rinkimuose 1995–2011 m. laikotarpyje (Jastramskis, 2011, 2013). Nors disertacijos autorius tyrimų duomenų nepateikė kartoschemose, tačiau disertacijoje pateikti grafikai bei tyrimų rezultatai įdomūs ir geografiniu aspektu. Vėlyvesniuose tokio pobūdžio darbuose nors ir apsiribojama tik vienos rūšies rinkimų rezultatų analize, tačiau siekiama į tyrimus įtraukti kuo daugiau empirinių duomenų, taip apimant gana platų chronologinį laikotarpį. Kituose visos Lietuvos teritorijos elektorinės struktūros analizei skirtuose darbuose naudojami kelių rūšių rinkimų empiriniai duomenys, tačiau susiaurinama analizuojama problematika. Tai rinkiminiam aktyvumo (Ivanauskytė, 2011), elektorato geopolitinių preferencijų (Rudokaitė, 2012) teritorinei raiškai ir rajonavimui skirti tyrimai.

Kaip atskirą elektorinių geografinių tyrimų grupę tikslinga išskirti *politinių jėgų (pirmiausia – partijų) įtakos zonų bei populiarumo teritorinės raiškos tyrimus*. Tačiau kol kas tokių pobūdžio tyrimų atlikta itin mažai – tirta tik Tėvynės Sąjungos įtakos bei populiarumo teritorinė raiška (Davidonis, 1998, 2000). Tai gana perspektyvi tematika, todėl neabejotinai ateityje turėtų sulaukti didesnio tyrėjų ir studentų dėmesio.

Studentų baigiamuosiuose darbuose neapsiribota tik Lietuvos teritorijos elektorinės diferenciacijos tyrimais. Yra parengta pora darbų, skirtų *užsienio šalių elektorinės struktūros tyrimams*. Pirmasis tokio pobūdžio darbas – Europos Sąjungos šalių politinio susiskaldymo geografinė analizė (Šavelis, 2011), kitas panašaus pobūdžio plačios apimties darbas skirtas Šiaurės Europos šalių elektorinės struktūros analizei (Janušaitė, 2013). Vertinant tai, kad ne visose „naujosiose“ demokratijose rinkimų geografija yra plėtojama taip sėkmingai, kaip Lietuvoje, galbūt tikslinga elektorinius geografinius tyrimus perkelti ir už Lietuvos ribų.

Tačiau pastaruoju metu populiariausiais tapo *regioniniai elektoriniai geografiniai tyrimai*. Ilgą laiką Lietuvoje regioninio pobūdžio elektoriniai geografiniai tyrimai nesulaukė nors kiek platesnio tyrinėtojų susidomėjimo. Iki pat 2013 m. buvo paskelbta tik pora nedidelės apimties publikacijų, skirtų

Ignalinos AE ir Šiaurės Lietuvos regionams (Daugirdas, 1998, 2000). Tačiau pastaruoju metu ši tematika sulaukė nemažo tyrinėtojų ir studentų dėmesio. Studentų darbuose bandyta detaliau iširti atskirų Lietuvos regionų elektorinę diferenciaciją (Rudokaitė, 2014; Pajarskas, 2015). Pažymėtinas J. Rudokaitės magistro darbas, kuriame panaudoti ne tik įdomesni kartografinės analizės metodai, tačiau pabandyta detaliau aptarti įvairaus hierarchinio lygmens Žiemgalos regiono gyvenviečių (savivaldybių centrų; mažųjų miestų; miestelių; kaimo vietovių) rinkėjų politinių preferencijų bendrumus bei skirtumus (Rudokaitė, 2014). Tačiau pačiais inovatyviausiais regioninio pobūdžio darbais laikytini Lietuvos didžiųjų miestų ir jų priemiestinių zonų tyrimai. A. Baranauskaitė ir R. Tučas analizavo Vilniaus miesto elektorinę struktūrą bei jos raidą (Baranauskaitė, Tučas, 2014; Baranauskaitė, 2015). A. Baranauskaitės magistro darbas išsiskiria kompleksišku bei metodologiniu naujumu – jis žymi perėjimą prie matematinių statistinių metodų, pirmiausia – koreliacinės analizės platesnio panaudojimo². 2013–2015 m. net dvi Lietuvos ir užsienio mokslininkų grupės (I. Savickaitė, D. Krupickaitė ir R. Tučas, 2013; R. Ubarevičienė, D. Burneika ir M. van Ham, 2015) kompleksiskai (sociodemografiniu, kultūriniu, elektoriniu, suburbanizacijos procesų analizės aspektais) analizavo Vilniaus m. priemiestines zonas (Savickaitė, 2013; Savickaitė ir kt., 2013; Ubarevičienė ir kt., 2015). 2015–2016 m. atliktas panašaus pobūdžio kompleksinis Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų-regionų elektorinės bei sociodemografinės teritorinės diferenciacijos tyrimas (Baranauskaitė ir kt., 2015).

Atliekant elektorinius geografinius tyrimus, kaip empiriniai duomenys dažniausiai naudojami susisteminti VRK skelbiami detalūs balsavimų rinkimuose bei referendumuose rezultatai. Tačiau atlikta pora tyrimų, kuriuose naudoti įvairių politinių jėgų reprezentavimo Lietuvos savivaldybių tarybose (Mozūraitytė, 2010, 2012) bei ES šalių-narių ir jas reprezentuojančių politinių jėgų atstovavimo ES Parlamente duomenys (Šavelis, 2011).

Lietuvos valstybei reikšmingi rinkimų geografijos specialistų atlikti *taikomieji tyrimai*, kurių rezultatas – parengtas ir VRK patvirtintas 2016 m. Seimo rinkimų vienmandačių apygardų žemėlapis (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2015b; Tučas, 2015b).

Pabaigai svarbu pastebėti, kad absoliuti dauguma darbų rinkimų geografijos tematika Lietuvoje parengta Vilniaus universiteto Geografijos ir kraštotvarkos katedros dėstytojų bei studentų. Galima teigti, kad rinkimų geografija Lietuvoje, lyginant su kaimyninėmis šalimis, yra santykinai labiau pažengusi ir turi neblogą plėtros perspektyvą.

² Koreliacinės analizės metodai (*Pirsono tiesinė koreliacija*) jau naudoti ir 2004 m. Klaipėdos universiteto mokslo leidinyje „Tiltai“ paskelbtoje T. Platakio publikacijoje, skirtoje 2000 m. ir 2002 m. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų elektorinei geografinei analizei (Platakis, 2004).

1.4. Taikomoji rinkimų geografija

Rinkimų geografijai aktualus taikomasis aspektas. Jis jau buvo paliestas aptariant rinkimų apygardų sistemos reformos projektų rengimą (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2015b; Tučas, 2015b). Tačiau *rinkimų teritorijų sistemos optimizavimas* – tik viena iš svarbesnių taikomųjų sričių.

Kita sritis – elektorinių geografinių tyrimų panaudojimas *rinkimų kompanijos regioninės strategijos* parengimui. Tokio pobūdžio taikomieji tyrimai yra populiarūs Vakarų šalyse, jais dažniausiai suinteresuotos rinkimuose dalyvaujančios politinės jėgos. Viena iš svarbiausių keliamų užduočių – efektyvus ribotų finansinių ir žmogiškųjų resursų teritorinis paskirstymas. Kiekvienas kandidatas ar partija turi planuoti savo rinkiminę kampaniją, jai skirtų resursų paskirstymą, o tam būtina įvertinti savo galimybes skirtinguose regionuose. Ranguojamos teritorijos, nustatomi įvairiausi tiksliniai regionai: svarbūs, mažiau svarbūs; regionai su didesne ar mažesne tos partijos ar kandidato palaikymo potencialu. Regionai, kuriuose verta skirti daugiau lėšų rinkiminei kampanijai, ir kur to daryti neapsimoka. Taip pat tiriami ir konkrečiai partijai ar kandidatui nepalankūs regionai. Bandoma išsiaiškinti kokios priežastys tai įtakoja. O kartu bandoma rasti būdų, kaip patraukti rinkėją. O tam, kaip taisyklė, geriausiai tinka vietinių problemų ir jų sprendimo būdų akcentavimas. Žinoma, tokio pobūdžio tyrimus galima panaudoti ir kitam tikslui – kad sumenkinti priešininkų partijos ar kandidato galimybes jį palaikančiuose regionuose („*juodosios technologijos*“).

Teritorijos, priklausomai nuo rinkimų kompanijos tikslų, dalijamos į tam tikras jų tikslines grupes:

- vienur reikia įtikinti neapsisprendusius rinkėjus balsuoti už tą partiją ar kandidatą;
- kitur pakanka tik mobilizuoti savo tradicinį elektoratą;
- dar kitur – įtikinti rinkėjus nebalsuoti už oponentus (partijas ar kandidatus) (*kontragitacija*), ar net persivilioti juos į savo pusę (ypač – iš ideologiškai artimų partijų).

Tiksliniams regionams išskirti yra:

- analizuojami ankstesnių rinkimų duomenys;
- atsižvelgiama į gyventojų apklausas;
- vertinami ekonominiai, socialiniai regiono statistiniai ypatumai, elektorato socialiniai ir kultūriniai aspektai;
- atsižvelgiama į vietines problemas.

Taigi, ideali rinkiminė agitacinė programa, politinė reklama iš tikrųjų negali nebūti teritoriškai nediferencijuota. O tai didina taikomųjų elektorinių geografinių tyrimų aktualumą.

2. POLITINĖS PARTIJOS IR PARTINĖS SISTEMOS

2.1. Interesų grupės

Visuomenės politinis susiskaldymas aiškiausiai išreiškiamas per interesų grupių skaičių ir jų įtaką visuomenėje. Interesų grupės vaidina itin svarbų vaidmenį šalies politinių partijų ir partinės sistemos formavimosi ir jos palaikymo procese.

Anot JAV politologo K. Jandos (*Kenneth Janda*) **interesų grupė** – tai *organizuota individualių, turinčių tuos pačius tikslus ir siekiančių daryti įtaką įvairių lygių valdžios politikai, struktūra*. Interesų grupės išreiškia arba išskiria socialiai reikšmingus poreikius ir reikalavimus iš įvairiausių interesų aibės visuomenėje (Krupavičius, 1999a).

Istorinė interesų grupių raida. Istorškai pirmosios šiuolaikinės interesų grupės formavosi dar XVIII a. pab. ir XIX a. pr. XIX a. pirmoje pusėje Vakarų šalyse, pirmiausia JAV, kūrėsi pirmosios profsąjungos, blaivybės judėjimai, grupės prieš vergovę, religinės organizacijos. XIX a. antroje pusėje – kūrėsi valstiečių, moterų organizacijos, gausiai steigėsi profesinės sąjungos. Ypač daug įvairius interesus atstovaujančių grupių įsisteigė JAV. Europoje jų būta mažiau. Vienas iš JAV Konstitucijos „tėvų“ Dž. Madisonas (*James Madison*) teigė, kad konstitucija privalo skatinti ir reguliuoti daugelio interesų raišką, kad neįsitvirtintų vienas atskiras monopolinis interesas. Vėliau toks požiūris buvo pavadintas *pliuralizmu* (Krupavičius, 1999a).

Interesų pliuralizmo ir jų varžybų rezultatas yra *kompromisas*, ir nuosaikumas, nes nei viena grupė negali patenkinti jokių savo tikslų neatsižvelgdama į savo varžovų interesus.

XIX a. viduryje JAV pirmą kartą panaudotas *lobisto* terminas (angl. *lobby* – kuluarai, prieangis). Lobizmas yra suprantamas kaip veiksmai, kuriais daroma įtaka įvairiausiems valdžios institutų sprendimams (Krupavičius, 1999a; Prazauskas, Unikaitė, 2007).

Interesų grupių vėlesnį augimą atspindėjo ne tik kiekybinis jų narių skaičiaus augimas, bet ir pačių grupių skaičiaus bei jų įvairovės didėjimas. Lietuvoje priskaičiuojama virš tūkstančio įvairiausių visuomeninių organizacijų. Tačiau narių gausa jos nepasižymi. Tuo tarpu JAV 1994 m. net apie 70 proc. suaugusių gyventojų priklausė kokiai nors savanoriškai organizacijai. Amerikiečiai dažnai net vadinami „asocijuoto pliuralizmo visuomene“. XX a. 8-9 dešimtmetyje labai išaugo nevyriausybių aplinkosaugos organizacijų („žaliųjų“) skaičius, kurių dalis vėliau tapo politinėmis partijomis. Tačiau mažėja tradicinių interesų grupių (religinių, profesinių, moterų organizacijų) skaičius (Krupavičius, 1999a). Naujosiose demokratijose šalia besiformuojančių ir palyginus dar labai silpnų tradicinių interesų grupių itin aktyviai veikia bei didžiulę įtaką korumpuotoms politinėms jėgoms daro kriminalizuotos šešėlinės lobistinės struktūros.

Interesų grupių tipologija. JAV politologas G. A. Almondas (*Gabriel A. Almond*), pagal interesų grupių teisinį statusą, jų organizacinę struktūrą bei veiklos metodus, išskyrė 4 interesų grupių tipus

(Krupavičius, 1999a) (*aut. past.* pirmuosius du G. A. Almondo išskirtus tipus (anoniminės ir neasocijuotos grupės) dėl jų panašumo tikslinga apjungti į vieną tipą):

1. **Anoniminės ir neasocijuotos grupės** – tai trumpalaikiai sambūriai dėl vienos ar kitos problemos sprendimo (stichiniai streikai, mitingai, demonstracijos, piketai). Anoniminės grupės (dar vadinamos *neformaliais judėjimais*) dažniausiai aktyviai veikia nedemokratinėse šalyse, kuriose stokoja teisėtų interesų pateikimo būdų. Pavyzdžiui, jos buvo svarbus demokratizacijos veiksnys SSRS ir Vidurio Europoje XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje. Anoniminės grupės naudoja netradicinius politinius veiksmus, o kartais – ir politinę prievartą. Anoniminių ir neasocijuotų grupių organizacinė struktūra yra neformali ir dažnai menkai išvystyta, o jų veiksmai dažnai yra stichiški. Ilgainiui anoniminės ir neasocijuotos grupės arba išyra, arba tampa asocijuotomis organizacijomis.
2. **Asocijuotos grupės** sukuriamos ir įteisinamos kaip asociacijos, atstovauja tam tikrus interesus ir siekia skleisti savo požiūrį bei vertybes visuomenėje. Geriausi asocijuotų grupių pavyzdžiai – profesinės sąjungos, darbdavių asociacijos, pilietinės organizacijos. Narystės požiūriu asocijuotos grupės gali būti atviros – kai kiekvienas asmuo gali tapti jos nariu, ir uždaros – kai nariais gali tapti tik asmenys, kurie atitinka tam tikrus kriterijus (socialinis statusas, profesija ir kt.). Asocijuotų grupių veikla reglamentuota tam tikrų taisyklių (įstatų), jos turi aiškią organizacinę struktūrą, interesai artikuliuojami ir pristatomi visuomenei vadovaujantis įstatuose apibrėžtomis procedūromis. Asocijuotos grupės yra įteisinamos, jų veikla reguliuojama įstatymais. Ilgainiui asocijuotos interesų grupės gali tapti politinėmis partijomis.
3. **Institucinės grupės** yra kariuomenė, valdininkija, bažnyčia ir kitos formalios organizacijos. Joms būdinga pakankamai aiški ir formali organizacinė struktūra.

Naudojant įvairias dimensijas (socialines, ekonomines ir kt.) interesų grupes galima grupuoti į tam tikras jų **grupes**:

- **Profesinės sąjungos.** Profesinės sąjungos gali būti bendros arba susiskaidę pagal profesijas. Profesinės sąjungos dažniausiai šiek tiek skiriasi ir ideologiniu aspektu (Krupavičius, 1999a). Profsąjungos visuomet vadovaujasi kairiuoliška ideologija, tačiau daugumoje demokratiškos valstybių yra tam tikrų ideologinių skirtumų. Vakarų, Vidurio Europos, Šiaurės Amerikos ir kai kuriose Rytų Azijos šalyse dominuoja nuosaikesnės socialdemokratinės pakraipos profsąjungos, Pietų ir Rytų Europos, Lotynų Amerikos šalyse didesnę įtaką turi radikalios komunistinės ir socialistinės profsąjungos. Lotynų Amerikoje gana įtakingos ir kairiuoliškos katalikiškos pakraipos profsąjungos. Profesinių sąjungų grupei galima priskirti ir studentų organizacijas. Profsąjungoms būdinga plati narystė, glaudūs ryšiai su kairiosiomis (komunistų, socialistų) ir centro kairiosiomis (socialdemokratų) ar net religinės bei tautinės pakraipos politinėmis partijomis. Kai kuriose Pietų ir Vakarų Europos, Azijos šalyse (Prancūzijoje,

- Italijoje, Ispanijoje, Graikijoje, Tailande ir kt.) profsajungos dažnai rengia didžiules protesto akcijas, ūkį paralyžiuojančius streikus, aktyviai priešinasi liberalioms reformoms. Profesinės sąjungos – seniai susiformavusi interesų grupė, tačiau pastaruoju metu (XX a. pab. – XXI a. pr.) stebimas gana spartus profsajungų veiklos aktyvumo ir jų įtakos silpnėjimas.
- *Verslo interesų grupės.* Verslo struktūros vienijasi į bendras verslo (pvz., Lietuvos pramonininkų konfederacija) ir šakines (bankininkų, energetikų ir kt.) asociacijas. Joms dažnai priskiriamos ir darbdavių organizacijos, kurios dažnai veikia kaip atsvara profsajungoms. Dažniausiai remia centro dešiniąsias – liberalias bei konservatyvias politines jėgas.
 - *Smulkios komercinių interesų grupės.* Apima smulkius prekybininkus (pvz., turgaviečių ir kt.), paslaugų tiekėjus. Dažniausiai pasisako už nuosaikų valstybinę ekonomikos reguliavimą, stambiojo kapitalo, ypač monopolijų, veiklos reguliavimą, dažniau remia nuosaikias centro kairiąsias politines jėgas (socialdemokratų, socialliberalų).
 - *Agrarinės grupės.* Vienos seniausių interesų grupių. Šiuo metu jų vaidmuo tolydžiai mažėja (Krupavičius, 1999a). Tačiau daugelyje Vakarų Europos valstybių (pvz., Prancūzijoje) jos vis dar išlieka gana įtakingomis. Agrarinių grupių lobistai siekia valstybės subsidijų žemės ūkiui, žemės ūkio produkcijos importo ribojimo. Agrarinės interesų grupės, panašiai kaip profsajungos, rengia masines protesto akcijas. Jos išlieka gana konservatyviomis, aktyviai priešinasi rinkos liberalizavimo reformoms. Daugelyje pasaulio šalių veikia agrarinių interesų grupių remiamos agrarinės partijos (pvz. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga).
 - *Aplinkosaugos grupės* yra naujas demokratinės politikos reiškinys, suklestėjęs tik XX a. 7-8-ame dešimtmėčiuose (nors tokių organizacijų būta jau ir XIX a.) (Krupavičius, 1999a). Dažniausiai aplinkosauginės (arba „žaliųjų“) organizacijos domisi vietinėmis bei regioninėmis aplinkosaugos problemomis. Tačiau yra ir labai įtakingų, globalias problemas akcentuojančių organizacijų (*Greenpeace*, Vokietijos žaliųjų judėjimas ir kt.). Aplinkosauginės grupės naudoja įvairias spaudimo technikas: veikia rinkimuose per partijas (Vokietijoje, Skandinavijos šalyse gana įtakingos žaliųjų partijos), užsiima lobizmu, teisminėmis procedūromis, rengia protesto akcijas, aktyviai skleidžia savo idėjas visuomenėje (Krupavičius, 1999a).
 - *Bažnyčia ir tradicinės religinės grupės.* Demokratinėse valstybėse religinės konfesijos yra teisėtos, valstybės pripažintos institucijos (Krupavičius, 1999a). Tačiau dauguma Vakarų valstybių yra pasaulietinės – jose bažnyčia atskirta nuo valstybės. Religinės organizacijos elgiasi labai nevienodai. Romos katalikų bažnyčia, o ypač – islamas gana aktyviai siekia įsitraukti į politiką, dažniausiai veikdamos per konservatyvias politines jėgas (krikščionio demokratų partijos, konservatyvios ir nacionalistinės partijos). Protestantų bažnyčios politiškai mažiau angažuotos. Bažnytinės organizacijos ir tradicinės religinės grupės siekia įtakos švietimo sistemai, interesų atstovavimui svarbiais moralės klausimais (šeimos politika,

prekybos alkoholiu ribojimas ir kt.). Šiais klausimais jos atstovauja aiškiai konservatyvią poziciją. Tačiau nuosaikesnės religinės konfesijos tarptautinėje politikoje vaidina pozityvų vaidmenį pasisakydamos už žmogaus teises, nusiginklavimo ir taikos įtvirtinimo politiką. Nedemokratinėse šalyse (pvz., kai kuriose Lotynų Amerikos, Pietryčių ir Rytų Azijos, Afrikos valstybėse) nuosaikios religinės konfesijos (krikščionių, budistų ir kt.) aktyviai dalyvauja pilietinių ir žmogaus teisių gynime.

- *Kariuomenė, policija ir kt. jėgos struktūros.* Demokratijos tradicijoms neturinčiose šalyse dalyvauja politikoje tiesiogiai (perversmai ir pan.). Demokratijose armijos politinis vaidmuo yra ribojamas per jos civilinę kontrolę (Krupavičius, 1999a).
- *Naujieji socialiniai ir kultūriniai judėjimai.* Tai įvairios netradicinės religinės ir kultūrinės (dažniausiai jaunimo) organizacijos, judėjimai ir kt. Dažniausiai siekia pripažinimo visuomenėje, gina įvairių mažumų teises, dalyvauja visuomenės švietimo projektuose. Šioje grupėje santykinai dažniau dominuoja anoniminės ir neasocijuotos interesų grupės, kurios paprastai remia liberalias ar kairiųjų politines jėgas.

Skiriami šie *interesų grupių veiklos būdai* (Krupavičius, 1999a):

- tiesioginė sąveika su valdžios institucijomis (lobizmas, teismai, korupcija ir kt.);
- netiesioginė įtaka per politines partijas (parama, atstovavimas, dalyvavimas programų kūrimo ir kt.);
- netiesioginė įtaka per viešąją nuomonę (protestai, propaganda, visuomenės informavimas per žiniasklaidą, bylinėjimaisi ir kt.);
- prievartos aktai (terorizmas, jėgos panaudojimas protesto akcijose, kiti neteisėti veiksmai).

2.2. Politinių partijų kilmė ir samprata

Politinė partija (lot. *pars* – dalis) – tai savanoriška naryste grindžiama visuomeninė organizacija, kuri siekia įtakos valstybėje, dažnai bando užimti postus valdžioje, atstovauja tam tikrus „agreguotus“ interesus bei juos išreiškia savo veikla (Krupavičius, 1999b). Tikrose demokratinėse politinėse sistemose politinės partijos yra svarbiausia politinės veiklos organizacinė forma.

Partijų ir interesų grupių tarpusavio santykis. Brandžioje visuomenėje politinės partijos yra ta institucija, kuri agreguoja ir atstovauja tam tikrų visuomenės sluoksnių interesus, kurių pagrindu, kartu atsižvelgdama į kitų (jos neatstovaujamų) visuomenės sluoksnių bei valstybės interesus, paskelbia visuomenei strategines ir taktines nuostatas svarbiausiais klausimais bei per savo pilnai ar dalinai (partijų koalicija) kontroliuojamas institucijas (pvz., vyriausybę) siekia jas įgyvendinti. Susipažinę su partijų programomis, taip pat partijų kandidatais į renkamas pareigybes, piliečiai gali deleguoti į valdžios institucijas tas partijas, kurioms jie patiki atstovavimo teisę (Krupavičius, 1999b; Prazauskas,

Unikaitė, 2007). Ideologinio atstovavimo nuostata dažnai būna išreikšta partijų pavadinimuose: komunistai, socialistai, socialdemokratai, žalieji, socialliberalai, liberalai, krikščionys demokratai, konservatoriai, tautininkai ir kt.

Takoskyrą tarp interesų grupių ir partijų nubrėžia partijų siekiai laimėti konkurenciją dėl vietų valdžioje. Tuo tarpu interesų grupės nesiekia tiesiogiai kontroliuoti viešosios valdžios (Krupavičius, 1999b). Tačiau iš interesų grupių gali laipsniškai susiformuoti politinės partijos.

Politinės piliečių grupės atsirado kartu su valdžia, nes kiekvienas, turėjęs valdžią arba jos siekęs, negalėjo apsieiti be šalininkų. Jau senovės Graikijos poliuose ir Romos Respublikoje būta partijų, kuriomis vadintos nedidelės asmenų, turėjusių bendrus politinius interesus, grupės (Krupavičius, 1999b). Panašiu, dažnai tarpusavyje aršiai konfliktuojančių politinių grupių būta ir viduramžių Europoje. Tačiau šiuolaikinio tipo partijos susiformavo tik XIX a. Iki tol egzistavusios politinio pobūdžio grupės buvo tik bendraminčių elitiniai klubai. Kurį laiką Europoje ir Šiaurės Amerikoje vyravo neigiamas požiūris į partijas. Kaip nepartinis prezidentas išrinktas G. Vašingtonas (*George Washington*) teigė, kad partijos gali uzurpuoti valdžią ir taip sunaikinti demokratiją. Tuomet vyravo požiūris, kad partijos vadovaujasi tik egoistiniais interesais, todėl siekdamos valdžios supriešina visuomenę (Krupavičius, 1999b; Prazauskas, Unikaitė, 2007).

Šiuolaikinių partijų ankstyviausiais pirmtakais buvo politiniai klubai, kurie atsirado Anglijoje formuojantis parlamentarizmui ir išreiškė susipriešinusią aristokratijos (konservatyvieji interesai) (Toriai) ir besiformuojančios buržuazijos (liberalieji interesai) (Vigai) grupių interesus. Daugumoje kitų Europos šalių partijos nuo XVIII a. pab. formavosi kaip opozicija absoliutizmui (Krupavičius, 1999b; Prazauskas, Unikaitė, 2007).

Partijų formavimasis paspartėjo XIX a. antroje pusėje (JAV – XIX a. pradžioje), ypač – vykstant revoliucijoms, kada susikūrė dauguma klasinių partijų: buržuazijos (liberalios), aristokratijos (ir iš dalies – valstietijos) (konservatyvios), darbininkų (socialistinės).

Partijų atsiradimas sietinas su rinkimais, ypač – rinkimų teisės išplėtimu. Vieną vertus, siekdamos daugiau rinkėjų paramos, parlamentinės grupės pradėjo kurti savo klubus bei regionines organizacijas. Kitą vertus, profesinės sąjungos, religinės bendruomenės, tautiniai klubai, siekdami patekti į parlamentą, įsijungė į rinkimų procesą ir susiformavo kaip partijos (pvz., Didžiosios Britanijos Leiboristų partija). XX a. partijos paplito visame pasaulyje. Afrikoje jos dažnai kūrėsi genčių pagrindu, Azijoje – religiniu, regioniniu ir klasiniu pagrindu (Prazauskas, Unikaitė, 2007).

Postkomunistinėse šalyse dauguma partijų susidarė: 1) atkūrus anksčiau veikusias partijas; 2) skilus valstybės demokratizacijos laikotarpio (pvz. Lietuvos Atgimimo) demokratiniams ir tautinims judėjimams; 3) demokratizavus anksčiau nedemokratinę šalį valdžiusias komunistinės pakraipos partijas; 4) perėmus vakarietiškas (dažniausiai – liberalias ar ekologines) vertybes; 5) nemažai partijų susibūrė apie žinomus lyderius. Naujosiose demokratijose dar nėra pilnai susiformavusi politinė

tradicija bei partinė sistema, todėl dažnai prieš rinkimus susikuria paprastai trumpalaikės „vienos idėjos“ partijos (6). Posovietinėms šalims būdingi dažni partijų skilimai, susijungimai, politikų bėgiojimai iš vienos partijos į kitą, siekiant užsitikrinti geresnę poziciją valdžios institucijose.

Politinių partijų struktūra. Partijos yra hierarchiškos organizacijos, joms būdingi trys lygiai (Pražauskas, Unikaitė, 2007):

1. Pirmasis lygis – tai partijos elektoratas (rinkėjai). Kitaip tariant, tai yra partijos šalininkai, jos masinė bazė.
2. Antrasis lygis yra pati partinė organizacija, apimanti visą jos struktūrą nuo *vietinių skyrių* iki *centrinio vadovaujančio organo*. Kiekviena didesnė partija, išskyrus kompaktiškai gyvenančių tautinių mažumų ir regionines partijas, siekia kad jos *vietinių skyrių tinklas* apimtų visą šalies teritoriją. Vietiniai skyriai paprastai įeina į stambesnio administracinio vieneto organizacijos sudėtį, todėl, priklausomai nuo administracinio padalijimo, įvairiose šalyse yra apylinkių, apygardų, provincijų ir kitų teritorinių vienetų partinės organizacijos. Kiekvienoje grandyje yra savas partinis biurokratinis aparatas. Aukščiausias partijos organas yra suvažiavimas (konferencija, asamblėja ir pan.), kuris išrenka centrinį pastovų partijos organą. Tačiau faktiškai kiekvienoje partijoje pagrindinį vaidmenį vaidina maža neformali *lyderių grupė*.
3. Trečiasis lygis yra partijų atstovai įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valstybinės valdžios struktūrose: parlamento ir savivaldybių nariai, ministrai, kiti pareigūnai.

Politinių partijų funkcijos. Visos partijos turi vieną bendrą funkciją: dalyvauja politinės valdžios vykdyme, vyriausybės formavime arba vykdo opozicijos funkciją. Yra skiriamos šios partijų funkcijos (Pražauskas, Unikaitė, 2007) (*aut. past.* čia pateikiamos tik pagrindinės funkcijos):

1. *Politinė funkcija:*

- kova dėl valdžios;
- dalyvavimas formuojant ir vykdamas valstybės vidaus ir užsienio politiką;
- alternatyvių sprendimų rengimas („konstruktyvi opozicija“);
- rinkiminės programos vykdymas.

2. *Organizacinė funkcija:*

- rinkimų kompanijos organizavimas;
- dalyvavimas formuojant valstybės valdžios organus.

3. *Teorinė-ideologinė funkcija:*

- visuomenės būklės analizė ir ateities perspektyvų įvertinimas;
- interesų išaiškinimas, formulavimas ir pagrindimas;
- savo vertybių ir idealų platinimas ir gynimas (propaganda).

2.3. Politinės ideologijos samprata

Skirtingos politinės pakraipos susiformavo kartu su valdžia ir politika. Demokratizuojantis politiniams režimams bei sudėtingėjant visuomenei, neišvengiamai vyko požiūrių į valdžią bei visuomenės aktualijas, diferenciacija. Taip atsirado skirtingos politinės minties ir praktikos kryptys, kurių pagrindas yra tam tikros vertybės, požiūriai į žmogaus, visuomenės bei valstybės santykius (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Senovės Kinijos, antikinių autorių (Platono ir Aristotelio) filosofiniai kūriniai liudija, kad jau senovėje būta gana skirtingų politinių pažiūrų.

Ideologija – tai teiginių, vertinančių faktus, ir veiklos direktyvų, išplaukiančių iš šių vertinimų, visuma (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Ideologija yra susijusi su tam tikros visuomenės dalies interesais ir kuria jai egzistuojančio bei geidžiamo pasaulio vaizdinį (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Svarbu, kad šiai visumai būtų būdinga darna (nedarni ideologija paprastai vadinama *populizmu*). Ideologinis mąstymas nurodo tikslus ir priemones jiems pasiekti bei nustato tam tikrus vertybinius prioritetus, išskeldamas į pirmąjį planą svarbiausias idėjas (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Politinė programa – konkrečių politinės veiklos tikslų išdėstymas laike (Pražauskas, Unikaitė, 2007) (pvz., partijų politinės programos). *Ideologija* yra neatsiejama nuo *politinės programos*, yra tam tikras jos idėjinis-vertybinis orientyras.

Daugeliui žmonių būdingas nuolatinis nepasitenkinimas socialine aplinka bei jos pagerinimo siekis. Tačiau ne visi žmonės sugeba aiškiai ir darniai suformuluoti savo lūkesčius bei ideologines nuostatas. Todėl ideologijos paprastai yra kuriamos intelektualaus elito, gebančio atlikti nuoseklią politinę analizę.

Dar vienas ideologijos bruožas – jos idėjos turi būti skleidžiamos didelėms žmonių grupėms. Tai yra daroma per masines informavimo priemones. Kad ideologijos nuostatas suprastų paprasti žmonės, jos turi būti supaprastinamos, adaptuojamos tai auditorijai, kuriai jos skirtos (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Politinės ideologijos nėra statiškos, jos kinta. Pokyčiai gali būti pradinių sampratų kritikos bei revizijos rezultatas. Pavyzdžiui, XX a. antrosios pusės liberalizmas gerokai skiriasi nuo XIX a. klasikinio liberalizmo, panašiai ir konservatizmas bei socialdemokratija (abi pastarosios ideologijos integravo nemažai liberalizmo elementų, o iki tol jos buvo „grynesnės“).

Yra skiriamos trys pagrindinės ideologijos: *liberalizmas*, *konservatizmas* ir *socializmas*. Kiekviena iš šių ideologijų turi keletą radikalesnių bei nuosaikesnių atmainų (neoliberalizmas ir socalliberalizmas, klasikinis konservatizmas, krikščioniškoji demokratija ir reformuotasis konservatizmas, komunizmas ir socialdemokratija). Kaip atskira ideologija dažnai skiriamas ir *nacionalizmas*, tačiau pastarasis savo esme yra artimas konservatizmui, todėl gali būti laikomas jo atmaina.

Liberalizmas (lot. *liberalis* – laisvas) yra ideologija, ginanti individualias žmogaus teises, laisvos rinkos ekonomiką su jai būdinga konkurencija, minimalų valstybės reguliavimą ir nuosaikų reformizmą socialinėje sferoje (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Kasdieninėje kalboje liberalu dažnai vadinamas laisvamanis žmogus, kuris aukščiausiomis vertybėmis laiko individo politines ir ekonomines laisves.

Liberalizmas yra seniausia šiuolaikinė ideologija. Nors liberalizmo elementų būta jau Antikoje, tačiau kaip individo laisvės teorija jis susiformavo tik XVIII a. pab. – XIX a. pr. (Gray, 1992). Kaip ideologija liberalizmas formavosi griūvant feodalinei santvarkai ir įsitvirtinant kapitalistiniams santykiams. Jis buvo trečiojo luomo – turtingų ir pakankamai išsilavinusių miestiečių ideologija (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Pagrindinės liberalizmo idėjos susiformavo XVIII a. antroje pusėje. Jos glaustai pateiktos JAV Nepriklausomybės deklaracijoje (1767 m.), taip pat 1789 m. Prancūzijos revoliucijos metu priimtoje „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje“ (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Pagrindiniai liberalizmo principai buvo įgyvendinami JAV, Jungtinėje Karalystėje (JK), Prancūzijoje, Nyderlanduose, Šveicarijoje, Skandinavijos šalyse. Liberalizmo klasikais yra Dž. Lokas (*J. Locke*), Volteras (*Voltaire*), Dž. Bentamas (*J. Bentham*), I. Kantas (*I. Kant*), A. Smitas (*A. Smith*), H. Spenseris (*H. Spencer*), J. Milis (*J. S. Mill*) ir kt. XIX a. liberalizmas ypač išpopuliarėjo JK ir Amerikoje.

XIX a. II pusėje – XX a. liberalizmas skilo į europietiškąjį individualistinį liberalizmą bei amerikietiškąjį socialųjį liberalizmą. Šis faktas ir šiandien į politinį diskursą įneša nemažai pailios – liberalizmas Europoje atstovauja centro dešiniąją ar net dešiniąją (klasikinis liberalizmas, neoliberalizmas) politinio spektro dalį, tuo tarpu JAV jis tapatinamas su kairuoliška pasaulėžiūra (europietiškas individualistinis liberalizmas JAV vadinamas libertarizmu).

Svarbiausias liberalizmo principas yra žmogaus *laisvė*, kaip būtina jo teisių realizavimo prielaida. Liberalų požiūriu laisvė yra aukščiausia ir absoliuti vertybė, apribota tik viena sąlyga – nesikėsinti į kitų asmenų laisvę.

Kitai tariant, liberalizmas yra individualizmo politinė filosofija. Jo realizavimo sąlygos yra lygiateisiškumas (prieš įstatymą), vienodos galimybės, teisinė valstybė, tolerancija (Vitkus, 1998; Pražauskas, Unikaitė, 2007). Liberalai teigia, kad valstybė egzistuoja pirmiausia tam, kad būtų apgintos žmogaus laisvės. Tad liberalizmas yra glaustai susietas su demokratija – viena neįmanoma be kito. Dėl šių priežasčių liberalizmas negalima tapatinti su neribota laisve (anarchija), nes laisvei apginti būtina valstybė. Ekonominės liberalizmo doktrinos pagrindai yra teisė į nuosavybę, laisva rinka, ekonominės veiklos nepriklausomybė nuo valdžios institucijų (pranc. *laissez-faire* – leiskite veikti).

Klasikinio liberalizmo (neoliberalizmo) požiūriu, valstybė turi atlikti tik „naktinio sargo“, „bešliško teisėjo“ vaidmenį – apsaugoti individą bei jo nuosavybę.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tapo aišku, kad klasikinio liberalizmo principai yra daugiau teoriniai ir neužtikrina liberalių vertybių įsigalėjimo ir harmonijos. Ryškėjo visuomenės socialinė

stratifikacija, nepatenkintos revoliucingos darbininkijos masės neberėmė joms sunkiai suprantamų liberalizmo teiginių, linko prie socialistinės ir komunistinės ideologijos. Tad kai kurių liberalizmo filosofų (pvz., J. A. Hobson ir kt.) ir politikų pastangomis įvyko klasikinio liberalizmo revizija (*reformuotasis liberalizmas*), buvo naujai suformuluoti jo postulatai ir principai (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Reformuotajam liberalizmui būdingas siekis surasti optimalų laisvės ir lygybės santykį, didesnio valstybės vaidmens socialinėje ir ekonominėje sferoje pripažinimas, socialinio teisingumo idėja (perimta iš socialistų) (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Taigi, naujasis liberalizmas atsisakė valstybės, kaip „naktinio sargo“ koncepcijos. Reformuotasis liberalizmas XX a. pirmoje pusėje vėl tapo populiariu (JAV, Vakarų Europoje). Jo ideologines nuostatas perėmė JAV demokratai, dauguma Vakarų Europos ir kitų pasaulio demokratinių šalių politinių jėgų. Spaudžiami technologinio racionalizmo, dauguma konservatyvių ir socialistinės pakraipos partijų (išskyrus komunistus) perėmė ir perima pagrindines reformotojo liberalizmo idėjas. Vakarų ir kitose pasaulio demokratijose jos tampa universaliomis.

Šiuo metu liberalizme yra dvi kryptys:

- *Reformuotasis liberalizmas* (dar vad. socialiniu liberalizmu (socialliberalizmu) – dažiau taip vadinamos kairuoliškesnės liberalizmo atmainos, liberaliąja demokratija arba tiesiog – liberalizmu). Šiai srovei atstovauja dauguma pasaulio (ypač Europos) liberalių politinių jėgų. Kai kurios jų netgi labai įtakingos. Tai JAV Demokratų partija, Japonijos ir Kanados liberalų demokratų partijos, Australijos liberalai, Estijos reformų partija, Vokietijos laisvųjų demokratų partija, JK liberalų partija, Lenkijos „Piliečių platforma“ ir kt. Ypač sparčiai reformuotąjį liberalizmą atstovaujančios politinės jėgos populiarėja iš autoritarizmo išsilaisvinančiuose kraštuose (Lotynų Amerikoje, Vidurio Europoje ir kt.). Lietuvoje šią srovę atstovavo Lietuvos liberalų sąjunga (LLS), Lietuvos centro sąjunga (LCS), Liberalų ir centro sąjunga (LiCS), Naujoji sąjunga (socialliberalai) (NS). Šiuo metu – Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis (LRLS), Laisvės sąjunga (liberalai) (LS), su tam tikromis išlygomis – ir Darbo partija (DP).
- *Klasikinis liberalizmas*. Tai senasis „grynasis“ liberalizmas, kurio dabartiniai šalininkai Europoje vadinami *neoliberalais*, o Šiaurės ir Lotynų Amerikoje, Australijoje – *libertarais*. Šiuo metu tai gana neįtakinga liberalizmo srovė, tačiau ji populiari nemenkos dalies XX a. II pusės filosofų tarpe (F. A. von Hayek, L. von Mises, M. Friedman, R. Nozick ir kt.). Nedidelės libertarų partijos veikia JAV (Libertarų partija), Australijoje, jų yra ir Europoje. Lietuvoje epizodiškai (ypač – susikūrimo pradžioje) klasikinio liberalizmo ideologiją atstovavo Lietuvos liberalų sąjunga (LLS) (išformuota 2003 m.). Šiandien Lietuvoje klasikinį liberalizmą atstovauja tik nedidelės liberalių pažiūrų žmonių grupės bei nepolitinė, tačiau įtakinga organizacija – Lietuvos laisvosios rinkos institutas (LLRI).

Konservatizmas (lot. *conserve* – išsaugoti) *politikoje dažniausiai reiškia siekimą išsaugoti papročius, per ilgą laiką susiformavusias tradicijas ir tvarką* (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Dar Konfucijus (Senovės Kinijos filosofas, konfucianizmo – svarbiausios Kinijos religinės filosofinės doktrinos pradininkas), gyvenęs VI–V a. pr. Kr., viena svarbiausių dorybių laikė paveldėtų tradicijų ir papročių puoselėjimą. Konservatizmas ypač stiprus tose visuomenėse, kuriose vykstant modernizacijos procesams, nusilpo ar sunyko tradicinės institucijos, susilpnėjo tradiciniai ryšiai, jaunimui tapo nepatraukli tradicinė kultūra (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Šiuolaikinio konservatizmo kaip ideologijos pradžia sietina su Prancūzijos revoliucijos pasekmėmis, jai pagrindus padėjo XVIII a. pab. politikos filosofų (*E. Burke, J. Maistre* ir kt.) darbai. Žymiais XIX a. politikais konservatoriais buvo Jungtinės Karalystės premjeras B. Disraelis (*B. Disraeli*) (1804–1881 m.) ir Vokietijos suvienytojas kancleris O. Bismarkas (*O. Bismarck*) (1815–1898 m.) (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Konservatizmo ideologija kilo kaip privilegijuotosios aristokratijos vertybinis atsakas į XVIII a. pab. – XIX a. I pusėje sparčiai augusį liberalizmo populiarumą. *Klasikinio konservatizmo* ideologai akcentavo žmogaus proto ribotumą, jo esybės „nuodėmingumą“. Todėl jie atmetė Švietimo epochos ir Prancūzijos revoliucijos propaguotas individo laisvių idėjas (Vitkus, 1998; Pražauskas, Unikaitė, 2007). Klasikinis konservatizmas kaip aristokratijos ideologija, savaip interpretavo asmens ir visuomenės santykius. Konservatizmo ideologai (*E. Burke, L. Bonald, J. Maistre* ir kt.) teigė, kad visuomenės prigimtis yra autoritarinė, kad individas turi paklusti visuomenei, kuri turi būti valdoma autoritariniais metodais. Tačiau ši idėja buvo vystoma anaipol ne kolektyvistinės visuomenės solidarumo paradigmos dvasioje (ką darė socialistai), o teigiant, kad žmonės iš prigimties nėra lygūs. Todėl visuomenei, kaip ir anksčiau, turi vadovauti aristokratiškasis elitas. Tuo tarpu visuomeninių santykių reformos projektai yra pavojingi (Hegelis: „*Viskas, kas egzistuoja, yra protinga*“), nes jie ardo nusistovėjusią tvarką, tradicijas ir vertybes, kas gali sukelti neprognozuojamas pasekmes.

XIX a. antroje pusėje, o ypač – XX a. pradžioje konservatoriai, kaip ir liberalai, gerokai pasikeitė (*reformuotasis konservatizmas*). Jie perėmė daug liberalių bei kairuoliškų idėjų: laisvosios rinkos santykius, atstovaujamo valdymo principus, ideologinį pliuralizmą, XX a. II pusėje – gerovės valstybės koncepciją (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Šiandien konservatoriams būdingas pragmatizmas, teigiamas požiūris į kompromisą. Jie atmeta revoliucijas, tačiau neatmeta evoliucinio pobūdžio pertvarkymų. Konservatoriai išlaiko tradicinį požiūrį, kad visuomenė yra labai trapi struktūra. Todėl, norint užtikrinti jos stabilumą, patikimiau vadovautis ankstesnių kartų išmintimi. Konservatorių nuomone, istorinė patirtis parodė, kokios pavojingos gali būti revoliucijos, socialiniai eksperimentai ir neribota laisvė (Pražauskas, Unikaitė, 2007). *Reformuotojo konservatizmo* ideologai teigia, kad visuomenė turi keistis laipsniškai ir atsargiai, nes iš praeities būtina išsaugoti viską, kas naudinga ir vertinga: tautinius papročius, tradicijas,

religiją, „tautos dvasią“. Tokios nuostatos ilgainiui konservatizmą padarė patraukliu ne tik aristokratijai, bet ir platesniems visuomenės sluoksniams: valstiečiams, vidutiniai klasei ir kt. (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Be to, šios nuostatos suformavo konservatizmui artimo *nacionalizmo* ideologinius pagrindus.

Konservatizmas itin suklestėjo XX a. 8-ajame ir 9-ajame deš. (JK – premjerė M. Tečer (*M. Teacher*), JAV – prezidentas R. Reiganas (*R. Reagan*), VFR – kancleris H. Kolis (*H. Kohl*). Žinomiausios konservatizmą atstovaujančios politinės jėgos – JAV Respublikonų partija, Vokietijos Krikščionių demokratų partija, JK Konservatorių partija, nacionalistinėms partijoms būdingų bruožų turinčios Vengrijos FIDESZ, Lenkijos „Teisė ir Teisingumas“ ir kt.

Panašiai kaip ir liberalų tarpe (neoliberalai), yra ir griežtesnės linijos konservatorių, besiremiančiu daugiau klasikinio konservatizmo ideologija. Jie vadinami *neokonservatoriais*.

Šiandien konservatoriams, skirtingai nei jų pirmtakams, nėra svetimos ir reformos. Tad kartais konservatorių ar krikščionių demokratų partijos tampa net visuomenės reformų iniciatoriais. Ypač tai būdinga postkomunistiniams kraštams. Konservatizmas paprastai būdingas prieš svetimųjų priespaudą kovojantiems tautiniams sąjūdžiams (pvz., Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui).

Atskirų šalių konservatyviosios partijos gerokai skiriasi. Pavyzdžiui, Prancūzijos konservatoriai (golistai) daugiau dėmesio skiria prancūziškojo tapatumo išsaugojimui, mažiau dėmesio skirdami individualioms laisvėms ir taip nemažai perimdami kairiesiems būdingų bruožų (*žmogus gali būti laisvas tik kaip kolektyvo (pirmiausia tautos) narys*). Jungtinės Karalystės konservatoriai tradicionalistai didžiausiomis vertybėmis laiko įstatymą ir tvarką, autoritetą ir drausmę, yra nuoseklūs konstitucinės monarchijos šalininkai.

Krikščioniškoji demokratija – kiek nuosaikesnė, dažnai – kairuoliškesnė konservatizmo srovė. Krikščionys demokratai dažniau pabrėžia krikščioniškų vertybių svarbą visuomenei, skirtingai nei tradiciniai konservatoriai yra mažiau palankūs individualizmui ir simpatizuoja tradiciniam krikščioniškam bendruomeniškumui. Taip jie nutolsta ne tik nuo tradicinių konservatyvių, bet ir nuo liberalų ir perima kai kurias socialistines ideologines nuostatas. Tačiau skirtingų šalių krikščionių demokratų politinės jėgos gerokai skiriasi. Katalikiškuose kraštuose jos artimos tradicinei krikščioniškos demokratijos sampratai. Tuo tarpu protestantiškuose kraštuose (pvz., Vokietijoje, kai kuriose Skandinavijos šalyse) krikščionių demokratų partijos yra gerokai liberalesnės ir nutolę nuo tradicinių krikščioniškų vertybių.

Konservatyvią ideologiją atstovauja ne tik Vakarų visuomenės, bet ir kitų civilizacijų konservatyvios politinės jėgos. Žinomiausios jų – islamo šalių religiniai fundamentalistai. Islamo kraštų islamistinės jėgos paprastai užima itin griežtą bei agresyvią konservatyvią poziciją, kuri dažnai perauga į aktyviai demonstruojamą priešišumą kitaip mąstantiems ir kitoms civilizacijoms (Vakarų,

Indijos, Budizmo ir kt.). Itin radikalus konservatizmas būdingas visoms praeities ir nūdienos islamistų teroristinėms organizacijoms (*Al Quaeda*, *ISIS* ir kt.).

Lietuvoje nuosaikųjį reformuotą konservatizmą atstovauja Tėvynės Sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai (TS-LKD), dažnai vis dar vadinami tiesiog „konservatoriais“ (anksčiau šis žodis buvo šios partijos pavadinime). Iš įtakingesnių politinių jėgų konservatyvią ideologiją atstovavo ir Lietuvos Krikščionių demokratų partija (2008 m. susijungė su Tėvynės sąjunga), šuo metu – partija „Tvarka ir Teisingumas“ (PTT), dalinai – Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga (LVŽS) bei kelios neįtakingos politinės partijos.

Nacionalizmas (pranc. *nationalisme*) – *ideologija, teigianti pasaulio kultūrinės įvairovės, tautinės tapatybės išsaugojimo svarbą ir kiekvienos tautos teisę į politinį apsisprendimą, apimančią ir suverenios tautinės valstybės sukūrimą tautos istorinėje etninėje teritorijoje* (Geografijos terminų..., 2016).

Nors nacionalizmas dažnai išskiriamas kaip savarankiška ideologija (arba ideologijų grupė), tačiau dauguma požymių nacionalizmas yra artimas konservatizmui, todėl gali būti laikomas jo kryptimi. Nacionalizmo ideologija yra gana populiarė visame pasaulyje. Tačiau, skirtingai nuo kitų ideologinių pakraipų, nacionalizmas beveik neturi bendrų postulatų, todėl yra sudarytas iš gana įvairių kryptių. Taigi, nacionalizmas daugiau yra tam tikra panašių, į tautines vertybes orientuotų pažiūrų grupė.

Vieni teigia, kad nacionalizmas – tai lojalumas tautai ir valstybei, kiti – kad tai politinio grupinio solidarumo išraiška ir pan. Problemą dar labiau supainioja dvi aplinkybės (Pražauskas, Unikaitė, 2007):

- nacionalizmas lengvai susilieja su kitomis ideologinėmis pakraipomis: konservatizmu, komunizmu, socializmu (*nacionalsocializmas*) ar net liberalizmu (*nacionalliberalizmas*);
- požiūris į nacionalizmą labai politizuotas – vieni jį sutapatina su patriotizmu, o kiti – su fašizmu, rasizmu ir kitomis smerktinomis pakraipomis.

Nacionalizmo ideologinės nuostatos aiškesnėmis tampa pažvelgus į jas kaip į tautinį interesą atstovaujančias nuostatas – siekį išsaugoti bei stiprinti tautos identitetą ir užtikrinti optimalias sąlygas jos egzistavimui (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Priklausomai nuo situacijos, tai gali reikšti nepriklausomos valstybės sukūrimą, politinės ar kultūrinės autonomijos gavimą, identiteto išsaugojimą, teritorinį susivienijimą (*iridentizmas*) ir kt. Šiuo metu nacionalistinės ideologijos šalininkai daugiausia dėmesio skiria savo tautų identiteto išsaugojimui, priešinasi globalizacijos procesams (pvz., eurointegracijai, imigracijai iš kitų šalių – ypač tuomet, kai imigrantų kultūra gerokai skiriasi nuo vietos gyventojų kultūros).

Nacionalistinė ideologija besiremiančios politinės jėgos dažniausiai siekia vargingiau gyvenančių visuomenės sluoksnių paramos, todėl jų ekonominės nuostatos paprastai yra

kairuoliškesnės nei konservatyvių politinių jėgų ir artimos socialistinėms nuostatomis. Tačiau yra ir išimčių – kai kurių nacionalistinių politinių jėgų ekonominės pozicijos yra artimos konservatorių bei liberalų (Pinočeto režimas Čilėje, partija „Katalonijos demokratinė konvergencija“ (*nacionalliberalizmas*) ir kt.). Šis nacionalizmo ideologinių nuostatų neapibrėžtumas didele dalimi ir iliustruoja aiškesnės bendros ideologinės platformos nebuvimą.

Nacionalistinės pakraipos partijos gana populiaros visame pasaulyje, išskyrus imigracines valstybes (JAV, Kanada, Australija ir kt.) bei daugumą Europos žemyno šalių. Tačiau, Europoje kilus su intensyvia migracija iš trečiųjų šalių sietinoms grėsmėms, pastaruoju metu nacionalistinių politinių jėgų populiarumas sparčiai auga (Nacionalinis frontas (Prancūzija), Tikrieji suomiai, Jungtinės Karalystės Nepriklausomybės partija ir kt.). XX a. II pusėje nacionalistinės politinės jėgos buvo gana įtakingos Lotynų Amerikoje (J. Perono režimas Argentinoje, Pinočeto režimas Čilėje ir kt.), tačiau vėliau nacionalistinių jėgų įtaka šioje pasaulio dalyje sumažėjo.

Nuosaikios ar radikalesnės nacionalistinės nuostatos būdingos ir nemenkam skaičiui įvairių šalių tautinių mažumų bei regioninių partijų (Škotijos nacionalinė partija, Baskų nacionalistų partija, Katalonijos demokratinė konvergencija, partija „Mes patys“ (air. *Sinn Fein*) (Arija ir Šiaurės Arija), Šiaurės lyga (Italija), Irako Kurdistano demokratinė partija ir kt.).

Kraštutine nacionalizmo forma laikytinas *nacionalsocializmas*. XX a. pirmoje pusėje ir viduryje Vokietijoje kuriam laikui buvo įsitvirtinusi radikali Vokietijos nacionalsocialistų partija. Tuo pat metu panašios politinės jėgos įsitvirtino ir kai kuriose kitos Europos šalyse. Tačiau Vokietijai pralaimėjus II pasaulinį karą, Nacionalsocialistų partijos lyderiai buvo pripažinti kaltais dėl nusikaltimų žmogiškumui, o partija uždrausta. Šiuo metu daugumoje pasaulio šalių radikali nacionalistinės jėgos nėra toleruojamos, tačiau nacionalsocializmo ideologija dažnai reiškiasi įvairiuose radikalizuotuose marginaliuose judėjimuose („skustagalviai“ ir kt.).

Lietuvoje nacionalistinė ideologija tarpukaryje ir dabar būdinga Lietuvių tautininkų sąjungai (LTS), Partijai „Jaunajai Lietuvai“, dalinai – ir kelioms kitoms smulkioms politinėms jėgoms. Nacionalistinė ideologija vadovaujasi ir tautiniu pagrindu sukurtos Lietuvos nacionalinių mažumų partijos: Lietuvos lenkų rinkimų akcija (LLRA), Lietuvos rusų sąjunga (LRS).

Socializmas (lot. *socialis* – visuomeninis) – *skelbia lygybės, solidarumo ir socialinio teisingumo principus*. Pagrindinis dėmesys skiriamas materialinių gėrybių paskirstymui tarp visuomenės narių bei visuomeniniam arba valstybiniam gamybos priemonių valdymui.

Terminas „socializmas“ pradėtas vartoti XVIII a. pab. – XIX a. pirmoje pusėje, tačiau tuomet socializmas dar netapo plačiai pripažintu judėjimu ir buvo įdomus tik utopines visuomenės raidos perspektyvas kūrusių kairiųjų pažiūrų mastytojų tarpe (S. Simon, Th. More ir kt.).

Dar nespėjus įsibėgėti industrializacijos bei urbanizacijos procesams, XVIII a. pab. – XIX a. pirmoje pusėje Europos miestuose santykinai dar nedaug buvo darbininkijos, be to, kurį laiką jai

imponavo liberalios idėjos. Tačiau XIX a. II pusėje, o ypač – pabaigoje bei XX a. pradžioje situacija kardinaliai pasikeitė. Sparti industrializacija į miestus pritraukė daug žmonių, kurie sunkiai dirbo naujai įrengtose didžiulėse pramonės įmonėse, šachtose, transporto sektoriuje, gyveno itin skurdžiai ir jautė neapykantą savo darbdaviams. Tai suformavo itin palankią terpę sparčiai plisti bei įsitvirtinti radikalioms socialistinėms pažiūroms. Gausus proletariatas atmetė liberalizmo propagotą laisvės idėja, kurią pakeitė visų žmonių socialinės lygybės siekiu.

Šiame kontekste XIX a. viduryje buvo suformuluota, o XIX a. pabaigoje darbininkijos tarpe sparčiai plito radikali kraštutiniai kairioji socializmo atmaina – *komunizmas*.

Demokratinis socializmas (socialdemokratija), socializmas ir komunizmas yra susijusios bendra kilme, ideologiškai artimos politinės doktrinos, tačiau gerokai besiskiriančios požiūriu į demokratiją ir politinių tikslų realizavimo metodus.

Komunizmas – revoliucinio perėjimo iš kapitalizmo per proletariato diktatūrą į socializmą, o vėliau – ir į komunizmą, vadovaujant darbininkų klasei, idėja (Pražauskas, Unikaitė, 2007), kurią dar XIX a. viduryje suformavo K. Marksas (*Karl Marx*) ir F. Engelsas (*Friedrich Engels*). K. Markso nuomone, visuomenės socialinė struktūra ir politinės sistemos pagrindai priklauso nuo materialinio gyvenimo sąlygų, nuo gamybinių santykių bei *gamybos priemonių nuosavybės*, kurie lemia žmonių mąstymą apie religiją, moralę ir teisę. Vadovaujantis šia ekonominio determinizmo logika, buvo sukurta „socialinių ekonominių formacijų“ kaitos schema:

- pirmykštė bendruomenė (arba „pirmykštis komunizmas“);
- vergovinė santvarka;
- feodalizmas;
- kapitalizmas;
- socializmas ir komunizmas.

Socialistai šią schemą laikė pagrindiniu istorijos aiškinimu, o „mokslinį komunizmą“ – vienintele „teisinga“ moksline socialine teorija (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Komunistinės ideologijos kūrėjai (K. Marksas, F. Engelsas, vėliau V. Leninas ir kt.) teigė, kad brandžios kapitalistinės socialinės ekonominės formacijos neišvengiamas rezultatas – visuomenės poliarizacija į dvi antagonistines klases – buržuaziją ir proletariatą. Pramonė sutelkiama neskaitlingos buržuazijos (dar vad. „kapitalistų klasės“) rankose, o eksploatuojamas, nuolat gausėjantis proletariatas vis labiau skursta. Šį prieštaravimą, jų nuomone, gali įveikti tik *proletariato pergalė ir diktatūra* (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Anot komunizmo ideologų, tokiu būdu bus likviduota klasinė visuomenė ir galiausiai sunyks pati valstybė. Tai yra istoriškai neišvengiama (determinuota). Tačiau kad tai įvyktų būtina viena svarbi prielaida – revoliucijos turi vienu metu įvykti daugelyje išsivysčiusių kapitalistinių šalių, nes priešingu atveju „tarptautinė buržuazija“ revoliuciją nuslopins. Iš čia XIX a. pab. – XX a. pr. kilo *pasaulinės revoliucijos idėja (trockizmas)*.

Nežiūrint didelio komunistinių idėjų populiarumo daugelio industrinių šalių (ypač – Europos) darbininkijos tarpe, praktiškai tuos klausimus sprendė tik rusiškasis marksizmo variantas – *marksizmas-leninizmas* (arba *bolševizmas*), nes XX a. pr. tik Rusijoje bolševikams pavyko užgrobti valdžią – 1917 m. bolševikų perversmas („*Spalio socialistinė revoliucija*“), kuriam vadovavo charizmatiška asmenybė – Vladimiras Uljanovas (Leninas). Gana ilgam – net iki XX a. pab. Rusijoje įsitvirtino bolševikų, vėliau – SSRS Komunistų partijos diktatūra. Tačiau iki pat II pasaulinio karo bolševizmas neplito toliau SSRS ribų, išskyrus 1924 m. „šuolį iš feodalizmo į socializmą (apeinant kapitalizmo stadiją) padariusią“ Mongolijos Liaudies Respubliką ir mažytę marionetinę Tuvos Liaudies Respubliką.

Situacija gerokai pasikeitė po II pasaulinio karo. Sovietų užimtos Vidurio Europos šalys, dalis Balkanų regiono valstybių, taip pat Kinijos Liaudies Respublika, Vietnamas, Laosas, Kambodža, Šiaurės Korėja, Kuba ir kt. buvo priverstos arba komunistinės ideologijos suklaidentų gyventojų daugumos noru tapo „socialistinėmis“. Sovietų sąjunga įvairiose pasaulio dalyse aktyviai rėmė komunistinius ir kt. socialistinės pakraipos judėjimus bei sukilėlių gruputes. Daug kur sovietų remiamoms kairuoliškoms grupuotėms pavyko užgrobti valdžią (Vietnamas, Laosas, Angola, Libija, Sirija, Irakas, Afganistanas, Kuba, Nikaragva ir kt.). Socialistiniai režimai visose šiose šalyse buvo (kai kuriose – tebėra) totalitariniai, geriausiu atveju – autoritariniai.

XX a. pab. iširus Sovietų Sąjungai ir iš jos priespaudos bei socializmo diktatūros išsilaisvinus Rytų ir Vidurio Europos šalims, dvipolė pasaulio geopolitinė struktūra sunyko, tačiau socialistinės pakraipos politinės grupuotės ir toliau lieka įsitvirtinusios tokiose valstybėse, kaip Šiaurės Korėja, Kuba, Kinijos Liaudies Respublika, Vietnamas, Laosas ir kt. Daugumoje šių valstybių (išskyrus Šiaurės Korėją) socialistiniai režimai palaipsniui tampa vis nuosaikesniais. Tačiau kartais nuo karto atsiranda naujų valstybių (pvz. Venesuela, Bolivija) kuriose kuriam laikui įsitvirtina autoritariniai socialistinės pakraipos režimai.

Atskira nuosaikesnė komunizmo pakraipa – *neomarksizmas* (Europoje dar vadinamas *eurokomunizmu*), populiariesnis tik kai kuriose Pietų Europos valstybėse (Graikijoje (Syriza), Ispanijoje (Podemos), Portugalijoje (Portugalijos komunistų partija), Italijoje (Italijos komunistų partija)). Yra įvairios neomarksizmo srovės, tačiau dauguma jų nepripažįsta Lenino autoriteto ir jam priešpastato labiau civilizuotą europietišką marksizmo versiją. Pagrindinės neomarksistų grupės atmeta proletariato diktatūrą bei valdžios užgrobimą perversmo keliu, tačiau gamybos priemonių nuosavybės klausimu remia marksizmo pirmtakų suformuluotas idėjas. Neomarksistai išlieka populiarūs ne tik dalies darbininkijos bei komunistinių profsąjungų, bet ir marginalių jaunimo grupių tarpe. Turėtą įtaką praradusios komunistų partijos veikia kai kuriose Rytų Europos postsocialistinėse šalyse (Rusijoje, Ukrainoje, Moldovoje). Jas dažniausiai remia sovietinės praeities nostalgija gyvenantys vyresnės kartos asmenys.

Postsovietinėse Vidurio Europos šalyse (tame tarpe ir Lietuvoje) komunistinė ir socialistinė ideologija nėra populiari. Tarpukario Lietuvoje pagrindyje veikė SSRS remiama Lietuvos komunistų partija. Šiuo metu Lietuvoje, kaip ir daugelyje Vidurio Europos šalių, radikalios komunistinės politinės partijos yra draudžiamos. Tuo tarpu socialistinė ideologija yra atstovaujama neįtakingos marginalios politinės jėgos – Lietuvos socialistinio liaudies fronto (LSLF).

Socialdemokratija – tai nuosaiki demokratinio socializmo forma. Kaip ir socializmas bei komunizmas ji yra XIX a. pab. – XX a. pr. darbininkų ir kt. visuomenės grupių socialistinio judėjimo rezultatas. Vystantis parlamentarizmui ir augant profsąjungų bei socialistinių partijų įtakai, dalis jų lyderių atmetė K. Markso idėją, kad kapitalizmas turi būti likviduotas revoliuciniu keliu ir tokiu būdu turi būti sukurta socialistinė visuomenė. Socialdemokratai skelbė, kad dauguma darbininkų klasės reikalavimų ir pagrindinis tikslas – socializmas – gali būti įgyvendintas taikiu, parlamentiniu būdu.

Pagrindiniai socialdemokratijos teiginiai (Pražauskas, Unikaitė, 2007):

- politinėje sferoje – žmogaus teisių ir laisvių bei demokratijos principų atstovavimas;
- ekonominėje sferoje – visuomenės interesų prioritetas prieš individualius interesus, mišri valstybės reguliuojama ekonomika;
- socialinėje sferoje – socialinio teisingumo principų įgyvendinimas.

Socialistų ideologijos eizėjimas į nuosaikiąją (demokratinio socializmo) bei radikaliąją (komunizmo) kryptis išryškėjo jau XIX a. pab. Tačiau galutinis skilimas tarp socialdemokratų ir komunistų įvyko 1903 m. Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos II-ajame suvažiavime (demokratinio socializmo šalininkai – *menševikai* ir radikalusis komunistinis sparnas – *bolševikai*). Po 1917 m. bolševikų įvykdyto perversmo Rusijoje menševikai buvo persekiojami ir nemaža jų dalis pasitraukė į Vakarų.

Žymiausiais demokratinio socializmo ideologais, atmetusiais proletariato diktatūros idėją, buvo E. Bernšteinas (*E. Bernstein*), austrai M. Adleris (*M. Adler*), O. Baueris (*O. Bauer*), K. Reneris (*K. Renner*), Rusijos menševikas G. Plechanovas (*G. Plechanov*) ir kt. (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Socialdemokratų tarpe XX a. antroje pusėje labai išpopuliarėjo britų ekonomisto J. Keinso (*J. M. Keynes*) idėjos (keinsizmas), remiančios „mišrią“ ekonomiką ir valstybinį jos reguliavimą.

Šiuo metu įtakingiausiomis socialdemokratinės pakraipos partijomis yra Vokietijos socialdemokratų partija, Jungtinės Karalystės leiboristų partija, Prancūzijos socialistų partija, Ispanijos socialistinė darbo partija, Švedijos socialdemokratų partija ir kt. Europoje socialdemokratinės politinės jėgos įtakingiausios yra Skandinavijos šalyse (ypač – Švedijoje; *skandinaviškojo socializmo* modelis) bei Pietų Europos šalyse.

Pastaruju metu socialdemokratija atsikrato marksizmo likučių, perima vis daugiau liberaliųjų vertybių, vis palankiau vertina privačią nuosavybę, rinkos ekonomiką, politinį pliuralizmą.

Atkreiptinas dėmesys į išryškėjusius skirtumus tarp gana liberalaus centristinio šiaurietiško skandinaviško-britiško (galima priskirti ir JAV demokratų partiją) bei tradiciškai labiau marksistinio Pietų Europos socialdemokratijos modelių.

Socialdemokratinės pakraipos partijos gana įtakingos ir Vidurio Europos (išskyrus Lenkiją) bei Baltijos šalyse. Lietuvoje jau kuris laikas viena iš įtakingiausių politinių jėgų yra Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP). Socialdemokratijos ideologija būdinga ir kai kurioms neįtakingoms partijoms (Lietuvos socialdemokratų sąjungai (LSDS) ir kt.). Socialdemokratinė jėgų grupei su tam tikromis išlygomis galima priskirti ir Darbo partiją (DP) (pastaroji užima tarpinę padėtį tarp socialdemokratų ir reformuotų liberalų).

Pristačius politines ideologijas bei jų atmainas tenka pripažinti, kad politinė tikrovė yra gerokai sudėtingesnė. Daugumos demokratinė šalių partinėse sistemose paprastai veikia ir aiškesnės ideologijos neturinčios arba kelių ideologijų dažnai modifikuotas nuostatas taikančios politinės jėgos (ekologinės, moterų, agrarinės, „vieno lyderio“ ir kt. partijos). Be to, jau kuris laikas pastebima tendencija, kad įtakingesnės politinės jėgos, siekdamos praplėsti savo rėmėjų ratą, kuo toliau tuo labiau atsisako ideologinio „grynumo“. Aiški ideologinė pozicija dažniau būdinga neįtakingoms partijoms. Tuo tarpu narių skaičiumi itin skaitlingos ir įtakingos visuotinės partijos (angl. *catch-all parties*), ypač – dvipartinės sistemos ir daugumos (mažoritarinės) rinkimų sistemos sąlygomis (pvz., JAV respublikonų partija, JAV demokratų partija ir kt.), paprastai pačios yra sudarytos iš ideologiniu aspektu gerokai besiskiriančių frakcijų (arba „sparnų“). Todėl dažnai gana sudėtinga nustatyti, ar konkreči partija yra konservatyvi, liberali, ar socialdemokratinė. Itin neaiški riba tarp socialdemokratinė bei liberalių partijų. Pavyzdžiui, pagal programines nuostatas bei elektorato bruožus Darbo partiją (DP) (Lietuva) galima priskirti socialdemokratinė politinių jėgų grupei, tuo tarpu partijos veikla politikoje dažnai primena liberalioms (Europos Parlamente DP priklauso Liberalų ir demokratų politinei grupei (ALDE)) ar net konservatyvioms (partijos narių balsavimai Lietuvos Respublikos Seime) partijoms būdingus bruožus. Sudėtinga vienareikšmiai apibrėžti, ar Lenkijos „Teisė ir Teisingumas“, Vengrijos FIDESZ, Lietuvos „Tvarka ir Teisingumas“ yra labiau konservatyvios, ar labiau nacionalistinės (o kai kuriais aspektais – net socialistinės) pakraipos politinės jėgos.

2.4. Politinio spektro samprata

Skirtingose šalyse ar net tos pačios valstybės skirtinguose kontekstuose (pvz., moksle ir žiniasklaidoje) politinės kairės – centro – dešinės sampratos gerokai skiriasi. Pirmiausia išskirtinos ekonominė dimensija pagrįsta, pastaruoju metu daugiau politologijos moksle naudojama *klasikinė*, bei

vertybine dimensija pagrįsta, žiniasklaidoje ir visuomenės diskurse plačiai žinoma **populiarioji** kairės – centro – dešinės sampratos.

Klasikinis politinės kairės – centro – dešinės spektras pagrįstas politinių jėgų požiūriu į rinkos ekonomiką bei individo laisves. Šiame spektre dešinioms priskiriamos laisvą rinką remiančios partijos (klasikiniai liberalai), o kairiosioms – politinės jėgos, teikiančios prioritetą visuomeninei nuosavybei bei valstybiniam ekonomikos reguliavimui (socialistai, komunistai). Politinis centras šioje sistemoje paliekamas įvairioms tarpinėms formoms, pasisakančioms už valstybinį verslo reguliavimą (socialdemokratams, socialliberalams, krikščionims demokratams, konservatoriams ir t.t.).

Olandų kilmės JAV politologas A. Lijphart politinių ideologijų ir partijų vietą kairės – dešinės skalėje siūlė nustatyti pagal jų santykį su politizuotų ekonominių nuostatų dualistinėmis priešpriešomis (Lijphart, 1995):

- valstybinė nuosavybė (kairė) – privati nuosavybė (dešinė);
- valstybinis ekonomikos reguliavimas (kairė) – laisva rinka (dešinė);
- santykinai didesnių pajamų perskirstymas (kairė) – pajamų neperskirstymas (dešinė);
- valstybės socialinių programų plėtimas (kairė) – jų siaurinimas (dešinė).

Vakarų šalyse šios dualistinės priešpriešos leido aiškiai skirti kairiuosius nuo dešiniųjų. Ilgainiui, palaipsniui mažėjant politinių jėgų ideologiniam „grynumui“, šie skirtumai švelnėjo, bet svarbiu politinių jėgų indikatoriumi kairės – dešinės politiniame spektre išlieka ir šiandien. Tokia politinio spektro samprata yra aiškiausia bei patogiausia klasifikuojant partijas bei atliekant šalies partinės sistemos tyrimus. Tačiau viešame diskurse (žiniasklaidoje, politinėse diskusijose ir kt.) ji nėra populiari.

Populiarioji politinės kairės – centro – dešinės samprata grindžiama politinių jėgų ideologinių nuostatų santykiu su trimis politinėmis vertybėmis:

- **LYGYBE** (politinė kairė; dominuoja socialdemokratai, socialistai, komunistai);
- **LAISVE** (politinis centras; dominuoja liberalai);
- **TVARKA** (politinė dešinė; dominuoja konservatoriai, nacionalistai).

Politinių jėgų padėtis šioje *ideologinių tradicijų ašyje* atrodo maždaug taip:

Politinė kairė LYGYBĖ	Politis centras LAISVĖ	Politinė dešinė TVARKA
komunistai	klasikiniai liberalai	dešinieji ekstremistai
socialistai	reformuoti liberalai	nacionalistai
socialdemokratai	socialliberalai	konservatoriai
leiboristai		krikščionys demokratai
žalieji		
moterų ir pan. partijos		

Taigi, politinių jėgų skirstyme į „kairės“, „centro“, „dešinės“ politinio spektro dalis yra bent pora schemų. Be to, visose sistemose dar skiriamos ir tarpinės formos – „centro kairė“ (socialdemokratai, leiboristai, socialliberalai, ekologinės partijos) ir „centro dešinė“ (dažniausiai šiai politinio spektro daliai priskiriami liberalai, konservatoriai, krikščionys demokratai). *Klasikinė*, skiriama pagal politinių partijų ekonomines nuostatas, yra aiškesnė, tačiau geriau žinoma nebent tik politologams. *Populiarioji* yra gana abstrakti ir dažnai nepasiduoda mokslinei analizei. Juk partijoms, deklaruojančioms lygybę, dažniausiai nesvetimas ir tvarkos šalyje siekis (pvz. komunistai), ir atvirksčiai (radikalūs dešinieji ekstremistai kartu propaguoja ir socialinę lygybę). Tad kairės – dešinės skyrimo pagal ekonominę orientaciją schema yra nepalyginamai aiškesnė.

Dėl minėtų priežasčių šiuolaikinėje partijų analizėje kairės – centro – dešinės ideologinis spektras nėra interpretuojamas kaip linijinis kontinuumas. Priešingai, jis **dažniau suvokiamas kaip erdvinis spektras** (žr. 1 pav.). Šiuo požiūriu visos partijos užima tam tikrą „ideologinę erdvę“:

KONKURENCIJA

(laisva rinka)

TVARKA (visuomenės prioritetas)	Europoje: KONSERVATORIAI (JAV: konservatoriai)	Europoje: LIBERALAI (JAV: libertarai)	LAISVĖ (individo prioritetas)
	Europoje: SOCIALISTAI IR KOMUNISTAI (JAV: komunitarai)	Europoje: SOCIALDEMOKRATAI (JAV: liberalai)	

LYGYBĖ

(valstybinė nuosavybė, rinkos santykių reguliavimas
ar net valstybinė ekonomika)

1 pav. Dviejų dimensijų (lygybė *versus* konkurencija ir tvarka *versus* laisvė) politinių ideologijų spektras.

Kaip jau buvo minėta, JAV (taip pat Kanadoje, Lotynų Amerikoje, Australijoje) ir Europoje vartojamos ideologijų sampratos kiek skiriasi. *Klasikinė* politinio spektro samprata liberalai Europoje atstovauja dešiniąją ar centro dešiniąją politinio spektro dalį, yra labiau palankūs rinkos ekonomikai, valstybės nesikišimui į ekonomiką, taip pat daug dėmesio skiria žmogaus teisėms ir laisvėms. Europos klasikinių liberalų (neoliberalų) atitikmuo JAV – libertarai. Tuo tarpu „liberalais“ JAV yra vadinami demokratinių pažiūrų kairieji, kurie europietiškoje tradicijoje atitinka socialdemokratus.

Įtakingos visuotinės politinės partijos, ypač tose šalyse, kuriose rinkimų sistema yra mažoritarinė (pvz., JAV), pačios yra sudarytos iš įvairių kairės – centro – dešinės frakcijų. Iš esmės visų politinių

partijų viduje yra „partijos kairysis sparnas“, „partijos dešinysis sparnas“, „partijos centras“. Tokia struktūra būdinga ir įtakingesnėms Lietuvos partijoms: TS-LKD, LSDP, LRLS ir kt. Pavyzdžiui, „centro dešiniąja“ vadinamos TS-LKD kairiajam sparnui (krikščionių demokratų) priklausančių politikų ideologinės nuostatos yra artimesnės socialistinėms, nei „centro kairiųjų“ vadinamoje LSDP dominuojančios ideologinės nuostatos. Tuo tarpu dešiniojo TS-LKD politinio sparno (konservatoriškojo) politinė elgsena bei ideologinės nuostatos gana artimos liberalams. Tad tokių „daugialypių“ partijų padėtį bendrame šalies partinės sistemos kairės – centro – dešinės politiniame spektre vienareikšmiai apibrėžti gana keblu.

Kartais, priklausimai nuo geopolitinio, politinės tradicijos, valstybės istorinės raidos konteksto, skirtingose šalyse ar panašių šalių grupėse viešose diskusijose gali išryškėti ir dar kitokiais kriterijais paremtos kairės – centro – dešinės politinio spektro sampratos. Pavyzdžiui, Lietuvoje, ir kai kuriose kitose postkomunistinėse Vidurio Europos ir Baltijos regiono šalyse dažnai kairės – centro – dešinės spektras yra išskiriamas pagal politinių partijų geopolitinę orientaciją. Šiuo atveju dešinosiomis laikomos provakarietiškos geopolitinės orientacijos partijos (konservatoriai, liberalai, krikščionys demokratai ir kt.), o kairiosiomis – senosios nomenklatūrinės partijos (pavyzdžiui, buvusi Lietuvos demokratinė darbo partija (LDDP)) ar glaudesnių santykių su buvusia postsovietine erdve (pirmiausia – Rusija) siekiančios partijos. Likusioms aiškesnių geopolitinių nuostatų neakcentuojančioms partijoms paliekamas politinis centras.

Taigi, aptartos politinio spektro sampratos bei jų pagrindu sudaromos partijų klasifikavimo sistemos yra gana neapibrėžtos ir pakankamai prieštaringos. Partijų skirstymas į „kairiųjų“, „dešiniųjų“ ir „centristines“ (dar – „centro kairės“, „centro dešinės“) itin populiarus žiniasklaidoje bei politiniuose debatuose, tačiau mokslinėse studijose labiau tinkama tik aiškesnė klasikinė ekonominė samprata. Likusios (populiarioji ir kt.) yra gana subjektyvios bei abstrakčios.

2.5. Politinių partijų tipologija

Partijos būna gana įvairios, todėl jų tipologija yra aktuali siekiant suvokti ir įvertinti partijų reikšmę konkrečioje politinėje sistemoje. Partijos klasifikuojamos naudojant įvairius kriterijus: partijų ideologija, organizacinė struktūra, veiklos stilius, partijų įtaka politinei sistemai ir kt.

Klasifikacija: pagal ideologinius partijų skirtumus.

Svarbiausia laikytina partijų klasifikacija pagal jų ideologinius skirtumus. Yra keletas tokio pobūdžio partijų klasifikacijos variantų. Žemiau pristatoma viena jų (Krupavičius, 1999b). Politinių ideologijų tyrinėtojas C. von Beyme Europos demokratijose išskyrė 9 „dvasines“ partijų šeimas (Krupavičius, 1999b) (*aut. past.* nors šiame darbe remtasi C. von Beyme klasifikacija, tačiau pačios šeimos pristatomos naudojant Lietuvos partinės sistemos kontekstą):

- 1. *Liberalios ir reformų partijos.*** Tai liberalią ideologiją atstovaujančios liberalų bei joms artimos reformų partijos. Ideologinės nuostatos kinta nuo nuosaikiai liberalių (liberalų demokratų, socialliberalų partijos), akcentuojančių asmens laisves ir teises, rezervuotą valstybinę ekonomikos kontrolę, iki šiuo metu mažai įtakingų kraštutinai liberalių (neoliberalių) partijų, kurios būdingas individo laisvių absoliutinimas, „minimalios valstybės“, valstybės nesikišimo į rinkos ekonomiką siekis. Šiai šeimai priskirtinos partijos: Vokietijos laisvųjų demokratų partija, JK liberalų partija, „VENSTRE“ (Danija), Pilietinė platforma (Lenkija), Estijos reformų partija, Latvijos „Vienybė“, Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis, Laisvės sąjunga (liberalai) ir kt.
- 2. *Konservatyvios partijos.*** Svarbiausios ideologinės nuostatos – individas, kaip bendruomenės narys, visuomeninė tvarka ir bendravalstybinių interesų svarba, ekonomikoje – privati nuosavybė, nuosaikiai valstybės reguliuojama rinka. Šiai šeimai priskirtinos partijos: JAV respublikonų partija, JK konservatorių partija, Vokietijos krikščionių demokratų partija (nors partijos pavadinime yra „krikščionių“, tačiau ši partija šiuo metu artimesnė ne krikščionių demokratų, o konservatyvioms partijoms) ir kt. Iki 2008 m. susijungimo su kitomis politinėmis partijomis, šiai grupei buvo galima priskirti ir įtakingą Lietuvos politinę partiją – Tėvynės Sąjungą.
- 3. *Krikščionių demokratų partijos.*** Svarbiausios ideologinės nuostatos – konservatyvios krikščioniškos ideologinės pozicijos socialinių vertybių sferoje, ekonominės vertybės artimos centrui. Nėra aiškios ribos tarp konservatorių ir krikščionių demokratų partinių „šeimų“ (Vokietijos krikščionių demokratų partijos, TS-LKD pavyzdžiai). Tačiau krikdemai labiau akcentuoja krikščioniškąsias vertybes ir yra mažiau palankūs (nei konservatoriai) rinkos ekonomikai. Šio tipo partijų yra daugumoje Europos, Lotynų Amerikos krikščioniškų kraštų: Austrijos liaudies partija, Fine Gael (Airija), Norvegijos krikščionių demokratų partija, Partija „Teisė ir teisingumas“ (Lenkija) ir kt. Lietuvoje iki 2008 m. veikė nariais skaitlinga, tačiau santykinai neįtakinga Lietuvos krikščionių demokratų partija, kuri 2008 m. susijungė su Tėvynės sąjunga. Šiuo metu Krikščionių demokratų partijų šeimai priskirtina ir Tėvynės sąjungą – Lietuvos krikščionys demokratai. Lietuvoje yra ir daugiau neįtakingų krikščioniškąją demokratiją atstovaujančių politinių jėgų.
- 4. *Socialdemokratinės partijos.*** Labai gausi ir įtakinga partijų grupė. Socialdemokratinė politinių jėgų tarpe XX a. antroje pusėje labai išpopuliarėjo britų ekonomisto Keinso (*J. M. Keynes*) idėja, remiančios „mišrią“ ekonomiką, valstybinį jos reguliavimą. Dažnai dar vadinamos „darbo“ (leiboristų) partijomis. Žinomiausios Europoje yra Didžiosios Britanijos leiboristų partija, Vokietijos socialdemokratų partija, Skandinavijos šalių socialdemokratų partijos, Lietuvoje – Lietuvos socialdemokratų partija, Lietuvos socialdemokratų sąjunga.

5. ***Socialistinės ir komunistinės partijos.*** Yra aiškiai kairiojo politinio spektro dalyje. Iki 1991 m. neabejotinai įtakingiausia šios grupės atstovė buvo Tarybų Sąjungos komunistų partija, o taip pat visa eilė nuo jos priklausomų marionetinių komunistų partijų SSRS geopolitinėje įtakoje buvusiose šalyse. Po Sovietų Sąjungos žlugimo šios šeimos partijų įtaka labai sumenko, tačiau jos vis dar išlieka gana įtakingomis Pietų Europos šalyse (ypač – Graikijoje, Ispanijoje, Italijoje, Portugalijoje, Kipre) ir kai kuriose NVS šalyse (Rusijoje, Ukrainoje, Moldovoje). Ir, be abejo, komunistų partijos tebėra vienvaldės iš socialistinės utopijos vis dar neišsivadavusiose šalyse – Kinijoje, Kuboje, Šiaurės Korėjoje, Vietname. Vakarų ir Pietų Europos šalių komunistų ir kiek nuosaikesnės – socialistų partijos yra demokratiškos, atmeta revoliucinį valdžios perėmimo būdą bei proletariato diktatūrą. Lietuvoje veikia neįtakinga socialistinė partija – Socialistinis liaudies frontas.
6. ***Agrarinės partijos.*** Būdingas kaimo interesų gynimas, aktyvi žemdirbiams palanki lobistinė veikla – valstybės dotacijų reikalavimas, savo šalies rinkos gynimas ir t.t. Pastaruoju metu jų populiarumas mažėja. Šios „šeimos“ partijų yra daugumoje demokratinių šalių. Žinomiausios jų – tarpusavyje glaudžiai bendradarbiaujančios (*Nordic agrarianism*) centro partijos (Švedijos centro partija, Suomijos centro partija, Norvegijos centro partija ir kt.). Lietuvoje agrarinių partijų šeimą atstovauja Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga.
7. ***Ekologinės (žaliųjų) partijos*** – palyginti naujos, XX a. antroje pusėje susikūrusios partijos. Tai dažniausiai kairiosios ar centro kairės pakraipos politinės jėgos, nes aplinkosaugos politika reikalauja aktyvaus valstybės vaidmens, valstybinio reguliavimo. Ekologinės partijos veikia daugelyje Europos bei kai kuriose kitų žemynų valstybėse, tačiau įtakingesnėmis jos yra tik Vokietijoje (Vokietijos žaliųjų partija), Skandinavijos šalyse. Pirmaisiais atkurtos Lietuvos nepriklausomybės metais veikė Lietuvos žaliaji partija, vėliau ji politikoje nebedalyvavo. 2011 m. Lietuvoje susikūrė nauja ekologinė politinė jėga – Lietuvos žaliųjų partija, tačiau ji taip pat nėra populiari bei įtakinga. Žaliųjų frakcija veikia ir agrarinės partijos – Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos sudėtyje. Šiai „šeimai“ iš dalies galima priskirti ir gana įtakingą Latvijos žaliųjų ir valstiečių sąjungą (pastaroji gali būti priskirta ir ekologinių partijų grupei).
8. ***Regioninės ir etninės partijos.*** Pagrindinė šio tipo partijų funkcija – atskirų šalies regionų ar etninių mažumų interesų gynimas. Tiek socialinėje, tiek ekonominėje politikoje jos gali užimti ir kairesnes, ir dešinesnes pozicijas. Pavyzdžiais gali būti Škotijos nacionalinė partija, Velso partija (vels. *Plaid Cymru*), Baskų nacionalistų partija, Konvergencija ir sąjunga (Katalonija), Kvebeko partija (Kanada), Šiaurės lyga (Italija). Iš Lietuvos partijų šiai „šeimai“ priskirtinos: Lietuvos lenkų rinkimų akcija, Lietuvos rusų sąjunga, Politinė partija „Rusų aljansas“, Žemaičių partija, Žemaitijos partija.

9. *Dešinosios ekstremistinės partijos.* Dažnai dar vadinamos neofašistinėmis partijomis. Bendrais jų požymiais yra antidemokratiškumas, antiliberalizmas, populizmas. Iš dalies tokiomis galima laikyti Nacionalinį frontą Prancūzijoje, Respublikonų partiją Vokietijoje ir kt. Dažnai šios kategorijos partijos būna nelegalios – dėl jų programinių nuostatų prieštaravimų konstitucijai neregistruojamos.

Įvairių politinių jėgų priskyrimas vienai ar kitai grupei ne visuomet yra pakankamai pagrįstas. Pavyzdžiui, kuriai „dvasinių partijų“ šeimai priskirti nuosaikius nacionalistus (pvz. Lietuvių tautininkų sąjungą)? Daugelyje šalių gana aktyviai veikia nuosaikios nacionalistinės partijos. Taip pat yra partijų, neturinčių aiškiau apibrėžtų ideologinių nuostatų, kurios susikūrė ir išlieka dėka joms vadovaujančių charizmatinių lyderių. Nebrandžiose „naujosiose“ demokratijose tokios partijos dažnai yra gana įtakingos (geriausi pavyzdžiai – Darbo partijas (lyderis V. Uspaskich), Partija „Tvarka ir Teisingumas“ (lyderis R. Paksas)). Karts nuo karto susikuria partijos, kurių atsiradimas yra atsakas į visuomenėje kylančias problemas (jos dar vadinamos „vienos idėjos partijomis“) (pvz., Partija „Drąsos kelias“, Emigrantų partija, Pensininkų partija, Moterų partija (Lietuvoje veikė 1995–2000 m.) ir kt.).

Taigi, C. von Beyme klasifikaciją galima papildyti dar keliomis politinių partijų „šeimomis“:

10. *Nuosaikios nacionalistų partijos.* Spartėjant globalizacijos procesams, suaktyvėjus imigracijai į Europą iš karo bei skurdo nuniokotų pasaulio šalių, Europos tautų tapatumui kylančių grėsmių kontekste nacionalistinių partijų įtaka sparčiai auga. Nacionalistinės partijos nuo konservatyvių skiriasi tuo, kad jų socialinės bei ekonominės ideologinės nuostatos dažnai (tačiau ne visada) būna pakankamai kairuoliškos, artimos socialistinėms. Tuo jos panašios į regionines bei etninių mažumų partijas (9), tačiau nuo pastarųjų skiriasi, kadangi atstovauja ne šalyje gyvenančių mažesnių etninių grupių, o titulinės tautos interesus. Taigi, akivaizdu, kad šio tipo partijos sudaro savarankiška partijų „šeimą“. Įtakingesnėms nacionalistų partijoms galima priskirti „Tikruosius suomių“, Latvijos nacionalinį susivienijimą, Prancūzijos nacionalinį frontą ir kt. Lietuvoje šiai partijų „šeimai“ priskirtina Lietuvių tautininkų sąjunga, Partija „Jaunoji Lietuva“, Tautos pažangos partija ir kt.

11. *Charizmatinių lyderių partijų grupė.* Šiai grupei priskirtinos aiškesnių ideologinių nuostatų neturinčios, apie vieną iškilą, tam tikruose visuomenės sluoksniuose populiarų asmenybę susibūrusios politinės jėgos. Geriausi tokių partijų pavyzdžiai Lietuvoje – Darbo partija (lyderis V. Uspaskich), Partija „Tvarka ir Teisingumas“ (lyderis R. Paksas), Naujoji sąjunga (socialliberalai) (1998–2011 m. veikusi gana įtakinga politinė partija, 2011 m. prisijungusi prie Darbo partijos; lyderis A. Paulauskas), Tautos prisikėlimo partija (2008–2011 m. veikusi gana įtakinga politinė partija, 2011 m. prisijungusi prie Liberalų ir centro sąjungos; lyderis A. Valinskas) ir visa eilė smulkesnių politinių jėgų. Šio tipo partijos dažniausiai populiaros tik tose visuomenėse, kuriose demokratinio valstybės valdymo tradicijos dar nėra gilos,

vertybinės ideologinės nuostatos visuomenėje dar nespėjusios susiformuoti, šalies partinės sistemos nėra stabilios, nes dauguma rinkėjų neturi aiškesnės partinės ideologinės identifikacijos. Tokie, dažniausia valstybės politinė sistema nusivylę rinkėjai nuolatos ieško vis naujų politinių veidų („gelbėtojų“), ir tai yra svarbiausia šiai „šeimai“ priskirtų partijų atsiradimo priežastis. Tokių partijų ideologinės nuostatos dažniausiai nėra pakankamai aiškios, tačiau dauguma atstovauja centro kairiąją politinio spektro dalį. Pavyzdžiui, Darbo partija dauguma požymiu užima tarpinę padėtį tarp socialdemokratinės ir liberalios pakraipos partijų, tačiau turi nemažai ir konservatyvioms partijoms būdingų bruožų. Partijos „Tvarka ir teisingumas“ ekonominės ir socialinės nuostatos yra artimo socialdemokratinėms, tuo tarpu požiūris į visuomenės bei individo santykius artimesnis konservatyvioms ar net nacionalistinėms politinėms jėgoms. Charizmatinių lyderių partijų likimas būna dvejopas – dažna jos gyvuoja gana trumpai, tačiau kartais charizmatinių lyderių politinių jėgų bruožus turėjusios partijos transformuojasi į aiškesnę ideologija turinčias įtakingas partijas (pvz., Tėvynės sąjunga, Lietuvos socialdemokratų partija).

12. Vienos problemos ir protesto partijos. Šiai grupei priskirtinos moterų, seksualinių ir kt. mažumų, pensininkų, į trumpalaikes konkrečios visuomenės politizuotas aktualijas orientuotos partijos. Pvz., kai kuriose šalyse veikia kanapių legalizavimo partijos („*Cannabis party*“ (Naujoji Zelandija), „*Partido Cannabis*“ (Ispanija) ir kt.). Daugelyje Vakarų demokratijų, ypač ten, kur reikalavimai steigti partijoms yra nesunkiai įvykdomi (kad registruoti partiją reikalaujamas nedidelis minimalus narių skaičius ir kt.) susikūrė gana unikalių ar net kurioziškų partijų, pavyzdžiui Lenkijos alaus mėgėjų partija (veikė 1990–1993 m., 1991 m. Lenkijos Seimo rinkimuose iškovojusi net 16 mandatų). Lietuvoje šiai partijų šeimai galima priskirti 1995–2000 m. veikusią Moterų partiją (lyderė K. D. Prunskienė), šiuo metu veikiančias politines jėgas: partiją „Drąsos kelias“, Emigrantų partiją, Pensininkų partiją. Dažniausiai šio tipo partijos visuomenėje nėra populiarios arba jų populiarumas būna trumpalaikis, todėl paprastai jos gyvuoja gana neilgai.

Klasifikacija pagal santykinę partijų įtaką.

Nuo santykinės partijų įtakos priklauso ne tik partijų galimybė įtakoti šalies politiką, bet ir jų naudojami veiklos metodai.

Parlamentinės partijos – tai savo atstovų parlamente (valstybės, federacijos subjektų, autonomijos) turinčios partijos. Jų veiklos pagrindas yra dalyvavimas rinkimuose ir valdžios organuose. Parlamente jų atstovai sudaro frakcijas.

Neparlamentinės partijos – mažiau įtakingos partijos, neturinčios savo atstovų parlamente. Dažniausiai jomis tampa nedidelės, tačiau santykinai gana stabilios politinės partijos, tačiau kartais dėl

nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių neparlamentinėmis gali tapti ir gana įtakingos bei narių skaičiumi skaitlingos politinės jėgos. Pavyzdžiui, iki susijungimo su Tėvynės sąjunga 2008 m., tokia kurį laiką buvo tapusi Lietuvos krikščionių demokratų partija; 2013 m. Vokietijos Bundestago rinkimuose gana netikėtai nei vieno mandato negavo gana įtakinga liberali politinė jėga – Vokietijos laisvųjų demokratų partija. Neparlamentinės partijos, skirtingai nei parlamentinės, paprastai pasitelkia kiek kitokias politinės kovos formas: viešas akcijas, protesto mitingus, demonstracijas.

Marginalios partijos – tai dažniausiai nedidelės, visiškai neįtakingos politinės jėgos. Kartais tai nuo didesnių politinių jėgų atskilusios partinės organizacijos (pvz. Lietuvos centro partija). Kai kurios jų siekia išlaikyti ideologinį „grynumą“ (pvz., Amerikos žemyno valstybių ir Australijos marksistų, libertarų partijos, Lietuvos socialistinis liaudies frontas ir kt.), todėl jų nuostatos didžiąjai visuomenės daliai būna nepriimtinos. Dažnai tokios partijos susiburia apie visuomenėje ne itin populiarią, tačiau nedidelės visuomenės dalies pripažintą charizmatinę asmenybę. Taigi, pagrindiniai marginalių partijų bruožai: jų radikalumas bei labai menkas populiarumas visuomenėje.

Konservatyvios – reformistinės – revoliucinės partijos.

Šis skirstymas remiasi partijos elgsenos stiliumi konkrečioje situacijoje. Revoliucinės siekia nedelsiant radikaliai pakeisti esamą situaciją, reformistinės – tai daryti palaipsniui ir ne taip radikaliai („eiti reformų keliu“), o konservatyvios – nieko nekeisti (ir priešintis bet kokiems pakeitimams), nes jas tenkina esama situacija.

Revoliucinės partijos siekia staiga ir radikalaus esamos situacijos pakeitimo. Dažniausiai tai pasiekti ketinama pasitelkus jų idėjoms pritariančius piliečius, perversmo keliu užgrobti valdžią. Tai pagrindinis jų tikslas, kurį realizavusios šios partijos paprastai transformuojasi į autoritarines ar net dar radikalesnes – totalitarines. Tokios partijos šiuo metu nėra būdingos Europos žemyno, Šiaurės Amerikos, turtingesnėms Pietryčių Azijos šalims. Tačiau revoliucinės partijos gana populiarios „trečiojo pasaulio“ šalyse (ypač Lotynų Amerikoje, taip pat Afrikoje, Azijoje). XIX a. pab. – XX a. jos buvo itin įtakingos ir Europos žemyne. Pirmiausia tokiomis buvo radikalsios komunistų partijos, kurios bandė įgyvendinti savo siekius ir kai kur (pvz. Rusijoje) joms pavyko tai padaryti. Šiuo metu revoliucine retorika pasižymi gana neįtakingos, radikalsios, dažniau nacionalistinės pakraipos partijos. Valstybės visuomet gina konstitucinę tvarką, todėl prievartos keliu užgrobti valdžią ketinančios partijos nėra toleruojamos (neįregistruojamos, uždraustos ir pan.), todėl dažnai revoliucinius metodus propaguojančios partijos veikia pogrindyje. Revoliucinių partijų buvimas demokratinėse šalyse vertintinas neigimai, nes pastarosios „sėja“ chaosą ir išbalansuoja tokių šalių politinę, ekonominę ir socialinę sistemas. Nedemokratinėse šalyse revoliucinių partijų veikla vertintina nevienareikšmiai: jos taip pat kenkia nedemokratinėms valstybėms ir jų režimų politiniam stabilumui, tačiau, kitą vertus, – jos prisideda demokratizuojant šalį.

Reformistinės partijos yra atvirkštinės konservatyvioms, tačiau ne tokios radikalios, kaip revoliucinės. Jei konservatyvios partijos siekia išsaugoti esamą tvarką, santvarką, politinę sistemą ir kt., tai reformistinės partijos siekia palaipsniui ją tobulinti, keisti – t.y. reformuoti. Kaip taisyklė, dažniausiai reformistinėms partijoms priskiriamos liberalų partijos. Dažnai jos net vadinamos ne „liberalų“, o „reformų“ partijomis, nors iš esmės tai tas pats (pvz. Estijos reformų partija). Dažnai reformistinėmis partijomis tampa ir nuosaikūs socialistai bei socialdemokratai. Jie taip pat dažniausiai ragina reformuoti socialinio, ekonominio gyvenimo sferas, kaip ir liberalai pasisako už platesnes asmens teises ir laisves. Tačiau nebūtinai liberalios ar socialdemokratinės pakraipos partijos yra reformistinės. Iš esmės tai priklauso nuo konkrečios šalies politinio konteksto. Feodalinėse šalyse reformistinėmis tampa liberalios buržuazijos ir nuosaikios socialistinės (socialdemokratinės) darbininkijos partijos. Liberaliose laisvos rinkos šalyse reformistai gali būti socialistai bei socialdemokratai (reikalauja daugiau privilegijų dirbančiajam, reikalauja reformuoti socialinę sferą ir t.t.), ar net nacionalistinės ir konservatizmo ideologiją atstovaujančios politinės jėgos (pvz., krikščionys demokratai gali reikalauti reformuoti kapitalizmą „suteikiant jam žmogišką veidą“, nacionalistai – reformuoti švietimo sistemą, įvedant daugiau disciplinų, sietinų su etninės savimonės ugdymu ir t.t.). Buvusiose socialistinėse šalyse (pvz., Lietuvoje) reformistinėmis tapo liberalų ir net konservatyvios ideologijos politinės partijos: reikalauja liberalizuoti ekonomiką, socialinę sferą, švietimo ir sveikatos apsaugos sistemą, pasisako už privataus intereso skatinimą, reikalauja demokratizuoti valstybės valdymą.

Konservatyvių partijų socialinė bazė istoriškai yra aristokratija ir kaimo gyventojai, katalikiškose ir islamo šalyse – taip pat bažnyčia, buvusiose socialistinėse šalyse – socialistinės pakraipos partijos. Taigi, konservatizmas (ne kaip ideologija, o kaip politinė elgsena) nėra sietinas su kokia nors ideologija. Konservatizmas elgsenos prasme – tai pokyčių, reformų, revoliucijų ir pan. vengimas, pasisakant už esamos sistemos išsaugojimą. XVIII–XIX a. Jungtinės Karalystės ir žemyninės Europos šalių aristokratai buvo konservatoriai, nes pasisakė prieš liberalias buržuazijos reformas bei darbininkijos revoliucines nuotaikas; XIX a. II pusėje šalyse, kuriose įsitvirtino rinkos ekonomika, konservatyvią poziciją užėmė klasikiniai liberalai, kurie priešinosi populiarėjančioms kairiųjų utopijoms. XX a. pab. buvusiose socialistinėse šalyse konservatoriais plačiaja prasme tapo socialistinės partijos, nes jos priešinosi liberalioms reformoms, taip siekdamos kaip galima labiau išsaugoti esamą situaciją.

Politinės partijos dažnai yra klasifikuojamos naudojant ir kitas dimensijas: regioninės – bendranacionalinės partijos; pagal partijų organizacinę struktūrą (elito, kadrinės, charizmatinės, masinės, visuotinės partijos); sekuliaros ir religinės partijos; valdančiosios ir opozicinės partijos ir t.t.

2.6. Partinių sistemų samprata ir tipologija

Partijų skaičius įvairiose šalyse gali labai skirtis. Pavyzdžiui, apie 2007 m. Ispanijoje buvo priskaičiuojama daugiau nei 200 partijų, Lenkijoje – apie 250, Prancūzijoje – apie 150. Visos valstybėje veikiančios partijos sudaro partinę sistemą (Prazauskas, Unikaitė, 2007).

Lietuvoje 2015 m. buvo 38 registruotos politinės partijos (Lietuvos Respublikos Teisingumo..., 2015), tačiau ne visos iš jų šiuo metu dalyvauja politinėje veikloje. Be to, šis skaičius nuolat kinta: atsiranda naujos partijos, o kitos – jungiasi arba išregistruojamos.

Partinė sistema (angl. *party system*) yra visuomenės politinės sistemos dalis arba posistemė, apimanti visas veikiančias šalyje partijas ir įstatymus bei normas, reguliuojančias jų veiklą (Prazauskas, Unikaitė, 2007).

Partinė sistema – tai tam tikras kiekvienai šaliai unikalus politinių jėgų skaičiaus ir jų sąveikos modelis. Partinės sistemos skiriasi jas sudarančių partijų skaičiumi ir kokybiniais požymiais. Partinės sistemos struktūra priklauso nuo valstybės istorinės praeities, tradicijų, religijos, socialinės ir ekonominės struktūros, rinkimų sistemos ir kt. Partinė sistema yra vienas iš šalies politinį režimą apibūdinančių požymių (Prazauskas, Unikaitė, 2007).

Skirtingų šalių partinės sistemos gerokai skiriasi. Skirtinga buvo jų istorinė raida, skirtingi ir dabar ją formuojantys veiksniai, iš kurių svarbiausias – šalyje įtvirtinta rinkimų sistema.

Chronologiškai skiriami du, savo prigimtimi skirtingi, bet glaudžiai susiję partinės sistemos raidos etapai:

- *formavimosi*, kurio metu dar tik formuojasi partinė sistema, intensyvi politinių jėgų skaičiaus, jų įtakos ir pačios besiformuojančios rinkimų sistemos kaita;
- *potransformacinis*, kurio metu išryškėja partinės sistemos stabilumas, politinių partijų skaičius ir jų įtaka kinta nedaug.

Partijos ir partinės sistemos yra skirtingi savo prigimtimi tyrimo objektai, nes partijos yra vidinę struktūrą turintys objektai, o partinės sistemos – atitinkamos partijų tarpusavio sąveikų sistemos. Anot M. Duverger, partinė sistema yra daugelio sudėtinių veiksnių, apimančių 1) universalūs ir 2) specifinius šaliai bruožus, rezultatas (Novagrockienė, 1997):

1) *Universalūs veiksniai* yra:

- socioekonominis,
- ideologinis,
- techninis (rinkimų sistema).

2) *Specifiniai veiksniai* – tai konkrečioms šalims būdingi saviti veiksniai: istorinė praeitis, tradicijos, vyraujanti religija, gyventojų rasinė ir etninė sudėtis ir kt.

Universalūs veiksniai:

Socioekonominis veiksnys istoriškai buvo itin reikšmingas Vakarų Europos ideologinėms partijoms susiformuoti ir įsitvirtinti (Novagrockienė, 1997). Daugumos pasaulio šalių visuomenės yra stratifikuotos į skirtingus socialinius sluoksnius. Tik dalyje Afrikos ir Azijos šalių socioekonominis veiksnys nėra toks svarbus, nes jose politinės partijos dažnai formuojasi etniniu ar religiniu pagrindu.

Tam tikros *ideologinės nuostatos* taip pat būdingos daugumai Vakarų demokratijų ir nemenkai daliai kitų pasaulio šalių partijoms. Politinių jėgų ideologinės nuostatos glaudžiai siejasi su socioekonominiu veiksmu.

Techninis veiksnys. Ypatingą įtaką šalies partinės sistemos struktūrai daro toje šalyje įteisinta *rinkimų sistema*. Jos poveikis ypač svarbus šalyje veikiančių partijų skaičiui, dydžiui, partijų aljansų susidarymui ir atstovavimui. Rinkimų sistemos sąveikai su partine sistema atskleisti M. Duverger suformulavo tris teiginius (Novagrockienė, 1997):

1. Proporcinis atstovavimas (*balsavimas už partinius sąrašus*) stiprina sistemą partijų, kurios yra griežtos ir nepriklausomos;
2. Dviejų balsavimo turų mažoritarinė sistema (*jei per pirmąjį turą nei vienas kandidatas negauna daugiau kaip pusės dalyvavusių rinkėjų balsų rengiamas antrasis turas, kuriame dažniausiai dalyvauja du (yra ir kitų variantų) daugiausia balsų gavę kandidatai*) stiprina sistemas partijų, kurios yra lanksčios, tarpusavyje priklausomos bei santykinai stabilios ir dažniausiai veda į partijų skaičiaus šalyje mažėjimą;
3. Vieno turo paprastosios daugumos (angliškojo tipo „*pirmas prie finišo*“) sistema (*rengiamas tik vienas turas, kuriame iš karto išrenkamas daugiausia balsų gavęs kandidatas*) stiprina dvipartinę sistemą su valdžios dalijimusi tarp dviejų didžiųjų nepriklausomų partijų.

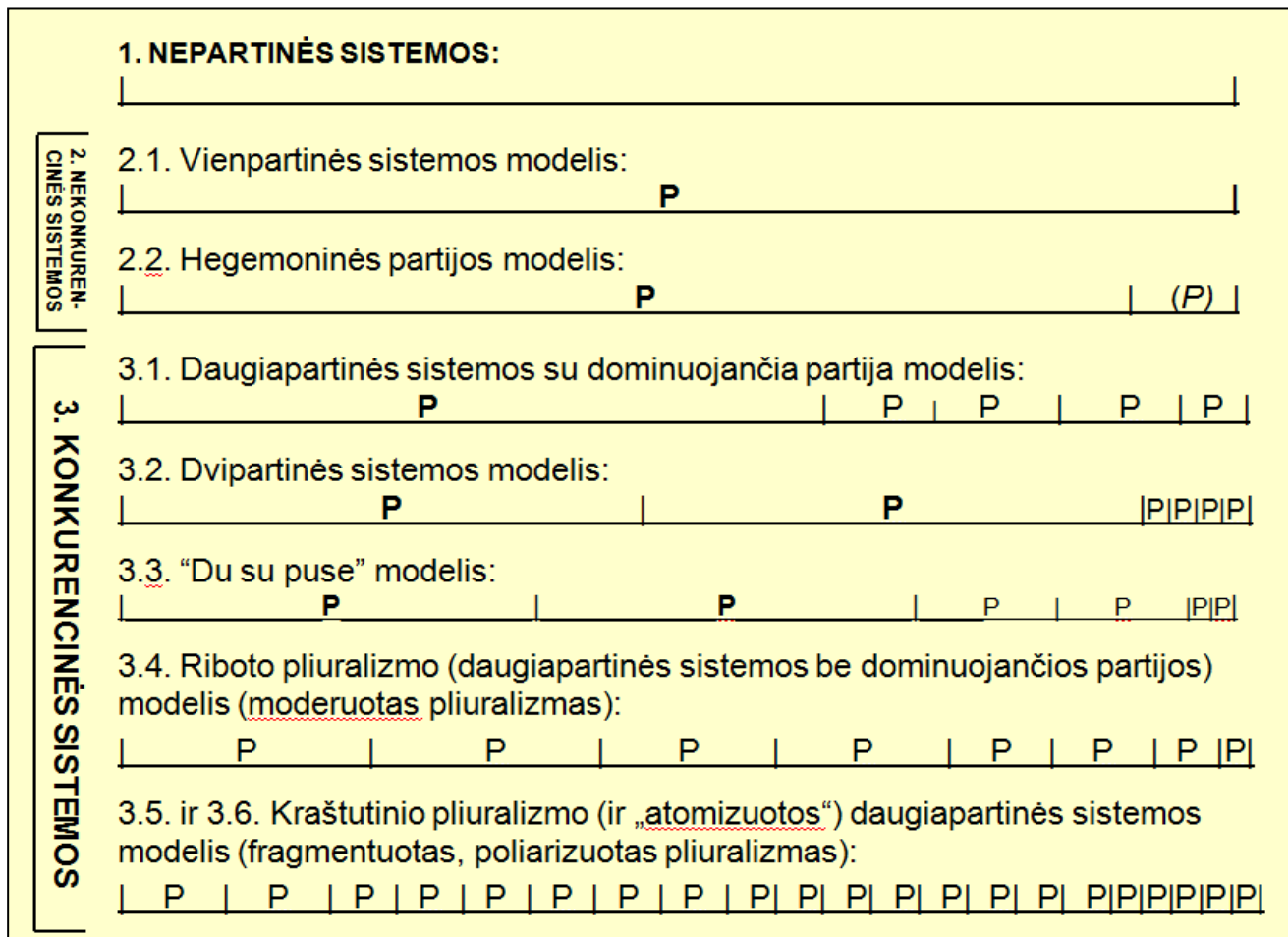
Autorius nurodo, jog tai tik pačios bendriausios tendencijos, nes jos neatskleidžia visos įtakų įvairovės, kylančios iš rinkimų sistemos tipo. Pavyzdžiui, jei kokiame nors šalies regione kompaktiškai gyvena etninė mažuma, aktyviai remianti savo etninę regioninę partiją, tuomet net ir vieno turo paprastos daugumos rinkimų sistemos atveju aiškus dvipartinis šalies partinės sistemos formatas nesusiformuos.

Kitą vertus, partinė sistema taip pat veikia rinkimų sistemą: dvipartinės sistemos atveju abi partijos dažniausiai būna linkusios išlaikyti paprastosios daugumos su vienu balsavimo turu formą. O jungimosi į aljansus tradicijai yra svetimas proporcinis atstovavimas.

Partinių sistemų tipologija. Partinių sistemų tyrinėtojai (G. Sartori, J. Blondel, A. Lijphart, M. Duverger ir kt.) pateikia savus, tačiau gana panašius, partinės sistemos klasifikavimo modelius (Krupavičius, 1999c; Prazauskas, Unikaitė, 2007).

Prancūzų politologas J. Blondel pirmiausia partines sistemas suskirstė į dvi šeimas: į *vienpartines* ir *daugiau kaip vienos partijos*, o pastarąsias suskirstė į keturis tipus: dvipartinį, du su

puse modelį, daugiapartinį su viena dominuojančia partija ir daugiapartinį be dominuojančios partijos. Italų politologas G. Sartori savo klasifikacijoje partines sistemas taip pat suskirstė į klases: *Nekonkurencinėje partinių sistemų grupėje* jis skiria dvi klases: vienos partijos ir hegemoninės partijos, o *konkurencinėje grupėje* – penkias klases: vyraujančios partijos, dviejų partijų, riboto pliuralizmo, kraštutinio pliuralizmo ir „atomizuotą“ partinių sistemų modelius (Krupavičius, 1999c; Prazauskas, Unikaitė, 2007). Abi partinių sistemų klasifikacijos yra viena kitą papildančios, todėl pateikiu kiek koreguotą (įvedant nepartinį ir „du su puse“ modelius) G. Sartori partinių sistemų klasifikacijos variantą (žr. 2 pav.).

2 pav. Partinių sistemų klasifikacija (aut. patikslintas G. Sartori modelis) (parengtas remiantis: Krupavičius, 1999c; Prazauskas, Unikaitė, 2007).

Partinių sistemų modelius tikslinga aptarti detaliau.

1. Nepartinės sistemos nėra plačiai paplitę ir būdingos dviejų tipų valstybėms: 1) nedemokratiškoms valstybėms – politinių partijų nėra ten kur neveikia ir net nėra imituojama demokratija. Tokiomis šalimis dažniausiai yra karinės diktatūros ir absoliutinės monarchijos: Saudo Arabija, Jungtiniai Arabų Emyratai, Omanas, Kataras ir kt. Tačiau 2011 m. absoliutinės monarchijos buvo paliestos „arabų pavasario“ neramumų bangos, todėl kai kuriose iš jų (Omane, Bahreine, Katare, JAE) pradeda formuotis pirmosios pusiau legalios politinės

organizacijos, tačiau jos yra dar gana silpnos, dažnai oficialiai neįteisintos, tad absoliutinėse monarchijose partinės sistemos dar nesusiformavo. 2) Nepartinės sistemos būdingos ir kai kurioms mažoms salynų valstybėms³: Mikronezijos Federacijai, Palau, Tuvalu ir kt. Šių demokratiškų valstybių parlamentų nariai renkami vienmandatėse apygardose, kurias sudaro atskiros salos arba gretimų salų grupės, tad galimybės susikurti partijoms tokiose šalyse yra ribotos. Kai kuriose jų (pvz. Maršalo Salose, Nauru) oficialiai yra susikūrusios partijos, tačiau jų įtaka yra labai menka ir *de facto* veikia nepartinė sistema.

2. Nekonkurencinės partinės sistemos būdingos nedemokratiškoms šalims. Skiriami du jų tipai:

2.1. Vienpartinėse sistemose yra tik viena partija, kitos partijos yra uždraustos. Vienpartinėse sistemose partija susilieja su valstybinės valdžios aparatu, tampa jo dalimi. Tokia sistema buvo būdinga nacistinei Vokietijai 1933–1945 m., fašistinei Italijai 1924–1945 m., diktatoriaus Franko valdomai Ispanijai 1939–1975 m. (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Šiose šalyse buvo įsitvirtinusios radikalios nacionalistinės politinės partijos. Geriausias XX a. II pusės vienpartinių sistemų pavyzdys – socialistinio bloko šalių partinės sistemos, kuriose kuriam laikui buvo (kai kur – tebėra) įsitvirtinusios radikalios marksistinės (dažniausiai – komunistinės) politinės jėgos. Tai Sovietų Sąjunga, kitos „socialistinės“ Vidurio Europos šalys. Šiose šalyse vienpartinės sistemos žlugo kartu su Sovietų Sąjungos subyrėjimu bei socializmo žlugimu Vidurio ir Rytų Europoje XX a. 9-ame dešimtmetyje. Tačiau tokio tipo partinės sistemos išliko Kinijos Liaudies Respublikoje, Kuboje, Šiaurės Korėjoje, Laose, Vietname. Vienpartinėse sistemose formaliai gali egzistuoti smulkesnės partijos, tačiau jos yra be išlygų lojalios pagrindinei partijai ir kartu su ja sudaro vieningą bloką (pvz., komunistinėje Lenkijoje XX a. 5–9 deš. veikė Jungtinė Darbininkų partija ir jai visiškai pavaldi Jungtinė Valstiečių partija). Satelitinių partijų buvimas sietinas su veidmainišku autoritarinio režimo siekiu imituoti demokratiją. Vienpartinės sistemos būdingos totalitariniams ir autoritariniams režimams.

2.2. Hegemoninės partijos modelis yra toks, kai šalyje veikia kelios partijos, tačiau partinėje sistemoje įsitvirtina viena itin įtakinga partija, o kitų partijų veikla yra griežtai apribojama. Tokių partijų veikla yra varžoma, jos negali konkuruoti su hegemoninė valdančiąja partija ir nesudaro jai nors kiek svaresnės opozicijos (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Anksčiau šis modelis buvo būdingas nemažai daliai formaliai iš kelių partijų sudarytas partines sistemas turinčių Lotynų Amerikos, Afrikos, Azijos (ypač – Vakarų Azijos) šalių. Pastaruoju metu (XXI a.), įsitvirtinant demokratijai, vis daugiau pasaulio šalių pereina prie konkurencinės

³ Kai kurios kitos mažosios salynų valstybės (Kiribatis, Maldyvai, Seišelių Respublika ir kt.) turi jau susiformavusias ar dar besiformuojančias partines sistemas.

partinės sistemos modelių, todėl nekonkurenciniai modeliai (*vienpartiniai* ir *hegemoninės partijos*) tampa vis mažiau populiarūs.

3. **Konkurencinės partinės sistemos** būdingos demokratiškoms šalims. Skiriami keli jų tipai:

3.1. Daugiapartinės sistemos su dominuojančia partija modelis – tai kai kurioms demokratinėms šalims būdingas aiškus ir ilgalaikis vienos politinės partijos dominavimas šalies partinėje sistemoje. Šiuo atveju veikia kelios partijos, tačiau viena iš jų yra įgijusi didžiulį rinkėjų pasitikėjimą, pastoviai laimi laisvuose rinkimuose (už ją balsuoja 45–50 proc. ir daugiau rinkimuose dalyvavusių rinkėjų), turi stabilią daugumą parlamente bei viena formuoja vyriausybę. Geriausi pavyzdžiai – Švedija, Japonija, Indija, PAR. Pavyzdžiui, beveik 60 metų iki 9-ojo dešimtmečio pabaigos su nedidelėmis pertraukomis Švedijoje valdančiąja buvo Socialdemokratų partija, XX a. 6–9 deš. Japonijos partinėje sistemoje buvo įsitvirtinusi Liberalų demokratų partija. Dominuojančios partijos modelyje opozicinės partijos dažnai yra susiskaldę ir dėl šios priežasties nesugeba sėkmingai priešintis vyraujančiai partijai. Dominuojančios partijos pozicijas gerokai sustiprina ir faktas, kad dauguma karjeros siekiančių politikų, kartais net ignoruodami savuosius įsitikinimus, pasirenka dominuojančią partiją (tik taip jie mato galimybę siekti karjeros). O kitoms partijoms lieka tik principingi idealistai.

Daugiapartinės sistemos su dominuojančia partija dažnai susiformuoja ir tais atvejais, kai kurioje nors šalyje ilgą laiką tęsiasi tautinio išsilaisvinimo judėjimas, kuris tampa plačia nepriklausomybės siekiančių politinių jėgų koalicija. Jeigu tokie judėjimai veikia legaliai, naudodamiesi konstituciniais metodais, kaip tai buvo būdinga Jungtinės Karalystės kolonijoms, susiformuoja tvirta jo organizacinė struktūra, įgyjama plati masinė bazė ir toks judėjimas tampa masine partija (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Pavyzdžiui, Indijos nacionalinis kongresas (INK) buvo įkurtas dar 1885 m., o po Indijos nepriklausomos valstybės sukūrimo 1947 m. be pertraukos 30 metų buvo valdančiąja partija. Tačiau tokių šalių daugiapartinės sistemos su dominuojančia partija nėra labai patvarios: dominuojanti partija ilgainiui skeldėja, iš atskilusių grupių susikuria naujos partijos ir taip susiformuoja vienoks ar kitoks daugiapartinės sistemos variantas. Taip atsitiko ir Indijoje – nuo INK atskildavo vis naujos ir naujos grupės, kol galiausiai Indijos partinė sistema transformavosi į daugiapartinę. Panašūs procesai vyksta ir Pietų Afrikos Respublikoje (PAR): po apartheido politikos žlugimo ir 1994 m. demokratinių rinkimų PAR įsitvirtino vienpartinė politinė sistema, kurioje dominavo Afrikos nacionalinis kongresas (ANK). Nors PAR partinė sistema iki šiol išlieka daugiapartinės sistemos su dominuojančia partija pavyzdiniu modeliu, tačiau kitų partijų įtaka palaiapsniui auga.

3.2. Dvipartinės sistemos tipišku modeliu reiktų laikyti tokį, kai dviems partijoms kartu atitenka daugiau kaip 90 proc. rinkimuose dalyvaujančių rinkėjų balsų. Dėl šios priežasties, jei šalies politinėje sistemoje neįvyksta kokių nors esminių reformų (pvz., nereformuojama rinkimų sistema), tokios partinės sistemos būna ilgalaikės ir gana stabilios, tačiau iškraipo visuomenės grupių atstovavimo proporcingumą. Tokios sistemos dažniausiai susiformuoja šalyje veikiant daugumos (mažoritarinei) rinkimų sistemai. Rinkimuose gautų balsų skaičiaus skirtumas paprastai būna gana nedidelis (keli, daugiausia – keliolika procentų) ir partijos šalį valdo periodiškai keisdamos viena kitą. Geras dvipartinės sistemos pavyzdys yra JAV, kuriose veikia dvi panašią įtaką turinčios partijos – Respublikonų ir Demokratų. JAV svarbų vaidmenį dvipartinės sistemos susiformavimui atliko ir šios valstybės prezidento rinkimų tvarka (pirminiai rinkimai iš kelių partijos kandidatų ir pan.). JAV partinės sistemos raida bei pačios partijos gerokai skiriasi nuo žemyninės Europos demokratijų. Jos nėra ir niekada nebuvo taip glaudžiai susijusios su politinėmis ideologijomis bei socialiniais judėjimais, kokiomis buvo žemyninės Europos partijos (Pražauskas, Unikaitė, 2007). JAV veikia visiškai neįtakingos ideologinės komunistų, libertarų, žaliųjų ir kt. partijos, tačiau jos niekada neturėjo nors kiek didesnės įtakos JAV partinei sistemai. Net XIX a. pab. – XX a. pr., kuomet į Europos žemyno visuomenių gyvenimą daug chaoso įnešė proletariato remiamos masinės kairiosios partijos, JAV darbininkijos tarpe socialistinės pakraipos politinės jėgos buvo gana nepopuliarios. JAV Respublikonų ir Demokratų partijos susiformavo kaip dvi liberalios partijos, kurių esminis skirtumas – santykinai didesnis Respublikonų partijos konservatyvumas ir santykinai didesnis Demokratų partijos kairuoliškumas. Kitas svarbus JAV partinės sistemos požymis – JAV partijos turi lanksčią ir decentralizuotą struktūrą. Decentralizacija – dažnas federacinių šalių politinių partijų požymis – partijų regioniniai padaliniai siekia prisitaikyti prie federacijos subjektų specifikos, įstatymų. Tiesa, partijos konsoliduojasi vykstant prezidento rinkimams. Dėl šių priežasčių amerikietiškoji partinė sistema kartais vadinama *pseudodvpartine* (Pražauskas, Unikaitė, 2007), nes kiekviena partija dar yra susiskaldžiusi į konservatyviusius, kairuoliškus bei libertariuosius sparnus, negana to – dar susiskaldžiusi į gana savarankiškus atskiras valstijas atstovaujančius padalinius.

Ne taip aiškiai išreikštos dvipartinės sistemos veikia ir kai kuriose kitose britų politinės tradicijos šalyse – Australijoje (Leiboristų ir Liberalų partijos), Naujojoje Zelandijoje (Nacionalinė ir Leiboristų partijos) ir kt. Nors dvipartinės sistemos laikomos gana stabiliomis, tačiau jos taip pat kinta. Pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje, iki 2010 m. rinkimų į JK Bendruomenių rūmus, funkcionavo aiški dvipartinė sistema (Konservatorių ir

Leiboristų partijos). Dvipartinė sistema JK funkcionavo jau XIX a. Tik XIX a. II pusėje – XX a. pr. tarpusavyje konkuravo Konservatorių (XIX a. pr. vadinta Torių partija) ir Liberalų (XIX a. pr. vadinta Vigų partija) partijos, o nuo XX a. vidurio – Konservatorių ir Leiboristų partijos. Tačiau 2010 m. rinkimuose į JK Bendruomenių rūmus nei vienai iš dviejų įtakingiausių partijų nepavyko gauti daugiau kaip pusę mandatų ir sudaryti vienpartinę vyriausybę. Todėl britams teko sulaužyti susiformavusią politinę tradiciją – Konservatorių partija sudarė valdančiąją koaliciją su Liberalų demokratų partija. Taigi, JK dvipartinė sistema 2010–2015 m. laikotarpyje transformavosi į „du su puse“ modelį. Tačiau 2015 m. rinkimuose į Bendruomenių rūmus absoliučią daugumą (330 mandatų iš 650) gavo Konservatorių partija, tad vėl buvo grįžta prie dvipartinės sistemos. Nežiūrint to, JK partinės sistemos raidos tendencijos rodo, kad britams, net ir veikiant daugumos (mažoritarinei) „pirmas prie finišo“ tipo rinkimų sistemai, vargu ar pavyks išlaikyti dvipartinę sistemą. Pastaruoju metu itin sparčiai auga regioninių partijų populiarumas. Ypač – Škotijos nacionalinės partijos (ŠNP), kuri 2015 m. Bendruomenių rūmų rinkimuose iš trečiosios vietos išstūmė Liberalų demokratų partiją (JK Bendruomenių rūmuose ŠNP iškovoję 54 mandatus) ir nuo 2011 m. turi absoliučią daugumą Škotijos Parlamente. Auga populiarumas ir kitų JK partijų. Taigi, JK konservatorių persvara šiuo metu yra gana trapi, regioniniuose parlamentuose turi didelę įtaką ar net dominuoja anksčiau neįtakingomis buvusios partijos (panaši situacija ir Australijoje). Taigi, šiandien JK partinę sistemą tik formaliai galima vadinti „dvipartine“.

3.3. „Du su puse“ modelis (neretai dar vadinamas *Modifikuota dvipartine sistema*). „Du su puse“ modelis susiformuoja ten, kur viena iš dviejų vyraujančių partijų po kiekvienų rinkimų sudaro valdančiąją koaliciją su mažesne trečiąja partija. Šioje sistemoje dvi pagrindinės, maždaug vienodo pajėgumo viena kitai aktyviai oponuojančios partijos rinkimuose kartu gauna 75–90 proc. dalyvavusių rinkėjų balsų, tačiau kiekvienai iš jų trūksta bent kelių ar keliolikos vietų, kad galėtų sudaryti vienpartinę vyriausybę. Todėl bet kuri iš jų priverstos jungtis su trečiąja, daug silpnesne partija, paprastai rinkimuose gaunančia 10–20 proc. rinkėjų balsų (Krupavičius, 1999c; Prazauskas, Unikaitė, 2007).

Klasikinis šio modelio pavyzdys – XX a. II pusės – XXI a. pr. (iki 2005 m. Bundestago rinkimų) VFR partinė sistema. Ilgą laiką Vokietijoje tokia „trečiąja“ partija buvo Laisvųjų demokratų partija, o nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio – dar ir Žaliųjų partija. XX a. 5–7 deš. Vokietijos krikščionių demokratų partija (VKDP) (ir tik Bavarijoje veikianti VKDP „dukterinė“ partnerė – Vokietijos krikščionių socialinė sąjunga (VKSS)) kelias Bundestago kadencijas iš eilės sudarė koaliciją su gerokai mažesne Vokietijos laisvųjų demokratų partija (VLDP). XX a. 8-ajame deš. VLDP jau tapo antrosios svarbiausios Vokietijos

partijos – Socialdemokratų partijos (VSDP) koalicijos partnere. Tačiau Vokietijos žaliųjų partijos (VŽP) populiarumo augimas paskatino VKDP/VKSS ir VSDP apsispręsti dėl joms tinkamiausių koalicijos partnerių. VKDP/VKSS „mažąją“ koalicijų partnere tapo VLDP, o VSDP – VŽP. Tačiau Vokietijoje (ypač – Rytų) augo ir kitų politinių jėgų įtaka. Tokiomis buvo VDR komunistų partijos pagrindu susiformavusi Vokietijos kairiųjų partija ir kt. dažnai gana radikali politinė jėga. Šiame kontekste, kad atsverti radikalių partijų įtaką, 2005 m. ir 2015 m. Bundestago rinkimuose daugiausia mandatų gavusiai VKDP/VKSS teko sudaryti netradicinę koaliciją su tradiciniais oponentais – VSDP. 2005–2009 m. ir nuo 2015 m. valdančiąją koaliciją Vokietijoje sudarė/sudaro dvi pagrindinės Vokietijos partijos – VKDP/VKSS ir VSDP. Nėgana to, gana netikėtai nei vieno mandato Bundestage negavo liberalioji VLDP. Akivaizdu, kad Vokietijos partinė sistema palaipsniui tampa daugiapartinė. „Du su puse“ modelis kartis nuo karto įsitvirtina ir kitose šalyse – Airijoje, Kanadoje, Austrijoje. Kaip jau buvo minėta prieš tai, 2010–2015 m. šį modelį „išbandė“ ir Jungtinė Karalystė.

Daugiartinės sistemos yra plačiausiai paplitusios. Daugiapartinių sistemų susiformavimui daugiausia įtakos turi techninis (rinkimų sistema, politinių partijų veiklą reglamentuojantys įstatymai), socialinis (visuomenės socialinė stratifikacija) ir geografinis (teritorijos etninė, religinė ir socialinė diferenciacija) veiksniai. Daugiapartinės sistemos susiformavimui itin palanki proporcinio atstovavimo rinkimų sistema. Be to, kuo mažesnis *slenkstis leidimui atstovauti* („minimalus barjeras“) – tuo palankesnės sąlygos augti partijų skaičiui. Partinės sistemos fragmentacijai didelės įtakos turi ir partijų veiklą reglamentuojantys įstatymai – kuo paprasčiau įsteigti partiją – tuo jų daugiau susikuria. Šalies teritorijos kultūrinė bei socialinė fragmentacija tam taip pat turi didžiulės įtakos. Ypač – regioninių partijų atsiradimui. Įtakos partijų skaičiui šalyje turi ir joje dominuojantis mentalitetas, visuomenės politinė branda, politinių konfliktų intensyvumas, politinių lyderių skaičius, įtaka bei ambicijos ir kt. Daugiapartinės sistemos joms priklausančių politinių jėgų skaičiumi bei jų įtakos visuomenėje intensyvumu yra gana skirtingos. Todėl jos yra skirstomos smulkiau:

3.4. Riboto pliuralizmo (nuosaikiose, moderuotose) daugiapartinėse sistemose dažniausiai yra trys–penkios maždaug vienodo pajėgumo partijos, kurios nuolat gauna nemažai vietų parlamente ir turi rinkiminį koalicinį potencialą. Dažnai šalia jų veikia iki keliolikos smulkesnių partijų. Partinių sistemų tyrinėtojai (*G. Sartori, J. Blondel, A. Lijphart, A. Ware* ir kt.), atsižvelgdami į riboto pliuralizmo daugiapartines sistemas sudarančių partijų santykinę įtaką, jas skirsto smulkiau (Krupavičius, 1999c; Prazauskas, Unikaitė, 2007): a)

riboto pliuralizmo su viena dominuojančia partija; b) riboto pliuralizmo su dviem dominuojančiomis partijomis; c) riboto pliuralizmo be dominuojančių partijų (arba riboto pliuralizmo tolydi) daugiapartinė sistema (kai nei viena iš partijų rinkimuose negauna daugiau kaip 25 proc. rinkėjų balsų) ir kt. Galimi įvairūs partijų blokavimosi į koalicijas variantai: kartais visos pagrindinės partijos siekia dirbti valdančiojoje koalicijoje, tačiau dažniausiai mandatų gavusios partijos grupuojasi į stambesnius kairiųjų ir dešiniųjų blokus (taip elgiasi ir Lietuvos partijos). Tačiau dažniausiai lieka ir į šiuos blokus nesijungiančių politinių jėgų. Riboto pliuralizmo partinės sistemos būdingos daugumai pasaulio demokratijų. Jos populiarios ir Vakarų Europoje – Skandinavijos šalyse (išskyrus Švediją), Ispanijoje, Portugalijoje, Prancūzijoje, Šveicarijoje ir kt. Pastarojo tipo sistemos būdingos ir pokomunistinėms valstybėms, tarp jų ir **Lietuvai**. Istorinė patirtis rodo, kad Europos demokratijose tokio tipo sistemos yra gana stabilios bei efektyvios. Tačiau naujosiose demokratijose partinės sistemos formavimosi metu daugiapartinėms sistemoms kartais trūksta stabilumo, nebrandžių politinių partijų lyderių ambicijos dažnai trukdo rasti kompromisą ir vienyti į stabilias koalicijas. Tačiau stabilizavus partines sistemas, šios problemos paprastai išnyksta.

3.5. Kraštutinio pliuralizmo daugiapartinėse sistemose veikia šešios–aštuonios reikšmingesnės partijos, dar kelios ar keliolika – mažiau reikšmingų ir keliasdešimt (ar net keli šimtai) visiškai neįtakingų partijų, tačiau kartais taip pat iškovojančių mandatų renkamose valdžios institucijose (parlamentuose, savivaldos tarybose ir pan.). Šiame modelyje visų partijų įtaka yra gana ribota, todėl valdančiųjų koalicijų formavime dalyvauja kelios ar net keliolika partijų. Šis modelis dažniausiai būna sąlygotas proporcinės rinkimų sistemos, ypač tuomet, kai yra taikomi santykinai nedideli apribojimai atstovauti (min. barjerai sąrašams) ir sąlyginai gana paprasta sukurti naują politinę partiją (nustatytas mažas būtinas narių skaičius, nesudėtinga partijos registravimo procedūra ir t.t.). Skirtingai nei fragmentuotas (atomizuotas) modelis, šis modelis būdingas kai kurioms Vakarų Europos valstybėms: Italijai, Belgijai, Nyderlandams, taip pat Izraeliui. Tačiau tokių šalių yra nedaug. Dideliam politinių jėgų skaičiui šiose šalyse įtakos turi ir pagarba mažumų teisėms, siekis užtikrinti jų politinį atstovavimą. Šiuo atveju partijos (ir didesnės, ir smulkios), skirtingai nei atomizuoto modelio atveju, dažniausiai formuojasi ideologiniu principu (atomizuoto modelio – dažniau politinių veikėjų noras turėti savo partiją). Skirtingai nei atomizuoto modelio atveju, šis kraštutinio pliuralizmo modelis yra žymiai stabilesnis – nežiūrint jau esančios partijų gausos, jam nėra būdingas itin dažnas partijų skaidymasis ir naujų kūrimasis. Kraštutinio pliuralizmo partinės sistemos modelio privalumai: itin aukštas demokratijos lygis, visų visuomenės sluoksnių proporcingas

atstovavimas, jų interesų gynimas. Trūkumai: didžiulė partijų įvairovė parlamente, kitose renkamosiose institucijose nėra patogi stabilių koalicijų susidarymui, todėl kai kurioms šį modelį turinčioms šalims būdingos labai nestabilios vyriausybės, dažna jų kaita. Pavyzdžiui, XX a. II pusėje tai buvo būdinga Italijai.

3.6. Fragmentuota (atomizuota) partinė sistema iš pirmo žvilgsnio panaši į prieš tai aptartą kraštutinio pliuralizmo daugiapartinę sistemą. Tačiau fragmentuotai partinei sistemai būdinga ne tik partijų gausa, bet ir didžiulis partinės sistemos nestabilumas. Partijos nėra galutinai susiformavusios, linkusios skaidytis. Joms būdingos gana priešiškos politinės pozicijos, ir tarpusavio konfrontacija. Tokioje partinėje sistemoje gausu antisisteminių (t. y. nepripažįstančios esamos politinės sistemos), taip pat gana radikalių partijų. Dažnai partijos formuojamos klaniniu principu – nors kiek įtakingesnis šalies ar vietinis politinis autoritetas siekia įkurti „savo“ partiją. Paprastai tokiose sistemose gausu regioninių partijų. Šis modelis pasitaiko retai ir yra būdingas naujosioms demokratijoms, ypač pereinamuoju į demokratiją laikotarpiu (pvz., šis modelis buvo būdingas Bolivijai, Gruzijai).

Partinių sistemų dinamika. *Nedemokratinų politinių režimų* sąlygomis partinės sistemos (jei jos iš viso yra), yra labai stabilios, nes šiuo atveju įtakingos partijos tampa paramos režimui garantu. „Senosiose“ demokratijose (JAV, Kanada, Australija, Japonija, Vakarų Europos šalys ir kt.) partinės sistemos taip pat gana stabilios. Šių šalių partijos jau nėra naujokės politikoje, turi savo tradicinį elektoratą, savo aiškesnę vietą šalių partinėse sistemose. Partinės sistemos nestabiliausios „naujosiose“ demokratinėse šalyse. Ypač jų demokratizacijos pradiniu – pereinamuoju laikotarpiu. Per pastaruosius 25–30 metų daugelyje pokomunistinių valstybių vietoje vienpartinių susiformavo daugiapartinės sistemos. Panašios tendencijos būdingos nemenkai daliai Afrikos, Azijos, Lotynų Amerikos šalių. Pereinamuoju į demokratiją laikotarpiu pasitaiko, kad besiformuojančios partinės sistemos tampa net „atomizuotomis“. Jose elektoratas dažnai nėra pakankamai politiškai išprusęs, todėl būna nestabilus – labai greitai susižavima naujomis partijomis ar jų lyderiais, tačiau taip pat lengvai jais ir nusiviliama. Šiame kontekste politinės jėgos nėra skatinamos veikti konstruktyviai ir atsakingai, partijos kenčia nuo korupcijos ir kt. skandalų, dažnai skaidosi ar jungiasi.

Partinės sistemos kinta ir „senosiose“ demokratijose – pvz., prieš tai jau minėti Vokietijos, Jungtinės Karalystės atvejai. Vokietijoje palaipsniui pereinama į riboto pliuralizmo daugiapartinę sistemą, Jungtinėje karalystėje dvipartinį modelį keičia „du su puse“ ar net riboto pliuralizmo daugiapartinis modelis. Tačiau šie pokyčiai nėra spartūs ir radikalūs.

Tiesioginiai partinių sistemų kaitos veiksniai yra (Krupavičius, 1999c):

1. *Masinis rinkėjų politinis persiorientavimas*, kai įtakingos partijos praranda dalį pastovių rėmėjų;

2. *Politiniai institutai*, kurie sąlygoja partijų įtakų persiskirstymą (pvz., *naujos rinkimų sistemos* įteisinimas);
3. *Rinkėjų korpuso pokyčiai*, vykstantys dėl gyventojų migracijos, kartų kaitos, valstybių teritorijos kaitos. Pavyzdžiui, Izraelyje dėl migracijos iš postsovietinių šalių išaugo dešiniųjų partijų elektoratas; po Vokietijos susivienijimo 1990 m. buvusios VDR komunistų partijos pagrindu susikūrė rytinėje Vokietijos dalyje gana įtakinga Demokratinio socializmo partija (2007 m. pervadinta į Vokietijos kairiųjų partiją);
4. *Vertybių ir politinių problemų kaita*. Pavyzdžiui, XX a. 8-ame dešimtmetyje kaip reakcija į aplinkosaugos problemas Vakarų Europos šalyse įsisteigė žaliųjų partijos; XXI a. 2-ame dešimtmetyje Europoje, kaip reakcija į pabėgėlių bei ekonominių migrantų krizę, gerokai išaugo nacionalistinių bei konservatyvių partijų populiarumas ir t.t.

Labai svarbi partinės sistemos kaitos prielaida yra pasikeitusi visuomenės struktūra. Išsivysčiusiose šalyse visuomenės socialinėje struktūroje dominuoja vidurinioji klasė. Siekdamos kuo didesnio rinkėjų skaičiaus paramos, visos stambesnės partijos stengiasi orientotis į viduriniąją klasę, todėl tradicinės Europos šalių partijos, demokratai ir respublikonai JAV, tampa visuotinėmis – ideologiniai skirtumai tarp jų gerokai sumažėjo (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Be to, kaip jau buvo minėta, visose didesnėse partijose susiformuoja kairiosios, dešinėsios ir centristinės neformalios grupės arba partijos įstatais įteisintos frakcijos. Todėl ideologiniai ir programiniai skirtumai tarp dabartinių visuotinių partijų gerokai sumažėjo, ir partijoms svarbesniu tapo pragmatizmas, o ne ideologija. Be to, kartu su regioninės valdžios bei savivaldos svarbos augimu, politinės partijos tampa vis labiau decentralizuotomis (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Gerokai pasikeitė ir rinkėjų elgesys. XX a. pab. – XXI a. demokratijoms būdinga, kad nemaža dalis rinkėjų iš viso nedalyvauja rinkimuose. Tapusios visuotinėmis, partijos praranda dalį buvusio elektorato. Dažnai tai siejama ir su visuomenės socialinės stratifikacijos nykimu. Be to, susiformavo vadinamasis „negatyvaus balsavimo fenomenas“, kai rinkėjai balsuoja už konkretų kandidatą ar partiją tik todėl, kad nelaimėtų jų varžovai (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Negatyvaus balsavimo fenomenas būdingas ir postsocialistinėms šalims tais atvejais, kai gyventojai nusivilia įsitvirtinusių partijų ir balsuoja už kokį nors populistinį naujadarą („gelbėtojų“ partijos).

Koalicijų politika. Ne prezidentinėse demokratinėse valstybėse, kuriose vyriausybę formuoja parlamentas ir kuriose įsitvirtinusių daugiapartiniai partinių sistemų modeliai, parlamente (ar savivaldybių tarybose) vietų gavusioms partijoms tam, kad turėtų daugumą, tenka blokuotis – kurti koalicijas. Koalicijos kuriamos ir siekiant rinkimuose iškovoti daugiau mandatų. Taigi, koalicijos gali būti dvejopos:

1. *Rinkiminės koalicijos*. Kai kelios partijos (paprastai mažiau įtakingos) rinkimų kampanijos metu suvienija savo jėgas tam, kad kartu gautų vietų parlamente (ar savivaldybių tarybose).

Kartais būna ir taip, kad prie įtakingos partijos laikinai prisijungia ideologiškai artima, tačiau mažiau įtakinga partija – taip išvengiama rinkėjų balsų praradimo.

2. *Valdančiosios (ar opozicijos) koalicijos*. Formuojamos jau po rinkimų, siekiant sutelkti daugumą mandatų ir įsitvirtinti valdžioje (valdančiosios koalicijos) arba konsoliduoti opozicijoje atsidūrusių politinių jėgų veiklą (opozicijos koalicijos). Ne prezidentinėse valstybėse tai įgalina formuoti koalicinę vyriausybę. Pavyzdžiui, visos po nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Lietuvos vyriausybės buvo koalicinės. Į koaliciją gali apsijungti ir opozicija, tačiau tai jau nėra taip svarbu, nes opozicija nedalyvauja vyriausybės formavime. Prezidentinėse respublikose koalicijų formavimas taip pat nėra svarbus, nes vyriausybės skiria, o dažnai joms ir vadovauja, pats prezidentas.

Į koalicijas (ir rinkimų, ir valdančiąsias) paprastai jungiasi ideologiškai artimos partijos. Tačiau išimtiniais atvejais, pvz., tam, kad atsverti daug mandatų gavusios kitoms politinėms jėgoms nepriimtinos partijos (dažnai populistinės, ekstremistinės ir t.t.) įtaką, į koaliciją gali apsijungti ir priešingų ideologijų partijos, kurios kitose situacijose to tikrai nedarytų ir išliktų konkurentėmis (pvz., jau minėta VKDP/VKSS ir VSDP koalicija Vokietijoje 2005–2009 m. ir nuo 2015 m.).

Nedemokratinėse valstybėse, kuriuose susiformavo vienpartinės arba hegemoninės partijos sistemos, bei demokratinėse valstybėse, kuriuose susiformavo daugiapartinės su aiškiai dominuojančia partija (pvz., Japonija, PAR), ar tikrosios dvipartinės sistemos (pvz., JAV, Australija), rinkimus laimėjusiai partijai dažniausiai jokių koalicijų sudarinėti nereikia, nes ji pati gauna daugiau kaip pusę vietų parlamente (savivaldybės taryboje ir pan.). Šias atvejais formuojama *vienpartinė vyriausybė*.

2.7. Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema

Lietuvoje nuo pat Atgimimo laikų (nuo 1988 m.), kuomet buvo panaikinta Komunistų partijos monopolija ir leista atsikurti ir naujai steigti partijoms, jų skaičius nuolat kito. Jei palygintume Lietuvos partinę sistemą jos kūrimosi pradžioje (XX a. 10 deš.) su dabartine (XXI a. 2 deš.), sunkiai atpažintume, kad tai tos pačios šalies partinė sistema (Ramonaitė, Jastramskis, 2014). Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos 2015 m. lapkričio mėn. 17 d. duomenimis, Lietuvoje registruotos 38 politinės partijos (Lietuvos Respublikos Teisingumo..., 2015). Tačiau ne visos jos dalyvauja politiniame šalies gyvenime. Dalis partijų iš esmės nevykdo jokios politinės veiklos. Likusios (apie 20 partijų) yra daugiau ar mažiau aktyvios. Tačiau jų santykinė įtaka gerokai skiriasi.

Lietuvoje, kaip ir kitose kaimyninėse Vidurio Europos šalyse, politinės partijos susikūrė:

1. *Atkūrus tarpukario Lietuvoje veikusias politines partijas* (Lietuvių tautininkų sąjunga (LTS), Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP) (abi 2008 m. prisijungė prie Tėvynės sąjungos, tačiau 2012 m. LTS vėl atsikūrė), kelis kartus pavadinimą keitusi dabartinė

- Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga (LVŽS; lyderis R. Karbauskis), Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP), Partija „Jaunoji Lietuva“ (PJL; lyderis S. Buškevičius), Tautos pažangos partija (TPP));
2. *Skilus masiniam judėjimui – Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžiui* (kelis kartus keitusi pavadinimą dabartinė Tėvynės Sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai (TS-LKD; lyderiai: V. Landsbergis, A. Kubilius, G. Landsbergis), Lietuvos centro sąjunga (LCS)). *De facto* atkurtos tarpukario Lietuvos partijos (pvz., LKDP, LSDP, TPP) taip pat atskilo nuo Sąjūdžio, tačiau tuo pat metu deklaravo, jog jos yra tarpukaryje veikusių Lietuvos partijų teisių perėmėjos.
 3. Kilusios iš mažesnių radikalesnių Atgimimo pilietinių judėjimų (pvz., Lietuvos Laisvės Lyga (LLL; lyderis A. Terleckas));
 4. *Kilusios iš sovietmetyje veikusios Komunistų partijos* – Lietuvos demokratinė darbo partija (LDDP; lyderis A. Brazauskas; 2001 m. susijungė su mažiau įtakinga LSDP).
 5. *Naujai įsikūrusios klasikinių politinių ideologijų pagrindu* (Lietuvos Liberalų Sąjunga (LLS; veikė 1990–2003 m.); Lietuvos socialistų partija (LSP; veikė 1994–2009 m.).
 6. *Charizmatinių lyderių įkurtos partijos* (Darbo partija (DP; įkurta 2003 m.; lyderis V. Uspaskich), pavadinimą keitusi dabartinė Partija „Tvarka ir teisingumas“ (PTT; 2002 m. įkurta Lietuvos liberalų demokratų partija (LLDP), 2006 m. pervadinta į PTT; lyderis R. Paksas), Sąjunga „TAIP“ (ST; lyderis A. Zuokas; veikė 2012–2015 m.; 2015 m. susijungė su LiCS), Naujoji Sąjunga (socialliberalai) (NS; lyderis A. Paulauskas; veikė 1998–2011 m.; 2011 m. prisijungė prie DP).
 7. *Regioninės, tautinių mažumų, visuomenės socialinių grupių partijos* (Lietuvos lenkų rinkimų akcija (LLRA; lyderis V. Tomaševskis), Lietuvos rusų sąjunga (LRS), Žemaičių partija (ŽP), Pensininkų partija (PP), Drąsos kelias (DK; įkurta 2012 m.; lyderė N. Venskienė), Moterų partija (MP veikė 1995–2000 m. (1998–2000 m. vad. Naujoji demokratija – Moterų partija (NDMP)); lyderė K.D. Prunskienė);
 8. *Partijos, susiformavusios susijungus kelioms partijoms*. Pavyzdžiai: Liberalų ir centro sąjunga (LiCS) – susikūrė 2003 m., susijungus LLS, LCS ir Moderniųjų krikščionių demokratų partijai (MKDP); dabartinė Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP; lyderis A. Butkevičius) – susikūrė 2001 m. susijungus LDDP ir iki tol neįtakingai LSDP; Tėvynės Sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai (TS-LKD), susikūrė 2008 m. į vieną partiją susijungus Tėvynės sąjungai, LKDP ir LTS; Socialistinis liaudies frontas (SLF), susikūrė 2009 m. į vieną partiją susijungus PF ir LSP
 9. *Partijos, susikūrusios atskilus daliai didesnės partijos narių*. Pavyzdžiai: Partija „Frontas“ (PF) – 2008 m. atskilo nuo LSDP; Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis (LRLS; lyderis E.

Masiulis) – 2006 m. atskilo nuo LiCS; Nuosaikiųjų konservatorių sąjunga (NKS; nuo 2004 m. Krikščionių konservatorių socialinė sąjunga; lyderis G. Vagnorius) – 2000 m. atskilo nuo TS (LK).

Iš tiesų nėra paprasta aiškiai apibrėžti Lietuvos partijų kilmę. Pavyzdžiui, vienos partijos kilo iš Sąjūdžio, tačiau deklaruoja, jog jos yra tarpukaryje veikusią partijų tradicijų tęsėjos ir jų teisių perėmėjos. Kartais skirtingos kilmės partijos susijungia: pavyzdžiui, 2001 m. susijungė LDDP (kilusi iš sovietmetyje veikusios Komunistų partijos) ir LSDP (formaliai atkurta XX a. pr. veikusi partija, faktiškai – kilusi iš Sąjūdžio), tad vienareikšmiai apibrėžti naujosios LSDP kilmę nėra taip paprasta. Panašių atvejų yra nemažai.

Lietuvos partijų skaičiaus ir santykinės jų įtakos vertinimas leidžia teigti, kad nuo pat Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo (1990 m.) Lietuvoje funkcionuoja *riboto pliuralizmo daugiapartinė sistema*. Lietuvoje veikia kelios įtakingos partijos: Lietuvos socialdemokratų partija, Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis, Tėvynės Sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai, Partija „Tvarka ir Teisingumas“, Darbo partija. Greta šių partijų veikia ir kelios mažesnės, tačiau vietų Seime ir savivaldybių tarybose gaunančios partijos: Lietuvos lenkų rinkimų akcija, Valstiečių ir žaliųjų sąjunga, Laisvės sąjunga (liberalai), „Drąsos kelias“, Lietuvos rusų sąjunga (pastaroji – tik koalicijose su kitomis partijomis). Partijų įtaka keičiasi, pavyzdžiui, 2000 m. Seimo rinkimuose nemažai mandatų iškovojo Naujoji sąjunga (socialliberalai), vėliau šios partijos įtaka gerokai sumenko. Prieš 2012 m. Seimo rinkimus ir po jų auga Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžio populiarumas – 2015 m. gyventojų sociologinių apklausų duomenimis ši partija tapo antra pagal populiarumą (po LSDP) Lietuvos politinė jėga. Kartais Lietuvos mastu nepopuliarios partijos kai kuriuose Lietuvos miestuose ar regionuose yra gana įtakingos. Pavyzdžiui, Varėnos r. sav. kurį laiką savivaldos rinkimuose daugiausia mandatų iškovojo kitur Lietuvoje visiškai nepopuliari Lietuvos centro partija, Kauno m. savivaldybės taryboje kelis mandatus iki 2015 m. savivaldos rinkimų visuomet iškovojo kitur Lietuvoje nepopuliari Partija „Jaunoji Lietuva“, kartais – ir Lietuvos laisvės sąjunga (2011 m. pervadinta į Kovotojų už Lietuvą sąjunga), kurios lyderis V. Šustauskas 2000 m. trumpam buvo tapęs Kauno m. meru. Labai ženkliai keitėsi Lietuvių tautininkų sąjungos (LTS) populiarumas bei įtaka. Tarpukaryje valdžiusi Lietuvą, 1989 m. atkurta LTS jau nebetapo įtakinga, tačiau XX a. pab. visuomet gaudavo keliasdešimt ar keliolika mandatų savivaldybių tarybose. Tačiau LTS įtaka sparčiai mažėjo ir šiuo metu ši partija tapo visiškai neįtakinga (2015 m. savivaldos rinkimuose iškovojo tik 1 mandatą (Pasvalio r. sav. taryboje)) (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b). Kitos partijos (Respublikonų partija, Lietuvos laisvės lyga (veikė iki 2001 m.), Gyvenimo logikos partija, Partija „Lietuvos kelias“, Pensininkų partija, Emigrantų partija ir kt.), nors dažnai dalyvauja rinkimuose, yra neįtakingos ir dažniausiai mandatų nelaimi.

3. RINKIMAI IR RINKIMŲ SISTEMOS

3.1. Rinkimų principai ir funkcijos

Rinkimai į atstovaujamos valdžios organus yra vienas svarbiausių režimo legitimacijos instrumentų ir būtina demokratinės politinės sistemos funkcionavimo sąlyga. Šiuo metu daugumoje pasaulio valstybių, išskyrus absoliutines monarchijas, gyventojų dalyvavimas rinkimuose vertinamas kaip egzistuojančios sistemos ir valstybės teisėtumo pripažinimas. Todėl net nedemokratiniai politiniai režimai rinkimams ir rinkėjų aktyvumui juose teikia didžiulę reikšmę, taip imituodami „demokratiją“. Esant demokratiniam režimui, rinkimai yra svarbiausias gyventojų valios įgyvendinimo mechanizmas ir kartu jų dalyvavimas valdyme, renkant savo atstovus į renkamus valdžios organus (Matakas, 1999; Prazauskas, Unikaitė, 2007). Visuotinių laisvų rinkimų dėka įgaliojimus gauna parlamento nariai, prezidentai (tik prezidentinėse ir mišriose sistemose), federacinėse valstybėse – dar ir federacijos subjektų (valstijų, provincijų, respublikų, žemių, kantonų ir kt.) įstatymų leidžiamosios valdžios atstovai, demokratinėse šalyse renkami ir administracinių teritorinių vienetų savivaldybių tarybų nariai, merai, kai kuriose valstybėse (pvz. JAV) – ir kai kurie pareigūnai (teisėjai, prisiekusieji, šerifai ir kt.).

Rinkimai demokratinėse šalyse atlieka keletą reikšmingų *funkcijų* (Prazauskas, Unikaitė, 2007):

1. Kaip jau minėta, rinkimai yra svarbiausias politinės sistemos ir režimo legitimacijos instrumentas, nes tik dalyvaudami rinkimuose piliečiai patvirtina savo lojalumą sistemai ir politiniam režimui. Tai paaiškina, kodėl demokratiniai ir nedemokratiniai politiniai režimai siekia užtikrinti kuo didesnę piliečių dalyvavimą rinkimuose.
2. Rinkimai yra vienas iš svarbiausių piliečių suvereniteto išraiškos formų, nes tik laisvų rinkimų dėka yra teisėtai suformuojama valdžia.
3. Rinkimai yra politinių jėgų efektyvumo patikrinimas: pralaimėjimas rinkimuose reiškia, kad politinė jėga visiškai arba dalinai praranda galimybę aktyviai dalyvauti sprendimų priėmimo procese bei valdyme. Pralaimėjimų atvejais partijos dažniausiai būna reformuojamos (tikslina programą, keičia lyderius, strategiją, taktiką ir t.t.).

Nedemokratinų režimų sąlygomis rinkimai dažnai yra tik formalumas: ribojamas rinkėjų pasirinkimas, leidžiama balsuoti tik už hegemoninės partijos pasiūlytus kandidatus, nėra balsų skaičiavimo kontrolės.

Rinkimai yra laisvi ir demokratiški, jeigu laikomasi toliau išvardintų pagrindinių *principų* (Prazauskas, Unikaitė, 2007):

- 1). *Visuotinė rinkimų teisė*: visi suaugę piliečiai, nepriklausomai nuo lyties, socialinės padėties, rasinės ir tautinės priklausomybės, politinių įsitikinimų ir kt., turi teisę balsuoti ir būti išrinktais.

Tačiau rinkėjams taikomi tam tikri reikalavimai: jie turi būti pasiekę brandų amžių (dažniausiai 18-21 metus), privalo turėti šalies pilietybę (tačiau ne visuose rinkimuose), teisiniu aspektu būti veiksniais. Kai kuriose šalyse reikalaujama, kad rinkėjai turėtų pastovią gyvenamąją vietą, o teistiems – pasibaigęs teistumo terminas. *Visuotinė rinkimų teisė* – gana naujas reiškinys, nes jos įsigalėjimas buvo labai ilgas procesas. Daug amžių rinkimuose galėjo dalyvauti tik aukštesnieji luomai, daug kur buvo griežtas turto cenzas. Visuotiniai rinkimai, kurie XVIII a. vertinti gana priešišškai, XIX a. jau buvo praktikuojami Vokietijoje, Italijoje, Prancūzijoje, JAV. Tačiau ir toliau kurį laiką rinkimų teisės neturėjo juodaodžiai, moterys. Kartais rinkimų teisė buvo ribojama suterštos moralės, gaunantiems pašalpą asmenims, nemokiems skolininkams, kariškiams. Vėliau buvo suprasta, kad dalyvavimas rinkimuose yra piliečio teisė, todėl balsavimas turi būti visuotinis. JAV, PAR ir kai kuriose kitose šalyse rinkimų teisė buvo ribojama rasiniu principu – pavyzdžiui, JAV juodaodžiai rinkimų teisę gavo 1870 m., o PAR – tik 1993 m. Daug diskusijų būta dėl rinkimų teisės suteikimo moterims. Vyravo nuomonė, esą moters teisių praplėtimas pavojingas šeimos pagrindams. Pirmoji demokratinė valstybė, moterims pripažinusi rinkimų teisę (1893 m.) buvo Naujoji Zelandija, XX a. pradžioje rinkimų teisę moterims suteikė Australija, Skandinavijos šalys. Tuo tarpu JAV rinkimų teisė moterims pripažinta tik 1920 m., Prancūzijoje – 1944 m., Graikijoje – 1956 m., Šveicarijoje – 1971 m., o Lichtenšteine – tik 1984 m. (Women's suffrage, 2016). Iki šiol moterų rinkimų teisė varžoma kai kuriose islamo šalyse.

2). *Lygi rinkimų teisė*: visų rinkėjų balsai turi vienodą vertę. Tačiau daugumos (mažoritarinės) rinkimų sistemos (kartais – ir proporcinės) atveju, kai šalies teritorija padalinama į rinkimų apygardas, pilnai *lygios rinkimų teisės* įgyvendinti neįmanoma, nes apygardos nebūna visiškai vienodos rinkėjų skaičiumi, o tai reiškia, kad vienu apygardų rinkėjų balsai tampa svaresniais nei kitų.

3). *Slaptas balsavimas*: skirtingai nei viešas, reiškia, kad rinkėjo pasirinkimas balsuojant yra paslaptis ir nėra jokių būdų išsiaiškinti, kaip balsavo konkretus rinkėjas.

4). *Tiesioginiai rinkimai*: rinkėjai tiesiogiai balsuoja už individualius bei sąrašuose esančius kandidatus. Yra išimčių – kai kuriais atvejais renkama tarpinė grandis, pavyzdžiui, „rinkikai“ JAV prezidento rinkimuose, tačiau šiuo atveju „rinkikai“ dažniausiai iš anksto deklaruoja, už kokį kandidatą jie balsuos.

5). *Rinkimų reguliarumas*: valstybės konstitucijoje ir rinkimų įstatymuose nustatyta, kad rinkimai vyksta reguliariai (paprastai kas dveji-septyneri (dažniausiai – kas ketveri-penkeri) metai).

6). *Konkurencija dėl rinkėjų balsų*.

7). *Teisingas balsų skaičiavimas*.

3.2. Rinkimų sistemos samprata

Rinkimų sistema yra taisyklių ir procesų, taikomų formuojant atstovaujamosios valstybės valdžios organus, visuma (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Rinkimų sistemos viena nuo kitos skiriasi įvairiais bruožais ir tai leidžia jas skirstyti į tipus. Rinkimų sistemos įtvirtinamos rinkimų įstatymais, kuriais reguliuojama kandidatų kėlimo ir registracijos tvarka, rinkimų kampanijos taisyklės, rezultatų įvertinimo sistema (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Kiekvienoje valstybėje nustatoma sava rinkimų sistema, kurios parinkimas dažniausiai priklauso nuo susiklosčiusio politinio konteksto. Rinkimų sistemos pasirinkimas ne visuomet būna tinkamai įvertintas – kartais jį nulemia atsitiktinės aplinkybės. Dažnai tos politinės grupės, kurios priima sprendimą dėl rinkimų sistemos tipo, nesuvokia rinkimų sistemos pasirinkimo pasekmių, arba pasirenka tokia, kuri palankiausia jų politinių interesų įgyvendinimui (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Lietuvoje taip pat nuolat kyla diskusijos dėl dabar esamos rinkimų sistemos modifikavimo. Pavyzdžiui, artėjant 2016 m. Seimo rinkimams ir koreguojant Seimo rinkimų vienmandačių apygardų ribas, pasigirdo raginimų pasekti Latvijos, Estijos, Skandinavijos šalių, Lenkijos pėdomis – Seimą rinkti tik pagal proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą. Tokio pobūdžio diskusijos Lietuvoje buvo aktyvios ir prieš pat 1992 m. neeilinius Seimo rinkimus priimant naują Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą. Tuomet svarstyta, kokią rinkimų sistemą pasirinkti – proporcinio atstovavimo ar daugumos (mažoritarinę). Liberalios ir socialdemokratinės pakraipos partijos rėmė *lygiai rinkimų teisei* palankesnę, nuomonių pliuralizmą ir daugiapartinę sistemą visuomenėje formuojančią proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą, o konservatyviosios jėgos – „asmenybių“ dalyvavimui politikoje ir dvipartinės sistemos susiformavimui palankesnę daugumos (mažoritarinę) rinkimų sistemą. Tuomet buvo pasiektas kompromisas – 1992 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymu įtvirtinta „mišri“ rinkimų sistema.

Idealios, visas sąlygas ir visų politinių jėgų interesus tenkinančios rinkimų sistemos nėra. Žinoma nemažai rinkimų sistemos tipų bei jų variantų, pagrįstų skirtingais principais ir siekiančių skirtingų tikslų, tačiau nei viena iš jų nėra absoliučiai tobula ir priimtina visoms politinėms jėgoms bei piliečiams. Dažniausiai naudojamos dvi pagrindinės sistemos: *daugumos atstovavimo (mažoritarinė)* (angl. *majoritarian representation*) ir *proporcinio atstovavimo* (angl. *proportional representation*), bei keletas mišrių variantų, vienokiu ar kitokiu būdu naudojančių dviejų pirmųjų sistemų principus. Be to, daugelyje šalių rinkimų sistemos turi tam tikrų savitumų, kurie priklauso nuo politinio režimo tipo, valstybės teritorinės sąrangos, partinės sistemos ir kt. veiksnių (Matakas, 1999; Sartori, 2001; Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Rinkimų sistemos lemia, ar rinkėjas pirmiausia balsuoja už partiją, ar už asmenis. Daugumos atstovavimo (mažoritarinėse) sistemose dažniausiai siūlomi atskiri kandidatai (kartais jų grupės), o proporcinio atstovavimo sistemose – partijų ar kitų politinių grupių sąrašai (angl. *party lists*). Bet ir vienoje, ir kitose sistemose galima nemaža įvairovė. Kitas svarbus aspektas – kriterijus, ar balsų pavertimas mandatais yra proporcingas, ar ne. Šis kriterijus ir yra svarbiausias skirtumas tarp proporcinio ir daugumos atstovavimo rinkimų sistemų (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Daugumos atstovavimo (DA) (arba mažoritarinės) rinkimų sistemos (*majoritarian representation*) (pranc. *majorité* – dauguma) yra tokios, kai šalies teritorija padalijama į rinkimines apygardas, kuriose renkamas vienas ar keli deputatai. Išrinktu laikomas tas kandidatas (kartais – kandidatų grupė), kuris surinko nustatytą absoliučią balsų daugumą (t.y. 50 proc. + 1 balsas iš visų dalyvavusių rinkimuose), arba kandidatas, gavęs daugiausia balsų (*paprastos daugumos* variantas) (Sartori, 2001; Pražauskas, Unikaitė, 2007). DA rinkimų sistemos atveju, kai apygardoje renkamas tik vienas deputatas (kaip Lietuvoje), šalies teritorija yra padalijama į tiek apygardų su panašiu gyventojų skaičiumi, kiek yra numatyta išdalinti mandatų. Naudojant šią rinkimų sistemą nesiekama proporcingo balsų pasiskirstymo – ja siekiama aiškaus nugalėtojo. DA rinkimų sistema yra palanki didžiosioms partijoms, o ypač – kompaktiškai gyvenančioms rasinėms, etninėms ir religinėms mažumoms, tačiau nepalanki mažosioms bendranacionalinėms partijoms bei nekompaktiškai gyvenančioms mažumoms.

Yra keletas daugumos atstovavimo rinkimų sistemos variantų, iš kurių aptarsime pagrindinius:

1. *Paprastos daugumos (mažoritarinė) rinkimų sistema* (dar vad. „*Pirmas prie finišo*“ (angl. „*first past the post*“ (*FPP*)); *angliškojo tipo*). Ši sistema dažniausiai taikoma angliškos politinės tradicijos šalyse: Jungtinėje Karalystėje, Kanadoje, JAV, Indijoje, Pakistane, Bangladeše, Malaizijoje, Nepale, kai kuriose Karibų regiono, Afrikos ir Okeanijos šalyse⁴. Klasikinės angliškojo tipo DA sistemos yra vieno bandymo paprastos daugumos sistemos. Išrenkamas kandidatas, gavęs daugiausia balsų (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Pavyzdžiui, jei kandidatuoja 4 kandidatai ir per rinkimus pirmasis gauna 30 proc., antrasis – 20 proc., trečiasis – 18 proc., o ketvirtasis – 10 proc. rinkėjų balsų, tai išrenkamas pirmasis daugiausia balsų gavęs kandidatas (t.y., antrasis turas nėra rengiamas).
2. *Absoliučios daugumos (mažoritarinė) rinkimų sistema* (dar vad. „*dvių turų*“). Tai modifikuotas DA sistemos variantas. Čia kandidato išrinkimui reikalaujama absoliučios daugumos rinkimuose dalyvavusių rinkėjų palaikymo. Kadangi pirmajame rate (pirmajame

⁴ Ši sistema (renkant pusę Seimo – 71 Seimo narį) buvo įvesta ir Lietuvoje 2000 m. prieš tais metais vykusius rinkimus į Seimą. Tačiau nepasitvirtino, ir buvo grįžta prie ankstesnės tvarkos. 2004 m. 71 LR Seimo narys vėl buvo renkamas naudojant iki 2000 m. reformos buvusią dviejų turų daugumos (mažoritarinę) rinkimų sistemą (likę 70 – proporcinę).

ture) labai dažnai nei vienas kandidatas negauna absoliučios daugumos rinkimuose dalyvavusių balsų, rengiamas antras turas (paprastai už vienos – dviejų savaičių). Antrajame ture balsuojama už kandidatus, kurie pirmame ture surinko daugiausia balsų (dažniausiai už du pirmojo turo lyderius). Tačiau ši tvarka skirtingose šalyse kiek skiriasi: vienur (pvz., Prancūzijoje) nugalėjusiais pirmajame ture gali būti paskelbti ir „išeiti“ į antrą turą kandidatai, gavę daugiau nei nustatytas procentas balsų (pavyzdžiui, Prancūzijoje – 12,5 proc.), kitur (pvz., Lietuvoje, Ukrainoje) du pretendentai, surinkę daugiausia balsų (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Dviejų turų DA sistema paplitusi buvusiose Prancūzijos kolonijose: Čade, CAR, Toge, Gabone, Malyje, Mauritanijoje ir kt. Ši sistema veikia ir Egipte, Haityje, Irane, kai kuriose posovietinėse respublikose (Baltarusijoje, Moldovoje, Ukrainoje, Kirgizijoje, Tadžikistane, Uzbekistane) ir kt. Laikotarpiui tarp pirmojo ir antrojo rinkimų turų būdinga aktyvi išlikusių ir iškritusių kandidatų veikla, politiniai susitarimai, kai nepatekę į antrąjį turą kandidatai agituoja už juos balsavusius rinkėjus antrajame ture paremti vieną ar kitą kandidatą (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Be abejo, tai nereiškia, kad visi rinkėjai atsižvelgę į šias rekomendacijas.

3. *Alternatyviojo balsavimo daugumos (mažoritarinė) rinkimų sistema* – tai rečiau pasitaikanti „preferencinio“ balsavimo („*preferential*“ voting) vienmandatėse apygardose sistema, kai reikalaujama, kad kiekvienas rinkėjas sunumeruotų visus kandidatus pagal jiems teikiamą pirmenybę. Mažiausiai pirmųjų vietų surinkę kandidatai eliminuojami, o preferencijos perskirstomos, kol paaiškėja absoliučios daugumos laimėtojas. Rinkėjai biuleteniuose pažymi savo preferencijas: „1“ už pirmą pasirenkamą kandidatą, „2“ – antrasis pasirinkimas ir t.t. Išrenkamas kandidatas, surinkęs 50 proc. plus 1 balsas. Jeigu nė vienas nesurinko absoliučios daugumos, kandidatas, surinkęs mažiausiai „1“, yra išbraukiamas. Ši sistema nėra paplitusi: ji taikoma tik Australijoje (žemieji rūmai), Nauru, Fidžyje (Pražauskas, Unikaitė, 2007).
4. *Balsavimo už kandidatų sąrašus (angl. party block vote) daugumos (mažoritarinė) rinkimų sistema.* Tai vienas iš retesnių daugumos (mažoritarinės) rinkimų sistemos variantų – tokia sistema naudojama penkiose šalyse: Singapūre, Tunise, Senegale, Džibutyje ir Libane (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Šios sistemos atveju šalies teritorija padalijama į daugiamandates rinkimų apygardas, kuriose kiekviena rinkimuose dalyvaujanti politinė jėga pateikia kelių kandidatų sąrašus. Rinkėjai balsuoja už šiuos sąrašus ir visus mandatus toje apygardoje iškovoja daugiausia rinkėjų balsų gavęs sąrašas. Šio varianto nereikia painioti su iš pirmo žvilgsnio panašiu proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos variantu, nes šiuo atveju mandatus gauna tik nugalėjusio sąrašo kandidatai, tuo tarpu visi kiti tos apygardos sąrašai (pralaimėjusių partijų) – negauna nieko (t.y., nugalėtojui atitenka viskas).

Proporcingo atstovavimo (PA) rinkimų sistemos (angl. *proportional representation*) – tai partijų ir kt. politinių jėgų (jų sąrašų) dalyvavimo rinkimuose sistemos. Pagrindinis principas – atstovaujamos turi būti visos partijos proporcingai per rinkimus gautų balsų skaičiui. Todėl PA sistemos yra daug palankesnės įvairioms mažumoms ir mažoms partijoms (žinoma, jei tik jos įveikia nustatytus minimalius barjerus), nes ir už jas atiduoti rinkėjų balsai nepražūva, bet irgi yra atstovaujami (Vitkus, 1998). Lyginant su daugumos (mažoritarinėmis) rinkimų sistemomis, PA sistemos yra žymiai jaunesnės ir siejamos su demokratijos plėtra. Pirmą kartą PA rinkimų sistema buvo panaudota 1891–1893 m. keliuose Šveicarijos kantonuose, po to Belgijoje (1893 m.), Suomijoje (1906 m.), Švedijoje (1908 m.) (Matakas, 1999). Proporcingo atstovavimo rinkimų sistemos demokratiškesnės už daugumos (mažoritarines), nes naudojant jas garantuojama ne vien tik daugumos valdžia, bet ir proporcingas mažumų atstovavimas renkamos valdžios institucijose. Tad ne veltui proporcingo atstovavimo rinkimų sistema populiariausia Europoje (išskyrus JK, Prancūziją, Baltarusiją). Taip pat ji taikoma ir daugumoje Lotynų Amerikos šalių. Tačiau net ir tose šalyse, kurios tradiciškai naudoja daugumos (mažoritarinę) rinkimų sistemą, kai kurio tipo rinkimai (pvz. savivaldos) gali būti vykdomi taikant proporcingo atstovavimo rinkimų sistemą. Pavyzdžiui, Škotijos parlamentas, Velso asamblėja ir šių JK autonomijų savivaldos institucijų atstovai, taip pat Australijos valstijų parlamentai renkami naudojant paralelines (mišrias) rinkimų sistemas, kuriose taikomi ir PA rinkimų sistemos elementai. Proporcingo atstovavimo rinkimų sistema kitų žemynų valstybėse mažiau populiarūs, tačiau ji taikoma Japonijoje, Pietų Korėjoje, Indonezijoje, Tailande, PAR, Angoloje, Namibijoje, Alžyre, Maroke, Turkijoje ir kt.

Taip pat yra keletas proporcingo atstovavimo rinkimų sistemų variantų:

1. Vienose šalyse, (pvz., Lietuvoje, Izraelyje, Nyderlanduose, Vokietijoje (iki 1990 m.)) ir kt. *daugiamandatė rinkimų apygarda viena*. Šios sistemos atveju, jei renkama į valstybės parlamentą – tuomet daugiamandatė rinkimų apygarda visa šalies teritorija (taip Lietuvoje renkama beveik pusė (70) Seimo narių), jei į federacijos subjekto ar autonomijos parlamentą – tuomet daugiamandatė rinkimų apygarda to subjekto teritorija, savivaldos rinkimuose – savivaldybės teritorija (taip Lietuvoje renkamos savivaldybių tarybos). Visuose daugiamandatės rinkimų apygardos balsavimo punktuose (apylinkėse) rinkėjai gauna vienodus biuletenius su tais pačiais partijų kandidatų sąrašais. Šitokia rinkimų sistema palankesnė partijoms ir kt. politinėms jėgoms, kurių įtaka bei rinkėjų parama joms tolygi visoje valstybės (federacijos subjekto, savivaldybės ir kt.) teritorijoje.
2. *Kelių (keliolikos, keliasdešimties) daugiamandačių apygardų sistema*. Taikant šią sistemą šalies (federacijos subjekto, autonomijos) teritorija yra padalijama į nustatytą daugiamandačių apygardų skaičių (pvz., Latvijoje yra 5 daugiamandatės Latvijos Saeimo rinkimų apygardos). Ši sistema palankesnė regioninėms ir kt. teritorijoje netolygiai remiamoms partijoms. Kadangi

tokiose apygardose pagal iš anksto nustatytą kvotą išrenkami keli (keliolika, keliasdešimt) deputatų, kaip ir daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos vienmandačių apygardų atveju, svarbus apygardų dydis. Tačiau, skirtingai nuo vienmandačių apygardų, šiuo atveju nėra būtinybės siekti, kad daugiamandatės apygardos būtų panašaus dydžio. Dėl demografinių ir kt. priežasčių apygardose keičiantis rinkėjų skaičiui, pakanka perskirstyti daugiamandatėms apygardoms tenkančių mandatų kvotas. Tokia sistema taikoma renkant Europos Parlamentą, kur daugiamandatėmis apygardomis tampa ES narės, kurios (priklausomai nuo jų dydžio) turi nustatytą mandatų kvotą. Šis proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos variantas taikomas Japonijoje, Airijoje, Estijoje, Latvijoje, Liuksemburge ir kt.

Rezultatų nustatymas ir mandatų paskirstymas – tai baigiamoji rinkimų stadija. Apygardų balsavimo rezultatai sumuojami ir mandatai paskirstomi pagal iš anksto numatytą rinkimuose nugalėjusių kandidatų nustatymo formulę. Tokių formulių yra keletas: „didžiausios liekanos“ (angl. *largest remainder*), metodas, „didžiausio dalmens“ (angl. *highest average*) (arba D'Hondto), Sainte-Lague formulė ir kt. Priklausomai nuo pasirinktos formulės, rezultatai gali būti palankesni arba įtakingesnėms, arba mažiau įtakingoms partijoms (Sartori, 2001).

Proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos kritikai dažnai akcentuoja, kad PA sistema palanki šalies partinės sistemos fragmentacijai, o tai mažina jos politinį stabilumą. Antrasis dažnai kritikuojamas aspektas – naudojant PA rinkimų sistemą mandatus gavę parlamento nariai neturi „savo“ rinkimų apygardų, todėl jie rinkėjams yra mažiau žinomi. Ar tai iš tiesų yra trūkumai, ar privalumai – netrukus aptarsime. Tačiau net jei tai priimti kaip „trūkumus“, proporcinio atstovavimo rinkimų sistemoje yra sukurti efektyvūs juos mažinantys metodai. Tai *kandidatų reitingavimas* ir *slenksčio atstovauti nustatymas*.

Kandidatų reitingavimas. Daugiamandatėje rinkimų apygardoje rinkėjams pateikiami partijų ir kt. politinių jėgų sąrašai gali būti:

1. ***Uždari*** (arba griežti) – kandidatai renkami tokia tvarka, kokią nustatė partija – rinkėjai neturi galimybės juose pakeisti kandidatų eiliškumą. Tokia sistema veikia Izraelyje, daugumoje Lotynų Amerikos šalių. Lietuvoje ji naudota 1992 m. Seimo ir iki 1996 m. vykusiuose savivaldos rinkimuose.
2. ***Pusiau atviri*** – rinkėjams leidžiama nurodyti vieną ar kelias preferencijas, pažymint kandidatų pavardes sąrašė (*kandidatų reitingavimas*), tačiau už sąrašą balsuojantys bet kandidatų nereitinguojantys rinkėjai balsuoja už tokią kandidatų seką sąrašė, kokią nustatė sąrašą sudariusi politinė jėga. Nuo 1996 m. Seimo rinkimų ši tvarka palaiapsniui buvo įtvirtinta ir Lietuvoje: 1996 m. Seimo rinkimuose partijoms leista rinktis, ar jos pageidauja, kad jų sąrašai būtų pusiau atviri, ar kad liktų uždari; 2000 m. ir 2004 m. Seimo rinkimuose jau visiems sąrašams buvo nustatyta jų reitingavimo galimybė (Lietuvoje galima nurodyti iki penkių

kandidatų). Tokia pat tvarka buvo įtvirtinta ir savivaldybių tarybų rinkimuose. Kaip jau minėta, sąrašo nereitingavęs rinkėjas (tai gana dažnas atvejis) prabalsuodavo už sąrašą sudariusios partijos pasiūlytą variantą. O jei ir reitinguodavo – tai suteikdavo papildomas preferencijas ne daugiau kaip 5 kandidatams, tuo tarpu už kitus prabalsuodavo partijos nustatyta seka. Kandidatų reitingavimas jų galutiniam eiliškumui partijos sąrašė įtakos turėjo nedaug – praktika rodo, kad sąrašė vietomis susikeisdavo nebent tik vienas-kitas kandidatas. Taigi, šis variantas – tai tarpinė forma tarp uždarų ir atvirų sąrašų.

3. **Atviri** (arba lankstūs) – kandidatų eilės tvarka sąrašė iš anksto nėra nustatyta, o rinkėjams leidžiama nurodyti vieną ar kelias preferencijas, pažymint pavardes sąrašė (t.y., reitinguoti kandidatus). Lietuvoje 2008 m. ir 2012 m. Seimo rinkimai jau buvo vykdomi pagal šią tvarką. PA rinkimų sistema buvo pakeista taip, kad partijos sąrašas jau formaliai neturi jokios reikšmės galutinei kandidatų rikiuotei (po rinkimų) jame. T.y., jis tapo „visiškai atviru“. Pagal dabar Lietuvoje galiojančią Seimo, savivaldybių tarybų ir Europos Parlamento rinkimų tvarką, balsuojant už partijų sąrašus, galima nurodyti penkis pirmumo balsus. Visi tokiuose partijų ir kt. politinių jėgų sąrašuose įrašyti kandidatai (nesvarbu, kurioje jo vietoje – pradžioje, viduryje ar pabaigoje) iki jų reitingavimo turi 0 balsų. Balsuodami rinkėjai reitinguoja sąrašus, skirdami pirmumo balsus 5 kandidatams. Ir taip visi 5 kandidatai (nesvarbu, ar įrašytas 1-uoju, ar 5-uoju numeriu) gauna po vieną pirmumo balsą. Pasibaigus balsavimui, rinkimų komisijos suskaičiuoja kiekvieno kandidato gautus pirmumo balsus ir pagal jų surinktų pirmumo balsų kiekį išrikiuoja kandidatus į prioritetinę seką – daugiausia pirmumo balsų surinkę kandidatai atsiduria šios sekos pradžioje, o mažiausiai – jos pabaigoje. Jei politinė jėga ar koalicija tenkina visus rinkimų įstatymuose nustatytus kriterijus (pvz., peržengia minimalų slenkstį atstovauti), jos iškovoti mandatai išdalijami reitinguoto kandidatų sąrašo prioritetine seka. Tačiau tam tikra neformali politinių jėgų įtaka formuojant kandidatų sąrašus ir šiuo atveju išlieka – rinkėjai visada daugiau dėmesio skiria sąrašo pradžioje, o ne jo viduryje ar pabaigoje esančioms pavardėms. Todėl ne sąrašo pradžioje esantys kandidatai gali likti rinkėjų nepastebėtais. Dėl šios priežasties, net ir esant visiškai atviriems sąrašams, prieš kiekvienus rinkimus kandidatai aktyviai varžosi dėl aukštesnės pirminės pozicijos formuojamame sąrašė. Šiuo metu Lietuvoje visuose rinkimuose (Seimo, savivaldos, Europos Parlamento), kuriuose taikoma proporcinio atstovavimo rinkimų sistema, politinių jėgų suformuoti sąrašai yra atviri.

Slenksčio atstovauti („minimalaus barjero“) nustatymas (angl. *electoral threshold*) – dar vadinamas negrynuoju proporcingumu (angl. *impure proportionality*).

Iš tiesų grynasis proporcingumas net teoriškai nėra įmanomas. Netgi netaikant jokių barjerų, vis tiek bus nežymių proporcijos iškraipymų tarp balsavimo rezultatų pasiskirstymo bei mandatų paskirstymo juos iškovojusioms politinėms jėgoms, nes didelė tikimybė, kad bus tokių politinių jėgų,

kurių rinkimuose gautų balsų nepakaks net vienam mandatui gauti. Minimalus slenkstis atstovauti buvo įvestas siekiant sulėtinti politinių jėgų fragmentaciją bei užkirsti kelią į renkamą valdžios instituciją patekti neįtakingoms, dažnai gana radikalioms ir destruktivioms politinėms jėgoms.

Grynasis proporcinio atstovavimo sistemos modelis: pavyzdžiui, jeigu partija A surinko 50 proc. rinkėjų balsų, o partija B – 25 proc., tai parlamente, turinčiame 200 vietų, jos gauna atitinkamai 100 ir 50 mandatų, o išrinktais laikomi tie kandidatai, kurie rinkėjams pateiktuose sąrašuose (jei taikoma reitingavimo sistema – galutiniuose sąrašuose) užėmė vietas ne žemiau 100-osios ir 50-osios. Tačiau tokia artima absoliučiam proporcingumui sistema šiuo metu yra taikoma retai (renkant atstovus į žemuosius parlamento rūmus – Nyderlanduose, renkant Europos Parlamentą – Nyderlanduose ir Belgijoje).

Vieni iš mažiausių barjerų nustatyti Urugvajuje (1 proc.), Danijoje (2 proc.), Filipinuose (2 proc.). Kitose Europos, Lotynų Amerikos, kitų žemynų valstybėse jie yra kiek didesni, tačiau dažniausiai varijuoja 3–5 proc. ribose (Election threshold, 2016). Dažnai rinkimuose dalyvaujančioms politinių jėgų koalicijoms taikomas kiek didesnis minimalus slenkstis atstovauti, nei savarankiškai rinkimuose dalyvaujančioms politinėms jėgoms. Itin aukštą minimalų barjerą yra nustačiusi Turkija (10 proc.). Toks aukštas barjeras vertintinas neigiamai, nes jis gerokai iškraipo proporcingumą, užkerta kelią gauti mandatų net gana įtakingoms politinėms jėgoms, proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą priartina prie daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos modelio ir yra nepalankus daugiapartinei rinkimų sistemai. Aukštas barjeras taikomas ir Lichtenšteine (8 proc.), Rusijoje (7 proc.) (Election threshold, 2016). Lietuvoje renkant Seimo narius yra nustatytas 5 proc. partijoms ir 7 proc. koalicijoms leidimo atstovauti minimalus barjeras, renkant savivaldybių tarybų narius nustatytas 4 proc. partijoms ir kt. politinėms jėgoms ir 6 proc. jų koalicijoms, renkant Europos Parlamento narius – 5 proc. barjeras partijoms ir jų koalicijoms.

Paralelinės („mišrios“) rinkimų sistemos (angl. *parallel systems*). Yra įvairių paralelinių rinkimų sistemų variantų. Dažniausiai pasitaikantis – kai dalis mandatų į renkamą valdžios instituciją skirstoma pagal daugumos atstovavimo (DA) (mažoritarinę) rinkimų sistemą, dalis – pagal proporcinio atstovavimo (PA) rinkimų sistemą. Tokio tipo paralelinės sistemos renkant parlamentus veikia **Lietuvoje**, Japonijoje, Pietų Korėjoje, Kroatijoje, Gvinėjoje, Gvatemaloje ir kitur. Vietų proporcija, dalijama tarp partinių ir individualių sąrašų, gali būti labai skirtinga. Pavyzdžiui, Lietuvoje, Andoroje jos paskirstomos perpus, Tunise tik 12 proc. vietų skirstoma proporcingai pagal partijų sąrašus, Japonijoje – 40 proc. (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

Dažnai teigiama, kad paralelinės rinkimų sistemos įtvirtinamos siekiant sumažinti DA ir PA rinkimų sistemų trūkumus. Tačiau dažniausiai šio tipo sistemos įvedamos siekiant kompromiso tarp DA ir PA rinkimų sistemų šalininkų. Dar 1992 m., įtvirtinat naują Seimo rinkimų sistemą, kilo diskusija tarp proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos siekusių liberalų bei socialdemokratų ir

daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos šalininkų – konservatyviosios Sąjūdžio politikų grupės. Galiausiai buvo pasiektas kompromisas – 1992 m. Seimo rinkimų įstatyme įtvirtinta paralelinė (mišri) rinkimų sistema. Tuo tarpu kitos Baltijos šalys – Latvija, Estija, o taip pat kaimynė Lenkija nepabūgo pokyčių ir pasirinko proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą.

Svarbus paralelinės sistemos trūkumas – skirtinga mandatų kilmė ir su ja glaudžiai susiję deputato įsipareigojimai. DA rinkimų sistemos būdu išrinkti deputatai yra gerokai glaudžiau susiję su tam tikra valstybės (federacijos subjekto, autonomijos, savivaldybės) dalimi (vienmandate rinkimų apygarda, kurioje jie buvo išrinkti), nei pagal politinių jėgų sąrašus (PA sistema) išrinkti deputatai. Kitaip tariant, vienodus įgaliojimus turinčių deputatų pareigos bei įsipareigojimai gerokai skiriasi, o tai kursto tam tikras bereikalingas politines įtampas.

Paralelinės rinkimų sistemos iš tiesų yra tik tos, kai tie patys rūmai renkami derinant proporcinio ir daugumos atstovavimo kriterijus. Tose šalyse, kur parlamentą sudaro dveji rūmai (tai ypač būdinga federacijoms), dažniausiai rinkimų procedūra į aukštutinius ir žemutinius rūmus skiriasi. Žemutinių rūmų deputatai renkami pagal vieną ar kitą tvarką tiesiogiai ir proporcingai rinkėjų skaičiui, o Aukštutinių rūmų deputatai vienoje šalyse renkami tiesiogiai (JAV), kitur – tiesiog deleguojami federacijos subjektų (pvz., į Vokietijos aukštesnius rūmus – Bundesratą) ar net privilegiją būti nariu paveldi (pvz., JK Lordų rūmai). Tačiau tai nėra paralelinės rinkimų sistemos.

Daugumos (mažoritarinės) ir proporcinės rinkimų sistemų privalumai bei trūkumai.

Skirtingų rinkimų sistemų vertinimas dažniausiai yra nevienareikšmis, o kartais – ir pakankamai subjektyvus. Ypač prieštarinčiai jos vertinamos visuomenėje – kaip taisyklė, dažniausiai nesuvokiami proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos privalumai, o daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos trūkumai lieka nepastebėtais. Rinkimų sistemas nevienodai vertina ir politikai bei politologai. Didelė dalimi rinkimų sistemų privalumų bei trūkumų akcentavimas priklauso nuo vertintojo politinių įsitikinimų, jo požiūrio į demokratijos normas, nuomonių pliuralizmą, kuris vieniems jis yra vertybė, kitiems – trūkumas. Daug kas priklauso ir nuo bendro konkrečios visuomenės vertybinio bei politinio konteksto. Tad jei kuris nors konkrečios rinkimų sistemos bruožas vienoje šalyje vertintinas kaip privalumas, kitoje šalyje jis gali virsti trūkumu. Pavyzdžiui, politologijos vadovėliuose dažnai akcentuojama, kad vienas iš daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos privalumų yra tas, jog rinkėjai balsuoja už kandidatus, kurie gerai žinomi vienmandatėje rinkimų apygardoje. Senosiose Vakarų demokratijose, kuriose tradiciškai vis dar taikoma daugumos atstovavimo (mažoritarinė) rinkimų sistema (pvz., JK, JAV), kuriose žemas korupcijos lygis, neišsikerojęs nepotizmas – gal taip ir yra. Tačiau ar nebrandžiose, šių visuomenės ydų dar nespėjusiose įveikti demokratijose iš tiesų tai yra privalumas? Ar kartais vienmandatės rinkimų apygardos netampa potencialiais netoleruotinių paslaptinių ryšių židiniais? Ir kaip tai veikia savivaldą bei gyventojų

pasitikėjimą jos institucijomis? Juk politiškai menčiau išprusęs rinkėjas, ieškodamas atsakymų į jam rūpimus klausimus, dažnai kreipiasi visai „ne tuo adresu“. Vietos problemas turi spręsti ne parlamento nariai, o savivaldybių institucijos. Tuo tarpu parlamentarų pareiga – priiminėti įstatymus, o ne dubliuoti savivaldos institucijų funkcijas.

Žemiau pateiksiu įvairių autorių darbuose dažniausiai nurodomus DA ir PA rinkimų sistemų privalumus bei trūkumus, kuriuos rekomenduočiau vertinti kritiškai.

Dažnai nurodomi šie daugumos (mažoritarinės) rinkimų sistemos privalumai (Pražauskas, Unikaitė, 2007):

1. paprastai rinkėjai balsuoja už kandidatus, kurie gerai žinomi vienmandatėje apygardoje;
2. gana efektyviai užkerta kelią į valdžią patekti smulkioms partijoms ir yra palanki stabilios įstatymų leidžiamosios valdžios formavimuisi;
3. kliudo partinės sistemos fragmentacijai.

Daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos trūkumai:

1. DA rinkimų sistemos geriausiai veikia dvipartinėse sistemose, kada šalyje veikia dvi maždaug vienodo pajėgumo partijos (pvz., JAV, Jungtinė Karalystė). Kitais atvejais DA rinkimų sistema gali pridaryti daug painiavos. Jei rinkimuose dalyvauja nemažai panašaus pajėgumo politinių jėgų, rinkimų rezultatai gali neatpažįstamai iškreipti realų jėgų santykį (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Pavyzdžiui, teoriškai įmanoma, kad konkuruojant kelioms panašaus populiarumo partijoms, viena iš jų, surinkusi tik keliolika proc. rinkėjų balsų ir visoje šalyje turinti tolygų nežymiai didesnę nei jos konkurentės rinkėjų palaikymą, gali (jei įstatymas nenumato antrojo rinkimų rato („angliškojo tipo“ sistema)) gauti visas vietas renkamoje institucijoje. Tuomet ši politinė jėga ir jos suformuota vyriausybė atspindės tik mažos rinkėjų dalies preferencijas: juk absoliuti dauguma rinkimuose dalyvavusių rinkėjų faktiškai balsavo prieš šią partiją. Tai tik hipotetinis atvejis. Tačiau net ir dvipartinėse sistemose dažnai daugumos (mažoritarinė) rinkimų sistema gerokai iškreipia rinkėjų politines preferencijas. Pavyzdžiui, 1992 m. rinkimuose Jungtinėje Karalystėje (kuriuos laimėjo konservatoriai), leiboristai surinko 34,5 proc. balsų, o liberalai demokratai – 17,9 proc., tačiau vietų jiems atiteko: leiboristams – 271, o liberalams – tik 20 (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Taigi, galimi didžiuliai rinkėjų preferencijų proporcijų iškraipymai.
2. Daugiapartinėse sistemose daugumos (mažoritarinė) rinkimų sistema skatina įvairius politinius sandėrius: atskiros partijos dažnai susitaria nekonkuruoti tarpusavyje konkrečiose arba visose apygardose. O tai rinkėjams sumažina galimybes rinktis ir trikdo nuoseklią rinkimų proceso eigą. Tokie manevrai ypač būdingi besivystančioms šalims, kur tradicinės visuomenės teikia mažiau reikšmės ideologiniams ir politiniams principams (Pražauskas, Unikaitė, 2007).

3. Daugumo atstovavimo rinkimų sistemos yra gana manipuliacinės ir kitomis prasmėmis. Rinkimų rezultatai DA sistemoje didele dalimi priklauso ir nuo rinkimų apygardų sudarymo. Pavyzdžiui, didelė rinkėjų grupė, sudaranti nežymią rinkėjų daugumą keliose apygardose, gali išrinkti daugiau savo atstovų negu tokio pat dydžio grupė, sukoncentruota tik vienoje-dveiose apygardose. Dėl šios priežasties rinkimų rezultatus gali nulemti rinkimų apygardų formavimo principai (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Sąmoningas tokio pobūdžio manipuliavimas (rinkimų apygardų dydžiu, bei jų ribomis) vadinamas *džerimanderingu*.
4. Kaip jau buvo minėta, nevienareikšmiai vertintina kandidatų bei deputatų veikla rinkimų apygardose. Konstitucija numato, kad parlamento nariai turi dalyvauti įstatymų leidybos procese. Tuo tarpu vietos problemų sprendimas – tai jau savivaldos kompetencija. DA rinkimų sistema ardo šią tvarką ir iškreipia gyventojų lūkesčius. Iškilus problemoms dažnai jie kreipiasi ne į atsakingas savivaldos institucijas, o į apygardoje išrinktą parlamento narį, kurio pareiga yra spręsti ne vietos, o visos šalies problemas. Tai atitraukia parlamento narį nuo tiesioginio jo darbo (įstatymų leidybos), skatina jį užsiimti populizmu ir rinkėjų akyse mažina savivaldos svarbą bei pasitikėjimą ja. Atskirais atvejais tai sudaro prielaidas rasti neskaidriems santykiams (nepotizmas, korupcija ir kt. sąveika) tarp kandidatų/deputatų, vietos valdžios atstovų ir autoritetinių bei įtakingų vietos bendruomenių narių.

Proporcinio atstovavimo (PA) rinkimų sistemų privalumai (Pražauskas, Unikaitė, 2007; autoriaus papildymai):

1. PA rinkimų sistemos palankios politinio pliuralizmo ir daugiapartinės sistemos vystymuisi.
2. Gali gana tiksliai atspindėti politinių jėgų balansą šalyje tuomet, kai partinė sistema yra pakankamai stabili, partijų įtaka šalyje pasiskirsčiusi gana tolygiai, jų skaičius nėra labai didelis, nustatytas leidimo atstovauti barjeras nėra labai aukštas.
3. PA rinkimų sistemos sudarė palankesnes įsitvirtinimo galimybes naujoms reformistinėms partijoms (pvz., žaliųjų), kartu padėjo išgyventi ir anksčiau dominavusioms, tačiau plačios rinkėjų paramos netekusioms partijoms (pvz., agrarinėms, nacionalistinėms, liberalioms), kurios daugumos (mažoritarinės) sistemos sąlygomis būtų išstumtos iš parlamento ir kt. renkamų valdžios institucijų.

Dėl šių proporcinio atstovavimo rinkimų sistemų privalumų ji daugelyje šalių (pirmiausia – žemyninėje Europoje) pakeitė gerokai senesnę daugumos atstovavimo (mažoritarinę) rinkimų sistemą⁵. Pagrindinis PA sistemos pranašumas prieš DA sistemą yra tai, kad atsižvelgiama į gerokai daugiau

⁵ Jungtinėje Karalystėje 2011 m. vykusiam referendume taip pat buvo sprendžiama atsisakyti daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos ir pereiti prie proporcinio atstovavimo sistemos. Tačiau reformos iniciatoriams šį kartą teko nusivilti – 2/3 (66%) referendume dalyvavusių britų pasisakė už dabartinę daugumos (mažoritarinę) rinkimų sistemą (ją aktyviai palaiko konservatoriai), ir tik 1/3 (34%) parėmė mažesnėms partijoms palankesnę Liberalų demokratų partijos inicijuotą alternatyvią proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą (Electoral Geography 2.0., 2016).

rinkėjų balsų – savo atstovus gali turėti ne tik įtakingųjų partijų šalininkai, bet ir mažumų atstovai. Moderniose demokratijose labai svarbu, kad valstybės valdyme dalyvautų ar bent jau būtų atstovaujami ne tik daugumos, bet ir mažumų atstovai.

Dažnai minimi PA rinkimų sistemų trūkumai (Pražauskas, Unikaitė, 2007; autoriaus papildymai):

1. Proporcinio atstovavimo rinkimų sistema leidžia reikštis pernelyg dideliame partijų skaičiui. Todėl parlamentinėse sistemose, kuriose taikoma proporcinio atstovavimo rinkimų sistema, kartais išskyla sunkumų formuojant vyriausybę. Jeigu nei viena partija neturi parlamente daugumos, tenka sudaryti margus daugiapartinius kabinetus. Tam sugaištama daug laiko, kyla ginčijų, dalijantis prestižinius ir svarbiausius postus. Koalicinės vyriausybės nėra itin stabilios (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Tačiau šią problemą dalinai išsprendžia minimalaus slenkščio atstovauti nustatymas. Jis neleidžia smulkioms partijoms gauti mandatų ir tai mažina politinių jėgų įvairovę renkamoje institucijoje (*autoriaus papildymai*).
2. Kadangi rinkėjai balsuoja už partijų sąrašus, didelės dalies kandidatų pavardės dažniausiai jiems yra visai negirdėtos (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Tačiau šį trūkumą iš esmės visiškai eliminuoja Europos šalyse (tame tarpe Lietuvoje) taikomas preferencinis balsavimas (kandidatų sąrašų reitingavimas). Sąrašai atviri, tad rinkėjai turi puikią galimybę rinktis (*autoriaus papildymai*).
3. Partijų kandidatai yra priklausomi nuo partijos vadovybės (tai atveria kelią įvairioms manipuliacijoms, politinėms intrigoms partijos viduje) (Pražauskas, Unikaitė, 2007). Tačiau, kitą vertus, yra ir teigiamas to aspektas – didėja partinė drausmė ir atsakomybė (*autoriaus papildymai*).

Rinkimų sistemos įtaka partinės sistemos raidai.

Bendrais bruožais teigiama, kad:

- Daugumos (mažoritarinės) sistemos veda į partinį dualizmą.
- Proporcinio atstovavimo sistemos veda į daugiapartiškumą.

Tokios tendencijos iš tiesų logiškos bei akivaizdžios, tačiau šie dėsniai nėra visiškai tikslūs bei universalūs, todėl daugelio politologų buvo kritikuojami. Pavyzdžiui, italų politologas G. Sartori teigia, kad DA rinkimų sistema ne tiek kuria dvipartinį formatą, kiek jį palaiko (Sartori, 2001). Jei rasinės, kalbinės ir kitokios mažumos, kurioms negali atstovauti dvi didžiosios partijos, yra susitelkusios tam tikrose apygardose tokiomis proporcijomis, kurių pakanka daugumai gauti, dvipartinė sistema net ir DA rinkimų sistemos atveju sunkiai tikėtina. Pavyzdžiui, už Lenkų rinkimų akciją (LLRA) Pietryčių Lietuvoje visuomet balsuoja dauguma rinkėjų. Kituose Lietuvos regionuose ši politinė partija yra visiškai nepopuliari.

3.3. Rinkimų į nedalų postą (*non-divisible office*) ypatumai

Rinkimų į nedalų postą (prezidento, mero ir pan.) sistema iš tiesų yra ta pati daugumos (mažoritarinio) atstovavimo rinkimų sistema.

Prezidentas (lot. *praesidens* – sėdintis priekyje) – renkamas valstybės vadovas.

Prezidentas išrinktas gali būti:

- tiesioginiuose nacionaliniuose rinkimuose (Lietuva, Lenkija, Prancūzija, dauguma Lotynų Amerikos valstybių ir kt.);
- netiesioginiuose nacionaliniuose rinkimuose (JAV);
- gali rinkti parlamentas ir specialiai tam iš parlamentarų bei regioninės valdžios atstovų suformuotos kolegijos (Vokietija, Italija, Latvija, Estija ir kt.).

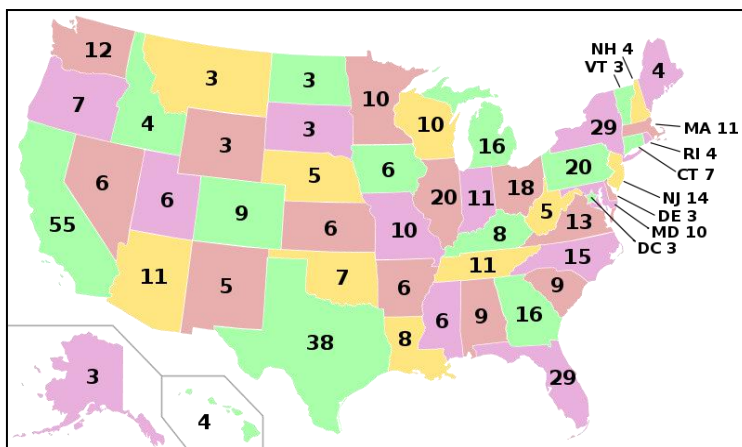
Taigi, pirmieji du variantai yra visuotinio prezidentų rinkimo ir būdingi prezidentinėms respublikoms (pvz., JAV, daugumai Lotynų Amerikos šalių), taip pat mišrioms (parlamentinėms–prezidentinėms) respublikoms (Lietuvai, Lenkijai, Slovėnijai, Suomijai, Portugalijai, Prancūzijai ir kt.), o retais atvejais ir parlamentinėms respublikoms (Austrijai, Airijai). Trečiasis variantas – rinkimo parlamente arba kolegijose – būdingas tik parlamentinėms respublikoms (Vokietijai, Italijai, Estijai, Latvijai ir kt.). Prezidento išrinkimo būdas tiesiogiai siejasi su jo įgaliojimų reikšmingumu – nacionaliniuose (visuotiniuose) rinkimuose renkamo prezidento įgaliojimai didesni, renkamo parlamente – mažesni. Įvairiose šalyse prezidentų rinkimai kiek skiriasi: skiriasi kandidatų iškėlimo tvarka, minimalus kandidatų amžius, kadencijų skaičius (dažniausiai dvi), kadencijos trukmė (dažniausiai 4-5 metai) ir kt.

Tiesioginiuose nacionaliniuose rinkimuose prezidentai renkami panašiai kaip ir parlamentų nariai daugumos (mažoritarinės) rinkimų sistemos atveju. Tik šiuo atveju vienmandatė rinkimų apygarda, skirtingai nei renkant parlamento narius, yra visa šalies teritorija. Taikant šią sistemą dažnai reikalingas antrasis turas (kaip ir dviejų turų daugumos atstovavimo sistemos atveju), nes dažnai pirmajame ture nei vienas kandidatas nesurenka absoliučios balsų daugumos. Tačiau jei jau pirmajame ture kandidatas gauna 50 proc. + 1 balsą nuo rinkimuose dalyvavusių rinkėjų (Lietuvos atvejis), tuomet prezidentas išrenkamas iš karto. Pavyzdžiui, 1993 m. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose jau pirmajame ture buvo išrinktas A. M. Brazauskas (antro turo ir negalėjo būti, nes dėl Prezidento posto varžėsi tik du kandidatai: A. M. Brazauskas ir S. Lozoraitis), o 2009 m. – D. Grybauskaitė.

Netiesioginiai nacionaliniai rinkimai periodiškai rengiami JAV, ypatingi kandidatų kėlimu ir pirminiais rinkimais valstijose. Tik 1800–1824 m. JAV prezidentą rinko Atstovų rūmai. Po 1824 m. JAV įsitvirtino dabartinis rinkikų kolegijos modelis (Matakas, 1999). Pagal šį JAV prezidento rinkimų modelį, rinkėjai valstijose išrenka 538 asmenų rinkikų kolegiją, o rinkikai – prezidentą. Rinkikai pagal nusistovėjusią tradiciją balsuoja už savo partijos kandidatą, tad rinkdami rinkikus eiliniai rinkėjai jau

žino, už ką balsuos jų atstovas. Konkrečioje JAV valstijoje nugalėjęs kandidatas į prezidentus gauna visus tos valstijos rinkikų mandatus (išskyrus dvi valstijas: Meiną ir Nebraską, kuriose taikoma kita rinkikų rinkimų tvarka), o pralaimėjęs – nei vieno. Rinkikai visose valstijose bei Kolumbijos federalinėje apygardoje (JAV sostinė Vašingtonas) piliečių išrenkami iš politinių partijų pateiktų sąrašų pagal toje valstijoje į aukštuosius (Senatą)⁶ ir žemuosius (Atstovų rūmus)⁷ parlamento rūmus (kartu jie sudaro Kongresą) renkamų deputatų skaičių. Meino ir Nebraskos valstijose nugalėjęs kandidatas gauna du rinkikų mandatus („už Senatą“), o Atstovų rūmų vienmandačių rinkimų apygardų mandatai (po vieną iš kiekvieno apygardos) atitenka jose nugalėjusiems kandidatams.

Rinkikų skaičius priklauso nuo valstijos dydžio ir varijuoja nuo 55 ((2+53) – Kalifornijos valstija) iki 3 rinkikų ((2+1) – gyventojų skaičiumi mažos Vajomingo, Vermonto, Aliaskos, Šiaurės Dakotos, Pietų Dakotos, Delavero, Montanos valstijos) (žr. 3 pav.). Kolumbijos (sostinės) federalinės apygardos kvota taip pat yra 3 rinkikai. JAV priklausančiose teritorijose (Guamas, Puerto Rikas, Amerikos Samoa, JAV Mergelių salos ir kt.) rinkikai nerenkami (t.y., jos neturi teisės rinkti JAV prezidento), tačiau partinėse kandidatų nominacijose dalyvauja. Išrinktieji rinkikai susirenka Vašingtone (paprastai – rinkimų metu gruodžio mėn.) ir balsuodami pagal valstijas formaliai renka JAV prezidentą ir viceprezidentą.

3 pav. 2012 m. JAV prezidento rinkimų rinkikų kolegijos kvotos JAV valstijoms ir Kolumbijos federalinei apygardai (Šaltinis: [https://en.wikipedia.org/wiki/Electoral_College_\(United_States\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Electoral_College_(United_States))).

Tokios gana sudėtingos sistemos atsiradimas sietinas su XIX a. I pusės JAV visuomenės menku politiniu išprusimu. Nepasitikint to meto visuomene, suvokiant jos neatsparumą populizmui, buvo nuspręsta piliečiams leisti išsirinkti „rinkikus“ – labiau išprususius žmonės, kurie jau atsakingai galėtų išrinkti prezidentą. JAV visuomenė gana konservatyvi, todėl šis, vėliau kiek modifikuotas modelis išliko iki šiol.

Prezidento rinkimai parlamente ir iš parlamentarų bei regionų atstovų suformuotose kolegijose.

Siekiant išvengti autoritarinių metodų įsigalėjimo, kai kurios parlamentinės valstybės (Vokietijoje, Italijoje, Latvijoje, Estijoje ir kt.) nutarta nedidelius įgaliojimus turinčius tų šalių prezidentus rinkti jų parlamentuose. Toks prezidento rinkimų būdas yra nedaug kainuojantis ir nesudėtingas, jei parlamente

⁶ Senatorių skaičius visais atvejais yra po 2 nuo kiekvienos valstijos. JAV yra 50 valstijų, tad Senate yra 100 senatorių.

⁷ Kiekvienos valstijos deputatų kvota juose priklauso nuo valstijos gyventojų skaičiaus: varijuoja nuo 53 deputatų (didžiausia JAV valstija – Kalifornija), iki 1 deputato (mažiausios gyventojų skaičiumi JAV valstijos: Vajomingas, Vermontas, Šiaurės Dakota, Aliaska ir kt.).

yra vienos partijos dauguma ar vieninga koalicija. Tačiau gana dažnai pasitaiko, kai prezidento išrinkti parlamente (net rengiant dviejų turų balsavimus) nepavyksta. Tokioms situacijoms parlamentinių respublikų konstitucijos yra numatę tam tikras išėitis. Pavyzdžiui, Estijoje nepavykus prezidento išrinkti parlamente, iš parlamento narių bei savivaldybių atstovų sudaromos rinkėjų kolegijos, kurios ir išrenka prezidentą. Panaši tvarka buvo taikoma ir Čekijoje, tačiau nuo 2013 m. šioje šalyje prezidentai renkami tiesioginiuose nacionaliniuose rinkimuose. Italijoje yra kiek kita tvarka. Šioje šalyje prezidentas iš karto renkamas rinkėjų kolegijoje, kurią sudaro parlamento nariai ir sričių atstovai (po 3 atstovus iš kiekvienos srities).

Daug kur pasaulyje tiesiogiai renkami ir savivaldos teritorinių vienetų vadovai (merai, burmistrai ir kt.). Savivaldybių vadovų rinkimuose taikomos panašios sistemos, kaip ir prezidento, tačiau pastarieji, savaime suprantama, renkami tik to teritorinio vieneto rinkėjų (tiesioginių savivaldybės vadovo rinkimų atveju) arba netiesiogiai – savivaldos lygmens atstovaujamosios valdžios (savivaldybių tarybų ir t.t.). Savivaldybių vadovų įgaliojimai taip pat sietini su jų išrinkimo būdu. Tiesiogiai savivaldos lygmens teritorinio administracinio vieneto gyventojų išrinkti savivaldybių vadovai turi daugiau įgaliojimų, nei savivaldybių tarybose išrinkti ir joms atskaitingi savivaldybių vadovai. Lietuvoje iki 2015 m. savivaldybių merai buvo renkami savivaldybių tarybose (parlamentinės sistemos prototipas; arba Skandinaviškas savivaldos modelis), o nuo 2015 m. renkami tiesiogiai (pusiau prezidentinės sistemos prototipas).

3.4. Referendumai ir plebiscitai

Referendumas (lot. *referendum* – tai, kas turi būti pranešta) ir *plebiscitas* (lot. *plebiscitum* – liaudies nutarimai) – *piliečių apklausos forma, jų visuotinis balsavimas dėl konstitucijos ar įstatymo priėmimo, kitais svarbiais vidaus ir užsienio politikos klausimais*. Plebiscitai ir referendumai išreiškia piliečių valią. Įvairių šalių nacionalinėje teisėje plebiscitai ir referendumai teisiniu požiūriu dažniausiai skiriami pagal tikslus, kurių siekiama balsuojant, bei teises pasekmes (po balsavimo). Dažniausiai referendumu gautas pritarimas tampa juridškai privalomu vykdyti, o plebiscito rezultatas gali būti ir patarimo pobūdžio (Matakas, 1999). Tačiau skirtingose šalyse yra įvairių išlygų. Pavyzdžiui, 2002 m. *Lietuvos Respublikos referendumo įstatyme* įteisinti tik referendumai, kurie gal būti dviejų tipų – *privalomieji* ir *konsultaciniai* (pastarieji – plebiscitų analogas) (Lietuvos Respublikos referendumo..., 2014).

Įstatymų tvirtinimas referendumais – tai svarbiausia šiuolaikinė *tiesioginės demokratijos* forma.

Tarptautinėje teisėje plebiscitai atlieka itin svarbų vaidmenį, nes yra taikomi kaip būdas atsiklausti tautos jos politinei padėčiai nustatyti. Tarptautiniuose santykiuose plebiscitas pirmą kartą buvo panaudotas Prancūzijoje 1791 m. inkorporuojant Popiežiaus autonominę sritį. Vėliau plebiscitai

gana plačiai taikyti suvienijant Italiją. Itin svarbią reikšmę plebiscitas buvo įgavęs po I-ojo pasaulinio karo – taikos sutartyse jis buvo numatytas 17 kartų tam tikrų sričių priklausomybei nustatyti. Tuomet jis buvo vykdomas Šlevzige, Aukštutinėje Silezijoje, Saaro krašte ir kitur. Plebiscito idėją sukompromitavo A. Hitleris, įvykdęs ją Austrijoje po okupacijos (Matakas, 1999). Tačiau net ir XXI a. plebiscitą kaip priedangą savo agresyvioms geopolitinėms ambicijoms patenkinti naudoja kai kurios autoritarinės, kaimynų atžvilgių agresyvios šalys (pvz., Rusijos 2014 m. inicijuotas Krymo referendumas, tapęs pagrindu šios Ukrainos dalies aneksijai). Kai kuriose Centrinės Azijos ir kitų pasaulio regionų valstybėse jų autoritariniai vadovai naudoja referendumus siekdami gauti formalų piliečių pritarimą ilgalaikiam jų valdymui įtvirtinti.

Referendumai skiriasi nuo rinkimų šiais požymiais (Matakas, 1999):

1. referendumuose rinkėjai išreiškia valią dėl iš anksto parengto akto ir susipažinę su juo;
2. rinkimuose siūloma politinės jėgos programa, kurią ji turėtų įgyvendinti, jei būtų išrinkta.

Paprastai referendumuose priimami gana siauri, konkretūs, tačiau valstybei itin svarbūs klausimai (dėl jos narystės tarptautinėse organizacijose, įvairių sąjungų sudarymo, referendumuose tvirtinama valstybės (federacijos subjekto, autonomijos) konstitucija, sprendžiami svarbiausi politiniai (pvz., dėl valstybės valdymo sistemos, jos politinio režimo, teritorinės sandaros ir t.t.), socialiniai, ekonominiai ir kt. klausimai.

Ypač dažnai referendumai vykdomi Šveicarijoje (visos federacijos ir atskirų jos kantonų bei puskantonų lygiu), JAV – dažniausiai vietos ir valstijų lygmenyse. XX a. I-oje pusėje referendumas buvo įtvirtintas dalies Europos valstybių konstitucijose (Matakas, 1999). Referendumai dažnai rengiami plečiantis Europos Sąjungai. Ypač jų skaičius išaugo žlugus nedemokratiniais režimams Graikijoje, Ispanijoje, o vėliau – ir Vidurio bei Rytų Europoje.

Sąlyginai referendumai skirstomi į (Matakas, 1999):

- konstitucinius;
- įstatyminius;
- tarptautinius–teisinius, administracinius–teisinius.

Kaip jau buvo minėta, referendumai pagal teisinę jų pasekmę skirstomi į (Matakas, 1999):

- *Ratifikacinius referendumus* – tai balsavimas už įstatymo projektą, priimtą parlamente, parengtą vykdomosios valdžios institucijų arba grupės rinkėjų.
- *Konsultacinius referendumus (plebiscitus)* – jų sprendimas neprivalomas parlamentui ir vyriausybei, tačiau turi tam tikrą moralinę įtaką ir skatina institucijas atsižvelgti į daugumos piliečių nuomonę.

Dar referendumai skirstomi į *nacionalinius* ir *vietinius* (valstijos, komunos, srities, miesto ir t.t.). Referendumų klasifikacijos pagrindu gali būti ir referendumo iniciatorius (pvz., valstybės vadovas, vyriausybė, parlamentas, vietos valdžios institucijos, rinkėjai).

Referendumai Lietuvos Respublikoje

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9 straipsnis teigia: „Svarbiausi valstybės ir tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu. Įstatymo nustatytais atvejais referendumą skelbia Seimas. Referendumas taip pat skelbiamas, jeigu jo reikalauja ne mažiau kaip 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę. Referendumo skelbimo ir vykdymo tvarką nustato įstatymas“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 2014).

Referendumų rengimo tvarką Lietuvos Respublikoje reglamentuoja *Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas* (įstatymas priimtas: 2002 m. birželio 4 d. Nr. IX-929 (paskutiniai papildymai: 2008 m. balandžio 10 d.) (Lietuvos Respublikos referendumo..., 2014).

Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas nustato Lietuvos Respublikos piliečių referendumo teisės įgyvendinimo tvarką, referendumo rūšis, jo inicijavimą, paskelbimą, organizavimą bei vykdymą.

Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 9 straipsnyje reglamentuojama, kad referendumo paskelbimo iniciatyvos teisė priklauso Lietuvos Respublikos Seimo nariams ir piliečiams. Piliečiai gali pareikšti savo nuomonę skelbti referendumą pritarus 300 tūkstančių Respublikos piliečių. Jeigu referendume dalyvavo mažiau kaip pusė piliečių, įtrauktų į sąrašus, referendumas laikomas neįvykusių (Lietuvos Respublikos referendumo..., 2014).

Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 3 straipsnis nustato šias *referendumo rūšis*: „Lietuvos Respublikoje gali būti rengiami **privalomieji ir konsultaciniai (patariamieji) referendumai**“ (Lietuvos Respublikos referendumo..., 2014).

Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 4 straipsnyje reglamentuojama, kad **privalomieji referendumai** privalomai rengiami šiais klausimais (Lietuvos Respublikos referendumo..., 2014):

- 1) dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsnio nuostatos, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, pakeitimo;
- 2) dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“ nuostatų pakeitimo;
- 3) dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos XIV skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatų pakeitimo;
- 4) dėl 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“ pakeitimo;
- 5) dėl Lietuvos Respublikos dalyvavimo tarptautinėse organizacijose, jeigu šis dalyvavimas yra susijęs su Lietuvos valstybės organų kompetencijos daliniu perdavimu tarptautinių organizacijų institucijoms ar jų jurisdikcijai.

Taip pat 4 straipsnyje numatyta, kad „Privalomieji referendumai gali būti rengiami ir dėl kitų įstatymų ar jų nuostatų, kuriuos siūlo referendumu svarstyti 300 tūkstančių turinčių rinkimų teisę piliečių ar Seimas“.

Įstatymo 5 straipsnyje nurodoma, kad „**Konsultaciniai (patariamieji) referendumai gali būti rengiami kitais svarbiausiais Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimais, dėl kurių pagal šį Įstatymą nėra būtina rengti privalomąjį referendumą, bet juos siūlo svarstyti referendumu 300 tūkstančių turinčių rinkimų teisę piliečių ar Seimas**“ (Lietuvos Respublikos referendumo..., 2014).

Tačiau, priklausomai nuo referendumui pateikto klausimo svarbos, privalomojo referendumo atveju reikalaujama labai nevienodo piliečių pritarimo: svarbiausiems, valstybės sąrangą liečiantiems bei geopolitinės reikšmės klausimams reikalaujama net $\frac{3}{4}$ balso teisę turinčių piliečių balsų, o ne tokiems svarbiems klausimams priimti pakanka ir pusės nuo dalyvavusių pritarimo (teoriškai pakanka net 25 proc. nuo visų balso teisę turinčių piliečių (tarkim, jei dalyvavo 50 proc.+1 rinkėjų (referendumas įvyko), ir iš jų „už“ prabalsavo 50 proc.+1, t.y., „už“ tik 25 proc.+1 nuo visų balso teisę turinčių). Šis, „švelniausias“ reikalavimas (pakanka pusės nuo dalyvavusių pritarimo) taikomas ir *konsultaciniams referendumams*. Tarp šių dviejų kraštutinių reikalavimų, priklausomai nuo referendumui pateikto klausimo svarbos, įsiterpę dar pora tarpinių variantų. Detaliau šie skirtingi reikalavimai apibrėžti Įstatymo 7 ir 8 straipsniuose (Lietuvos Respublikos referendumo..., 2014):

7 straipsnis. Privalomojo referendumo rezultatų nustatymas

1. Privalomasis referendumas laikomas įvykusi, jeigu jame dalyvavo daugiau kaip pusė piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus.
2. Sprendimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsnio nuostatos „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, taip pat dėl 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“ pakeitimo yra laikomas priimtu, jeigu tam pritarė ne mažiau kaip $\frac{3}{4}$ piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus.
3. Sprendimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei XIV skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatų pakeitimo yra laikomas priimtu, jeigu tam pritarė daugiau kaip pusė piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus.
4. Sprendimas dėl kitų klausimų, įstatymų ar jų nuostatų, kurie buvo svarstyti privalomajame referendume, yra laikomas priimtu, jeigu tam pritarė daugiau kaip pusė piliečių, dalyvavusių referendume, bet ne mažiau kaip $\frac{1}{3}$ piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus.
5. Sprendimas šio Įstatymo 4 straipsnio 1 dalies 5 punkte numatytais klausimais (aut. past. dėl Lietuvos Respublikos dalyvavimo tarptautinėse organizacijose, jeigu šis dalyvavimas yra susijęs su Lietuvos valstybės organų kompetencijos daliniu perdavimu tarptautinių organizacijų jurisdikcijai) yra laikomas priimtu, jeigu tam pritarė daugiau kaip pusė referendume dalyvavusių piliečių.

8 straipsnis. Konsultacinio (patarimojo) referendumo rezultatų nustatymas

1. Konsultacinis (patariamasis) referendumas laikomas įvykusi, jeigu referendume dalyvavo daugiau kaip pusė piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus.
2. Tuo atveju, kai konsultaciniame (patariamajame) referendume dalyvavo daugiau kaip pusė piliečių ir konkretaus sprendimo priėmimui pritarė ne mažiau kaip pusė jame dalyvavusių piliečių, sprendimas yra laikomas priimtu. Klausimas dėl šio referendumo sprendimo įgyvendinimo ne vėliau kaip per 1 mėnesį nuo jo paskelbimo turi būti svarstomas Seime Seimo statuto nustatyta tvarka.

3. Tuo atveju, kai referendume dalyvavo mažiau piliečių, negu nurodyta šio straipsnio 1 dalyje, referendumas laikomas neįvykusių, o į jo metu pareikštą piliečių nuomonę gali būti atsižvelgiama Seime svarstant įstatymų ir kitų teisės aktų projektus.

Lietuvos Respublikoje įvykę referendumai ir plebiscitas. Atgavus nepriklausomybę, 1991–2014 m. laikotarpyje, Lietuvoje buvo praversti keli referendumai ir plebiscitas:

1. Dar okupacijos sąlygomis 1991 m. vasario 9 d. buvo praversta visuotinė *Lietuvos piliečių apklausa dėl nepriklausomos demokratinės valstybės ateities*. Plebiscite dalyvavo 84,74 proc. rinkimų teisę turėjusių Lietuvos Respublikos piliečių ir už demokratinę Lietuvą pasisakė 90,47 proc., balsavo prieš – 6,65 proc. ir 2,96 proc. balsų buvo pripažinti negaliojančiais (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016a). Taigi, absoliuti Lietuvos piliečių dauguma pasirinko nepriklausomos demokratinės respublikos kelią.
2. 1992 m. gegužės 23 d. surengtame *Referendume dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo* dalyvavo 57,64 proc. rinkimų teisę turėjusių Lietuvos Respublikos piliečių. Teigiamai atsakė 69,48 proc., nepritarė – 25,58 proc. dalyvavusių, negaliojančiais pripažinti 4,92 proc. biuletenių. Taigi, už Prezidento institucijos atkūrimą balsavo 39,96 proc. visų rinkimų teisę turinčių Lietuvos piliečių. Referendumas įvyko, tačiau sprendimas nepriimtas (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016a).
3. 1992 m. birželio 14 d. surengtame *Referendume dėl buvusios SSSR kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo* dalyvavo 76,05 proc. rinkimų teisę turėjusių Lietuvos Respublikos piliečių. Teigiamai atsakė 90,79 proc., nepritarė – 7,26 proc. dalyvavusių. Taigi klausimo formulavimui pritarė 68,95 proc. rinkimų teisę turėjusių Lietuvos Respublikos piliečių. Referendumas įvyko, sprendimas priimtas (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016a). Kaip matome, šiame referendume dalyvavo daugiau piliečių nei referendume dėl prezidento institucijos atstatymo. Piliečių aktyvumas rodo ir klausimo svarbą Respublikos piliečiams (Matakas, 1999).
4. **1992 m. spalio 25 d. Referendumu buvo priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija.** Referendume dalyvavo 75,26 proc. rinkimų teisę turėjusių Lietuvos Respublikos piliečių. Teigiamai atsakė 75,42 proc., nepritarė – 20,98 proc. dalyvavusių, negaliojančiais pripažinti 3,08 proc. biuletenių. Taigi, už naująją Lietuvos Respublikos Konstituciją balsavo 56,76 proc. visų rinkimų teisę turinčių Lietuvos piliečių. Referendumas įvyko, Konstitucija patvirtinta (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016a).

Vėliau, 1994–2014 m. laikotarpyje, Lietuvoje buvo surengti dar aštuoni referendumai. Iš jų tik du referendumai įvyko, o likę šeši – neįvyko. Iš įvykusių dviejų referendumų tik viename pasiūlytas sprendimas priimtas:

5. 2003 m. gegužės 10-11 d. įvyko privalomasis *Referendumas dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje*. Referendume dalyvavo 63,37 proc. rinkėjų, 89,95 proc. nuo dalyvavusių (57,0 proc. nuo visų rinkimų teisę turėjusių Lietuvos Respublikos piliečių skaičiaus) balsų dauguma buvo paremta Lietuvos narystė Europos Sąjungoje. Tam nepritarė tik 8,82 proc. dalyvavusių rinkėjų (tai yra 5,59 proc. nuo bendro rinkėjų skaičiaus). Referendumas įvyko, Lietuvos Respublikos narystei Europos Sąjungoje pritarta (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016a).
6. 2012 m. spalio 14 d., kartu su rinkimais į Seimą surengtame konsultaciniame (patariamajame) *Referendume dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvoje*, dalyvavo 52,58 proc. rinkimų teisę turėjusių Lietuvos Respublikos piliečių. Teigiamai atsakė 34,09 proc., nepritarė – 62,68 proc. dalyvavusių piliečių. Taigi,

Referendumas įvyko, tačiau dauguma jame dalyvavusių Lietuvos Respublikos piliečių neparėmė naujos atominės elektrinės statybos idėjos (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016a).

1994–2014 m. laikotarpyje Lietuvoje buvo surengti dar šeši referendumai (dauguma – ekonominio pobūdžio), tačiau dėl per mažo juose dalyvavusių rinkėjų skaičiaus jie neįvyko (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016a): 7. *Referendumas Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl neteisėto privatizavimo, nuvertintų indėlių ir akcijų bei pažeistos teisės saugos“ priimti* (1994 m. rugpjūčio 27 d.); 8. *Referendumas dėl gyventojų indėlių kompensavimo teisingai privatizuojant valstybės turtą* (1996 m. spalio 20 d.); 9. *Referendumas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 55, 57, 131 straipsnių pakeitimo ir papildymo* (1996 m. spalio 20 d.); 10. *Referendumas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio papildymo* (1996 m. lapkričio 10 d.); 11. Konsultacinis (patariamasis) *Referendumas dėl Ignalinos atominės elektrinės darbo pratęsimo* (2008 m. spalio 12 d.); 12. Privalomasis *Referendumas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo* (2014 m. birželio 29 d.). Tai rodo, kad ne tik Seimo narių, bet ir piliečių inicijuoti referendumai daugumai Lietuvos Respublikos piliečių yra neaktualūs arba jie nepritaria tokioms referendumų iniciatyvoms. Šį faktą puikiai iliustruoja 2014 m. birželio 29 d. vykęs daug diskusijų kėlęs „žemės nepardavimo užsieniečiams referendumas“ – Privalomasis *Referendumas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo*, kuriame dalyvavo tik 14,98 proc. rinkimų teisę turėjusių Lietuvos Respublikos piliečių (referendume keltą klausimą parėmė tik 10,6 proc. nuo visų rinkimų teisę turėjusių Lietuvos Respublikos piliečių) (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016a).

3.5. Lietuvos Respublikos rinkimų sistema

Lietuvos Respublikoje, kaip ir kitose demokratinėse valstybėse, svarbiausios rinkimų teisinės nuostatos yra apibrėžiamos Konstitucijoje, o detaliau jų organizavimo aspektai išaiškinami rinkimų ir kt. įstatymuose.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9 straipsnyje teigiama: „*Piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę. Teisę būti išrinktam nustato Lietuvos Respublikos Konstitucija ir rinkimų įstatymai. Rinkimuose nedalyvauja piliečiai, kurie teismo pripažinti neveiksniais*“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 2014).

Lietuvos Respublikoje referendumus ir rinkimus reglamentuoja šie pagrindiniai įstatymai:

1. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas (Įstatymas priimtas: 2002-06-04, Nr. IX-929; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2014-07-11) (Lietuvos Respublikos referendumo..., 2014);
2. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas (Įstatymas priimtas: 1992-07-09, Nr. I-2721; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2015-11-28) (Lietuvos Respublikos Seimo..., 2015);

3. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas (Įstatymas priimtas: 1992-12-22, Nr. I-28; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2015-09-01) (Lietuvos Respublikos Prezidento..., 2015);
4. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas (Įstatymas priimtas 1994-07-07, Nr. I-532; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2014-12-16) (Lietuvos Respublikos savivaldybių..., 2015);
5. Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas (Įstatymas priimtas 2003-11-20, Nr. IX-1837; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2015-06-20) (Lietuvos Respublikos rinkimų..., 2015);

Lietuvos Respublikoje svarbiausi Lietuvos valstybei ir jos piliečiams klausimai sprendžiami Referendumu. Taip pat piliečiai dalyvauja valdant savo šalį ir Europos Sąjungą per demokratiškai išrinktus atstovus:

- *Lietuvos Respublikos Seimo narius;*
- *Lietuvos Respublikos Prezidentą;*
- *Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų narius ir merus;*
- *Europos Sąjungos Parlamento narius.*

Aktyviąją rinkimų teisę (teisę dalyvauti referendumuose, rinkti Seimo narius, Prezidentą, savivaldybių tarybų narius ir savivaldybių merus, Europos Parlamento narius) Lietuvoje turi visi teisiškai veiksnius Lietuvos Respublikos piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų. Tačiau būti renkama (*pasyvioji rinkimų teisė*) į aukščiau išvardintas Lietuvos Respublikos bei Europos Sąjungos institucijas 18-mečiai ir kiek vyresni dar negali. Lietuvos Respublikos rinkimų teisę reglamentuojantys įstatymai yra nustatę teisės kandidatuoti (*pasyvioji rinkimų teisė*) minimalias amžiaus, sėslo cenzos, teisinio veiksnio, teistumo ir kt. ribas.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnyje nurodyti reikalavimai, kuriuos turi atitikti kandidatai į Lietuvos Respublikos Seimo narius (Lietuvos Respublikos Seimo..., 2015):

2 straipsnio 2 punktas. „*Seimo nariu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis, kuris nesusijęs priešai ar pasižadėjimu su užsienio valstybe ir rinkimų dieną yra ne jaunesnis kaip 25 metų bei nuolat gyvena Lietuvoje.* <...>“.

2 straipsnio 3 punktas. „*Seimo nariais negali būti renkami asmenys, kurie, likus 65 dienoms iki rinkimų, yra nebaigę atlikti bausmės pagal teismo paskirtą nuosprendį, taip pat asmenys, teismo pripažinti neveiksniais arba nepakaltinamais*“.

2 straipsnio 4 punktas. „*Seimo nariais negali būti renkami teisėjai, kol eina šias pareigas, taip pat asmenys, rinkimų dieną atliekantys privalomąją karą arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, taip pat likus 65 dienoms iki rinkimų neišėję į atsargą profesinės karo tarnybos kariai arba statutinės institucijos ir įstaigos pareigūnai ar asmenys, kurie pagal specialius įstatymus ar statutus negali dalyvauti politinių partijų veikloje*“.

1 straipsnio 5 punktas. „*Seimo nariu negali būti renkamas asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, jeigu nuo sprendimo pašalinti iš užimamų pareigų ar panaikinti Seimo nario mandatą įsigaliojimo dienos nepraėjo ketveri metai*“.

Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 2 straipsnyje kandidatams į Lietuvos Respublikos Prezidentus keliami dar griežtesni reikalavimai, nei taikomi kandidatams į Seimo narius (Lietuvos Respublikos Prezidento..., 2015):

2 straipsnio 1 punktas. „Respublikos Prezidentu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis pagal kilmę, ne mažiau kaip trejus pastaruosius metus gyvenęs Lietuvoje, jeigu jam **iki rinkimų dienos yra suėję ne mažiau kaip keturiasdešimt metų** ir jeigu jis gali būti renkamas Seimo nariu“.

2 straipsnio 2 punktas. „Respublikos Prezidentu negali būti renkamas šturkščiai pažeidęs Lietuvos Respublikos Konstituciją arba sulaužęs priesaiką asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš einamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą“.

2 straipsnio 3 punktas. „Tas pats asmuo Respublikos Prezidentu gali būti renkamas **ne daugiau kaip du kartus iš eilės**“.

Jei kandidatuoti į Lietuvos Respublikos Seimą ir Prezidento pareigas bei dalyvauti tų tipų rinkimuose gali tik nustatytus reikalavimus atitinkantys Lietuvos Respublikos piliečiai, tai rinkti ir kandidatuoti į Europos Parlamentą (EP) (Lietuvos Respublikoje) gali ne tik Lietuvos, bet ir kitų Europos Sąjungos (ES) narių piliečiai. Be to, kandidatams į EP nustatyti kiek paprastesni reikalavimai, nei kandidatuojant į Lietuvos Respublikos Seimo nario bei Prezidento pareigybes. Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo 3 straipsnyje nurodoma (Lietuvos Respublikos rinkimų..., 2015):

3 straipsnio 1 punktas. „**Rinkimų į Europos Parlamentą teisę turi Lietuvos Respublikos piliečiai, taip pat nuolat gyvenantys Lietuvoje kitų Europos Sąjungos valstybių narių piliečiai**, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų. Rinkimuose nedalyvauja asmenys, teismo pripažinti neveiksniais“.

3 straipsnio 4 punktas. „Lietuvos Respublikoje Europos Parlamento nariu **gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis ar kitas nuolat gyvenantis Lietuvoje Europos Sąjungos valstybės narės pilietis, kuris rinkimų dieną yra ne jaunesnis kaip 21 metų** ir kuris nėra kandidatas į Europos Parlamentą kitoje Europos Sąjungos valstybėje narėje <...>“.

3 straipsnio 5 punktas. „Europos Parlamento nariais negali būti renkami asmenys, kurie iki nustatytosios dienos nėra baigę atlikti bausmę pagal teismo nuosprendį arba kuriems iki nustatytosios dienos nėra pasibaigęs teismo nustatytas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas, taip pat asmenys, teismo pripažinti neveiksniais“.

3 straipsnio 6 punktas. „Europos Parlamento nariais negali būti renkami asmenys, rinkimų dieną atliekantys privalomąją karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, taip pat likus 65 dienoms iki rinkimų neišėję į atsargą profesinės karo tarnybos kariai arba statutinės institucijos ir įstaigos pareigūnai ar asmenys, kurie pagal specialius įstatymus ar statutus negali dalyvauti politinių partijų veikloje“.

Dar labiau kandidatų ir rinkėjų ratas praplečiamas Lietuvos Respublikos savivaldos rinkimuose. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 2 straipsnyje nurodoma, kad dalyvauti savivaldos rinkimuose ir būti išrinktais savivaldybės tarybos nariais jau gali ne tik pastoviai Lietuvoje gyvenantys Lietuvos bei kitų ES narių, bet ir kitų valstybių (ne ES narių) piliečiai. Išimtis taikoma merams – jais gali būti renkami tik Lietuvos Respublikos piliečiai. Teisę kandidatuoti į savivaldybių

tarybų narius bei merus turi jaunesni piliečiai (nuo 20 m.), nei ji suteikiama kitų tipų rinkimuose (Lietuvos Respublikos savivaldybių..., 2015):

2 straipsnio 1 punktas. „Teisę rinkti savivaldybės tarybos narius turi nuolatiniai šios savivaldybės gyventojai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų (toliau – rinkėjai). Savivaldybių tarybų rinkimuose (toliau – rinkimai) nedalyvauja asmenys, teismo pripažinti neveiksniais“.

2 straipsnio 2 punktas. „Savivaldybės tarybos nariu gali būti renkamas nuolatinis šios savivaldybės gyventojas, kuriam rinkimų dieną yra sukakę 20 metų, o savivaldybės tarybos nariu – meru, – Lietuvos Respublikos pilietis, kuris gali būti renkamas šios savivaldybės tarybos nariu. Savivaldybės tarybos nariu gali būti renkamas asmuo, kuris savo gyvenamąją vietą pagal Lietuvos Respublikos teisės aktus deklaravo šios savivaldybės teritorijoje likus ne mažiau kaip 90 dienų iki rinkimų dienos“.

2 straipsnio 4 punktas. „Savivaldybės tarybos nariu negali būti renkamas asmuo, kuris likus 65 dienoms iki rinkimų yra nebaigęs atlikti bausmę pagal teismo nuosprendį, taip pat asmuo, teismo pripažintas neveiksniu. Savivaldybės tarybos nariu negali būti renkamas užsienio valstybės pilietis, kurio pasyvioji rinkimų teisė yra teismo apribota valstybėje, kurios pilietis jis yra“.

2 straipsnio 5 punktas. „Savivaldybės tarybos nariu negali būti renkamas asmuo, kuris rinkimų dieną atlieka privalomąją karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, taip pat likus 65 dienoms iki rinkimų neišėjęs į atsargą ar pensiją profesinės karo tarnybos karys arba statutinės institucijos ir įstaigos pareigūnas, kuriam pagal specialius įstatymus ar statusus yra apribotas dalyvavimas politinėje veikloje“.

Taigi, visų Lietuvos Respublikoje vykdomų rinkimų tipų (ir referendumų) bendras bruožas yra tas, kad teisę rinkti turi asmenys, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, išskyrus tuos asmenis, kurie teismo sprendimu yra pripažinti neveiksniais. Kandidatuojantiems yra taikomi įvairūs apribojimai: kandidatuoti negali asmenys, kuriems nėra pasibaigęs teistumas (ir dar 65 dienas jam pasibaigus), atliekantys privalomąją ir alternatyvią krašto apsaugos tarnybą, profesinės karo tarnybos bei statutiniai pareigūnai (kuriems yra apribotas dalyvavimas politinėje veikloje) ir t.t.

Aktyvioji ir pasyvioji rinkimų teisė skirtingo tipo rinkimuose skiriasi Lietuvos gyventojų pilietybės aspektu:

- Dalyvauti referendumuose, rinkti Lietuvos Respublikos Seimą bei Prezidentą gali tik Lietuvos Respublikos piliečiai, kandidatuoti į Prezidentus gali tik Lietuvos Respublikos piliečiai pagal kilmę (o ne įgiję pilietybę), o į Seimo narius – visi Lietuvos Respublikos piliečiai (išskyrus tuos, kuriems būdingi anksčiau nurodyti apribojimai, taip pat yra taikomi tam tikri sėsrumo cenzai);
- Dalyvauti ir kandidatuoti Europos parlamento rinkimuose gali ne vien Lietuvos Respublikos, bet ir kitų ES narių piliečiai (kandidatams taikomi tam tikri su jų teistumu, pareigomis bei sėsrumu susiję ribojimai);
- Savivaldos rinkimuose gali dalyvauti visi nuolatiniai savivaldybės gyventojai – ne tik Lietuvos ir ES narių, bet ir kitų šalių piliečiai bei pilietybės neturintys asmenys (kandidatams taikomi tam tikri su jų teistumu, pareigomis bei sėsrumu susiję ribojimai).

Šiuo atveju išimtis taikoma kandidatams į merus – jais gali būti tik Lietuvos Respublikos piliečiai.

Skirtingo tipo rinkimuose kandidatams taikomi ir tam tikri amžiaus ribojimai:

- Kandidatuoti į Lietuvos Respublikos Prezidentus gali tik Lietuvos Respublikos piliečiai pagal kilmę, kurie rinkimų dieną yra ne jaunesni kaip **40 metų**;
- Kandidatuoti į Lietuvos Respublikos Seimo narius gali tik Lietuvos Respublikos piliečiai, kurie rinkimų dieną yra ne jaunesni kaip **25 metų**;
- Kandidatuoti į Europos Sąjungos Parlamento narius gali tik Lietuvos Respublikos ir kitų ES narių piliečiai, kurie rinkimų dieną yra ne jaunesni kaip **21 metų**;
- Kandidatuoti į Lietuvos Respublikos savivaldybių narius ir jų merus gali nuolatiniai savivaldybių gyventojai (į merus – tik Lietuvos Respublikos piliečiai), kurie rinkimų dieną yra ne jaunesni kaip **20 metų**.

Dažnai teigiama, kad šie reikalavimai yra per griežti. Buvo diskutuojama, ar nėra tikslinga kandidatų į Lietuvos Prezidentus minimalią amžiaus ribą sumažinti iki 35 metų. Kai kuriose ES narėse aktyvią rinkimų teisę (teisę rinkti) turi asmenys jau nuo 16 ar 17 metų, tad gal ir Lietuvoje ją galima paankstinti? O kai kuriais aspektais apribojimus galima ir sugriežtinti. Pavyzdžiui, kai kuriose šalyse ne tik pasyvi, bet ir aktyvi rinkimų teisė yra ribojama teistumą turintiems asmenims. Gal tai tikslinga taikyti ir Lietuvoje?

Lietuvos rinkimų sistemų raidos apžvalga.

Parlamento rinkimai. Dar viduramžiais (po Liublino unijos) jungtinėje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje bajorai rinkdavo savo atstovus į Seimą (po 2 nuo pavieta, vėliau tvarka šiek tiek keitėsi). Tarpukario Lietuvoje Seimo rinkimų įstatymai buvo priimti tris kartus: 1919 m. spalio 30 d. priimtas Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymas, o 1922 m. liepos 19 d. ir 1936 m. rugpjūčio 29 d. – Seimo rinkimų įstatymai (Matakas, 1999). Pagal 1919 ir 1922 m. parlamento rinkimų įstatymus rinkimai turėjo būti vykdomi vadovaujantis visuotinio, tiesioginio, lygaus ir slaptos balsavimo principais. Taigi, 1919–1926 m. (iki A. Smetonos suorganizuoto perversmo) Lietuva buvo teisinė, demokratijos normas gerbianti valstybė. Rinkti LR piliečiai galėjo nuo 21 metų, o būti renkamais – nuo 24 metų amžiaus. Autoritarinio A. Smetonos režimo sąlygomis, 1935 m. šios rinkimų įstatymo nuostatos buvo pakeistos: rinkti buvo galima nuo 24 metų, o būti renkamu – tik nuo 30 metų amžiaus (Matakas, 1999). Pagal 1919 m. ir 1922 m. Seimo rinkimų įstatymus, Seimo rinkimai Lietuvoje buvo vykdomi naudojant proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą ir demokratiniai rinkimai vyko keturis kartus (1920 m., 1922 m., 1923 m., 1926 m.). Po 1926 m. gruodžio mėn. 17 d. A. Smetonos ir jo parankinių įvykdyto karinio perversmo, Seimas buvo paleistas ir demokratiniai rinkimai Lietuvoje nevyko. A. Smetonos valdymo pabaigoje bandyta imituoti demokratiją – 1936 m. priimtas Seimo rinkimų įstatymas. Tačiau 1936 m.

Seimo rinkimų įstatymas neatitiko demokratijos normų (kandidatus galėjo siūlyti tik apskričių bei Kauno miesto tarybos; rinkimuose dominavo tik Lietuvių Tautininkų sąjungos bei A. Smetonos režimui palankių politizuotų visuomeninių organizacijų atstovai; bet kokia opozicijos veikla ir toliau buvo griežtai ribojama) (Matakas, 1999; Lukošaitis, 2004). 1936 m. Seimo rinkimų įstatymo pagrindu rengti rinkimai (1936 m.), panašiai kaip ir sovietmetyje, nebuvo nei laisvi, nei demokratiški.

Sovietinės okupacijos metais pirmiausia buvo pakeista rinkimų sistema – atsisakyta proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos ir pereita prie daugumos atstovavimo (mažoritarinės). O patys rinkimai buvo tik demokratijos parodija, nes nedemokratinio režimo sąlygomis laisvų konkurencinių rinkimų nebuvo – opozicija buvo uždrausta, kandidatuoti galėjo tik SSRS Komunistų partijos (TSKP) nariai ir jai prijaučiantys „nepartiniai“ asmenys. Tiek Lietuvos Respublikos 1936 m. Seimo rinkimų įstatymas, tiek sovietinė rinkimų į LTSR Aukščiausiąją Tarybą sistema išlaikė tą patį principą: pats balsavimas formaliai visuotinis, tiesioginis, slaptas, tačiau balsuoti buvo įmanoma tik už kandidatus, kurių siūlymas griežtai kontroliuojamas. Tarpukario Lietuvos 1936 m. įstatymu kandidatų siūlymas buvo monopolizuotas Lietuvių tautininkų sąjungos kontroliuojamų apskričių tarybų, o sovietinės okupacijos metu juos galėjo siūlyti tik TSKP ir jai pavaldžios „visuomeninės“ organizacijos bei darbo kolektyvai. Detaliau aptarti šią parodiją netikslinga. Tik sovietmečio pabaigoje, 1988–1990 m., Lietuvoje grįžta prie demokratijos ir laisvų rinkimų.

Atkūrus Nepriklausomybę (1990 m. kovo 11 d.) Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai vyko 1992 m. (Sąjūdžio inicijuoti neeiliniai rinkimai), visi vėliau vykę Seimo rinkimai buvo eiliniai ir, kaip numato Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas, jie buvo rengiami kas ketveri metai: 1996 m., 2000 m., 2004 m., 2008 m. ir 2012 m.

Rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą – Atkuriamąjį Seimą 1990 metais buvo surengti pagal iš sovietmečio paveldėtą daugumos (mažoritarinę) rinkimų sistemą. Tik renkamų parlamentarų skaičius buvo sumažintas nuo 350 iki 141 (Matakas, 1999).

Paralelinės rinkimų sistemos įteisinimas. Pereinamuoju iš nedemokratinės sistemos į demokratinę laikotarpiu dažnai reformuojamos ir rinkimų sistemos. XX a. 9 deš. pab. – 10 deš. pr. Rytų ir Vidurio Europos šalyse griūvant socialistinei sistemai, kartu buvo demokratizuotos ir rinkimų sistemos. Rinkimų sistemos reforma dažnai kelia tam tikras politines įtampas. Jei kurios nors partijos elitas jaučia, kad jų partijos ideologinis palaikymas didesnis nei asmenybinis – sieks jog būtų įtvirtinta proporcinio atstovavimo rinkimų sistema, o jei atvirkščiai (partijoje yra visuomenėje populiarių asmenybių) – kad būtų įteisinta daugumos (mažoritarinė) rinkimų sistema. Tokio pobūdžio diskusijos Lietuvoje buvo aktyvios prieš pat 1992 m. neeilinius Seimo rinkimus įtvirtinant naują Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą. Tuomet svarstyta, kokią rinkimų sistemą pasirinkti – proporcinio atstovavimo ar daugumos (mažoritarinę). Liberalios ir socialdemokratinės pakraipos partijos rėmė *lygiai rinkimų teisei* palankesnę, nuomonių pliuralizmą ir daugiapartinę sistemą visuomenėje

formuojančią proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą, o konservatyviosios jėgos – „asmenybių“ dalyvavimui politikoje ir dvipartinės sistemos susiformavimui palankesnę daugumos (mažoritarinę) rinkimų sistemą. Tuomet buvo pasiektas kompromisas – 1992 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymu įtvirtinta paralelinė („mišri“) rinkimų sistema.

Seimo rinkimų tvarka buvo nuolatos tobulinama. Pirmiausia, prieš 1996 m. Seimo rinkimus panaikinta iki tol tautinių mažumų partijų sąrašams taikyta slenksčio atstovauti išimtis. Kitas pozityvus pakeitimas – proporcinėje paralelinės sistemos dalyje nuo 1996 m. Seimo rinkimų įvesta, o vėliau tobulinta kandidatų sąrašuose reitingavimo sistema. Šiuo metu proporcinės dalies sąrašai yra „atviri“.

Tačiau, keičiant rinkimų sistemą, buvo padaryta ir klaidų. Vienas iš tokių gana netikėtų ir netinkamų sprendimų – likus trims mėnesiams iki 2000 m. Seimo rinkimų įvykdyta Seimo rinkimų daugumos (mažoritarinės) dalies reforma, iki tol buvusią absoliučios daugumos (dviejų turų) sistemą pakeitus į paprastos daugumos (angliškojo tipo – „pirmas prie finišo“) sistemą. Tuomet nesuvokta, kad antrojo turo panaikinimas daugiapartinėje sistemoje gali neatpažįstama iškreipti rinkėjų valią – rinkimuose išsakytų politinių preferencijų proporcijas. Taip ir įvyko, todėl po 2000 m. Seimo rinkimų buvo atsisakyta šios nevykusios reformos ir grįžta prie iki tol buvusios absoliučios daugumos sistemos.

Įdomu tai, kad ši iniciatyva neblogai iliustruoja ne tik to meto politikų neatsakingą bei ribotą demokratijos ir politinės sistemos funkcionavimo suvokimą, bet ir negebėjimą tiksliau identifikuoti savo interesus bei galimybes. 2000 m. Seimo rinkimų rezultatai parodė, kad ši skubota rinkimų sistemos reforma buvo naudinga visai ne reformos iniciatorei – Tėvynės sąjungai (Lietuvos konservatoriams), kuri šiuos rinkimus skaudžiai pralaimėjo, o centro kairės politinėms jėgoms (Naujajai sąjungai (socialliberalams), LDDP) ir tuo metu sparčiai populiarėjančiai Lietuvos liberalų sąjungai (LLS). LLS rinkimus laimėjo net aštuoniolikoje Seimo rinkimų vienmنداčių apygardų (daugiausia didmiesčiuose). Paradoksalu, tačiau daugiausia naudos iš 2000 m. reformos turėjo jos oponentai (pvz., LLS itin aktyviai priešinosi antrojo turo panaikinimui), tuo tarpu reformos iniciatorei TS (LK) reformos pasekmės buvo skausmingos. Tokiu būdu ir vėl pasikartojė (kaip ir 1992 m. prieš laikinių Seimo rinkimų inicijavimą bei 1993 m. diskusijų dėl Prezidento galių ir jo rinkimų tvarkos atvejais) stebėtinai dažnai Lietuvos kontekste pasitaikanti paradoksali situacija – naujieji pakeitimai atsisuko prieš jų iniciatorius. Be to, tokios nepamatuotos ir savanaudiškų siekių turinčios reformos tampa demokratijos įtvirtinimui pavojingu precedentu.

Prieš 2004 m. Seimo rinkimus buvo vėl pakeistas Seimo rinkimų įstatymas – grąžinta iki 2000 m. buvusi senoji tvarka – dviejų turų daugumos sistema renkant pusę (71) Seimo narių. Vėliau, prieš 2008 m., 2012 m. Seimo rinkimus, rinkimų tvarka jau nebuvo neatsakingai kaitaliojama. Pozityvu tai, kad prieš 2008 m. Seimo rinkimus reitingavimui visiškai „atvirais“ tapo Seimo rinkimų proporcinio atstovavimo dalies kandidatų sąrašai. Prieš 2016 m. Seimo rinkimus buvo gerokai koreguotos Seimo rinkimų vienmنداčių apygardų ribos. Taip pat 2015 m. Seimo rinkimų vienmنداčių apygardų ribų

reformos kontekste atsinaujino diskusija dėl esminės Seimo rinkimų reformos. Kaip ir 1992 m., socialdemokratai ir liberalai ragina atsižvelgti į kaimyninių demokratinių valstybių (Latvijos, Estijos, Lenkijos, Skandinavijos šalių) gerą patirtį – atsisakyti paralelinės Seimo rinkimų sistemos ir pereiti prie demokratiškesnės bei paprastesnės proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos. Tuo tarpu TS-LKD ir kt. konservatyvesnių politinių jėgų atstovai, kaip ir anksčiau, aktyviai gina daugumos (mažoritarinės) rinkimų sistemos modelį.

Taigi, šiuo metu Lietuvos Respublikoje, renkant 141 Seimo narį, taikoma mišri rinkimų sistema (71+70):

- 71 Seimo narys renkamas dviejų turų daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos būdu. Respublikos teritorija yra padalinta į 71 rinkimų apygardą (jų teritorijos dažniausiai nesutampa su administracinių teritorinių vienetų – savivaldybių teritorijomis). Rinkimai (pirmasis turas) konkrečiose apygardose laikomi įvykusiais, jei juose dalyvauja ne mažiau kaip 40 proc. tos rinkimų apygardos rinkėjų (šiuo atveju nustatytos tam tikros išlygos⁸). Laimi tas kandidatas (iškeltas kurios nors partijos ar išsikėlęs pats), kuris surenka ne mažiau kaip pusę (50 proc. + 1) dalyvavusių rinkėjų balsų⁷. Nei vienam iš kandidatų nesurinkus 50 proc. + 1 balsų, skelbiamas antrasis turas, kuriame dalyvauja du daugiausia balsų toje apygardoje gavę kandidatai. Antrajame ture rinkimai laikomi įvykusiais bet koku atveju (nesvarbu, kiek juose dalyvauja rinkėjų) ir juose laimi daugiausia balsų gavęs kandidatas⁹.
- 70 Seimo narių renkami proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos būdu. Rinkimų apygarda viena ir apima visą Lietuvos Respublikos teritoriją. Daugiamandatėje rinkimų apygardoje rinkimai laikomi įvykusiais, jeigu juose dalyvavo daugiau kaip vienas ketvirtadalis visų rinkėjų (*Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 89 straipsnio 1 dalis*). Balsuojama taip pat apylinkėse, o rezultatai apibendrinami ir nugalėtojai nustatomi Vyriausioje rinkimų komisijoje (VRK) Vilniuje. Tam tikrus reikalavimus įvykdžiusios ir rinkimuose galinčios dalyvauti partijos sudaro partinius kandidatų sąrašus. Sąrašai galioja visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Rinkėjai rinkimų dieną (bei išankstinių balsavimų metu) balsuoja už konkrečios pasirinktos partijos ar jų koalicijos sąrašą ir, jei to pageidauja, suteikia pirmumo balsus

⁸ Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 88 straipsnio 2 dalyje nurodoma: „Vienmandatėje rinkimų apygardoje išrinktu laikomas kandidatas, jeigu rinkimuose dalyvavo ne mažiau kaip 40 procentų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų ir tas kandidatas gavo daugiau kaip pusę rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų. Jeigu rinkimuose dalyvavo mažiau kaip 40 procentų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų, išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris gavo daugiausia, bet ne mažiau kaip vieną penktadalį visų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų balsų“.

⁹ Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 88 straipsnio 3 dalyje nurodoma: „Jeigu rinkimuose dalyvavo daugiau kaip du kandidatai ir pagal šio straipsnio 2 dalį Seimo narys nebuvo išrinktas, po dviejų savaitių nuo rinkimų dienos rengiamas pakartotinis balsavimas, kuriame dalyvauja du kandidatai, gavę daugiausia balsų. Pakartotinio balsavimo datą Vyriausioji rinkimų komisija paskelbia kartu su rinkimų rezultatais. Per pakartotinį balsavimą išrinktu laikomas kandidatas, gavęs daugiau balsų, neatsižvelgiant į rinkimuose dalyvavusių rinkėjų skaičių. Jeigu abu kandidatai gavo vienodą balsų skaičių, Seimo nariu tampa tas kandidatas, kuris pirmą kartą balsuojant buvo gavęs daugiau balsų. Jeigu abu kandidatai pirmą kartą balsuojant buvo gavę vienodą balsų skaičių, Seimo nariu tampa burtais“.

pasirinkto sąrašo kandidatams (t.y., sąrašai „atviro tipo“ (iki 1996 m. buvo „uždari“, o 1996–2008 m. – buvo „pusiau atviri“)). Kad partijų sąrašuose esantiems kandidatams patekti į Seimą Lietuvos Respublikoje yra nustatytas 5 proc. partijoms ir 7 proc. koalicijoms barjeras (iki 1996 m. rinkimų buvo 4 proc. partijoms ir 6 proc. koalicijoms). Partijos, surinkę mažiau kaip 5 proc. (koalicijos – 7 proc.) balsų, į Seimą nepatenka, o už jas balsavusiųjų balsai proporcingai perskirstomi barjerą įveikusioms partijoms. Išimtis – jei už šį barjerą įveikusias partijas ir koalicijas sumoje balsavo mažiau nei 60 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų, tuomet į mandatų paskirstymą paeiliui įtraukiamos ir arčiausiai ribos atsidūrusios partijos (iki bus pasiekta 60 proc. riba)¹⁰.

Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai. Valstybės vadovo rinkimai Lietuvoje turi gana senas tradicijas. Dar vėlyvaisiais Viduramžiais, kai absoliuti dauguma Europos ir viso pasaulio valstybių buvo nedemokratiškos absoliutinės monarchijos, kuriose valdžia buvo paveldima, Lietuvos ir Lenkijos bendroje valstybėje jau po Liublino unijos (1569 m.) Lenkijos karalius ir Lietuvos didžiuosius kunigaikščius rinko specialus rinkėjų seimas (*renkamoji (elektinė) monarchija*).

Antrasis svarbus aspektas – 1918 m. atkūrus Lietuvos valstybingumą, to meto Lietuvos politinis elitas nusprendė, kad Lietuva turi tapti *demokratine parlamentine respublika*. Būtent tokia Lietuvos Respublikos valdymo forma buvo fiksuota 1919 m., 1920 m. laikinosiose konstitucijose ir 1922 m. nuolatinėje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. 1919 m. Lietuvos Respublikos Prezidentą (A. Smetoną) rinko Valstybės Taryba, vėliau – Lietuvos Respublikos Seimas. 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija, kaip ir dera demokratinei parlamentinei respublikai, Seime renkamam Prezidentui suteikė ribotą, iš esmės daugiau reprezentacinę galią. Tokia tvarka demokratiniu keliu buvo išrinkti ir iki 1926 m. gruodžio mėn. 17 d. šalį valdė šie Lietuvos Respublikos prezidentai:

- 1) Antanas Smetona (1919-04-04 – 1920-06-19);
- 2) Aleksandras Stulginskis (1920-06-19 – 1922-12-21 (*laikiniai*) ir 1922-12-21 – 1926-06-07);
- 3) Kazys Grinius (1926-06-07 – 1926-12-17).

Po 1926 m. A. Smetonos įvykdyto karinio perversmo iki Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m., Lietuva neturėjo demokratiniu būdu išrinkto valstybės vadovo. Iki pat sovietinės okupacijos 1940 m. šalį autoritariniais metodais valdė Antanas Smetona, sukūręs

¹⁰ Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 89 straipsnio 2 dalyje nurodoma: „Partijos kandidatų sąrašas gali gauti Seimo narių mandatų (dalyvauja skirstant mandatus) tik tada, jeigu už jį balsavo ne mažiau kaip 5 procentai rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Jungtinis kandidatų sąrašas, sudarytas pagal šio įstatymo 43 straipsnį, arba jungtiniam kandidatų sąrašui prilygintas sąrašas gali gauti Seimo narių mandatų (dalyvauja skirstant mandatus) tik tada, jeigu už jį balsavo ne mažiau kaip 7 procentai rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Jeigu už sąrašus, dalyvaujančius skirstant mandatus, yra balsavę mažiau kaip 60 procentų visų rinkimuose dalyvavusių rinkėjų, teisę dalyvauti skirstant mandatus įgyja tas lig šiol skirstant mandatus nedalyvavęs sąrašas (sąrašai, jeigu už juos balsavo vienodas rinkėjų skaičius), už kurį balsavo daugiausia rinkėjų. Tokiu pat būdu kandidatų sąrašų, turinčių teisę dalyvauti skirstant mandatus, skaičius didinamas ir toliau iki tokio jų skaičiaus, kada už kandidatų sąrašus, dalyvaujančius skirstant mandatus, yra balsavę ne mažiau kaip 60 procentų visų rinkimuose dalyvavusių rinkėjų“.

autoritarinį prezidentinį Lietuvos valstybės valdymo modelį, vėliau – sovietinės okupacijos, nacistinės Vokietijos okupacijos ir vėl – gerokai užtrukęs sovietinės okupacijos laikotarpiai. 2009 m. Lietuvos Respublikos Seimo sprendimu, *de jure* Lietuvos partizaninio judėjimo vadas gen. Jonas Žemaitis-Vytautas pripažintas faktiškai Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas vykdžiusiu asmeniu.

Nors 1992 m. gegužės 23 d. vykusiam Referendume „*Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo*“ Lietuvos piliečiai neparėmė Prezidento institucijos įvedimo, tačiau 1992 m. spalio 25 d. įvykusiame kitame Referendume LR piliečių daugumos valia patvirtintoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje buvo numatyta ir visuotiniu balsavimu renkamo Lietuvos Respublikos Prezidento institucija. Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas (priimtas 1992-12-22) suformavo teisinį pagrindą Prezidento institucijai atkurti.

Lietuvos Respublikos Prezidentas renkamas penkerių metų kadencijai, taikant modifikuotą absoliučiosios daugumos sistemą. Pasak LR Konstitucijos 81 str., „*Išrinktu laikomas tas kandidatas į Respublikos Prezidento vietą, kuris pirmą kartą balsuojant ir dalyvaujant ne mažiau kaip pusei visų rinkėjų, gavo daugiau kaip pusę visų rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų. Jeigu rinkimuose dalyvavo mažiau kaip pusė visų rinkėjų, išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris gavo daugiausia, bet ne mažiau kaip 1/3 visų rinkėjų balsų.*

Jeigu pirmajame balsavimo rate nė vienas kandidatas nesurenka reikiamos balsų daugumos, po dviejų savaičių rengiamas pakartotinis balsavimas dėl dviejų kandidatų, gavusių daugiausia balsų. Išrinktu laikomas kandidatas, surinkęs daugiau balsų“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 2014).

1991–1992 m. dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimo tvarkos Seime ir visuomenėje vyko karštos diskusijos. Sąjūdžio konservatoriškasis sparnas (V. Landsbergis, G. Vagnorius ir kt.) rėmė prezidentinės respublikos modelį, su plačiais įgaliojimus turinčiu tiesioginiuose nacionaliniuose rinkimuose renkamu prezidentu. Tuo tarpu centro kairiosios politinės jėgos (socialdemokratai, iš dalies – LDDP ir kt.) bei liberalai (LLS ir kt.) ragino pasekti Vokietijos, Latvijos, Estijos pavyzdžiu – pasirinkti parlamentinės respublikos modelį, su minimalius įgaliojimus turinčiu, Seime arba išplėstinėse kolegijose renkamu prezidentu. Taigi, diskusijos kontekstas buvo panašus į jau aptartą tuo pat metu vykusią diskusiją dėl Seimo rinkimų tvarkos. Rezultatas taip pat buvo labai panašus – pasiektas kompromisas – Konstitucijoje įtvirtintas pusiau parlamentinės respublikos modelis.

Pirmieji tiesioginiai prezidento rinkimai nepriklausomoje Lietuvoje įvyko 1993 m. vasario 14 d. Juose dalyvavo LDDP lyderis A. M. Brazauskas ir Sąjūdžio remiamas kandidatas S. Lozoraitis. Rinkimus gana įtikinama persvara laimėjo A. M. Brazauskas. Taigi, ir šį kartą, kaip ir 2000 m. nevykusiai bandant reformuoti Seimo rinkimų sistemą (absoliučios daugumos sistemą pakeičiant į paprastos daugumos (t.y., atsisakant 2-ojo rinkimų turo)), konservatorių siekiai neatitiko jų galimybių.

Skirtingai nei Seimo rinkimų, Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų tvarka išvengė reformų – iš esmės ji nesikeitė.

1997–1998 m. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose dalyvavo net septyni kandidatai, iš kurių net trys nepriklausė jokiai partijai: V. Adamkus, A. Paulauskas ir R. Pavilionis. Į antrąjį rinkimų turą pateko du labai panašaus pajėgumo kandidatai – V. Adamkus ir A. Paulauskas. V. Adamkų daugiausia rėmė centro dešinėsios politinės jėgos (išskyrus Lietuvos liberalų sąjungą (LLS)), o A. Paulauską – LDDP, LLS ir kelios mažesnės centro kairės partijos. Tik 1 proc. persvara rinkimuose nugalėjo ir Lietuvos Respublikos Prezidentu tapo V. Adamkus.

2002–2003 m. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose buvo iškelta (ar patys save išsikėlė) net septyniolika kandidatų. Iš jų į antrąjį rinkimų turą pateko du įtakingiausi kandidatai – nepriklausomas centro dešiniųjų politinių jėgų remtas V. Adamkus ir Lietuvos liberalų demokratų partijos lyderis R. Paksas. 2002–2003 m. Prezidento rinkimams būdingas gerokai sumažėjęs rinkiminis aktyvumas (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016a) bei gana griežta kai kurių kandidatų retorika. Bene pirmą kartą Nepriklausomos Lietuvos politikoje išryškėjo nebe tradicinė kairė *versus* dešinė, o sisteminės politinės jėgos *versus* antisisteminės politinės jėgos, priešprieša. R. Pakso gana griežta politinė retorika buvo pateikiama kaip „liaudies balsas“, nukreiptas prieš „įsigalėjusių sisteminių politinių jėgų savivalę Lietuvoje“. Būtent tokia rinkimų strategija R. Paksui tuo metu ir atnešė sėkmę – antrajame ture nugalėjo ir Prezidentu tapo R. Paksas, tačiau jo atstovaujамumas buvo nedidelis¹¹.

Neilgai trukus – 2004 m. balandžio 6 d., po Seime inicijuoto apkaltos proceso už Konstitucijos pažeidimus bei priesaikos sulaužymą, R. Pakasas buvo pašalintas iš Prezidento pareigų.

2004 m. vykusiuose pirmalaikiuose Prezidento rinkimuose antrai kadencijai vėl buvo išrinktas V. Adamkus – antrajame rinkimų ture jį parėmė 51,8 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Jo konkurentė antrajame ture buvo Valstiečių liaudininkų kandidatė K. D. Prunskienė (antrajame ture gavusi 46,6 proc. rinkėjų balsų) (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b).

Analizuojant rinkėjų paramos K. D. Prunskienei 2004 m. Prezidento rinkimuose bei paramos R. Paksui 2002–2003 m. Prezidento rinkimuose regioninius dėsningumus, akivaizdi paramos šiems kandidatams erdvinė koreliacija (Rudokaitė, 2012). Didelė dalis Žemaitijos ir Rytų Lietuvos gyventojų, kurie 2002–2003 m. Prezidento rinkimuose balsavo už R. Paksą, 2004 m. Prezidento rinkimuose pasirinko K. D. Prunskienės kandidatūrą.

¹¹ R. Pakso „atstovaujамasis mandatas“, palyginti su ankstesniais prezidentais ir net antroje vietoje likusiais kandidatais, santykinai buvo nedidelis. Pavyzdžiui, 1993 m. A. Brazauską, rėmė net 46,9 proc., o jam pralaimėjusį S. Lozoraitį – 29,8 proc. visų rinkėjų. 1998 m. V. Adamkų antrajame ture rėmė 36,8 proc., jam pralaimėjusį A. Paulauską – 36,3 proc. nuo visų šalies rinkėjų. Tuo tarpu 2003 m. R. Pakso atstovaujамasis mandatas (antrajame ture) tesiekė 28,1 proc. nuo visų balso teisę turėjusių Lietuvos Respublikos piliečių (Matakas, 1999).

2009 m. Prezidento rinkimuose jau pirmajame ture išrinkta D. Grybauskaitė, už kurią balsavo 68,2 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų¹². D. Grybauskaitė nugalėjo visose Lietuvos savivaldybėse, išskyrus Vilniaus r. sav. ir Šalčininkų r. sav. – čia didesnės rinkėjų paramos sulaukė V. Tomaševskis, Vilkaviškio r. sav. – A. Butkevičius ir Visagino sav. – K. D. Prunskienė (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b).

2014 m. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose D. Grybauskaitė buvo perrinkta antrajai kadencijai. Tačiau šį kartą jau teko surengti antrąjį Prezidento rinkimų turą, kuriame dalyvavo D. Grybauskaitė, antrajame ture surinkusi 57,9 proc. balsų nuo rinkimuose dalyvavusių rinkėjų, ir LSDP atstovas Z. Balčytis, antrajame ture surinkęs 40,1 proc. dalyvavusių rinkėjų balsų¹³ (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b). Rinkimų rezultatai rodo jau anksčiau pastebėtą tendenciją – gerokai sumažėjusį rinkėjų aktyvumą Prezidento rinkimuose. 2014 m. Prezidento rinkimuose D. Grybauskaitės atstovaujamas mandatas antrajame ture buvo tik 27,43 proc. nuo visų rinkėjų. T.y., D. Grybauskaitė Lietuvos Respublikos Prezidente tapo tik kiek daugiau nei ketvirtadalis Lietuvos rinkėjų valia.

Lietuvos Respublikos savivaldos rinkimai. Savivaldybės yra žemiausias lygmuo, kuriame piliečiai susiduria su valdžia. Šio lygmens valdžios vaidmuo itin svarbus formuojant piliečių bendruomeniškumą, jų dalyvavimą vietos valdyme (savivaldoje). Savivaldos institucijos yra arti žmogaus, todėl brandžiose demokratijose piliečiai itin daug dėmesio skiria savivaldos kokybei, savivaldos rinkimai dažnam būna net svarbesni už nacionalinius ir juose piliečiai dalyvauja gana aktyviai. Savivaldos institucijų pareiga rasti būdus, kaip vietos gyventojus įtraukti į bendruomenėms aktualių klausimų sprendimą, taip mažinti distanciją tarp piliečių ir politikos, didinti bendruomenių ir vietos valdžios sąveiką, įtvirtinti subsidiarumo principą bei skatinti piliečių politinį ir kt. aktyvumą.

Pirmasis Lietuvos Respublikos savivaldos rinkimų įstatymas buvo priimtas 1921 m. Įstatyme pažymima, kad valsčiaus tarybos nariai turi būti renkami slaptu ir visuotiniu balsavimu pagal proporcinę rinkimų sistemą. Į valsčiaus tarybos narius galėjo būti renkami vyrai ir moterys nuo 24 metų amžiaus (Matakas, 1999).

Sovietmečiu vietos valdžios rinkimai vyko tik formaliai. Sovietinės Liaudies deputatų tarybos buvo dviejų teritorinių lygmenų:

- Aukštesniąją pakopą sudarė respublikinio pavaldumo miestų bei rajonų tarybos;
- žemesniąją pakopą sudarė respublikinio pavaldumo miestų rajonų ir rajoninio pavaldumo miestų bei apylinkių tarybos.

¹² 2009 m. Prezidento rinkimus pralaimėjusių kandidatų gauti balsai: A. Butkevičius (11,7 proc.), V. Mazuronis (6,0 proc.), V. Tomaševskis (4,7 proc.), K. D. Prunskienė (3,7 proc.), L. Graužinienė (3,6 proc.), Č. Jezerkas (0,7 proc.) (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b).

¹³ 2014 m. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų pirmojo turo (2014-05-11) rezultatai (proc. nuo dalyvavusių rinkėjų): D. Grybauskaitė – 45,92 proc., Z. Balčytis – 13,62 proc., A. Paulauskas – 12,01 proc., N. Puteikis – 9,32 proc., V. Tomaševskis – 8,22 proc., A. Zuokas – 5,22 proc., B. Ropė – 4,14 proc. (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b).

Aukštesniosios pakopos Liaudies deputatų tarybų rinkimuose taikyta absoliučios daugumos (mažoritarinė) rinkimų sistema – respublikinio pavaldumo miestai ir rajonai buvo padalinti į vienmandates savivaldos rinkimų apygardas. Tuo tarpu žemesniosios pakopos (miestų rajonų, apylinkių) Liaudies deputatų tarybų rinkimuose leista formuoti vienmandates arba daugiamandates apygardas. Daugiamandačių atveju (apygarda apimdavo visą administracinį vienetą) taikyta „blokinio balso“ sistema – rinkėjui buvo leidžiama maksimaliai pasirinkti tiek kandidatų, kiek apygardoje renkama atstovų (Matakas, 1999).

Pirmieji konkurenciniai savivaldybių tarybų rinkimai atkurtoje nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje vyko 1990 m. kovo 24 d., naudojant sovietmetyje įtvirtintą rinkimų sistemą.

Naujas Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas buvo priimtas 1994 m. liepos 7 d. Juo buvo įtvirtintas *skandinaviškas savivaldos modelis* (galiojo iki 2015 m. savivaldos rinkimų), kurio esmė – sąrašo proporcinė rinkimų sistema bei netiesiogiai – savivaldybės taryboje renkamas meras, vadovaujantis ir savivaldybės tarybai ir valdybai. Ši savivaldos reforma panaikino rinkimus į žemesnės pakopos vietos valdžios institucijas. Buvę smulkiausi administraciniai teritorijos vienetai – apylinkės sujungtos į stambesnius teritorinius darinius, kurie pavadinti *seniūnijomis*, o teisė skirti naujuosius jų administratorius – seniūnus – buvo suteikta merui. Tuo pat metu įteisintas naujas regioninis valdžios lygmuo – *apskritis*, kurių valdymą tiesiogiai organizuoja Vyriausybė. Ši reforma centralizavo šalies valdymą. 2010 m. apskričių administracijos buvo panaikintos.

Savivaldybių tarybų narių skaičius yra susietas su jos gyventojų skaičiumi – jis svyruoja nuo 21 iki 51 nario (žr. 1 lentelė).

1 lentelė. Savivaldybės gyventojų skaičiaus ir savivaldybės tarybų narių skaičiaus sąryšis (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b).

GYVENTOJŲ SKAIČIUS SAVIVALDYBĖJE	TARYBOS NARIŲ SKAIČIUS
Daugiau kaip 500 000	51
Nuo 300 000 iki 500 000	41
Nuo 100 000 iki 300 000	31
Nuo 50 000 iki 100 000	27
Nuo 20 000 iki 50 000	25
Iki 20 000	21

Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas nuo jo įsigaliojimo 1994 m. pasikeitė dar labiau, nei Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b):

- Pirmiausia, net porą kartų ilginta savivaldybių tarybų kadencija: 1994 m. vietos savivaldos rinkimų įstatymo redakcijoje buvo numatyta dvejų metų savivaldybių tarybų kadencija; 1996 m. ji buvo pratęsta iki trejų, o 2002 m. – iki ketverių metų.

- Antra, kaip Seimo rinkimų sistemos proporcinio atstovavimo dalyje, rinkimuose į savivaldybių tarybas dalyvaujančių politinių jėgų sąrašai pradžioje buvo „uždari“, vėliau (nuo 2000 m.) – „pusiau atviri“, o nuo 2011 m. savivaldos rinkimų – „atviri“.
- Trečia – nuo 1997 m. iki 2010 m. savivaldos rinkimuose galėjo dalyvauti tik politinės partijos bei jų koalicijos, o nuo 2010 m. savivaldos rinkimų leista dalyvauti ir savarankiškai save išsikėlusiams kandidatams, visuomeninių komitetų sąrašams bei jų koalicijoms. 1994 m. visuomeninės organizacijos tokią teisę turėjo, tačiau ji buvo panaikinta 1997 m.
- Ketvirta – nuo 2015 m. savivaldos rinkimų įsigaliojo nauja savivaldybės mero rinkimų tvarka. Atsisakyta skandinaviškojo modelio, kuomet meras buvo renkamas savivaldybių tarybose ir pereita prie visuotinės mero rinkimų tvarkos.

Taigi, akivaizdu, kad Lietuvoje savivaldos rinkimų tvarka buvo keičiama gana dažnai.

Šiuo metu savivaldybių tarybų kadencija yra ketveri metai. Kad patekti į savivaldybių tarybas nustatytas 4 proc. slenkstis partijoms ir 6 proc. koalicijoms.

Po 1994 m. *Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo* priėmimo įvyko septyneri savivaldybių tarybų rinkimai: 1995 m., 1997 m., 2000 m., 2002 m., 2007 m., 2011 m. ir 2015 m. Didelė savivaldos rinkimuose išrenkamų partijų (o nuo 2011 m. – ir nepriklausomų kandidatų bei komitetų) įvairovė, visuomet gerokai didesnė nei Seimo rinkimuose, pirmiausia iliustruoja ryškius regioninius partijų populiarumo skirtumus. Kaimiškose savivaldybėse populiarsnės socialdemokratinės bei agrarinės pakraipos partijos, taip pat partijos, kurių lyderiai yra kilę arba aktyviai dalyvavę tos savivaldybės gyvenime. Kai kuriuose regionuose labai didelę įtaką turi regioninės partijos (pvz., Lietuvos lenkų rinkimų akcija Pietryčių Lietuvos regione). Dar kitur į savivaldybių tarybas patenka kitur šalyje nepopuliarių, kartais gana radikalių, partijų atstovai: pavyzdžiui, V. Štustausko vadovaujamos Lietuvos laisvės sąjungos (1992–2011 m. veikusi partija) ir S. Buškevičiaus Partijos „Jaunoji Lietuva“ atstovai Kaune; Lietuvių tautininkų sąjungos nariai 1995 m., 1997 m., 2000 m., 2002 m., 2007 m. – Akmenės r. sav. (2000 m. ir 2002 m. rinkimuose LTS Akmenės r. sav. iš visų partijų iškovojo daugiausia mandatų); 1995 m. į Neringos sav. tarybą daugiausia mandatų (net 11 iš 21) iškovojo kitur Lietuvoje visiškai nepopuliari Tautos pažangos partija; Varėnos r. sav. – 2007 m. ir 2011 m. savivaldos rinkimuose nugalėjo kitur Lietuvoje nepopuliari Lietuvos centro partija (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b).

Nemažai diskusijų būta dėl tiesioginių merų rinkimų įtvirtinimo. Šiuo klausimu nuomonių yra įvairių. Vieni teigia, kad tiesioginiai merų rinkimai praplės piliečių teises formuojant savivaldą, merai taps mažiau priklausomi nuo savivaldybių tarybų. Tačiau tiesioginių merų rinkimų kritikai įžvelgia ir nemažai grėsmių: pirmiausia tiesioginiai merų rinkimai valstybei daugiau kainuoja; merai gali tapti sunkiai kontroliuojamais, autoritariniais vietos „vadukais“; dar sunkiau bus kovoti su korupcija bei

nepotizmu regionuose; esant menkai politinei kultūrai savivaldybių tarybos ir nuo jų nepriklausomi merai gali įsivelti į tarpusavio ginčus, kas dar labiau pakenktų savivaldos autoritetui. Taigi, tiesioginiuose merų rinkimuose grėsmių įžvelgiama nemažai. Tad tik laikas parodys, ar tiesioginių merų rinkimų įteisinimas iš tiesų buvo pakankamai apgalvotas išmintingas sprendimas.

Europos Parlamento rinkimai. Lietuva Europos Sąjungos (ES) nare tapo 2004 m. Dar 2003 m. buvo priimtas *Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas*. Rinkimai į Europos Parlamentą (EP), kaip ir visoje ES, vykdomi pagal proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą. Rinkimuose gali dalyvauti tik politinės partijos ir jų koalicijos, sąrašai „atviro“ tipo, partijos ir koalicijoms taikomas vienodas – 5 proc. minimalus barjeras atstovauti. EP kadencija – 5 metai. Iš viso EP posėdžiauja 751 deputatas iš 28 ES narių, iš jų 11 EP narių išrinkta Lietuvoje. Nuo pat įstojimo į ES Lietuvos mandatų kvota mažėjo: 2004 m. EP rinkimuose Lietuvoje buvo išrinkta 13 Europos Parlamento narių, 2009 m. EP rinkimuose – 12, o 2015 m. EP rinkimuose – jau tik 11.

Vadovaujantis *Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymu* rinkimai į Europos Parlamentą Lietuvos Respublikoje buvo surengti tris kartus: 2004 m., 2009 m. ir 2015 m. Paprastai rinkimai į EP daugumoje ES narių, jei tik rinkimai nėra privalomi, sulaukia labai žemo rinkėjų aktyvumo. Tačiau Lietuvoje net du kartus (2004 m. ir 2015 m.) rinkimai į EP sutapo su Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų pirmuoju (2004 m.) arba antruoju (2015 m.) turu, todėl rinkėjų aktyvumas juose buvo santykinai gana aukštas (2004 m. – 48,38 proc.; 2014 m. – 47,35 proc.). Tuo tarpu 2009 m. EP rinkimai nebuvo tapatinami su jokiais kitais rinkimais, todėl rinkėjų aktyvumas juose tebuvo 20,98 proc. nuo visų dalyvauti EP rinkimuose turėjusių teisę rinkėjų (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b).

APIBENDRINIMAS

Lietuvos Respublikoje įvairių tipų rinkimams taikoma tvarka:

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai. Jų metu renkamas 141 Seimo narys, taikant paralelinę (mišrią) rinkimų sistemą: 71 Seimo narys renkamas dviejų turų absoliučios daugumos rinkimų sistemos būdu, 70 – proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos būdu. Partijų sąrašai yra „atviri“ (reitinguojami). Partijoms taikomas 5 proc., o koalicijoms – 7 proc. minimalus slenkstis atstovauti¹⁴.

Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai. Respublikos Prezidentas renkamas tiesioginiuose rinkimuose, taikant dviejų turų absoliučios daugumos sistemą. Jei nei vienas kandidatas pirmame ture

¹⁴ Jei nustatytą slenkstį atstovauti įveikusių politinių jėgų suminis gautų balsų skaičius yra mažesnis nei 60 proc. nuo visų rinkimuose balsavusių (t.y., daugiau kaip 40 proc. rinkėjų (sumoje) balsavo už slenkščio neįveikusių politinių sąrašus), tuomet į mandatų dalijimą paeiliui (daugiau balsų gavusių prioriteto seka) įtraukiamos ir slenkščio neperžengusios partijos (ar savarankiški kandidatai), iki bus pasiekta 60 proc. riba. Tuo siekiama užtikrinti, jog ne mažiau kaip 60 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų būtų atstovaujami (Lietuvos Respublikos savivaldybių..., 2015; Lietuvos Respublikos Seimo..., 2015; Lietuvos Respublikos rinkimų..., 2015).

negauna absoliučios daugumos rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų, po dviejų savaičių rengiamas antrasis turas, kuriame dalyvauja du daugiausia balsų surinkę kandidatai.

Savivaldybių tarybų (60 tarybų) rinkimai. Taikoma proporcinio atstovavimo rinkimų sistema. Rinkimuose dalyvaujančių politinių jėgų sąrašai „atviri“. Nuo 2011 m. rinkimuose turi teisę dalyvauti ne tik partijos, bet ir nepriklausomi kandidatai bei jų koalicijos. Politinėms partijoms, rinkimų komitetams, nepriklausomiems kandidatams nustatytas 4 proc., koalicijoms – 6 proc. minimalus slenkstis atstovauti¹⁴.

Rinkimai į Europos Parlamentą Lietuvos Respublikoje. Šiuo metu Lietuvoje renkami 11 EP narių. Kaip ir visoje ES, naudojama proporcinio atstovavimo rinkimų sistema. Partijų sąrašai „atviri“. Partijoms ir jų koalicijoms taikomas vienodas 5 proc. minimalus slenkstis atstovauti¹⁴.

4. ELEKTORINIAI TERITORINIAI VIENETAI

4.1. Elektorinių teritorijų formavimo principai

Elektorinių teritorinių vienetų (funkciniai regionai – rinkimų apygardos) suformavimo taisyklingumas aktualus tik daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos atveju. Proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos atveju, kai „rinkimų apygarda“ yra visa šalies teritorija ir balsuojama už partijų sąrašus, čia aptariama problematika nėra aktuali.

Daugumos atstovavimo (DA) (mažoritarinės) rinkimų sistemos atveju, formuojant rinkimų apygardas, turi būti paisoma vieno iš pačių svarbiausių demokratiškų rinkimų principų – *lygios rinkimų teisės užtikrinimo*. Geriausiai ją užtikrina proporcinio atstovavimo rinkimų sistema, tad ne veltui ji vadinama demokratiškesne, modernesne ir naudojama daugumoje Europos valstybių. Tačiau *lygios rinkimų teisės* užtikrinimo privaloma siekti ir naudojant DA rinkimų sistemą. Ir tai pirmiausia sietina su teisingu elektorinių teritorijų sistemos suformavimu.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 9 straipsnio 1 dalyje nurodoma: „Rinkimams organizuoti ir vykdyti Lietuvos Respublikos teritorija dalijama į 71 vienmandatę rinkimų apygardą, atsižvelgiant į rinkėjų skaičių rinkimų apygardoje, Lietuvos Respublikos teritorijos suskirstymą į vienmandates rinkimų apygardas per ankstesnius Seimo rinkimus ir administracinį teritorinį padalijimą. Rinkimų apygarda sudaroma iš bendrą ribą turinčių rinkimų apylinkių. Rinkėjų skaičius apygardoje turi būti nuo 0,9 iki 1,1 vidutinio rinkėjų visose vienmandatėse rinkimų apygardose skaičiaus. Vyriausioji rinkimų komisija, likus ne mažiau kaip 210 dienų iki rinkimų, nustato ir, likus ne mažiau kaip 180 dienų iki rinkimų, savo interneto svetainėje skelbia rinkimų apygardas sudarančių rinkimų apylinkių sąrašą, jų balsavimo būstinių adresus ir telefonus, apygardos rinkėjų skaičių, apygardų rinkimų komisijų adresus ir telefonus. Sudarant vienmandatę rinkimų apygardą, kurioje balsuoja šio įstatymo 33 straipsnio 1 dalyje nurodyti rinkėjai, jos rinkėjų skaičius nustatomas įskaičiuojant paskutiniuose Seimo rinkimuose dalyvavusių ir Lietuvos diplomatinėse atstovybėse ir konsulinėse įstaigose balsavusių rinkėjų skaičių.“ (Lietuvos Respublikos Seimo..., 2015).

Taigi, Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 9 straipsnio 1 punkte nurodomos svarbiausios, *lygiai rinkimų teisei* ir kitiems svarbiems demokratinių rinkimų organizavimo aspektams įgyvendinti skirtos taisyklės (žemiau jos pateiktos svarbos seka):

1. Siekti, kad rinkėjų skaičius vienmandatėse rinkimų apygardose būtų kuo panašesnis – būtina sąlyga lygios rinkimų teisės užtikrinimui. Kadangi pasiekti visiškai vienodo rinkėjų skaičiaus vienmandatėse apygardose praktiškai yra neįmanoma, remiantis Europos Tarybos „gerąją rinkimų praktika“, Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymu yra įteisinta leistina nuo 0,9 iki 1,1 vidutinio rinkėjų visose vienmandatėse rinkimų apygardose skaičiaus paklaida.

2. Rinkimų organizavimo, rinkėjų ir kandidatų patogumui, *džerimanderingo* ir kt. manipuliacijų eliminavimui privaloma siekti, kad elektorinės teritorijos (rinkimų apygardos ir apylinkės) būtų vientisos ir kompaktiškos. T.y., jos negali būti sudarytos iš atskirų arealų. O nekompaktiška jų forma gali kelti įtarimų, kad jas formuojant siekta savanaudiškų tikslų (*džerimanderingas*).
3. Rinkimų organizavimo, rinkėjų ir kandidatų patogumui bei teritorinio atstovavimo principų paisymui privaloma siekti, kad elektorinių teritorijų (rinkimų apygardų ir apylinkių) ribos, nepažeidžiant 1-ojo principo (vienodas elektorinių teritorijų dydis), kuo tiksliau atitiktų teritorijos administracinių vienetų ribas. Išrinktas deputatas turėtų atstovauti kaip įmanoma aiškiau apibrėžtą, turintį tapačią istorinę patirtį ir panašią šiandienos problematiką regioną. Dažniausiai, dėl labai nevienodo savivaldybių dydžio, to pasiekti nepavyksta. Jei formuojant vienmandates rinkimų apygardas neįmanoma išlaikyti savivaldybių teritorinio vientisumo (t.y., jos yra skaldomos), tuomet būtina siekti, kad bent jau nebūtų pažeistas seniūnijų teritorinis vientisumas.
4. Performuojant elektorines teritorijas, turi būti atsižvelgiama ir į anksčiau buvusias elektorines teritorijas („istoriškumo“ kriterijus). Šis principas taip pat aktualus rinkimų organizavimo, rinkėjų ir kandidatų patogumui. Turi būti laikomasi tęstinumo – nesant būtinybei neleistina prieš kiekvienus rinkimus sudarinėti naujas, visiškai nesutampančias su ankstesnėmis, rinkimų apygardas.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme nenumatytas dar vienas DA rinkimų sistemos taikymui itin aktualus principas, kurį taip pat būtina įvardinti:

5. Siekti, kad elektorinės teritorijos (pirmiausia – apygardų lygmens) būtų formuojamos atsižvelgiant į rinkėjų panašumą (etniniu, subetniniu, teritorinio identiteto, religiniu, istorinės raidos, socialiniu, demografiniu, panašios rinkėjų rinkiminės elgsenos ankstesniuose rinkimuose ir kt. pagrindu). Didesnis rinkėjų panašumas rinkimų apygardoje užtikrina ir didesnę jų atstovaujiamumą, nes išauga tikimybė, kad santykinai daugiau apygardos rinkėjų rinkimuose balsuos už nugalėjusį kandidatą. Ilgą laiką ši demokratiškas rinkimų norma Lietuvoje buvo ignoruojama. Geras to pavyzdys – Širvintų–Vilniaus (Nr. 55), Varėnos–Eišiškių (Nr. 56) ir kai kurios kitos iki 2015 m. buvusios Seimo rinkimų vienmandatės apygardos. Šiuo aspektu konstruktyviai gali prisidėti ir elektoriniai, socialiniai ir kt. kompleksiniai geografiniai tyrimai, kurie pasitarnautų nustatant teritorijos elektorinę ir kt. struktūrą bei jos susiformavimo priežastis. Elektorines teritorijas būtų galima formuoti atsižvelgiant į tyrimų metu išskirtus elektorinius ir kt. regionus.

Šių taisyklių paisymas itin svarbus dar ir todėl, kad jų laikymasis didele dalimi eliminuoja manipuliacijų rinkimų apygardų ribomis (*džerimanderingas*) bei jų dydžiu grėsmę. Pavyzdžiui, jei

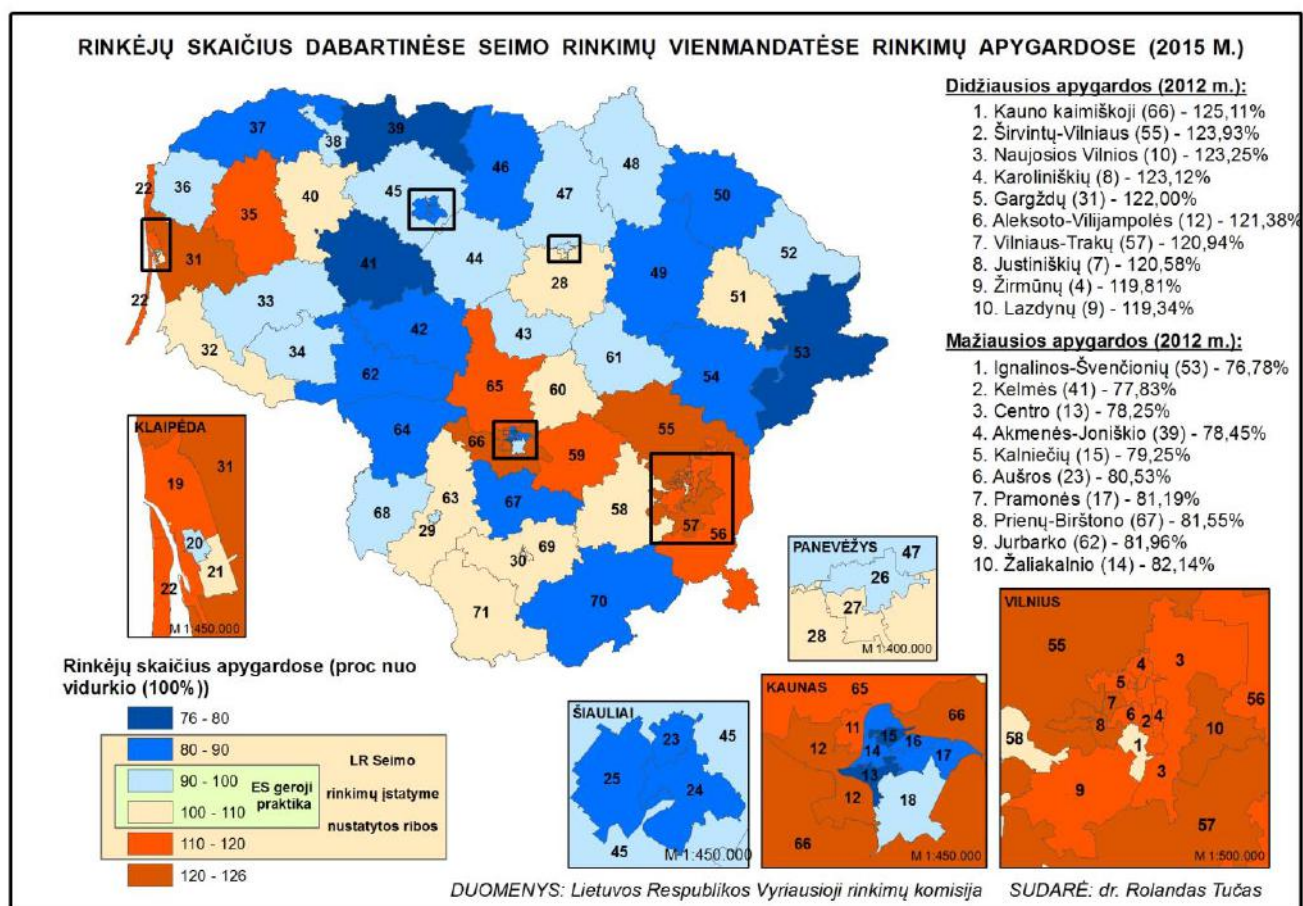
Įstatymu nebūtų įtvirtintas reikalavimas jei tik įmanoma prieš kiekvienus Seimo rinkimus nekeisti apygardų ribų, tuomet neabejotinai kuriai nors įtakingesnei politinei jėgai kiltų pagunda perbraižyti vienmنداčių rinkimų apygardų žemėlapi taip, kad padidinti sau tikimybę gauti kuo daugiau mandatų.

Vienmandatės rinkimų apygardos turi būti formuojamos atsižvelgiant į visus šiuos principus. Tačiau ne visi jie yra vienodai svarbūs. Demokratijos normų požiūriu svarbiausias yra 1-asis (kuo panašesnio rinkėjų skaičiaus siekis). Tačiau pakankamai svarbūs ir visi kiti principai.

Smulkesnių teritorijos elektorinių vienetų – rinkimų apylinkių, nuo kurių nėra atstovaujama, formavimas turi būti siejamas tik su patogumu rinkėjams ir rinkimų organizatoriams, nes tiesioginės įtakos rinkimų rezultatams apylinkių sudarymas neturi. Išskyrus tuos atvejus, kai apylinkių ribų perbraižymas keičia ir apygardų ribas. Netiesioginė įtaka yra, nes retai apgyventose teritorijose rinkimų apylinkės gali užimti nemažą plotą, taip apsunkindamos atokesnėse vietovėse gyvenantiems rinkėjams pasiekti balsavimo vietas. Todėl mažėja jų dalyvavimo rinkimuose tikimybė ir tai gali turėti įtakos rinkimų rezultatams.

Faktiškai *lygios rinkimų teisės* principas, formuojant vienmandates rinkimų apygardas, yra pažeidžiamas visuomet, nes neįmanoma sukurti rinkėjų skaičiumi visiškai vienodų vienmنداčių rinkimų apygardų. Kurį laiką (2002–2015 m.) *Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymu* buvo nustatyta, kad rinkėjų skaičiumi rinkimų apygardų dydis Lietuvoje gali maksimaliai skirtis net 50 proc. (t.y. „<... nuo 0,8 iki 1,2 vidutinio rinkėjų visose vienmandatėse rinkimų apygardose skaičiaus ...>“). Tai gana didelis, akivaizdžiai *lygių rinkimų teisę* pažeidžiantis, skirtumas. Iki 2002 m. *Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme* buvo reglamentuota dvigubai mažesnė paklaida – nuo 0,9 iki 1,1 vidutinio rinkėjų visose vienmandatėse rinkimų apygardose skaičiaus: „<... Rinkėjų skaičius apygardoje turi būti nuo 0,9 iki 1,1 vidutinio rinkėjų visose vienmandatėse rinkimų apygardose skaičiaus ...>“ (*Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas*. 9 straipsnio 1 dalis. Valstybės žinios: 1992-08-10 Nr. 22-635). Artėjant 2004 m. Seimo rinkimams tapo akivaizdu, kad būtina gerokai koreguoti Seimo rinkimų vienmنداčių apygardų ribas ar net perkelti rinkimų apygardas iš ištuštėjusių Lietuvos regionų į daugiau gyventojų turinčius. Tuomet politiniame lygmenyje buvo nuspręsta, kad pakeisti leidžiamo nuokrypio dydį priimtinau, nei keisti rinkimų apygardų ribas. Todėl 2002 m. *Seimo rinkimų įstatymo* pataisose šis intervalas buvo praplėstas ir leistas dvigubai didesnis – 20 proc. nuokrypis. Artėjant 2016 m. Seimo rinkimams, dėl demografinių priežasčių susiklostė panaši situacija, kaip ir prieš 2004 m. Seimo rinkimus. Ir vėl rinkėjų skaičius daugumoje Seimo rinkimų vienmنداčių apygardų tapo artimu (o 13 – net perkopė ar tapo mažesniu) nei *Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme* tuo metu nustatyta maksimaliai leistina paklaida (nuo 0,8 iki 1,2 vidutinio rinkėjų visose vienmandatėse rinkimų apygardose skaičiaus) (žr. 4 pav.). Šis kontekstas lėmė Seimo rinkimų vienmنداčių apygardų tinklo reformos būtinybę, o tokios reformos tikslingumą antrino vis augantis poreikis rinkimų įstatymus suderinti su *Europos Tarybos Venecijos komisijos Gerosios rinkimų*

praktikos kodekso (2002 m.) rekomendacijomis: „<... Normos nuokrypis priklauso nuo individualios situacijos, tačiau jis retai turėtų viršyti daugiau nei 10%, ir niekada – 15%, išskyrus ypatingas aplinkybes ...>”¹⁵ (Europos Tarybos komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisija) Gerosios rinkimų praktikos kodekso 2.2. pastraipa) (European Commission..., 2002). Tos „ypatingos aplinkybės“ – tai, pirmiausia, rinkimų apygardų formavimas gamtiškai labiau izoliuotose teritorijose, pvz., atokesnėse salose, kur netikslinga atkirsti nedidelę salos dalį ir prijungti prie tolimos žemyninės ar kitoje saloje esančios rinkimų apygardos. Kartais šios išimtys taikomos universitetų rinkimų apygardoms (pvz., tokia praktika taikoma Jungtinėje Karalystėje). Tačiau Lietuvos kontekste tokių „ypatingų aplinkybių“ nėra.

4 pav. 2012 m. Seimo rinkimų vienmنداčių rinkimų apygardų žemėlapis (rinkėjų skaičius – 2015-07-01 Gyventojų registro duomenys).

2015 m. spalio 20 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas, grupės Seimo narių prašymu išnagrinėjęs konstitucinės justicijos bylą, pripažino, kad 20 proc. nuokrypis nuo vidutinio rinkėjų skaičiaus vienmنداčių apygardose prieštarauja Konstitucijai ir rekomendavo atsižvelgti į Europos Tarybos bei Lietuvos ekspertų rekomendacijas – sumažinti nuokrypį iki 10 proc. nuo vidutinio rinkėjų skaičiaus apygardose (Lietuvos Respublikos Konstitucinis..., 2015). Atsižvelgdamas į Konstitucinio

¹⁵ “<... The maximum admissible departure from the distribution criterion adopted depends on the individual situation, although it should seldom exceed 10% and never 15%, except in really exceptional circumstances ...>” (European Commission..., 2002).

Teismo išaiškinimą, Lietuvos Respublikos Seimas priėmė atitinkamas *Seimo rinkimų įstatymo* pataisas, jomis remiantis buvo parengtas naujas 2016 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimams skirtas Lietuvos teritorijos padalijimo į Seimo rinkimų vienmandates apygardas projektas (autorius R. Tučas), kuris 2015 m. gruodžio 16 d. buvo patvirtintas VRK posėdyje (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2015b).

5 pav. 2016 m. Seimo rinkimų vienmandatės rinkimų apygardų žemėlapis.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme numatyta, kad, atsižvelgiant į rinkėjų skaičiaus kaitą (migracijos saldo, natūralioji gyventojų kaita) Seimo rinkimų vienmandatėse apygardose, likus ne mažiau kaip 210 dienų iki Seimo rinkimų, VRK turi nustatyti, o likus 180 dienų – paskelbti pakoreguotą, nustatytus kriterijus atitinkantį, rinkimų apygardas sudarančių apylinkių sąrašą (Lietuvos Respublikos Seimo..., 2015). Panaši tvarka taikoma ir kitose šalyse. Taigi, elektorinės teritorijos (ypač – apygardų lygmens) nėra stabilios – jų ribos prieš kiekvienus rinkimus turi būti peržiūrimos. Iš tiesų gana sudėtinga pasiekti, kad rinkimų apygardos rinkėjų skaičiumi būtų maždaug vienodo dydžio. Lietuvoje yra 71 Seimo rinkimų vienmandatė apygarda, ir tik nedidelė jų dalis 2016 m. Seimo rinkimams skirtame suskirstyme atitinka teritorinių administracinių vienetų ribas – tokiais yra Tauragės (Nr. 34), Telšių (Nr. 40), Radviliškio (Nr. 44), Utenos (Nr. 51), Jonavos (Nr. 60) ir Ukmergės (Nr. 61) rinkimų apygardos (žr. 5 pav.). Net dvylika 2016 m. Seimo rinkimų vienmandatės rinkimų apygardų sudarytos tik iš Vilniaus m. sav. teritorijoje esančių rinkimų apylinkių, septynios – iš Kauno

m. sav. rinkimų apylinkių, po dvi – tik iš Klaipėdos m., Šiaulių m., Panevėžio m., Kauno r., Vilniaus r. savivaldybių rinkimų apylinkių, po vieną – tik iš Alytaus m., Marijampolės, Mažeikių r., Kėdainių r., Klaipėdos r., Šilutės r. savivaldybių rinkimų apylinkių, tačiau dažnai likusios šių savivaldybių rinkimų apylinkės į bendrą apygardą sujungtos su gretimų savivaldybių apylinkėmis. Pavyzdžiui, Pajūrio rinkimų apygarda (Nr. 22) sudaryta iš Klaipėdos m. ir Neringos savivaldybių rinkimų apylinkių, Danės (Nr. 19) – iš Klaipėdos m. ir Klaipėdos r. savivaldybių rinkimų apylinkių, Kuršėnų–Dainų (Nr. 45) – iš Šiaulių m. ir Šiaulių r. savivaldybių rinkimų apylinkių, Aukštaitijos (Nr. 28) – iš Panevėžio m. ir Panevėžio r. savivaldybių rinkimų apylinkių ir t.t. Dalis rinkimų apygardų yra sudarytos tik iš dviejų nepadalintų savivaldybių rinkimų apylinkių: Visagino–Zarasų (Nr. 52), Nalšios (Nr. 53) – iš Ignalinos r. ir Švenčionių r. savivaldybių, Molėtų–Širvintų (Nr. 54), Jurbarko–Pagėgių (Nr. 62) ir Lazdijų–Druskininkų (Nr. 71). Didelė dalis rinkimų apygardų sudarytos iš vienos „sveikos“ savivaldybės ir kitos dalies rinkimų apylinkių: Plungės (Nr. 35), Palangos–Kretingos (Nr. 36), Kuršo (Nr. 37) – Skuodo r. sav. ir Kretingos r. sav. dalis, Akmenės–Mažeikių (Nr. 39), Raseinių–Kėdainių (Nr. 42), Pasvalio–Pakruojo (Nr. 47), Sėlos (Nr. 50) – Rokiškio r. sav. ir Kupiškio r. sav. dalis ir kt. Kai kuriuose Lietuvos regionuose sparčiai mažėjant rinkėjų skaičiui, atsiranda vis daugiau apygardų, sudarytų net iš trijų savivaldybių dalių: Pietų Žemaitijos (Nr. 33) – Šilalės r. sav. bei Šilutės r. ir Rietavo savivaldybių dalys, Žiemgalos (Nr. 46) – Joniškio r. sav. bei Pakruojo r. ir Šiaulių r. savivaldybių dalys, Trakų–Vievio (Nr. 58) – sudaryta iš Vilniaus m., Tarkų r. ir Elektrėnų savivaldybių dalių, Sūduvos (Nr. 63) – Kalvarijos sav., Kazlų Rūdos sav. bei dalis Marijampolės savivaldybės, Zanavykų (Nr. 64) – Šakių r. sav. bei Vilkaviškio r. ir Kauno r. savivaldybių dalys, Prienų–Birštono (Nr. 67) – Prienų r. ir Birštono savivaldybės bei dalis Alytaus r. sav. 2012 m. Seimo rinkimuose iš trijų savivaldybių rinkimų apylinkių sudarytos apygardos buvo tik trys (Pajūrio, Vilniaus–Trakų ir Suvalkijos), o 2016 m. Seimo rinkimuose jų skaičius išaugo iki šešių. Dėl demografinių priežasčių toliau augant rinkėjų skaičiaus regioninei disproporcijai, iš kelių savivaldybių sudarytų apygardų skaičius tik augs. Tai apsunkins ne tik rinkimų organizavimą, bet ir tokiose apygardose išrinktų Seimo narių darbą. Šiame kontekste toks dažnai minimas vienmandačių apygardų privalumas, kaip „teritorinis atstovaujамumas“ kuo toliau, tuo labiau praranda prasmę. Tai dar viena priežastis, kodėl tikslinga iš viso atsisakyti vienmandačių rinkimų apygardų ir pereiti prie proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme ypatingas statusas suteiktas Naujamiesčio (Nr. 1) rinkimų apygardai, kurios teritorijoje yra Lietuvos Respublikos Seimas. Naujamiesčio apygardoje Seimo rinkimuose balsuoja ne tik Vilniaus m. sav. Naujamiesčio seniūnijos gyventojai, bet ir užsienyje gyvenantys Lietuvos Respublikos piliečiai. Įstatyme numatyta, kad užsienyje gyvenantys, Lietuvos diplomatinėse atstovybėse Seimo rinkimuose balsuojantys Lietuvos Respublikos piliečiai „<... įrašomi į tos vienmandatės rinkimų apygardos rinkėjų sąrašą, kurios teritorijoje yra Lietuvos Respublikos

Seimas. >“ (*Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas.* 33 straipsnio 1 dalis), o rinkėjų skaičius Naujamiesčio vienmandatėje rinkimų apygardoje nustatomas „<... įskaičiuojant paskutiniuose Seimo rinkimuose dalyvavusių ir Lietuvos diplomatinėse atstovybėse ir konsulinėse įstaigose balsavusių rinkėjų skaičių ...>“ (*Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas.* 9 straipsnio 1 dalis) (Lietuvos Respublikos Seimo..., 2015). Didėjant Lietuvos diplomatinėse atstovybėse Seimo rinkimuose balsavusių Lietuvos Respublikos piliečių skaičiui, proporcingai turi būti mažinama Lietuvos Respublikos teritorijoje esanti Naujamiesčio (Nr. 1) vienmandatės rinkimų apygardos dalis. 2016 m. Seimo rinkimams suformuotoje Naujamiesčio rinkimų apygardoje tik kiek daugiau nei pusę rinkėjų sudaro Naujamiesčio seniūnijos gyventojai, likusi dalis – rezervuota užsienyje gyvenantiems Lietuvos Respublikos piliečiams. Balsuojančių Lietuvos diplomatinėse atstovybėse skaičius nuolatos auga. Ir kai jis pasieks Seimo rinkimų vienmنداčių apygardų rinkėjų skaičiaus vidurkį, kuris šiuo metu yra apie 35 tūkst. rinkėjų, užsienyje gyvenantiems Lietuvos Respublikos piliečiams turėtų būti sukurta atskira Seimo rinkimų vienmandatė apygarda. Tačiau kol kas *Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme* tokia išeitis nėra numatyta. O situacija gali keistis gana sparčiai – ypač jei bus įteisinta galimybė Seimo rinkimuose balsuoti internetu. Tokiu atveju galimi ir kiti sprendimai – pavyzdžiui, techninių požiūriu jau nebūtų sudėtinga užsienyje gyvenantiems Lietuvos Respublikos piliečiams sudaryti sąlygas balsuoti tose apygardose, iš kurių jie yra išvykę.

Dažnai tikslinamos ne tik Seimo rinkimų vienmنداčių apygardų, bet ir rinkimų apylinkių ribos. Ypač – miestuose. Lietuvos Respublikoje, kaip ir daugumoje kitų šalių, rinkimų apylinkės yra universalios – tos pačios apylinkės naudojamos Seimo, Prezidento, savivaldos, Europos Parlamento rinkimams bei referendumams. Tai ir nulemia, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje esančios rinkimų apylinkės visuomet yra tik kurios nors vienos savivaldybės ribose – priešingu atveju jų nebūtų galima naudoti savivaldos rinkimuose. Lietuvos Respublikos teritorijoje 2015 m. buvo 2003 teritorinės rinkimų apylinkės (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2015b). Be to, yra sukurta ir neteritorinė Jūrininkų rinkimų apylinkė, kuriai priskiriami Lietuvoje registruotuose laivuose rinkimuose ir referendumuose balsuojantys asmenys. Rinkimų apylinkių funkcijas atlieka ir užsienio valstybėse esančios Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės (ambasados bei konsulatai). Rinkimų apylinkių skaičius dažnai kinta – ištuštėjusios rinkimų apylinkės jungiamos, perpildytos – dalijamos. Nuo rinkimų apylinkių nėra atstovaujama, todėl jas formuojant atsižvelgiama tik į patogumą rinkėjams bei rinkimų organizatoriams. Siekiama, kad rinkėjų skaičius rinkimų apylinkėse neviršytų 5000 ribos (ši maksimaliai leistina rinkėjų skaičiaus apylinkėje riba reglamentuota *Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme* (10 straipsnio 3 dalis)) ir nebūtų mažesnis, nei maždaug 200 rinkėjų. Itin retai apgyventoms teritorijoms taikomos išimtys. Dar viena rinkimų apylinkių ypatybė – jos neturi aiškių teritorinių ribų. Rinkimų apylinkės yra apibrėžiamos kaip konkrečiai apylinkėi priskirtų adresų aibės, tačiau kaip aiškiai teritoriją dalijantys teritoriniai vienetai jos nėra išskiriamos. Braižant rinkimų

apylinkių ir apygardų kartoschemas, atliekant elektorinius geografinius tyrimus ir kt., iš šių adresų aibių yra sukuriami plotai. Tačiau jų ribos visais atvejais išlieka sąlyginėmis. Automatizuotai iš taškų aibių generuotos teritorijos gana dažnai nebūna vientisos. Tai itin aktualu miestų apylinkėms – tarp gyvenamų adresų įsiterpę gamybinės teritorijos ir žalieji plotai suskaldo apylinkes į kaimyninių apylinkių teritorijų atskirtus eksklavus, o tai kelia nepatogumų formuojant rinkimų apygardas. Rinkimų apylinkių ribos nuolat kinta ir dėl naujai sukuriamų bei panaikinamų adresų. Tai itin aktualu toms rinkimų apylinkėms, kurios suformuotos sparčiai užstatomose miestų dalyse.

Rinkiminių teritorijų (vienmandačių apygardų ir apylinkių) nestabilumas, atliekant elektorinius geografinius tyrimus, yra viena iš svarbiausių rezultatų patikimumą mažinančių priežasčių. Nėra pakankamai patikima tarpusavyje lyginti teritorijas ir juose vykstančius procesus, kurių kiekybiniai bei kokybiniai parametrai kinta ne tik dėl tiriamų geografinių reiškinių bei procesų dinamikos, bet ir dėl šių teritorijų ribų kaitos. Sukaupta patirtis rodo, kad atliekant elektorinius geografinius tyrimus tai būtina įvertinti.

4.2. Manipuliavimas elektorinių teritorinių vienetų ribomis ir jų dydžiu

Manipuliavimo rinkimų teritorijomis problema aktuali tik daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos atveju, nes tik ją naudojant rinkimų rezultatus gali nulemti nustatytos apygardų sudarymo taisyklės bei nepriekaištingas jų laikymasis. Proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos atveju, kai „rinkimų apygarda“ yra visa šalies teritorija ir balsuojama už partijų sąrašus, rinkimų teritorijų suformavimo taisyklingumas nėra toks aktualus.

Skiriami du manipuliavimo elektoriniais teritoriniais vienetais būdai:

1. manipuliavimas elektorinių teritorinių vienetų ribomis (*džerimanderingas*);
2. manipuliavimas elektorinių teritorinių vienetų dydžiu (angl. *malapportionment* arba *misapportionment*).

Kartais šios dvi manipuliavimo formos nėra atskiriamos ir vadinamos bendru *džerimanderingo* terminu.

Manipuliavimas elektorinių teritorinių vienetų ribomis (*džerimanderingas*).

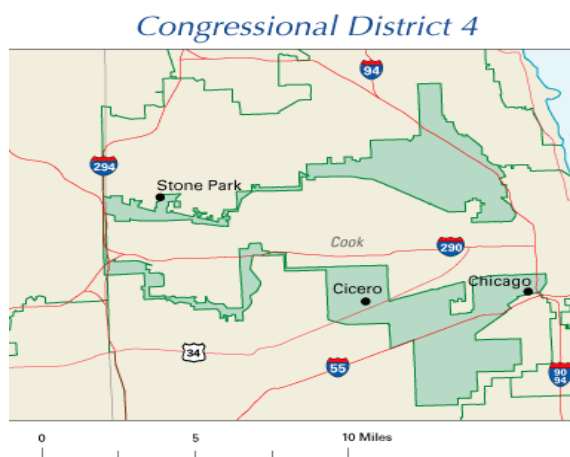
Džerimanderingu (angl. *gerrymandering*) vadinamas sąmoningas manipuliavimas elektorinių

6 pav. Džerimandra (Šaltinis: <https://en.wikipedia.org/wiki/Gerrymandering>).

teritorijų ribomis, siekiant laimėti rinkimus. Taikant *džerimanderingą* rinkimų apygardų ribos formuojamos suskaldant arba apjungiant teritorijas taip, kad tam tikrų politinių pažiūrų, rasės, tautybės, religijos ar socialinio sluoksnio rinkėjai būtų diskriminuojami – turėtų kuo mažesnę atstovavimą (Daugirdas, Tučas, 2011).

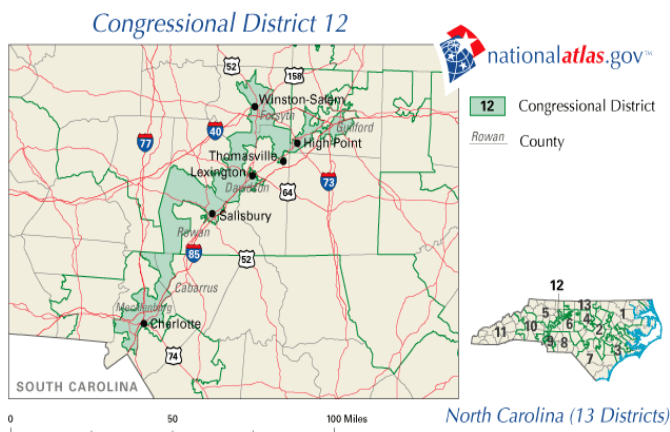
1812 metais Masačūsetso valstijoje buvo pakeistos rinkimų apygardų ribos Demokratų partijos naudai¹⁶. Šiuos pakeitimus inicijavo žymus politikas, valstijos gubernatorius ir JAV nepriklausomybės akto signataras Elbridge'as Gerry (1744–1814 m.). Jo suformuota itin keistos kartografinės formos rinkimų apygarda priminė salamandrą, kuri lanku apjuosė Bostono miestą. Todėl Bostono laikraščių karikatūristai ją juokais praminė *Gerrymandra* (žr. 6 pav.).

Iliojaus (JAV) 4-oji Kongreso rinkimų apygarda

Kalifornija (JAV) 38-oji Kongreso rinkimų apygarda

Šiaurės Karolinos (JAV) 12-oji Kongreso rinkimų apygarda

Kalifornija (JAV) 11-oji Kongreso rinkimų apygarda

7 pav. *Džerimanderingo* taikymo pavyzdžiai (Šaltinis: <https://en.wikipedia.org/wiki/Gerrymandering>).

Tokie manipuliavimai prieštarauja laisvų ir demokratiškų rinkimų dvasiai. Skiriamos kelios *džerimanderingo* rūšys: politinis arba partinis, etnis, religinis, rasinis, socialinis. Palankiausias sąlygos *džerimanderingui*, kai šalyje yra dvipartinė sistema. Todėl jis dažniausiai pasitaiko JAV ir

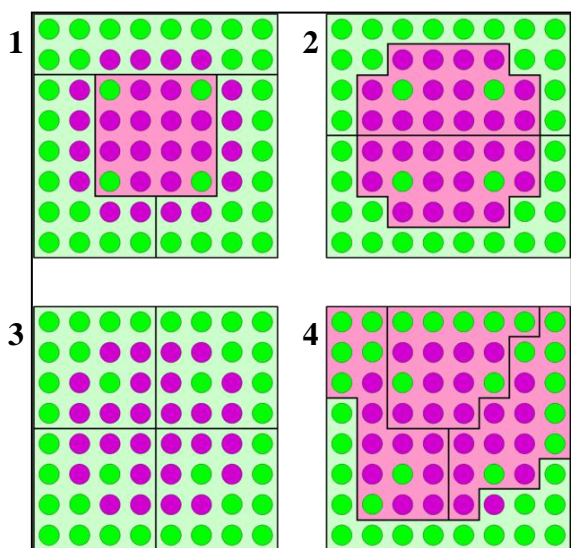
¹⁶ Šių pertvarkymų rezultatai buvo itin palankūs vienai iš partijų (Demokratų) – Senato rinkimuose ji laimėjo 29 mandatus, nors už ją balsavo 50164 rinkėjai. Už opozicijoje likusią partiją (Federalistų) balsavo 51766 rinkėjai, tačiau ji gavo tik 11 mandatų. Taigi, šiuo atveju buvo sukurta tokios formos rinkimų apygarda, kuri išskaidė E. Gerry oponentų rinkėjų balsus („išskaidymo džerimanderingas“). Taigi, net surinkę mažiau rinkėjų balsų, rinkimus laimėjo E. Gerry ir jo šalininkai.

Jungtinėje Karalystėje (žr. 7 pav.). JAV net yra atvejų, kai ta pati rinkimų apygarda sudaryta iš teritoriškai nesijungiančių salų. Šiuo metu JAV ir kt. demokratiškose valstybėse manipuliavimas rinkiminių apygardų ribomis yra draudžiamas, išskyrus tuos atvejus, kai įmantrios formos rinkimų apygardos skirtos indėnų ir kt. mažumų atstovavimui užtikrinti (Daugirdas, Tučas, 2011).

Skiriamos dvi dzerimanderingo formos (Daugirdas, Tučas, 2011):

- 1) *Išskaidymo dzerimanderingas*. Šiuo atveju rinkimų apygardų ribos formuojamos taip, kad politinių oponentų rėmėjai – tam tikros rasės, tautybės, religijos ar socialinio sluoksnio rinkėjai būtų diskriminuojami. Pavyzdžiui, tos teritorijos, kuriose dominuoja oponentų elektoratas, padalijamos kelioms apygardoms taip, kad suinteresuotosios partijos elektoratas kiek įmanoma dažniau dominuotų savo skaičiumi.
- 2) *Sutelkimo dzerimanderingas*. Rinkimų apygarda formuojama specialiai sujungiant savosios arba konkurentų partijos rėmėjų teritorijas.

Dažniausiai tuo pat metu taikomos abi šios formos: vienur priešininkų elektoratas išskaidomas, kitur – jis sutelkiamas (žr. 8 pav.).

8 pav. Elektorinių teritorinių vienetų formavimo ypatybės (Šaltinis: <https://en.wikipedia.org/wiki/Gerrymandering>).

Žali rutuliukai simbolizuoja vienos partijos elektoratą, violetiniai – kitos. Kaip matote, rutuliukų „geografinė“ padėtis visais atvejais yra ta pati. Tačiau, manipuliuojant „rinkimų apygardų“ ribomis, gaunami patys įvairiausi variantai, kurių vieni (1 ir 3 palankesni „žaliųjų“ partijai), kiti (4) – „violetinių“ partijai. Teisingiausiai (minimaliai iškraipant vienodo atstovaujimumo principus) padalintas 2-asis kvadratinis.

1-uoju atveju pasistengė „žalieji“, dalį priešininkų elektorato „supakuodami“ vienoje apygardoje, o likusį išskaidydami taip, jog likusiose trijose apygardose sudarytų mažumą. Taigi, 1-uoju atveju bus išrinkti 3 „žaliųjų“ ir tik 1 „violetinių“ atstovas.

2-asis atvejis, kaip jau ir minėjau, yra teisingiausias. Čia bus išrinkti du „žaliųjų“ ir du „violetinių“ atstovai.

3-asis atvejis pats neteisingiausias „violetinių“ atžvilgiu. „Žalieji“ pasistengė taip išskaidyti violetinių elektoratą, jog jis niekur neturi daugumos. Taigi, kad ir nedidele persvara, visas 4 vietas gaus „žaliųjų“ atstovai.

4-uoju atveju jau „viršų paėmė“ violetiniai, į vieną apygardą „supakuodami“, o kitose – išskaidydami likusį priešininkų „žaliųjų“ elektoratą. Taigi, šiuo atveju „violetiniai“ turėtų gauti 3, o „žalieji“ – tik 1 mandatą.

P.s., žalių rutuliukų yra kiek daugiau (36) nei violetinių (28), tačiau 4-uoju atveju, gudriai manipuliuojant apygardų ribomis, net ir tai nesutrukdė „violetinių“ mažumai gauti daugumą mandatų.

Jei išskaidymo dzerimanderingas vienareikšmiai vertintinas tik neigiamai, tai sutelkimo (dar vad. „pakavimo“) dzerimanderingas, priklausomai nuo jo tikslų, gali būti vertinamas ir teigiamai. Kartais jis taikomas siekiant sudaryti palankias sąlygas įvairioms mažumoms (pvz., indėnams) išsirinkti savo atstovus. Vieną vertus, dzerimanderingas paneigia vieną iš pagrindinių daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos šalininkų argumentų – teritorinio-administracinio

darinio atstovavimo poreikį, kitą vertus, sutelkimo (pakavimo) *džerimanderingas* optimizuoja elektorines teritorijas (funkcinius regionus), suartindamas jas su specializaciniais (formaliaisiais) regionais. O tai nėra blogai, nes taip užtikrinamas didesnis elektorato vienodumas – didėja tikimybė, kad laimėjusį kandidatą parems kuo didesnis tos apygardos rinkėjų procentas, padidės apygardos rinkėjų atstovaujiamumas. Tačiau, kaip jau buvo aptarta, didesniai rinkėjų atstovaujiamumui užtikrinti dar palankesnė proporcinio atstovavimo rinkimų sistema.

Manipuliavimas elektorinių teritorijų dydžiu.

Manipuliavimas elektorinių teritorijų dydžiu (angl. *malapportionment, misapportionment*) – sąmoningas manipuliavimas rinkėjų skaičiumi rinkimų teritorijose, siekiant laimėti rinkimus. Dažniausiai siekiama tas apygardas, kuriose dominuoja savas elektoratas, suformuoti kuo mažesnes (padalinant į kuo daugiau rinkimų apygardų), o tas, kuriuose dominuoja oponentų elektoratas – kuo didesnes. Manipuliavimas elektorinių teritorijų dydžiu pažeidžia pamatinę demokratijos *lygios rinkimų teisės principą*.

Jau minėta, kad pats svarbiausias elektorinių teritorijų formavimo principas – kuo panašesnis jų dydis (rinkėjų skaičiumi). Tai pasiekti yra sudėtinga. Rinkėjų skaičius nuolat kinta dėl migracijos ir natūralios gyventojų kaitos. Pavyzdžiui, Lietuvoje depopuliacijos procesai ir rinkėjų skaičius mažėjimo tempai sparčiausi Šiaurės, Šiaurės Rytų ir Pietų Lietuvoje, tuo tarpu Vilniaus, Kauno, Klaipėdos miestų regionuose, Vakarų Žemaitijoje gyventojų skaičius mažėja lėčiau ar net auga. Dėl suburbanizacijos procesų rinkėjų skaičius itin sparčiai auga Vilniaus, Klaipėdos ir Kauno priemiestinėse zonose. Todėl, laikui bėgant, savaime susiklosto situacija, kai didžiųjų miestų regionų vienmandačių apygardų rinkėjų skaičius tampa artimu viršutinei leistinai ribai, o kaimiškų vietovių – apatinei ribai. Lietuvoje prieš 2016 m. Seimo rinkimų apygardų tinklo reformą buvo susiklosčiusi situacija, kai nemaža dalis kaimiškų ir Kauno m. vienmandačių rinkimų apygardų buvo kone 50 proc. mažesnės už Vilniaus miesto ir regiono rinkimų apygardas. O tai reiškia, kad Vilniuje gyvenančių Lietuvos Respublikos piliečių balsas turėjo net pusantro karto mažesnę „svorį“, nei gyvenančių mažai rinkėjų turinčiose vienmandatėse apygardose.

Kaip buvo minėta, vienmandates rinkimų apygardas sudarančių apylinkių sąrašas turi būti peržiūrimas prieš kiekvienus rinkimus. Jei kurioje nors apygardoje rinkėjų skaičius tampa didesnis ar mažesnis nei įstatymais leistina norma (Lietuvoje nuo 2015 m. – ne didesnis kaip 10 proc. nuokrypis nuo vidurkio), tuomet, atsižvelgiant į teritorinį-administracinį suskirstymą ir kt. kriterijus, nuo didesnės apygardos yra atskiriama (-os) kuri nors pakraštyje esanti rinkimų apylinkė (-ės) ir prijungiama (-os) prie kaimyninės rinkimų apygardos. Atlikti tokio pobūdžio apygardų ribų pertvarkymus būtų nesudėtinga, jei kaimyninėse apygardose vyktų atvirkštiniai rinkėjų skaičiaus kaitos procesai. Bet, deja, dažniausiai taip nenutinka. Gyventojų (ir rinkėjų) skaičius mažėja ar auga ne

apygardomis ar atskiromis savivaldybėmis, o ištaisais regionais. Tad dažnai susiklosto situacija, kai dėl taip pat per mažo, arba dėl taip pat per didelio rinkėjų skaičiaus kaimyninėse apygardose, nėra „iš kur paimti“ trūkstančių, arba „prie ko prijungti“ perteklines rinkimų apylinkes. Tokiais atvejais apylinkių perkėlimai sukelia savotišką „domino efektą“, arba tenka vienur naikinti rinkimų apygardas, o kitur suformuoti naujas. Kaip jau minėta, tokio pobūdžio Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų vienmنداčių apygardų pertvarka 2015 m. buvo atlikta ir Lietuvoje.

Itin patogu manipuliuoti apygardų dydžiu tuomet, kai įstatymais nustatytas gana didelis leistinas rinkimų apygardų dydžio nuokrypis nuo vidutinio rinkėjų skaičiaus apygardose, ir kai rinkėjų politinės preferencijos šalyje pasiskirstę gana netolygiai. Pavyzdžiui, didžiojoje šalies dalyje aktyvai remiamoms partijoms gali kilti pagunda formuoti rinkėjų skaičiumi kuo skaitlingesnes apygardas regionuose, kuriuose populiarios regioninės partijos, didesnę rinkėjų paramą miestuose turinčios partijos gali siekti kuo mažesnių apygardų miestuose ir kuo skaitlingesnių kaimiškuose regionuose. Ir atvirkščiai. Taigi, įtaką rinkimų sistemai galinčios daryti politinės partijos potencialiai sieks, jog teritorijos, kuriose daugumą sudaro jų rinkėjai, būtų sudalintos į kuo daugiau vienmنداčių apygardų (kad kuo daugiau jų atstovų būtų išrinkta), o tose teritorijose, kuriose vyrauja oponentų elektoratas, būtų suformuotos kuo stambesnės (kuo arčiau viršutinės leistinos ribos esančios) rinkimų apygardos. Tokios manipuliacijos neabejotinai prieštarauja *lygiai rinkimų teisei*. Jas kiek sumažina reikalavimas apygardų ribas derinti su administracinių teritorinių vienetų ribomis. Taip pat gali būti įvestos tam tikros manipuliacijoms nepalankios taisyklės. Pavyzdžiui, tas rinkimų apygardas, kuriose rinkėjų skaičius mažėja sparčiausiai, formuoti kuo didesnes (artimas viršutinei leistinai ribai), o kuriose rinkėjų skaičius mažėja lėčiau ar net auga – formuoti kuo mažesnes (artimas apatinei leistinai ribai).

Ir vėlgi, kaip ir *džerimanderingo* atveju, peršasi ta pati mintis: jei vienmنداčių apygardų formavimas yra gana problematiškas, tai kodėl gi negalima taikyti demokratiškesnės proporcinio atstovavimo (PA) rinkimų sistemos? Daugumos atstovavimo (mažoritarinė) rinkimų sistema ne tik labiau iškreipia rinkėjų valią, bet yra nepalyginamai labiau manipuliacinė, be to, vis daugiau savivaldybių ir jų dalių jungiančios vienmنداčių rinkimų apygardos tampa vis prasčiau atstovaujamos. Jei siekiame ne tik daugumos (kartais – gana neryškios) valdžios, bet ir skirtingų visuomenės grupių, jos socialinių sluoksnių kuo geresnio atstovavimo, tuomet neabejotinai pranašesne tampa PA rinkimų sistema. PA rinkimų sistemai nereikalingas apygardų tinklas – vykdant rinkimus ir apibendrinant rezultatus tarpininkų funkcijas puikiausiai galėtų atlikti savivaldybės. Be to, tokia tvarka jau seniai sėkmingai taikoma rengiant Europos Parlamento ir savivaldos rinkimus bei referendumus.

Galimas manipuliacijoms ne tik apygardų, bet ir rinkimų apylinkių dydžiu bei forma. Ypač – rečiau apgyventose kaimiškuose vietovėse. Juk įmanoma suformuoti tokias rinkimų apylinkes, kurių pakraščiuose gyvenantiems rinkėjams būtų sudėtinga (dėl didelių atstumų, gamtinių kliūčių ir pan.) nuvykti į balsavimo vietą – tokiu būdu įmanoma sumažinti oponentų elektorato rinkiminį aktyvumą.

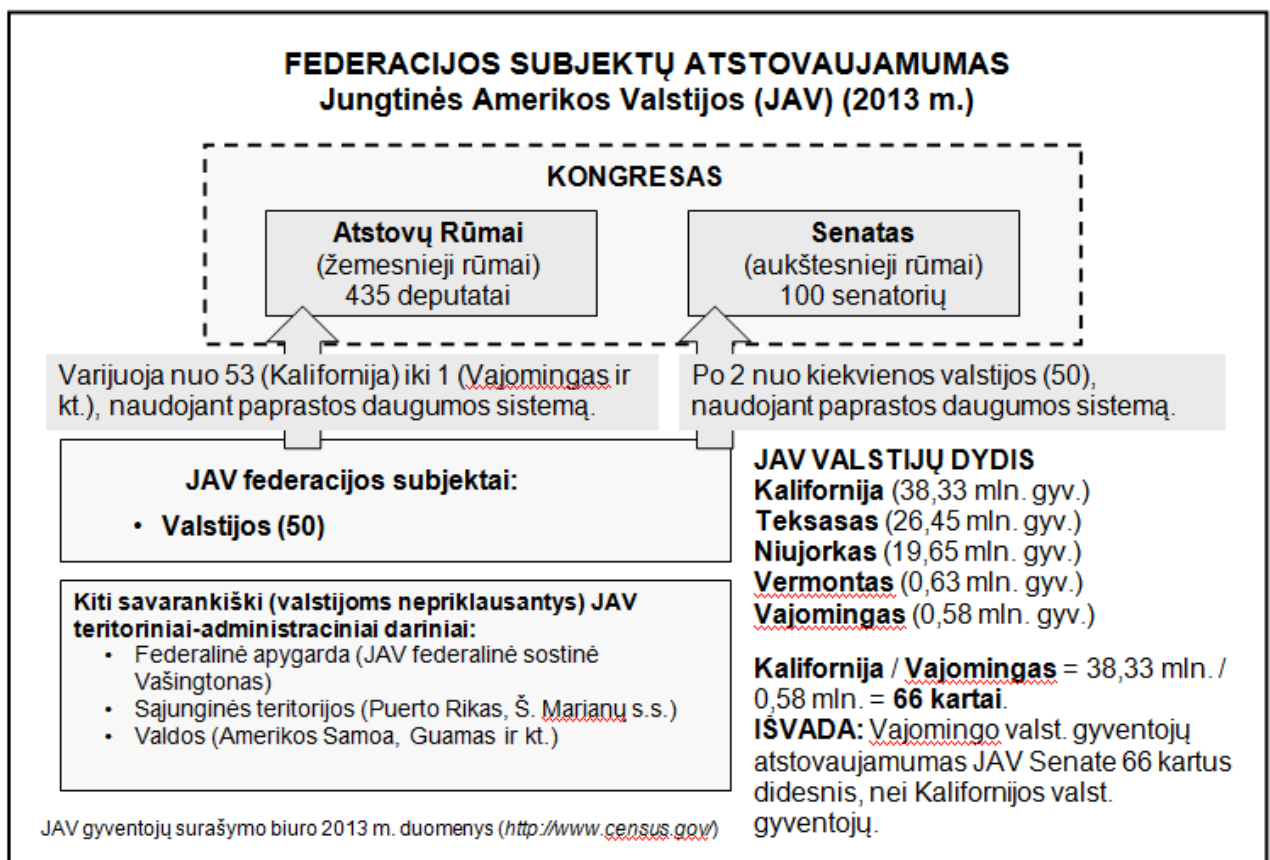
4.3. Federacijų subjektų ir Europos Sąjungos narių atstovavimo užtikrinimo problema

Daugumai federacinių valstybių, taip pat ir ES narėms aktuali tema – federacijų subjektų gyventojų ir ES narių piliečių nevienodas atstovaujiamumas federaliniuose parlamentuose, dažnai keliantis abejonių, ar nėra pažeidžiama federacijos piliečių *lygi rinkimų teisė*. Federacijos subjektai paprastai yra skirtingo dydžio, tačiau parlamento aukštesniuosiuose rūmuose, kurie atstovauja federacijos subjektus, jie dažniausiai atstovaujami vienodai (yra išimčių – pvz. VFR). Pavyzdžiui, JAV Kalifornijos valstijoje gyvena apie 35,5 mln. gyventojų, o Vajomingo valstijoje – tik 0,5 mln. Tačiau JAV Kongreso aukštesniuosiuose rūmuose – Senate jas atstovauja po du senatorius. Problemos ir iš jos kylančių įtampų esmė ta, kad šiame kontekste dažnai kyla diskusija, ar pirmiausia turėtų būti vienodai atstovaujami visos federacijos piliečiai, nepriklausomai nuo to, kokio dydžio federacijos subjekte jie gyvena, ar federacijos subjektai. Pirmasis variantas priimtinesnis daugiausia gyventojų turintiems federacijos subjektams, o antrasis – mažiausiai gyventojų turintiems federacijos subjektams. Dauguma federacijų šią problemą išsprendė kompromiso keliu – sukurdamos dviejų rūmų parlamentus. Paprastai mažiau galių turintys aukštesnieji rūmai (JAV Senatas, VFR Bundesratas, Indijos Respublikos Valstijų Taryba, Rusijos Federacijos Federalinis Susirinkimas ir kt.) atstovauja federacijos subjektus, o daugiau galių turintys žemesnieji rūmai (JAV Atstovų Rūmai, VFR Bundestagas, Indijos Respublikos Liaudies Asamblėja, Rusijos Federacijos Valstybės Dūma ir kt.) atstovauja visos valstybės piliečius. Todėl, dažniausiai, formuojant aukštesnius rūmus siekiama vienodai atstovauti federacijos subjektus (išimtis – VFR. Formuojant Bundesratą atsižvelgiama ir į Vokietijos žemių dydį), o renkant žemesnius rūmus siekiama visos federacijos piliečių *lygios rinkimų teisės* užtikrinimo. Todėl žemesnieji rūmai formuojami visos federacijos lygiu naudojant proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą, arba federacijos subjektams, proporcingai juose gyvenančių rinkėjų skaičiui, paskirstomos mandatų kvotos ir jie renkami daugumos (mažoritarinės) sistemos būdu (pvz. JAV). Daugiausia diskusijų šiuo klausimu kyla ne dviejų rūmų parlamentus turinčiose federacijose, o Europos Sąjungoje, kurios Parlamentas tebėra vieno rūmų, o ES narėms paskirstytos mandatų kvotos tik dalinai proporcingos jų gyventojų skaičiui. Mažosios ES narės reikalauja kuo panašesnio visų ES narių atstovavimo, o didžiosios narės – *lygios rinkimų teisės* užtikrinimo jų piliečiams. Augant Europos Parlamento galioms, diskusijos šia tema tampa vis aktualesnėmis.

Aiškiau suvokti šią problematiką galima aptarus keletą pavyzdžių.

Jungtinės Amerikos Valstijas (JAV) sudaro 50 valstijų ir Kolumbijos federalinė apygarda (JAV sostinė Vašingtonas) (žr. 9 pav.). JAV įvairiose pasaulio vietose turi nemažai valdų (didžiausia – Puerto Rikas). JAV valstijos gerokai skiriasi gyventojų skaičiumi. Pavyzdžiui, didžiausioje (gyventojų skaičiumi) JAV valstijoje – Kalifornijoje 2013 m. duomenimis gyveno 38,33 mln. žmonių, Teksase – 26,45 mln., Niujorko valstijoje – 19,65 mln. gyventojų, o tuo tarpu Vajomingo valstijoje – 0,58 mln.,

Vermonte – 0,63 mln., Šiaurės Dakotoje – 0,72 mln., Aliaskoje – 0,74 mln. ir t.t. (United States Census..., 2016). JAV parlamentas – Kongresas sudarytas iš dviejų rūmų: Atstovų rūmų (žemesnieji rūmai) ir Senato (aukštesnieji rūmai). Senatą sudaro 100 senatorių, renkamų visuotiniais tiesioginiais rinkimais po 2 nuo kiekvienos valstijos (nuo Kolumbijos federalinės apygardos senatoriai nerenkami), neatsižvelgiant į jos gyventojų skaičių. Taigi, po 2 senatorius nuo didžiulės Kalifornijos, ir taip pat po 2 senatorius nuo mažiausiai gyventojų turinčios JAV valstijos – Vajomingo. Reiškia, Vajomingo rinkėjų atstovaujumas Senate 2013 m. buvo net maždaug 66 kartus didesnis, nei Kalifornijos gyventojų (38,33 mln./0,58 mln. ~ 66 kartai). Bet tikros federacijos atvejais tai nėra taip svarbu, nes paprastai federacinės valstybės Konstitucijoje visi federacijos subjektai laikomi lygiateisiais. Renkant deputatus į JAV Kongreso žemuosius rūmus – Atstovų rūmus, kuriuos sudaro 435 deputatai, jau yra atsižvelgiama ir į valstijų dydį. Tarkim, Kalifornijoje renkami 53 deputatai, o Vajominge, Vermonte, Šiaurės Dakotoje, Aliaskoje – tik po 1. Bet ir tai Vajomingo gyventojų atstovaujumas Atstovų rūmuose yra šiek tiek didesnis, nei Kalifornijos – siekiant *lygios rinkimų teisės* užtikrinimo (kad Kalifornijos ir Vajomingo piliečių atstovaujumas Atstovų rūmuose būtų vienodas), reiktų Kalifornijoje rinkti 66 deputatus, o Vajominge – 1. Visose kitose JAV valstijose renkamų deputatų skaičius tuomet variuotų nuo 66 iki 1. Šiuo metu yra nuo 53 iki 1. Žinoma, tokiu atveju gerokai išaugtų Atstovų rūmų deputatų skaičius.

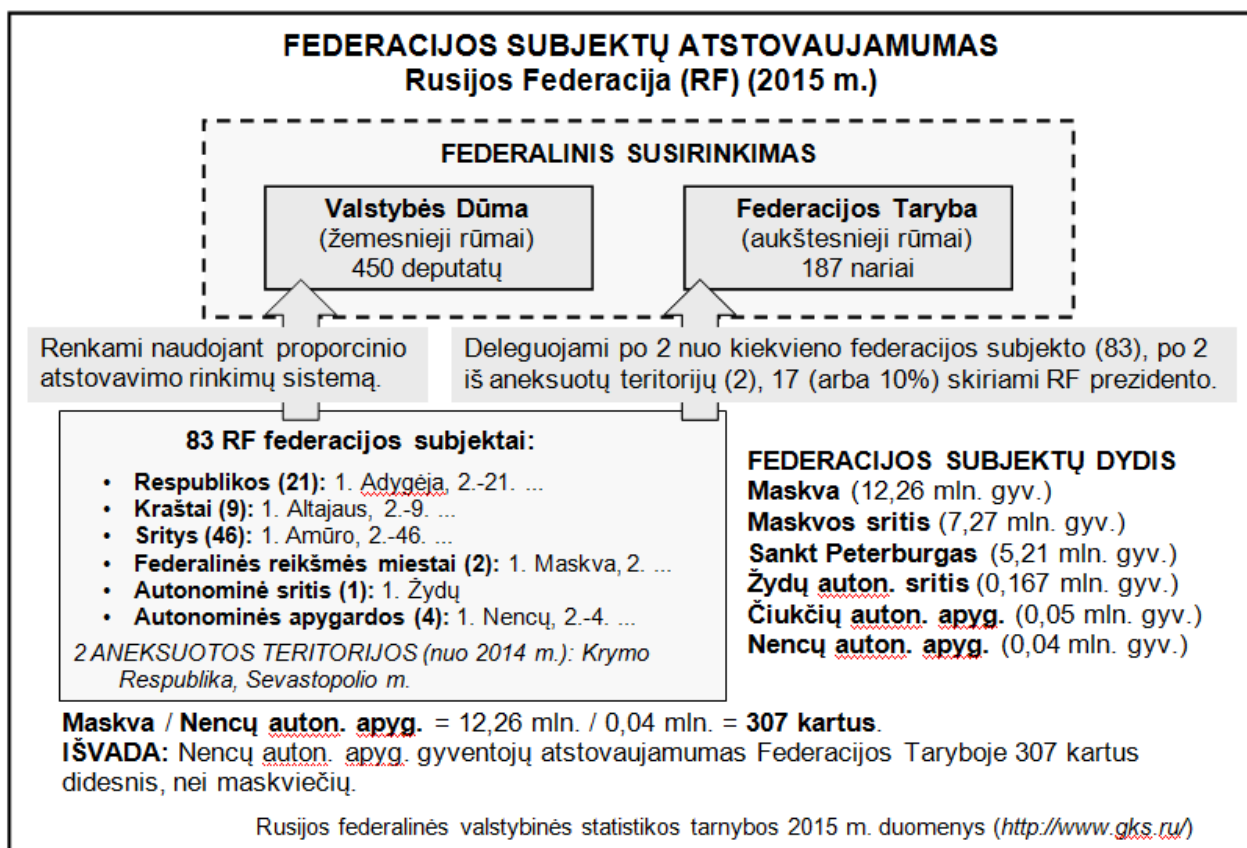

9 pav. Federacijos subjektų atstovaujumas JAV Kongrese.

Rusijos Federacija (RF). Įstatymų leidžiamoji valdžia Rusijos Federacijoje yra dviejų rūmų parlamentas – Federalinis Susirinkimas, susidedantis iš Valstybės Dūmos ir Federacijos Tarybos. Dūmą sudaro 450 deputatų, renkamų visuotiniu tiesioginiu balsavimu, penkeriems metams. Visi RF Valstybės Dūmos nariai renkami proporcinge sistema pagal partijų sąrašus. Federacijos Tarybą sudaro 187 senatoriai – po 2 senatorius iš 83 federacijos subjektų, 4 senatoriai iš Rusijos aneksuotos Ukrainos Respublikos teritorijos (Krymo Respublikos (2) ir Sevastopolio miesto (2)), likusius 10 proc. senatorių (t.y., 17) skiria RF prezidentas (žr. 10 pav.).

Rusijos federalinė struktūra gana sudėtinga. RF federacijos subjektai labai nevienodi savo dydžiu ir teisėmis. 83 federacijos subjektus (2015 m.), kurie deleguoja po 2 atstovus į aukštesnius rūmus – Federacijos Tarybą, sudaro¹⁷:

- 21 respublika;
- 8 kraštai;
- 47 sritys;
- 2 federacinės reikšmės miestai (Maskva, Sankt Peterburgas);
- 1 autonominė sritis (Žydų autonominė sritis);
- 4 autonominės apygardos.

10 pav. Federacijos subjektų atstovaujumas Rusijos Federacijos Federaliniame Susirinkime.

¹⁷ Federacijos subjektų šiuo metu (2016 m.) Rusijoje yra 83. Iki 2005 m. buvo 89 RF federacijos subjektai, tačiau, V. Putinui mažinant federacijos subjektų galias (valdymo centralizavimas) ir optimizuojant pačią Rusijos federalinę sąrangą, kai kurie jų, prieš tai surengus referendumus, buvo panaikinti (Komių-permių, Taimyro, Evenkų, Koriakų, Ust-Ordos Buriatų ir Aginsko Buriatų autonominės apygardos) prijungiant jas prie gretimų federacijos subjektų (kraštų ir sričių).

Formaliai Rusija federacijos subjektams priskiria ir 2014 m. neteisėtai aneksuotą Ukrainos teritorijos dalį, į kurią patenka Krymo Respublika (suteiktas respublikos statusas) ir Sevastopolio miestas (suteiktas federalinio miesto statusas).

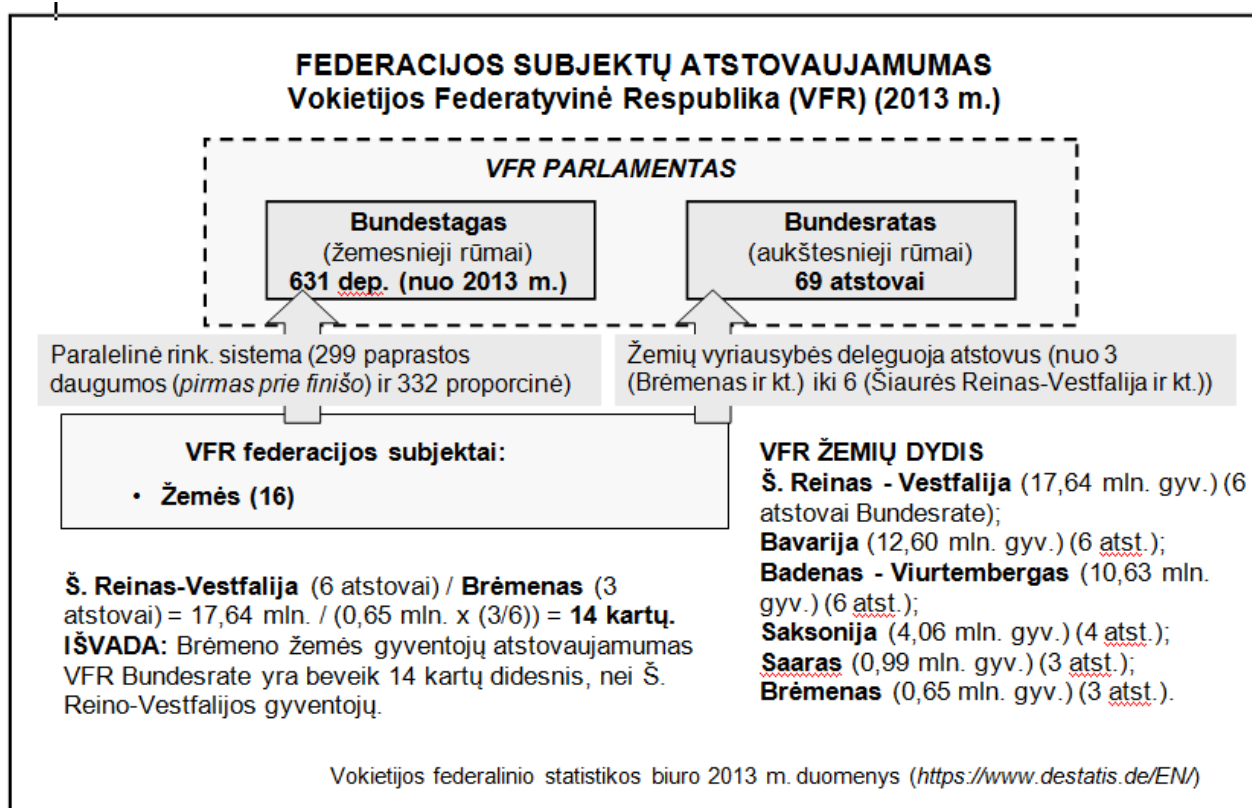
RF federacijos subjektai (83) ir aneksuotos teritorijos (2) į Federacijos Tarybą (aukštesnieji rūmai) deleguoja po 2 deputatus (po vieną nuo jų įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios institucijų), nors gyventojų skaičiumi ir RF konstitucijos suteiktomis teisėmis RF federacijos subjektai gerokai skiriasi: Maskvoje 2015 m., Rusijos federalinės valstybinės statistikos tarnybos duomenimis, gyveno virš 12,26 mln. žmonių, Maskvos srityje – 7,27 mln., Sankt Peterburge – 5,21 mln. ir t.t. Tuo tarpu Nencų auton. apygardoje – tik 44 tūkst. (0,043 mln.), Čiukčių auton. apygardoje – 50 tūkst. (0,05 mln.), Žydų auton. srityje – 167 tūkst. (0,167 mln.) ir t.t.) (Федеральная служба..., 2015).

Taigi, nors RF federacijos subjektų dydis labai skiriasi, visi jie vienodai atstovaujami Federacijos Taryboje. O tai reiškia, kad Nencų, Čiukčių autonominių apygardų, Žydų autonominės srities ir kt. mažai gyventojų turinčių federacijos subjektų gyventojų atstovaujамumas RF Federacijos Taryboje yra keliasdešimt ar net kelis šimtus kartų didesnis, nei daug gyventojų turinčių federacijos subjektų (Maskvos, Sankt Peterburgo miestų ir kt.). Žemesnieji Rusijos parlamento rūmai – Valstybės Dūma renkama visuotiniu tiesioginiu balsavimu, naudojant proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą, tad nevienodo atstovaujамumo problemos šiuo atveju jau nėra.

Vokietijos Federatyvinėje Respublikoje (VFR) situacija kiek skiriasi. Žemesnieji parlamento rūmai (Bundestagas) renkamas naudojant gana sudėtingą paralelinę sistemą: 299 nariai išrenkami naudojant paprastos daugumos (mažoritarinę) rinkimų sistemą (t.y., „*pirmas prie finišo*“ variantas) – VFR yra 299 vienmandatės rinkimų apygardos, likusi dalis Bundestago narių renkama naudojant proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą. Tačiau vokiškojoje paralelinėje sistemoje vietų Bundestage paskirstymas apskaičiuojamas pagal balsavimą už sąrašus, be to, taikoma „papildomo nario sistema“, sudaranti galimybę sėkmės atveju partijoms gauti papildomų mandatų. Dėl šios priežasties proporcinės rinkimų sistemos būdu išrinktas parlamentarų skaičius, vadinasi – ir bendras Bundestago narių skaičius, po kiekvienų rinkimų šiek tiek keičiasi. Po 2013 m. Bundestago rinkimų, jame dirba 631 deputatas, ir kurių 299 išrinkti pagal paprastos daugumos rinkimų sistemą, o likę 332 – proporcinės rinkimų sistemos būdu (žr. 11 pav.) (Bundestag, 2016).

Aukštesnieji parlamento rūmai – Bundesratas, kuriame posėdžiauja 69 atstovai, sudaromas visų 16 Vokietijos žemių – VFR federacijos subjektų – vyriausybėms deleguojant savo atstovus. Kvotos kiekvienai žemei priklauso nuo gyventojų skaičiaus, tačiau skiriasi nedaug (jei gyventojų mažiau nei 2 mln. – 3 atstovai, 2-6 mln. – 4 atstovai, 6-7 mln. – 5 atstovai, virš 7 mln. – 6 atstovai) (Bundesrat of Germany, 2016). Pačios mažiausios gyventojų skaičiumi Vokietijos žemės – Bremenas (2013 m. duomenimis gyveno 0,65 mln. žmonių), Saaras (0,99 mln.) ir Hamburgas (1,77 mln.) – Bundesrate turi po 3 mandatus, o didžiausios – Šiaurės Reinas-Vestfalija (17,64 mln.), Bavarija (12,60 mln. gyv.),

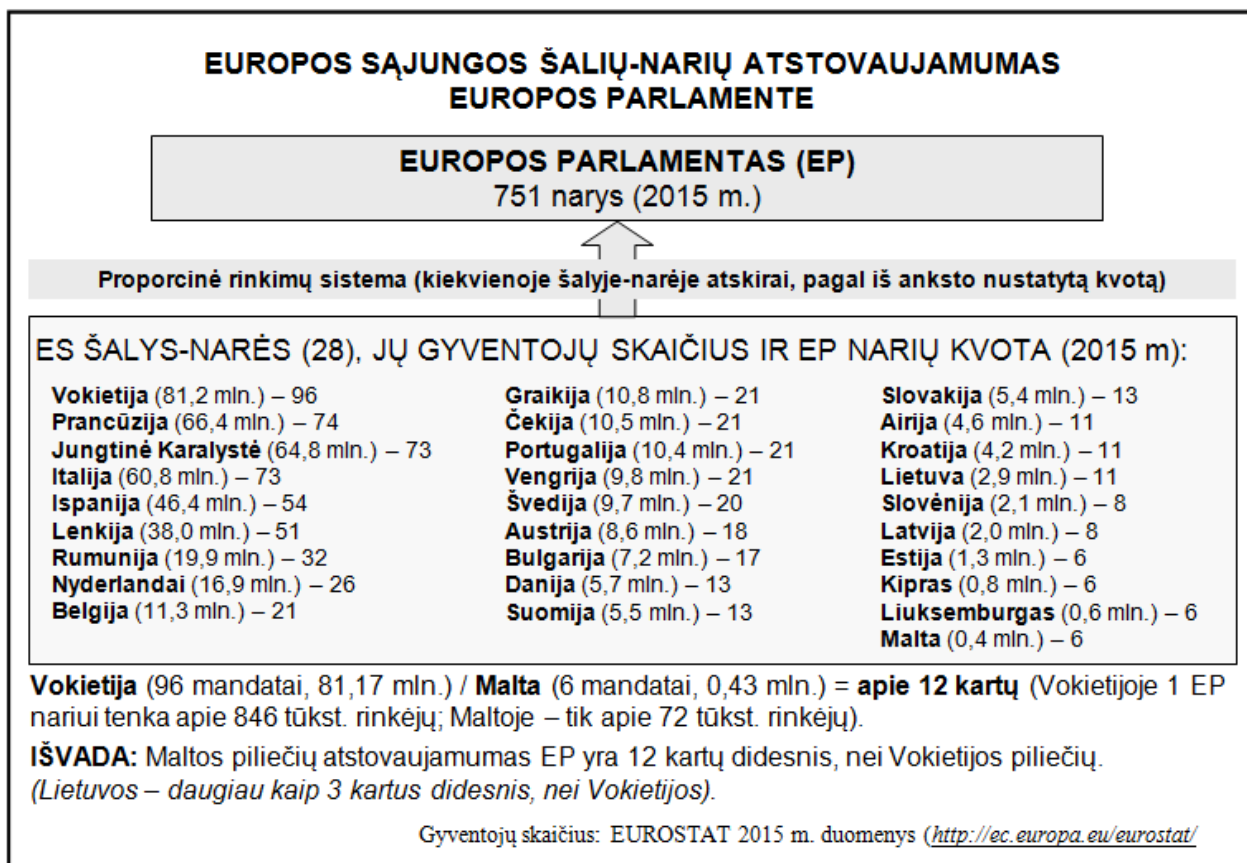
Badenas-Viurtembergas (10,63 mln. gyv.) ir Žemutinė Saksonija (7,79 mln. gyv.) – tik po 6 mandatus (Bundesrat of Germany, 2016; Statistische Bundesamt, 2016). Didžiosios VFR žemės mandatų turi tik dvigubai daugiau nei mažosios, nors gyventojų skaičiumi jos skiriasi net keliolika kartų (plg. Bremeną ir Šiaurės Reiną-Vestfaliją) (žr. 11 pav.). Taigi, mažųjų federacijos subjektų rinkėjų atstovaujumas VFR Bundesrate gerokai didesnis, nei didžiųjų.

11 pav. Federacijos subjektų atstovaujumas Vokietijos Federatyvinės Respublikos Parlamente.

Europos Sąjungos (ES) šalių – narių atstovaujamo Europos Parlamente (EP) problematika. ES – ne federacinė valstybė, o nepriklausomų valstybių konfederacija, tačiau panaši situacija susiklosčiusi ir renkant Europos Parlamentą (EP). EP nariai renkami proporcinės rinkimų sistemos būdu, tačiau atskirai kiekvienoje šalyje-narėje. Kiekvienai šaliai-narei, priklausomai nuo gyventojų skaičiaus joje, EP suteikta vietų kvota, kuri varijuoja nuo 6 vietų (mažiausia ES narė – Malta) iki 96 vietų (didžiausia ES narė – Vokietija) (2015 m. situacija). Pasikeitus gyventojų skaičiui bei į ES įstojus naujoms valstybėms, ES narėms skirtos EP kvotos yra peržiūrimos. Kitų ES narių kvotos EP (2015 m. situacija): Prancūzija – 74, Jungtinė Karalystė – 73, Italija – 73, Ispanija – 54, Lenkija – 51, Rumunija – 32, Nyderlandai – 26, Belgija – 21, Graikija – 21, Čekija – 21, Portugalija – 21, Vengrija – 21, Švedija – 20, Austrija – 18, Bulgarija – 17, Danija – 13, Suomija – 13, Slovakija – 13, Airija – 11, Kroatija – 11, **Lietuva – 11**, Slovėnija – 8, Latvija – 8, Estija – 6, Kipras – 6, Liuksemburgas – 6) (žr. 12 pav.). Taigi, Vokietijos mandatų kvota Europos Parlamente yra 16 kartų didesnė, nei Maltos. Tačiau Vokietija už Maltą didesnė ne 16, o 189 kartus (2015 m. Vokietijoje gyveno 81,17 mln., o

Maltoje – 0,43 mln. žmonių: 81,17/0,43 ~ 189) (Europos Parlamentas, 2016; Eurostat, 2016). Maltos rinkėjai EP atstovaujami beveik 12 kartų (189/16 ~ 11,8) labiau, nei Vokietijos rinkėjai. Taigi, bendra tendencija – kuo mažesnė šalis, tuo jos rinkėjų atstovaujumas EP yra didesnis. Lietuvos rinkėjams toks EP kvotų pasiskirstymas taip pat palankus. Pavyzdžiui, Lietuvos rinkėjų atstovaujumas yra 3 kartus didesnis už Vokietijos. Didžiosios ES narės nėra tuo patenkintos. Jų atstovai dažnai reikalauja didesnio kvotų paskirstymo proporcingumo. O tai reikštų, kad didžiosioms ES narėms kvota būtų didinama, o mažosioms – mažinama. Dabartinėje situacijoje išlyginti visų šalių-narių atstovaujumą būtų labai sudėtinga. Net ir tuo atveju, jei tokioms mažoms šalims, kaip Malta, EP būtų skirtas tik 1 mandatas, išlaikant proporciją Vokietijos kvota turėtų būti net 189 mandatai (tiek kartų Vokietijoje gyvena daugiau žmonių, nei Maltoje). Atitinkamai kvotos turėtų būti gerokai perskirstytos ir kitoms šalims. Pirmiausia pati Malta kategoriškai su tuo nesutiktų. Praktika rodo, kad ES narės, ypač – mažosios, aktyviai priešinasi kvotų mažinimui. Antra – jei ES narėms skirstant EP mandatų kvotas Maltai būtų skirtas tik 1 mandatas, o kitoms šalims-narėms EP mandatai būtų paskirstyti proporcingai jų dydžiui, tuomet EP turėtų dirbti net maždaug 1182 EP nariai (vidutinis ES gyventojų skaičius 2015 m. buvo 508,19mln. (Eurostat, 2016); 508,19/0,43 ~ 1182). Nėgana to, didėjant ES narių skaičiui EP narių skaičius taip pat augtų. Šiuo metu (2015 m.) EP posėdžiauja 571 narys. Dažnai teigiama, kad jų turėtų būti mažiau. Tad padvigubinti EP narių skaičių ir tuo pat metu mažosioms ES narėms (Maltai, Liuksemburgui, Kiprui ir kt.) sumažinti EP kvotas vargu ar įmanoma.

12 pav. Europos Sąjungos šalių-narių atstovaujumas Europos Parlamente.

Europos Sąjungos ir jos šalių-narių nacionaliniame politiniame lygmenyje nuolatos ieškoma šios problemos sprendimo būdų. ES šalių-narių interesai gerokai skiriasi. Mažosios šalys, taip pat Jungtinė Karalystė, dažniausiai siekia išlaikyti esamą tvarką, tuo tarpu didžiosios ES senbuvės (Vokietija, Prancūzija, Italija ir kt.) reikalauja keisti rinkimų į EP tvarką. Vienas iš naujausių siūlymų – iš viso panaikinti ES šalims-narėms taikomas kvotas ir pereiti prie proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos varianto, kai daugiamandatė rinkimų apygarda – visa ES teritorija (2015 m. lapkričio 11 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos Sąjungos rinkimų teisės reformos (2015/2035(INL))) (Europos Parlamentas, 2015). Kartu teigiama, kad tai paskatintų politinę ES integraciją, transnacionalinių politinių partijų atsiradimą. Tačiau mažosios ES narės tokie idėjai priešinasi teigdamos, kad jų įtaka ES, jei bus įgyvendinta bendros daugiamandatės apygardos idėja EP rinkimuose, gerokai sumažės. Teigiama, kad Europos Sąjunga yra ne valstybė – o nepriklausomų šalių konfederacija, todėl nevienodas skirtingų šalių-narių piliečių atstovaujumas yra visiškai suprantamas ir pateisinamas.

Ar įmanoma rasti kompromisą tarp šių priešingų požiūrių? Įvardintos problemos aktualumas ateityje, augant EP galiai, turėtų tik stiprėti. Galbūt geriausia išeitis – dviejų rūmų Europos Parlamentas, kur delegatai į žemesniuosius rūmus būtų renkami visos ES mastu proporcinės sistemos, kai rinkimų apygarda visa ES teritorija, būdu (t.y., netaikant kvotų), o aukštesniesiems rūmams būtų taikoma dabartinė arba kitokia ES šalių-narių atstovavimą palaikanti tvarka.

Apibendrinant galima teigti, kad federacinėse valstybėse, ar valstybių sąjungose (pvz., ES), mažųjų federacijos subjektų gyventojai bei mažųjų valstybių-narių piliečiai santykinai yra žymiai geriau atstovaujami nei didžiųjų federacijos subjektų gyventojai ar didžiųjų šalių-narių piliečiai. Paprastai didieji federacijos subjektai ar didžiosios valstybės turi didesnę atstovavimą (daugiau deputatų), tačiau toli gražu ne tokį, kad atspindėtų jų gyventojų proporcijas. Taigi, mažojo politinio subjekto gyventojas turi daugiau šansų „būti išgirstu“, nei didžiojo.

4.4. Elektorinių teritorijų sistemos

Elektorinės teritorijos – tai įvairaus rango funkciniai teritoriniai vienetai (rinkimų apygardos ir rinkimų apylinkės), skirti rinkimams ir referendumams organizuoti.

Elektorinės teritorijos būna dviejų-trijų lygmenų (rangų) ir sudaro elektorinių teritorijų sistemą. Tos pačios šalies skirtingo tipo rinkimuose elektorinių teritorijų sistemos dažniausiai skiriasi. Pavyzdžiui, Lietuvoje viena sistema skirta Seimo rinkimams organizuoti, kita – savivaldos, dar kita – Prezidento, Europos Parlamento rinkimams ir referendumams organizuoti.

Šioje sistemoje svarbiausi funkciškai kiek skirtingi elektorinių teritorijų tipai yra:

1. *Rinkimų apygardos* – tai rinkimams organizuoti iš rinkimų apylinkių suformuoti teritoriniai vienetai, kurių gyventojai renka atstovą arba atstovus į valdžios institucijas ir kuriuose

skaičiuojami rinkėjų balsai bei suteikiami mandatai. Kandidatai keliami apygardose, jie jose konkuruoja. Rinkimų apygardos gali būti vienmandatės arba daugiamandatės. Vienmandatėse rinkimų apygardose renkamas atstovas arba atstovų sąrašas naudojant daugumos (mažoritarinę) rinkimų sistemą. Daugiamandatė rinkimų apygarda apima visą šalies teritoriją arba jos dalį, kurioje balsai skaičiuojami ir mandatai skirstomi naudojant proporcinę rinkimų sistemą. Kartais daugiamandatės apygardos naudojamos ir daugumos (mažoritarinėse) sistemose – anksčiau aptartas daugumos sistemos variantas, kai rinkėjas balsuoja ne už vieną kandidatą, o už kelių kandidatų grupę, visus mandatus tokioje apygardoje gauna nugalėjusi kandidatų grupė. Daugumos (mažoritarinėse) sistemose rinkimų apygardų sudarymas yra rimta geografinė problema – kai buvo aptarta anksčiau, jas sudarant reikia laikytis *lygių rinkimų teisę* ir kt. demokratiškas rinkimų normas atitinkančių principų, kurie paprastai būna nurodyti rinkimų įstatymuose. Be to, daugumos (mažoritarinės) rinkimų apygardos pažeidžiamos manipuliuojant jų ribomis (*džerimanderingas*) bei rinkėjų skaičiumi.

2. *Rinkimų apylinkės* – smulčiausi, žemiausia hierarchinio lygmens rinkimų organizavimui skirti elektoriniai teritoriniai vienetai. Rinkimų apylinkėse apylinkių rinkimų komisijos organizuoja ir vykdo rinkimus bei referendumus. Iš rinkimų apylinkių yra sudaromos rinkimų apygardos. Rinkimų apylinkių funkcijos visais atvejais dažniausiai tos pačios: tiesioginio rinkėjų balsavimo organizavimas (rinkėjų apskaita, biuletenių išdalinimas, balsavimo eigos stebėjimas ir kontroliavimas ir pan.), balsų skaičiavimas ir jų perdavimas aukštesnės pakopos komisijoms. Paprastai rinkimų apylinkės užima nedidelę teritoriją (išskyrus rečiau apgyventus regionus), nes turi būti lengvai pasiekiamos rinkėjui. Miestuose tai būna kelios gatvės, kaimo vietovėse – didesnės gyvenvietės su aplinkiniais kaimais. Lietuvoje jų rinkimų apylinkės rinkėjų skaičiumi varijuoja nuo 5000 (miestuose) iki 200 ar dar mažiau (retai apgyventose teritorijose). Apylinkių lygmens teritorijų optimizavimui taikomi du reikalavimai:

- Kad jos nesunkiai būtų pasiekiamos rinkėjui;
- Kad nebūtų perdėm mažos, nes tuomet komplikuojasi apylinkės rinkimų komisijos suformavimas, arba per daug didelės (ne daugiau kaip 5000 rinkėjų), nes didelis rinkėjų skaičius apsunkina apylinkės rinkimų komisijos darbą.

Dažnai rinkimų apylinkių statusą turi ir specifinės balsavimo vietos: diplomatinės atstovybės užsienyje (ambasados, konsulatai), laivai, kartais – ir kariniai daliniai, įkalinimo įstaigos ir kt.

3. *Kitos rinkimų organizavimui skirtos teritorijos*. Tokių teritorijų funkcijos yra minimalios – dažniausiai jos yra tarpininkai tarp rinkimų apylinkių (kuriose vyksta balsavimas) ir centrinės (vyriausiosios) rinkimų komisijos (kur apibendrinami ir tvirtinami rezultatai). Šiuo atveju visiškai nesvarbu nei jų dydis (rinkėjų skaičiumi), nei konfiguracija. Neturi prasmės ir įvairūs teritoriniai manipuliavimai (dydžiu, ribomis ir t.t.). Tokių teritorijų funkcijos gali būti į jas

patenkančių rinkimų apylinkių darbo koordinavimas, logistika ir t.t., tad paprastai šias funkcijas vykdo valstybės (federacijos subjekto, autonomijos ir t.t.) teritorijos administraciniai dariniai. Pavyzdžiui, Lietuvoje renkant Prezidentą, Europos Parlamentą ir rengiant referendumus tokiais tarpininkais rinkimų organizavimo procese tampa Lietuvos savivaldybės. Tam tikro tipo rinkimuose (pvz. savivaldos) toks statusas priskirtinas visai valstybei, nes valstybinio lygmens rinkimų komisijos atlieka tam tikras savivaldos rinkimų organizavimo, priežiūros, ir rezultatų tvirtinimo funkcijas.

Paprastai rinkimų apylinkės yra universalios – tos pačios apylinkės dažniausia naudojamos šalyje vykdomiems visų tipų rinkimams (parlamento, prezidento, savivaldos ir kt.) bei referendumams organizuoti. Jų funkcijos taip pat dažniausiai visais atvejais yra tos pačios. O tuo tarpu aukštesnės pakopos rinkimų teritorijoms (rinkimų apygardoms ir kt.) jau būdingi tam tikri su rinkimų tipu susiję skirtumai.

4.5. Lietuvos Respublikos elektorinių teritorijų sistemos

Elektorinių teritorijų hierarchija paprastai nebūna labai sudėtinga. Skirtingose šalyse ji kiek skiriasi. Dažniausiai ir tos pačios šalies viduje yra ne viena elektorinių teritorijų sistema, pavyzdžiui, viena skirta šalies parlamento rinkimams, kita – prezidento rinkimas (jei jis renkamas visuotinių rinkimų būdu), referendumų organizavimui, dar kita – regioninių (autonomijų, žemių ir pan.) parlamentų rinkimams, dar kita – įvairaus lygio savivaldos rinkimams ir t.t.

Lietuvoje yra trys elektorinių teritorijų sistemos:

1. Pirmoji skirta Lietuvos Respublikos Seimo rinkimams. Sudaryta iš trijų pakopų:
 - Pirmasis (žemiausias) teritorinis lygmuo – *rinkimų apylinkės*. Jose tiesiogiai vyksta balsavimai. Veiklą organizuoja apylinkių rinkimų komisijos.
 - Antrasis teritorinis lygmuo – *Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų vienmandatės apygardos*. Lietuvoje yra 71 Seimo rinkimų vienmandatė apygarda. Paralelinės (mišrios) Seimo rinkimų sistemos daugumos (mažoritarinėje) dalyje jos pilnai atlieka savo funkciją – kiekvienoje iš jų pirmame arba (dažniausiai) antrame rinkimų ture išrenkama po vieną Lietuvos Respublikos Seimo narį. Tuo tarpu proporcinio atstovavimo dalyje Seimo rinkimų vienmandatės apygardos atlieka tik tarpininkų vaidmenį tarp jų teritorijoje esančių rinkimų apylinkių ir Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos. Rinkimų apygardų veiklą organizuoja apygardos rinkimų komisijos.
 - Trečiasis teritorinis lygmuo – *Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų daugiamandatė apygarda*, apimanti visą Lietuvos Respublikos teritoriją. Joje Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų proporcinėje dalyje išrenkama 70 Seimo narių. Šiame teritoriniame lygmenyje

Seimo rinkimų procesą organizuoja ir galutinius rezultatus tvirtina Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija (VRK). Tuo tarpu daugumos (mažoritarinės) rinkimų sistemos dalyje šiame teritoriniame lygmenyje VRK atlieka tik organizavimo, priežiūros bei rezultatų tvirtinimo funkcijas.

Esminis Seimo rinkimų elektorinių teritorijų sistemos skirtumas nuo kitų Lietuvoje naudojamų elektorinių teritorijų sistemų yra jos sudėtingumas, kurio priežastis – Seimo rinkimams taikoma paralelinė (mišri) rinkimų sistema. Be to, skirtingai nei kitose sistemose, savivaldybių lygmens teritorijos administraciniai dariniai yra eliminuojami – juos pakeičia Seimo rinkimų vienmandatės apygardos, kurios Seimo rinkimų paralelinės sistemos daugumos (mažoritarinėje) dalyje atlieka rinkimų apygardų funkcijas (jose išrenkami Seimo nariai), o proporcinio atstovavimo dalyje – tik minimalias tarpininkų funkcijas.

2. Antroji skirta Prezidento rinkimams, rinkimams į Europos Parlamentą ir referendumų organizavimui. Sudaryta iš dviejų (*trijų*) pakopų:

- Pirmasis teritorinis lygmuo – *rinkimų apylinkės*. Funkcijos tos pačios, kaip ir kitose sistemose. Veiklą organizuoja apylinkių rinkimų komisijos.
- *Antrasis teritorinis lygmuo – savivaldybės* – atlieka daugiau formalią tarpininko tarp rinkimų apylinkių komisijų ir VRK funkciją;
- Trečiasis teritorinis lygmuo – *visos šalies teritorija* – jos lygmenyje išrenkamas Prezidentas, EP nariai, nustatomi galutiniai referendumo rezultatai. Iš rinkimų apylinkių gautus rezultatus sumuoja, nugalėtojus nustato ir juos tvirtina VRK. Tačiau šiame lygmenyje, skirtingo tipo rinkimuose skiriasi apygardos tipas: Prezidento rinkimuose ji yra vienmandatė, o Europos Parlamento – daugiamandatė.

3. Trečioji – tai savivaldybių tarybų ir jų merų rinkimų sistema. Sudaryta iš dviejų (*trijų*) pakopų:

- Pirmasis teritorinis lygmuo – *rinkimų apylinkės*. Funkcijos tos pačios, kaip ir kitose sistemose. Veiklą organizuoja apylinkių rinkimų komisijos.
- Antrasis teritorinis lygmuo – *savivaldybės*. Šiuo atveju jos atlieka rinkimų apygardos funkcijas. Tik savivaldybių tarybų rinkimuose savivaldybių teritorijos yra daugiamandatės apygardos, o savivaldybės mero rinkimuose – vienmandatės apygardos. Savivaldybių lygmenyje nustatomi galutiniai rinkimų rezultatai.
- *Visos valstybės lygmuo*. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija šiuo atveju atlieka tik organizavimo, priežiūros bei rezultatų tvirtinimo funkcijas.

Apibendrinat, dar kartą tikslinga akcentuoti, kad visų aptartų elektorinių teritorijų sistemų atvejais universalios yra tik rinkimų apylinkės. Tuo tarpu aukštesnių lygmenų elektorinės teritorijos ir jų funkcijos, priklausomai nuo rinkimų tipo, skiriasi.

5. ELEKTORATO ELGESYS IR VIETOS ĮTAKA JO POLITINĖMS NUOSTATOMS

5.1. Socialinių-politinių priešpriešų samprata

Rinkimų geografijoje gyventojų rinkiminės elgsenos teritoriniai ypatumai tiriami dviem aspektais (Туровский, 1999; Taylor, Flint, 2000; Petrulis, 2009; Savickaitė ir kt., 2013):

- 1) rinkėjų rinkiminės elgsenos teritorinius skirtumus priežastiniais ryšiais siejant su jų socialiniais, demografiniais, kultūriniais bruožais (objektyvieji veiksniai);
- 2) tiriant vietos – teritorinio konteksto įtaką rinkėjų politinėms nuostatomis (subjektyvieji veiksniai).

Nors dažnai tyrinėtojai savuose elektorinių teritorijos struktūrų tyrimuose apsiriboja tik vienu iš šių aspektų, tačiau geriausias rezultatas pasiekiamas integraliai taikant juos abu.

Dažniausiai rinkimų geografijoje tyrinėjami sociokultūriniai ir teritoriniai susiskaidymai (priešpriešos), kurios pasireiškia balsavimo procese ir turi teritorinę išraišką. Šis metodas pavadintas „takoskyrų metodu“, kadangi jis suformuotas kaip paieška tarpusavyje priešingų teritorinių rinkėjų grupių su skirtingomis elektorinio elgesio formomis.

Dar XX a. 6 deš. B. Berelson, P. Lazarsfeld ir W. McPhee išskyrė rinkėjų politines preferencijas formuojančių sociodemografinių priešpriešų (takoskyrų) grupes: 1) išsilavinimas ir pajamos; 2) religinė ir etninė įvairovė bei jų raiškos stiprumas; 3) kaimiškoji-miestiškoji atskirtis (Berelson ir kt., 1954). Elektoriniu geografiniu požiūriu tyrinėjant Vakarų visuomenės nustatyta, kad rinkėjų sociodemografinių priešpriešų teritorinės sklaidos analizė leidžia sėkmingai atlikti tyrimus, kurie pakankamai gerai atskleidžia elektorato politinio elgesio ypatumus (Kitschelt, 1995).

S.M. Lipset ir S. Rokkan *politinių skilimų* (angl. *political cleavages*) teoriją galima laikyti etalonine rinkimų geografijos tyrinėjimuose (Petrulis, 2009). Šie mokslininkai 1967 m. aprašė 4 kritines socialines takoskyras, kurios, jų manymu, buvo partinių sistemų įvairovės Europoje pagrindas. S.M. Lipset ir S. Rokkan aprašytos tradicinės takoskyros atspindi ankstyvąjį (XVIII a. II pusė (Prancūzijos revoliucija) – XIX a.) Europos visuomenės politinį susiskaidymą. Taigi, S.M. Lipset ir S. Rokkan išskyrė šias XVIII a. II pusės – XIX a. kritines socialines takoskyras (Lipset, Rokkan, 1967; Krupavičius, 1999c):

1. *Centro – periferijos konfliktas*, siekiantis XVI ir XVII amžius, kai Europoje dominavo Reformacijos ir Kонтрреформacijos priešprieša, ir prasidėjo tautinių valstybių revoliucija;
2. *Valstybės – bažnyčios konfliktas*. Tai po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos 1789 m. prasidėjusi antroji tautinių valstybių revoliucijos fazė, kai tautinių valstybių gyventojai tapo piliečiais, o Bažnyčia prarado jų kontrolės galią;

3. *Agrarinė – pramoninė takoskyra*. Tai Pramoninės revoliucijos pasekmė, suskaldžiusi visuomenę miestas-kaimas principu ir tapusi esmine tautinės valstybės politikos ašimi per visą XIX amžių;
4. *Savininkų – darbininkų konfliktas*, kurio rezultate vėliau susikūrė kairiosios darbininkų partijos, kaip politinis šio socialinio sluoksnio atstovas.

Norvegijos geografas S. Rokkan, XX a. 7 dešimtmetyje analizuodamas Norvegijos teritorijos elektorinę struktūrą, sociodemografiniu bei kultūriniu pagrindu išskyrė aštuonias sociopolitines takoskyras (arba sociopolitinius skilimus), kurių skirtingos raiškos ir korelaciinių ryšių pagrindu atliko Norvegijos teritorijos elektorinį tipologinį rajonavimą (Rokkan, 1970; Туровский, 1999; Taylor, Flint, 2000):

1. Pirmoji takoskyra: šiaurinė šalies periferija, kur balsuojama už socialdemokratinės ideologijos Norvegijos darbo partiją (NDP) – ir pietryčių Norvegijos branduolys, kur rinkėjai labiau simpatizuoja konservatyviajai Xeire partijai;
2. Antroji takoskyra priešpastato pietvakarinę šalies periferiją, kur balsuojama už liberalų partiją Venstre ir Krikščionių liaudies partiją – ir pietryčių Norvegijos branduolį, kur rinkėjai labiau simpatizuoja konservatyviajai Xeire partijai;
3. Trečioji takoskyra priešpastato miestą (daugiau remiama Xeire) – ir kaimą (daugiau remiama agrarinė Centro partija);
4. Ketvirtoji takoskyra išskiria šnekančiuosius buksmol dialektu (daugiau remia Venstre) – ir šnekančiuosius njunorsk dialektu (daugiau remia Xeire);
5. Egzistuoja istoriškai susiklosčiusi takoskyra tarp „sausojo“ alkoholio vartojimo įstatymo šalininkų (daugiau remia Krikščionių liaudies partiją) – ir jo priešininkų (daugiau remia Xeire);
6. Taip pat yra takoskyra tarp tradicinės nacionalinės liuteronių bažnyčios (daugiau remia Xeire) – ir „atskalūnų“ (daugiau remia Krikščionių liaudies partiją);
7. Septintoji takoskyra susijusi su konfliktu tarp žemės savininkų (daugiau remia agrarinę Centro partiją) – ir samdomų žemės ūkio darbininkų (daugiau remia socialdemokratinę Norvegijos darbo partiją);
8. analogiška takoskyra yra ir mieste: tarp pramoninkų (daugiau remia Xeire) – ir darbininkų (daugiau remia socialdemokratinę Norvegijos darbo partiją).

Vėliau kiti tyrinėtojai pripažino, kad aprašytos sociopolitinės takoskyros turi įtakos, tačiau nepaaiškina visų rinkėjų politinių preferencijų teritorinės raiškos dėsningumą (plačiau tai bus aptarta 5.2. skyriuje „*Vietos įtaka rinkėjų politinėms nuostatoms*“).

Kanadietis K. Archer sudarė matematinį modelį, kuriuo siekė išskirti trumpalaikius ir ilgalaikius veiksnius, lemiančius rinkimų rezultatus. Trumpalaikiams veiksniams priskirta ekonominės gerovės ar asmeninės naudos siekimas, o ilgalaikiai veiksniai labiausiai sietini su religijos svarba bei teritoriniu kontekstu (Archer, 1987). Taip pat K. Archer, atlikęs Kanados Monrealio ir Kvebeko miestų teritorijų elektorinės ir sociodemografinės struktūros tyrimus, išskyrė svarbiausias socialines ir demografines priežastis, lemiančias elektorato politinių preferencijų teritorinius skirtumus: amžius, socioekonominė padėtis ir išsilavinimas. Tyrimo rezultatai parodė, kad rinkėjų socioekonominiai bruožai, amžius, išsilavinimas ir kt. pakankamai gerai koreliuoja su rinkimų rezultatų teritorine sklaida (Archer, 1987).

Savitos sociopolitinės takoskyros (arba sociopolitiniai skilimai) egzistuoja bet kurioje demokratinėje šalyje. Žinant kokios socialinės, kultūrinės ir pan. grupės remia tą ar kitą partiją, dažniausiai galima nesunkiai paaiškinti rinkimų rezultatus bet kuriame regione ar pateikti jų prognozes. Ir atvirkščiai, pagal balsavimų rezultatus tame ar kitame regione galima spręsti apie tų regionų gyventojų socialines ir kultūrinės charakteristikas.

Politinės partijos, savo programose akcentuodamos socialines problemas, nurodo jų sprendimo būdus, išplaukiančius iš jų ideologinės orientacijos. Kertinės problemos ir siūlomi jų sprendimo būdai yra partijų skiriamieji matmenys (angl. *issue dimensions*). Rinkimuose politizuotos problemos ir siūlomi jų sprendimo būdai tampa partijų takoskyromis, į kurias orientuojasi ir pasiskirsto rinkėjai ideologiniu ar interesų pagrindu (Novagrockienė, 1997).

JAV politologas A. Lijphart, atlikęs dvidešimt vienos pasaulio valstybės politinių sistemų palyginamąją analizę, išskyrė septynias daugumai šalių būdingas sociopolitines takoskyras (Lijphart, 1984):

- socialines – ekonomines;
- religines;
- kultūrinės – etnines;
- miesto – kaimo;
- paramos režimui (parama valdžioje esančioms – arba parama opozicinėms partijoms);
- užsienio politikos (pvz., provakarietiškos – arba prorusiškos);
- postmaterialistines (pvz., jaunimo subkultūrų politinė orientacija – prieš politines partijas, kurios remiamos tradicinės kultūrinės orientacijos rinkėjų).

Vienintelė socialinė-ekonominė takoskyra yra būdinga visoms Europos partinėms sistemoms, tuo tarpu kitos įvairiose valstybėse pasiskirstę gana netolygiai. Socialinė-ekonominė dimensija paprastai taikoma partijų pozicijai kairės-dešinės skalėje nustatyti (žr. 2.4 skyrius „*Politinio spektro samprata*“).

Partinėje sistemoje dominuojantys skiriamieji matmenys nustatomi atliekant partijų programų turinio analizę. Tačiau to nepakanka, nes programos dažniausiai nepilnai atspindi realią partijų politiką. Todėl skirtumai tarp partijų turi būti nustatomi dar ir pagal jų politinį elgesį, jų veiksmų visuomenėje vertinimus ir kt. (Novagrockienė, 1997).

Vakarų dvipartinėse sistemose (pvz., JAV) partijų takoskyros iš esmės yra vienmatės – daugiausia remiasi socioekonominė – kairės-dešinės dimensija. Segmentuotose visuomenėse (daugiapartinėse sistemose) – daugiamatės – partijos konkuruoja kelių dimensijų pagrindu (pvz., šalia kairės-dešinės reikšminga gali būti religinė, etninė takoskyros) (Novagrockienė, 1997).

Skiriamosios takoskyros yra ideologinis rinkėjų identifikavimosi su partijomis kriterijus. Todėl partijos stengiasi apsibrėžti politines nišas, kurios yra jų identiteto požymis bei paramos mobilizavimo priemonė. Politinė niša padeda rinkėjams atpažinti partiją, skirti ją nuo kitų. Ji partiją sieja su tam tikra socialine grupe, sudarančią jos elektoratą, iš kurio tikimasi ilgalaikės paramos (Novagrockienė, 1997). Būtent šios partijų bei jų elektorato savybės pasitarnauja tiriant gyventojų sociopolitinių preferencijų teritorinę diferenciaciją bei identifikuojant jos priežastis. O tai ir yra rinkimų geografijos tyrimų pagrindas.

Lietuvos visuomenei būdingos socialinės politinės priešpriešos

Kiekvienoje šalyje egzistuoja savita politinių takoskyrų sistema. Lietuvoje prigijo kiek kita iš esmės tą patį reiškianti sąvoka – įtampas formuojančios politinės antinomijos (arba *binarės opozicijos*) (Kavaliauskas, Petrulis, 2004).

Išskirtų politinių antinomijų kategorijos nustatomos remiantis elektorinių duomenų interpretavimu bei tiesiogiai su elektorine raiška susijusių statistinių duomenų analize. P. Kavaliausko ir V. Petrulio išskirtos politinės įtampas formuojančios antinomijos (žr. 2 lentelė) nėra neginčijamos, tačiau iš esmės jos atspindi visą šiandieninį mūsų visuomenės dualistinių susiskaidymų spektrą.

2 lentelė. Politinių balansinio socialinio lauko¹⁸ įtampų struktūra (pagal: Kavaliauskas, Petrulis, 2004).

POLITINES ĮTAMPAS FORMUOJANČIOS ANTINOMIJOS	POLITINES ĮTAMPAS FORMUOJANČIŲ ANTINOMIJŲ PAGRINDINIAI ELEKTORINIAI IR SOCIALINIAI MATAVIMO RODIKLIAI
Unitarizmas – federalizmas	Regioninių partijų kiekis; Regioninių partijų palaikymas.
Vietos savivalda – centrinė valdžia	Gyventojų dalyvavimo savivaldybės ir centrinės valdžios rinkimuose santykis; Mokesčių dalis savivaldai.
Politinių institucijų harmonija – politinių institucijų priešprieša	Gyventojų dalyvavimo skirtingų politinių institucijų rinkimuose santykio atitikimas realią politinę įtaką.
Politikos stabilumas – politikos anarchiškumas	Politinių partijų ir institucijų įtakos kaitos intensyvumas.
Tradicinė geopolitinė orientacija – netradicinė geopolitinė orientacija	Tradicinės geopolitinės orientacijos palaikymas.
Kairė – (centras) – dešinė	Tradicinių ideologijų partijų kiekis ir jų santykis; Tradicinių ideologijų partijų palaikymo santykis.
Politinės ideologijos laikymasis – politinis populizmas	Tradicinių ir netradicinių partijų kiekio santykis; Tradicinių ir netradicinių partijų palaikymo santykis.
Politikos savarankiškumas – politikos priklausomybė	Visuomenės socialinės ir ekonominės stratifikacijos pokyčių atitikimas valdžios ideologiją.
Demokratija – autokratija	Demokratinų politinių jėgų ir institucijų palaikymas; Opozicinių politinių jėgų palaikymas.
Piliečių organizuotumas – valdžios organizuotumas	Nevyriausybinių organizacijų kiekis ir narių skaičius.
Valdžios palaikymas – priešiškus valdžiai	Piliečių aktyvumas rinkimuose; Valdžios palaikymas.

Visuomenėje įtampas formuojančių binarių opozicijų tyrimuose skiriami įtampos tarp priešingų polių raiškos lygiai, kurie, kaip ir pačių binarių opozicijų aktualumas visuomenėje, laike ir erdvėje kinta (Kavaliauskas ir kt., 2004; *autoriaus papildymai*):

¹⁸ *Socialinis laukas* – tai vientisa, visuomenės struktūrą bei jos ryšius su teritorija formuojančių vidinių genetinių ir gravitacinių jėgų menamos erdvinės raišos terpė, kurią galima analizuoti socialinės fizikos, socialinės psichologijos bei statistikos rodiklių sistemoje (Kavaliauskas ir kt., 2004).

- *Laikė (istorinės raidos aspektas)* – vienais laikotarpiais svarbesnės vienos binarės opozicijos, kitais laikotarpiais – kitos. Dažnai įtampa tarp priešingų binarių opozicijų polių (priešingų politinių pozicijų) labai išauga, vėliau – sumenksta.
- *Erdvėje (geografinis aspektas)* – vienuose regionuose aktualesnės vienos binarės opozicijos, kituose – kitos. Arba vienu regionu gyventojai yra didesni vieno binario poliaus šalininkai, o kitų regionų – didesni priešingo poliaus šalininkai (šiuo atveju – įtampa tarp skirtingų šalies regionų). Ir tai formuoja didesnę ar mažesnę įtampą ir atskirų regionų viduje, ir tarp atskirų regionų. Tiesa, ši įtampa etniniu-kultūrinio požiūriu vienalytėje šalyje dažniau geografiškai reiškiasi ne kaip įtampa tarp atskirų regionų, o kaip įtampa tarp miesto ir kaimo. Taigi, politinės įtampos kategorijos yra geografiškos – pasižymi teritorine diferenciacija.

Įtampas visuomenėje dažniausiai sukelia nevienodai vertinami valdžios sprendimai. Visuomeniškai jautrūs (ypač socialinės sferos) valdžios sprendimai sukelia aistras visuomenėje. Vėliau, prie naujovių apsiratus ir su jomis susitaikius, arba jas atšaukus, aistros nurimsta (Kavaliauskas ir kt., 2004).

P. Kavaliauskas ir V. Petrulis išskyrė 11 *socialines įtampas formuojančių politinių antinomijų (arba binarių opozicijų)* (Kavaliauskas, Petrulis, 2004; *autorius papildymai*):

1. *Unitarizmas – federalizmas*. Šią politinę balansinio socialinio lauko įtampą išreiškia gyventojų polinkio į federalinę valstybės teritorinę sąrangą stiprumas. Federacinės valstybės modelis dažniausiai imponuoja toms kompaktiškai tam tikroje teritorijoje gyvenančių piliečių grupėms, kurios turi savitus istorinius, etninius, lingvistinius, religinius, socioekonominius bruožus, t.y. pagrindinius politinį identitetą formuojančius sociokultūrinius veiksnius. Į didesnę savarankiškumą linkusiuose valstybės regionuose paprastai formuojasi regioninės partijos. Įtampos nebuvimą žymi regioninių partijų nebuvimas, įtampos egzistavimą – bent viena tam tikrai gyventojų grupei atstovaujanti regioninė partija. Tiksliau politinės įtampos lygį leidžia nustatyti paramos regioninėms partijoms intensyvumas (Kavaliauskas, Petrulis, 2004). Regioninės partijos itin populiaros Ispanijoje (baskų, katalonų ir kt.), Belgijoje (flamandų, valonų), Jungtinėje Karalystėje (škotų, velsiečių, airių), Balkanų regiono šalyse (Bosnijoje ir Hercegovinoje, Makedonijoje, Kroatijoje) ir kitur.

Unitarizmo – federalizmo antinomijos ašyje įtampa gali reikštis ir nesant regioninių partijų. Tokiu atveju įtampos stiprumą nustatyti sudėtingiau. Tačiau jei viena nacionalinė partija palankiau vertina unitarinį valstybės valdymo modelį, o kita federalinį (gali būti ir kelios partijos), tuomet reiktų lyginti balsavimo už šias partijas regioninius skirtumus. Tačiau neegzistuojant regioninėms partijoms nustatyti politinės įtampos lygį nėra pakankamai

patikima, nes balsavimo rezultatus lemia ne tik požiūris į federalizmą, bet ir ekonominė, socialinė ir kt. šalies vizijos (Kavaliauskas, Petrulis, 2004).

Unitarizmo – federalizmo antinomijos ašį galima analizuoti ir kitu aspektu – vertinant gyventojų požiūrį į egzistuojančią federalinę valstybės sanklodą. Nors sunkiai tikėtina, kad federacinės valstybės regionų gyventojai neigiamai vertintų federacinį valstybės modelį, tačiau kartais toks variantas įmanomas. Pavyzdžiui, net šeši Rusijos federacijos subjektai jų gyventojų pageidavimu buvo panaikinti: Komių-permių autonominė apygarda vietinio referendumo (2003 m.) sprendimu prisijungė prie Permės srities; Koriakų autonominė apygarda – prie Kamčiatkos srities (referendumas – 2005 m.) ir kt.

Lietuvoje veikia kelios regioninės partijos, tačiau tik Pietryčių Lietuvos regione vienos iš regioninių-etninių partijų – Lietuvos lenkų rinkimų akcijos (LLRA) įtaka yra didelė. LLRA remia dauguma Pietryčių Lietuvos (išskyrus Vilniaus m.), daugiausia lenkų tautybės gyventojų, tuo tarpu kitur Lietuvoje ši partija visiškai nepopuliari. Kita regioninė-tautinė partija – Rusų Sąjunga. Tačiau pastaroji didesnio palaikymo neturi, o jos kiek didesnio populiarumo regionas nėra pakankamai aiškiai apibrėžtas ir nevientisas (Visagino, Vilniaus, Klaipėdos miestai). 2009 m. įsteigta dar viena regioninė partija – Žemaičių partija, tačiau po 2009 m. vykusiuose rinkimuose net ir pačioje Žemaitijoje ji turėjo itin menką palaikymą. Regioninėms-etninėms partijoms dar priskirtinos Žemaitijos partija, Politinė partija „Rusų aljansas“.

2. Vietos savivalda – centrinė valdžia. Demokratiškoje visuomenėje svarbiausios iniciatyvos dažniausiai kyla „iš apačios“, t.y. iš gyventojų, kurie pagrindinius savo politinius uždavinius kelia vietos savivaldai kaip „arčiausiai paprastų žmonių“ esančiai valdžiai. Aktyvus piliečių dalyvavimas savivaldos rinkimuose rodo jų politinę brandą bei gerą pilietinės visuomenės būvį. Tiek unitarinėse, tiek federacinėse demokratiškose valstybėse savivaldai suteikiamos plačios teisės. Todėl natūralu, kad brandžios demokratijos šalyse gyventojų aktyvumas savivaldos rinkimuose dažniausiai yra didesnis negu centrinės valdžios rinkimuose. Vietos savivaldos – centrinės valdžios antinomijos ašyje nėra politinės įtampos, kai rinkėjų aktyvumas santykinai didesnis savivaldos, ir mažesnis centrinės valdžios rinkimuose, politinė įtampa pasireiškia priešingu atveju (Kavaliauskas, Petrulis, 2004).

Menkas rinkiminis aktyvumas savivaldos rinkimuose gali reikšti ne tik savivaldos nesėkmingą veiklą, tačiau ir sąmoningą centrinės valdžios politiką, dažniausiai išreikštą per savivaldos teisių išplėtimą bei mokesčių politiką, kurią formuoja centrinės valdžios institucijos. Savivaldai tenkanti mokesčių dalis susijusi su santykinu piliečių aktyvumu savivaldybės rinkimuose, nes didesnis vietos savivaldos ekonominis savarankiškumas turi įtakos ir didesniai piliečių dėmesiui vietos politikų veiklai (Kavaliauskas, Petrulis, 2004).

Lietuvoje dauguma didžiųjų partijų deklaruoja savivaldos teisių išplėtimo siekį. Tačiau iš tiesų tai lieka tik pažadais, nes savivaldos teisės ir savivaldybėms tenkanti mokesčių dalis Lietuvoje tebėra per maža. O tai iliustruoja ir santykinai menkas savivaldos rinkimų populiarumas (lyginant su Seimo, o ypač – Prezidento rinkimais).

3. *Politinių institucijų harmonija – politinių institucijų priešprieša.* Kiekvienoje šalyje, pagal susiklosčiusias tradicijas ir konstitucijoje numatytą valdžios struktūrą, funkcionuoja savita politinių institucijų galios ir ryšių hierarchija. Visuomenės požiūri į valstybėje veikiančias renkamas valdžios institucijas pirmiausia iliustruoja santykinis rinkėjų aktyvumas jas renkant. Įtampa maža – kai gyventojų aktyvumas jų rinkimuose yra panašus, o santykinai ne itin ryškūs skirtumai iliustruoja visuomenės prioritetus. Pavyzdžiui, unitarinėse demokratinėse valstybėse visuotiniu balsavimu renkamų valdžios institucijų svarba gyventojams dažniausiai išsidėto „valdžios artumo“ gyventojams seka: 1 – savivalda, 2 – parlamentas, 3 – nedaug galių turintis prezidentas, bei 4 – viršnacionalinė valdžia (pvz., Europos Parlamentas (EP)). Idealiu atveju tokia prioritėtinė seka turėtų būti būdinga ir Lietuvai. Kaip iliustruoja demokratinė Vakarų valstybių patirtis, viršnacionalinių institucijų (pvz., EP) rinkimuose dalyvauja santykinai nedaug rinkėjų, nes paprastai jos vertinamos kaip pernelyg nutolusios ir mažai reikšmingos (Marsh, 1998). Situacija, kai populiariausi savivaldos rinkimai, antri pagal populiarumą – parlamento, treči – prezidento (jei tik jis visuotinai renkamas), o ketvirti (mažiausiai populiarūs) – viršnacionalinių institucijų, rodo įtampos nebuvimą. Tuo tarpu, šios loginės sekos iškreipimas (pvz., kai savivaldos rinkimai mažiau populiarūs nei parlamento, o ypač – prezidento) bei itin nevienodas rinkėjų aktyvumas skirtingo tipo rinkimuose reikštų tam tikrą įtampą. Ir kuo iškreipimas didesnis – tuo didesnė ir įtampa (Kavaliauskas, Petrulis, 2004).

Lietuvoje daugiau kaip poros dešimtmečių patirtis rodo, kad populiariausi (daugiausia rinkėjų dėmesio pritraukiantys) yra Prezidento, po to seka – Seimo, trečioje vietoje – savivaldos, o ketvirtoje – EP rinkimai. Taigi, „arčiausiai“ piliečių esančių savivaldybių tarybų rinkimams piliečiai skiria mažiau dėmesio nei Prezidento ar Seimo. Vadinasi, sistema yra iškreipta.

4. *Politikos stabilumas – politikos anarchiškumas.* Šioje antinominėje ašyje regioniniu bei chronologiniu aspektais vertinami aiškias politines preferencijas turinčių rinkėjų santykinės dalies regioniniai skirtumai bei jų kaitos tendencijos. Pastovaus, politinėms jėgoms „ištikimo“ elektorato bazė yra reikšminga stabiliai politikai ir politinio elgesio prognozavimui. Santykinai didesnė pastovaus elektorato dalis rodo įtampos nebuvimą, o elektorato bėgiojimas per kiekvienių rinkimus nuo vienos partijos prie kitos rodo įtampą. Partinis prieraišumas didele dalimi priklauso nuo rinkimų sistemos – jau buvo aptarta, kad šalyse, kuriose taikoma proporcinė rinkimų sistema, ilgainiui susiformuoja daugiapartinė partinė sistema, o daugumos

(mažoritarinės) rinkimų sistemos palankios gerokai stabilesniam dvipartiniam formatui. Stabilumas užtikrina didesnę rinkėjų prierašumą prie kurios nors politinės jėgos, kuris per socializaciją yra perduodamas iš kartos į kartą ir stiprėja kartu su amžiumi (Ramonaitė, 2014b; Ramonaitė, Žilukaitė, 2014).

Ar rinkėjai turi partinį tapatumą nustatyti nėra taip paprasta, nes pirmiausia nepakankamai aišku, kokią metodiką reiktų pasirinkti. Pavyzdžiui, po 2012 m. Seimo rinkimų atliktų Lietuvos rinkėjų politinių preferencijų tyrimų duomenimis (Ramonaitė, 2014b) paaiškėjo, kad 36 proc. Lietuvos rinkėjų turi partinį tapatumą (tai gerokai mažiau, nei Vakarų Europos šalyse, kuriose XX a. II pusėje su kuria nors partija besitapatinančių dalis siekė net apie 70 proc.), tačiau už tą pačią partiją 2008 m. ir 2012 m. Seimo rinkimuose balsavo tik 24 proc. Lietuvos rinkėjų (48 proc. nedalyvavo bent vienuose iš šių rinkimų) (Ramonaitė, 2014b). Taigi, kokiai Lietuvos rinkėjų daliai iš tiesų būdingas partinis prierašumas? Ir kaip jį palyginti su Vakarų šalių rinkėjų prierašumu? Akivaizdu, kad rinkėjų prierašumas priklauso nuo visuomenės politinės brandos. Senosiose Vakarų demokratijose partinis prierašumas yra santykinai gana aukštas, gilių demokratijos tradicijų neturinčiose Pietų, Vidurio bei Rytų Europos šalyse jis gerokai mažesnis. Politinės simpatijos vienai ar kitai politinei jėgai naujosiose demokratijose dar netapo socializacijos keliu iš kartos į kartą persiduodančia tradicija. Be to, dėl vertybinio „atotrūkio“ tarp kartų ir pats socializacijos procesas jau nebėra toks sėkmingas. Didelė dalis neapsisprendusių rinkėjų yra puikus „jaukas“ prieš kiekvienus rinkimus naujai susikuriančioms populistinėms („gelbėtojų“) partijoms, nuolatos išbalansuojančioms besiformuojančias naujųjų demokratijų partines sistemas. Rinkimų geografijai tai aktualu pirmiausia todėl, kad rinkėjų politinis prierašumas regioniniu aspektu yra gana nevienodas, dideli skirtumai tarp įgijusių skirtingą išsilavinimą, skirtingo amžiaus, skirtingo socialinio statuso, mieste ir kaime gyvenančių žmonių grupių.

5. Tradicionė geopolitinė orientacija – netradicinė geopolitinė orientacija. Geopolitinės įtampos raišką prasmingiausia matuoti įvedus tradicinės geopolitinės orientacijos – netradicinės geopolitinės orientacijos antinomijos ašį. Šalies visuomenėje pasireiškianti geopolitinė priešprieša itin ryški geopolitinių megadarinių sankirtoje (pvz., Rusijos ir Vakarų pasaulio) esančiose valstybėse. Atsižvelgdama į savo istorinę patirtį, politinę tradiciją, visuomenės interesą, valstybė pasirenka (kartais – priverčiama tai padaryti) vieną iš geopolitinių darinių arba (retesniais atvejais) geopolitinių megadarinių atžvilgiu užima neutralią poziciją. Tačiau pasirinktą geopolitinę poziciją palaiko ne visi valstybės gyventojai. Dažnai balsuojant rinkimuose yra atsižvelgiama į politinių jėgų bei jų atstovų geopolitinę orientaciją. Geografiniu aspektu kiek kitokią geopolitinę orientaciją dažnai pasirenka didesnio savarankiškumo siekiantys etninių mažumų kompaktiškai apgyventi regionai, todėl konkuruojančių geopolitinių

megaerdvių antinomijos ašis glaudžiai siejasi su unitarizmo-federalizmo ašimi. Visoje šalyje populiarios, o ypač – regioninės partijos, aiškiai išreiškiančios nepritarimą valstybės tradicinei geopolitinei orientacijai, yra geopolitinės įtampos katalizatoriai (Kavaliauskas, Petrusis, 2004). Labai geras pavyzdys – Ukrainos geopolitinis susiskaldymas. Dažnai pasitaiko, kai net geopolitinių megadarinių kontaktinėje zonoje esančiose valstybėse vienas iš geopolitinės antinomijos polių yra silpnai išreikštas ir visuomenėje bei politikoje beveik neatstovaujamas. Pavyzdžiui, Lietuvoje neabejotinai dominuoja aiškiai išreikšta bei plačiai atstovaujama provakarietiška geopolitinė linija, tuo tarpu aiškiai prorusiškos orientacijos politinių jėgų iš esmės nėra. Tokiu atveju galima tirti silpniau išreikštą geopolitinės įtampos teritorinę diferenciaciją, išskiriant regionus, kuriuose didesnę įtaką turi aiškiai išreikšta geopolitinė orientaciją deklaruojančios politinės jėgos, ir regionus, kuriuose dominuoja nuosaikesnės, geopolitinių nuostatų neakcentuojančios politinės jėgos. Viename iš Lietuvos teritorijos elektorinės struktūros tyrimų (Rudokaitė, 2012; Rudokaitė, Tučas, 2015) tokiu principu ir buvo grupuojamos politinės jėgos.

Reikia pripažinti, kad geopolitinės preferencijos dažniausiai nėra pačios svarbiausios, į kurias orientuojasi rinkėjai. Politinės partijos ir kandidatai išreiškia ne vien tik geopolitines nuostatas. Todėl visuomenės geopolitinių nuostatų teritorinės diferenciacijos analizėje naudoti tik balsavimo už politines partijas ir kandidatus duomenis metodologiniu aspektu nėra pakankamai teisingas sprendimas, nes tokio tyrimo rezultatai dažniausiai negali būti pakankamai patikimi. Nors kitų duomenų pagrindu atliktų tyrimų papildymui juos naudoti tikslinga. Jų patikimumas gerokai išauga tik tuomet, kai valstybė susiduria su rimtomis geopolitinėmis grėsmėmis (pvz., kaip tai įvyko Ukrainoje, arba Lietuvoje Atgimimo metu ir pirmaisiais atkurtos Nepriklausomybės metais). Geopolitinėms grėsmėms nurimus, rinkėjams svarbesnėmis tampa socialinės, ekonominės ir kt. politinės aktualijos. Tačiau bet kokiame geopolitiniame kontekste tikrai pakankamai patikimas oponuojančių geopolitinių megaerdvių antinomijos matavimo būdas – referendumų rezultatų analizė. Ypač svarbūs referendumai dėl įsijungimo į pasirinktas geopolitines megaerdves. Gana rezultatyvų tokio pobūdžio tyrimą atliko V. Petrusis (Petrulis, 2007), rinkėjų geopolitinių preferencijų teritorinės diferenciacijos tyrimuose panaudojęs dviejų Lietuvos geopolitinėms perspektyvoms itin aktualų referendumų duomenis: 1) dar okupacijos sąlygomis (1991 m. vasario 9 d.) surengto plebiscito „*Lietuvos piliečių apklausa dėl nepriklausomos demokratinės valstybės ateities*“; 2) 2003 m. gegužės 10-11 d. įvykusio privalomojo Referendumo „*Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje*“. Tyrimo rezultatai parodė, kad Lietuvos provakarietiškai orientacijai mažiausiai palankus buvo Rytų Lietuvos regionas, o aktyviausiai tam pritarė Vakarų ir Pietvakarių bei Centrinės Lietuvos gyventojai. Šiaurės Rytų ir Šiaurės Lietuva užėmė tarpinę padėtį tarp šių dviejų regionų

(Petrulis, 2007). Nevienoda geopolitinė atskirų Lietuvos regionų orientacija reiškiasi ir per rinkimus (ypač – prezidento). Geras pavyzdys – 2004 m. Prezidento rinkimų antrasis turas, kuriame kandidatas V. Adamkus atstovavo vakarietišką geopolitinę orientaciją, o jo konkurentė K.D. Prunskienė – atstovavo „neutraliąją“ poziciją.

6. *Kairė – centras – dešinė*. A. Lijphart ir kt. lyginamosios politologijos bei rinkimų geografijos atstovai ideologinę antinomijos ašį laiko pagrindine. 2.4 skyriuje („*Politinio spektro samprata*“) jau buvo aptarti įvairūs politinės kairės ir dešinės identifikavimo modeliai, kurie kiek skirtingais pjūviais žymi politinius kairės, centro ir dešinės laukus. Ten pat minėta, kad moksliniuose tyrimuose patikimiausia naudoti klasikinę kairės – centro – dešinės sampratą. Pagal klasikinę sampratą, svarbiausias šių ideologinių politinių polių skirtumas – požiūris į individo ir visuomenės reikšmę: dešinieji teikia prioritetą individui prieš visuomenę, kairieji – visuomenei prieš individą. Ekonomikoje: dešinieji remia privačią gamybos priemonių nuosavybę ir laisvos rinkos ekonomiką, kairieji – valstybinę gamybos priemonių nuosavybę ir valstybės vykdomą ekonomikos reguliavimą.

Kairės – dešinės antinomijos ašies polių santykį pirmiausiai išreiškia įtakingų tradicines politines ideologijas atstovaujančių partijų kiekis ir jų tarpusavio santykis. Tradicinės demokratijos šalyse dažniausiai balsuojama už įtakingiausias tam tikrą ideologiją atstovaujančias partijas – socialdemokratus (socialistus, leiboristus ir kt.), atstovaujančius politinei kairei, bei konservatorius (krikščionis demokratus ir kt.) ir liberalus, atstovaujančius politinei dešinei. Esminė kairės – dešinės antinomijos pagrindu išskiriama sėkmingo visuomenės vystymosi sąlyga – įtakingų partijų atstovavimas visoms pagrindinėms politinio spektro dalims (kairei, centrui ir dešinei) (Kavaliauskas, Petrulis, 2004).

Lietuvoje kairės – dešinės samprata kiek iškreipta. Klasikine prasme tikrai dešinosiomis (tiksliau „centro dešinės“) partijomis galima vadinti tik liberalų partijas: buvusią Lietuvos liberalų sąjungą (LLS), šiuo metu – Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdį (LRLS), kiek mažesniu laipsniu – Laisvės sąjungą (liberalus) (LS(L)). O kairiosiomis – neįtakingą Socialistinį liaudies frontą (SLF) ir kt. mažas partijas. Tuo tarpu Lietuvos didžiosios partijos, nors ir nevengia save įvardinti „kairiosiomis“, „dešinosiomis“, „centro dešinės“, „centro kairės“, tai daro daugiau pagal unikalią „lietuvišką tradiciją“, kurioje politinė dešinė suvokiama kaip provakarietiška geopolitinė orientacija, o kairė – kaip nuosaikesnis požiūris į postsovietinį paveldą. Tačiau tikrąją klasikinės kairės – centro – dešinės sampratos prasme įtakingosios tradicinės Lietuvos partijos: ir socialdemokratai (LSDP), ir Tėvynės Sąjunga (TS-LKD) atskirais sprendimais ir požiūriais „blaškosi“ po visą politinį spektrą. Šis reiškinys sietinas su elektorato ir didelės dalies politikų politiniu neišprusimu bei sąmoningu populizmu. Ypač tai būdinga kitoms įtakingoms partijoms: Partijai „Tvarka ir Teisingumas“ (PTT), Darbo partijai

(DP) ir kt. Tačiau, Lietuva nėra išimtis – kaip buvo minėta, partijoms siekiant tapti visuotinėmis ir taip pritraukti kuo daugiau rinkėjų, daugumos šalių (tame tarpe ir Vakarų demokratijų) partijoms vis labiau būdingas nepakankamas ideologinis apibrėžtumas.

7. Politinės ideologijos laikymasis – politinis populizmas. Šioje antinomijos ašyje aktualus šalyje veikiančių populistinių partijų ir judėjimų skaičius bei jų populiarumas visuomenėje. Politinė įtampa nepasireiškia, kai šalyje tokių partijų nėra. Kai jų nedaug ir jos neįtakingos – taip pat problemos nėra. Neįtakingų marginalių politinių jėgų veiklą netgi galima vertinti pozityviai – jos iškelia naujas idėjas, ieško originalių saviraiškos būdų, tuo paskatindamos tobulėti tradicines ideologines partijas. Vertinant elektorinius duomenis, įtampos indikatoriumi tampa populistinių partijų gaunama balsų dalis rinkimuose. Jeigu populistinės partijos surenka iki dešimtadalio visų rinkėjų balsų – dar nėra politinės įtampos. Augant populistinių partijų palaikymui (atitinkamai – mažėjant tradicinių partijų palaikymui), stiprėja politinė įtampa (Kavaliauskas, Petrulis, 2004).

Lietuvoje „vieno lyderio“ partijų ideologija yra sunkiai apibrėžiama, tačiau tokios partijos mūsų visuomenėje, ypač – mažesnėse gyvenvietėse ir provincijoje turi nemažą palaikymą. Tai nestebina, nes populizmas, negebėjimas apginti visuomeninį interesą dažnai būdingas ir kai kurioms tradicinėms partijoms. Kadangi Lietuvos „tradicinės“ partijos dažnai elgiasi labai netradiciškai, jos praranda piliečių pasitikėjimą. Tuomet pastarieji išeities ieško balsuodami už „netradicines“ partijas ar iš viso nusivilia partine demokratija ir nemato prasmės dalyvauti rinkimuose.

8. Politikos savarankiškumas – politikos priklausomybė. Ši binarinė opozicija labiausiai iš visų išskirtų politinių balansinio socialinio lauko binarinių opozicijų nepasiduoda kiekybinėms išraiškoms bei objektyviam vertinimui. To priežastys: įvairios interesų grupės neafišuoja savo įtakos politikų sprendimams, dalis tokių santykių dėl jų kriminalinio pobūdžio (korupcija ir pan.) yra slapti (Kavaliauskas, Petrulis, 2004). Dėl šių priežasčių ši binarinė opozicija nesulaukė tyrėjų dėmesio Lietuvoje, todėl plačiau jos nepatarsime.
9. Demokratija – autokratija. Šioje politinėje balansinio socialinio lauko antinomijos ašyje vertinamas demokratiškas bei autoritarinis (autokratiškas) nuostatų santykis visuomenėje. Jį galima išmatuoti vertinant du aspektus:

1). *Demokratijos vertybėms prieštaraujantis politines nuostatas propaguojančių politinių jėgų palaikymą rinkimuose*. Nedemokratinės nuostatos turinčių piliečių ir jas atstovaujančių politinių jėgų yra visose šalyse. Tačiau, šiuo atveju svarbiau, kokią santykinę rinkėjų dalį sudaro tokias nuostatas turintys piliečiai. Geriausias būdas tai

išmatuoti – balsavimo rinkimuose už nedemokratinės nuostatas propaguojančias politines jėgas rezultatų analizė bei jų teritorinė diferenciacija.

2). *Itin didelį rinkėjų dėmesį vieno asmens valdomai institucijai* (pavyzdžiui, prezidento). Autoritarines pažiūras žymi siekis vieno asmens valdomai institucijai suteikti kuo daugiau galių bei aktyvesnis balsavimas tokios institucijos rinkimuose, nei didesnę deleguotą įtaką turinčių „kolektyvinių“ institucijų (pvz., Seimo) rinkimuose (Kavaliauskas, Petrulis, 2004).

Lietuvoje Prezidento rinkimai visuomet buvo populiariesni už Seimo. Visuomenėje iki šiol gana populiarios „*tautos vado*“, „*tvirtos rankos*“ idėjos. Tačiau šiuo požiūriu yra itin ryškūs skirtumai tarp skirtingų amžiaus grupių, tarp skirtingų socialinių sluoksnių, geografiniu miestas-kaimas aspektu – jaunesni, labiau išsilavinę ir didesnes pajamas gaunantys asmenys, miestiečiai dažniausiai yra demokratinių pažiūrų, o autoritarinės „*tvirtos rankos*“ ir stipraus prezidento idėjos artimesnės vyresnio amžiaus, žemesnio išsilavinimo, provincijoje gyvenantiems asmenims (Ramonaitė, 2006b, 2007; Ramonaitė, Jastramskis, 2014; Baranauskaitė ir kt., 2015). Autoritarines nuotaikas Lietuvoje galima išvelgti ir siekuose daugiau galių suteikti Prezidento institucijai, ir palaikyme tų politinių jėgų, kurios proteguoja tokias idėjas. Lietuvoje ryškesnės autoritarinės nuostatos būdingos kai kurioms neįtakingoms marginalioms partijoms, tačiau dažnai autoritarinės idėjos nebūna svetimos ir daliai įtakingų politinių jėgų bei pasireiškia per siūlymus didinti Prezidento galias, įtvirtinti „asmenybinių“ daugumos (mažoritarinę) rinkimų sistemą, riboti asmens laisves ir t.t. Atliekant elektorinius geografinius tyrimus šioje politinėje balansinio socialinio lauko ašyje, gali būti išskiriami regionai, kur autoritarinės idėjas proteguojančios partijos yra labiau populiarios, ir kur – mažiau. O taip pat regionai pagal nevienodą gyventojų aktyvumo Prezidento rinkimuose / gyventojų aktyvumo Seimo ir savivaldos rinkimuose santykį. Taigi, šiuo aspektu atlikti tyrimai turėtų būti gana iliustratyvūs ir santykinai pakankamai patikimi.

10. *Piliečių organizuotumas – valdžios organizuotumas*. Šioje antinomijos ašyje priešpastatomi piliečiai ir valdžia. Nuosaiki valdžios ir piliečių prieštara būdinga kiekvienai demokratinei valstybei. Piliečiai, deleguodami savo atstovus į valdžią, tikisi gerų ir greitų jų veiklos rezultatų. Gana dažnai rinkėjų lūkesčiai būna perdėti, o kandidatai rinkimuose, siekdami būti išrinktais, taip pat gana dažnai rinkėjams dalija nepamatuotus pažadus. Tokiais atvejais politinė valdžia, dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių, nesugeba laiku bei tinkamai įgyvendinti rinkėjams duotų pažadų, todėl natūraliai formuojasi opozicinė dvipolė ašis. Tuomet paprastai kyla piliečių nepasitenkinimas, kuris išreiškiamas per visuomeninių organizacijų (profsąjungų, asociacijų ir kt.) veiklą bei protesto akcijas. Tinkamiausias šios binarės opozicijos išraiškos rodiklis – nevyriausybinų organizacijų kiekis, narių skaičius ir jų veiklos intensyvumas.

Nevyriausybinių organizacijų skaičius bei jų įtaka demokratinėse šalyse žymi korporatyvizmo plėtros lygį (Krupavičius, 1999a), piliečių sugebėjimą pilietiškai ginti savo interesus ir taip paveikti valdžios priimamus sprendimus (Kavaliauskas, Petrulis, 2004).

Šioje antinomijos ašyje elektorinius geografinius tyrimus galima atlikti vertinant gyventojų korporatyvizmo lygį skirtinguose šalies regionuose (kiek visuomeninių organizacijų, kokia santykinė gyventojų dalis dalyvauja jų veikloje ir pan.). Taip pat vertinant protesto akcijų skaičių ir kitokio pobūdžio visuomeninių organizacijų veiklos intensyvumą.

Nėra vieningos nuomonės piliečių politinio aktyvumo vertinimo aspektu. Vieni teigia, kad demokratija tuo „sveikesnė“, kuo aktyvesni jos piliečiai, kiti linkę manyti, jog pernelyg didelis piliečių aktyvumas gali būti kenksmingas demokratijos stabilumui (Krupavičius, 1999a). Iš tiesų teisūs ir vieni ir kiti. Tam tikrose situacijose (įsigalėjus nedemokratiškam režimui, valdžioje klestint korupcijai, nekompetencijai ir kt.) piliečių aktyvumas labai svarbus (pvz., XX a. pab. Atgimimas Lietuvoje). Tačiau kitose situacijose per didelis piliečių aktyvumas ir organizuotumas gali būti pavojingas demokratinei valstybės sąrangai (pvz., kairiųjų darbininkų organizacijų suorganizuoti masiniai neramumai Vakarų šalyse XIX a. pab. – XX a. pr., 1917 m. socialistinis perversmas Rusijoje, kairiųjų anarchistų ir kt. radikalių ekstremistų keliamos riaušės Vakarų šalyse ir kt.).

Šiuo aspektu Lietuvos visuomenė gana savita. Kritiniais valstybei laikotarpiais (1918–1921 m. savanoriai, pokario partizanai, 1988–1991 m. „dainuojanti“ revoliucija) visuomenės politinis aktyvumas buvo itin aukštas. Tačiau santykinės „ramybės“ periodais (pvz. XXI a. pr.) Lietuvos visuomenės korporatyvizmas yra žemas, piliečiai vengia burtis į asociacijas, aktyviau dalyvauti politinėje veikloje ir t.t.

11. *Valdžios palaikymas – priešiškus valdžiai*. Ši politinė balansinio socialinio lauko antinomijos ašis yra gerai išreikšta ir pakankamai aiškiai atspindinti visuomenėje besiklostančią įtampą (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003). Valdžios palaikymo – priešiškus valdžiai antinomijos ašies raišką žymi du pagrindiniai rodikliai: valdžios palaikymas bei piliečių aktyvumas rinkimuose. Piliečiai, nepatenkinti susiformavusio politinio elito, lemiančio pagrindinę valstybės strateginę vystymosi kryptį, veikla, paprastai palaiko susiformavusiam politiniam elitui oponuojančias politines jėgas ir asmenis (Kavaliauskas, Petrulis, 2004).

Piliečių nusivylimą valdžios institucijomis atspindi ne tik balsavimas už opozicines ar naujas „mesianistines“ (dažniausiai – populistines „vieno lyderio“) partijas, bet ir pasyvus dalyvavimas rinkimuose. Žemas rinkėjų aktyvumas yra ne tik nusivylimo valdžia požymis, tačiau ir tam tikra piliečių protesto forma (Ramonaitė, 2006a; Žiliukaitė, 2014).

Lietuvoje ši antinominė ašis aiškiai išreikšta. Dažnai vadinama „švytuokliniu balsavimu“. T.y., per rinkimus dažniausiai laimi prieš tai opozicijoje buvusios politinės jėgos. Tačiau yra gana

įdomių geografinių skirtumų, pirmiausia centras-periferija pjūviu. Pavyzdžiui, geografiniu aspektu gana įdomi (tačiau dėsninga) TS-LKD ir LRLS populiarumo kaita 2012 m. Seimo rinkimuose (lyginant su 2008 m. Seimo rinkimais). VRK duomenimis, 2012 m. Seimo rinkimuose, lyginant su 2008 m. Seimo rinkimais, TS-LKD populiarumas daugumoje Lietuvos rinkimų apygardų gerokai sumenko, ir tik LRLS išlaikė 2008 m. iškovotas pozicijas (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b). 2008–2012 m. šalį valdant centro-dešiniųjų Vyriausybei, teko spręsti tuo metu Lietuvoje buvusios ekonominės krizės padarinius, todėl jai teko imtis nepopuliarių ekonominių ir socialinių sprendimų (atlyginimų, pensijų, socialinių išmokų mažinimas ir kt.). Šioms reformoms jautresnės rinkėjų socialinės grupės nusivylė 2008–2012 m. Seimo kadencijos valdančiosios daugumos partijomis, ir tai lėmė 2012 m. Seimo rinkimų rezultatus. Sociologiniai tyrimai (Ramonaitė, 2007, 2014b; Ramonaitė, Žiliukaitė, 2014 ir kt.) patvirtina, kad TS-LKD išsiskiria iš kitų Lietuvos partijų konteksto šiai partijai ištikimų, pastovių ir gana tvirtų politinių pažiūrų rinkėjų gausa. Tačiau rinkėjų parama TS-LKD didele dalimi sąlygota ne tiek pritarimo partijos socialinei ir ekonominei politikai, kiek emocinio prisirišimo, simpatijų jai. Pirmiausia tai būdinga provincialesnių vietovių Lietuvos rinkėjams, kurių tradicinis TS-LKD rėmėjas dažniau apibūdinamas kaip vyresnio amžiaus, mažesnes pajamas gaunantis, patriotiškų nuostatų Lietuvos pilietis (Gaidys, 2004; Ramonaitė, 2007). Tad nemenka tikimybė, kad dalis daugiausia provincijoje gyvenančių TS-LKD rėmėjų, dėl nusivylimo A. Kubiliaus Vyriausybės politika, 2012 m. Seimo rinkimuose nedalyvavo. Be to, 2012 m. Seimo rinkimuose išaugo rinkiminis aktyvumas. Tam įtakos turėjo tuometinių opozicinių partijų elektorato aktyvesnis (nei 2008 m. Seimo rinkimuose) dalyvavimas rinkimuose. Tuo tarpu Vilniuje ir kai kuriuose kituose Lietuvos didmiesčiuose gyvenantys TS-LKD rėmėjai dažnai yra jaunesni, aktyvesni darbo rinkoje, gaunantys aukštesnes pajamas, socialiai mažiau pažeidžiami, todėl 2012 m. Seimo rinkimuose ir toliau aktyviai balsavo už TS-LKD (Baranauskaitė, Tučas, 2014).

5.2. Vietos įtaka rinkėjų politinėms nuostatoms

Dažniausiai tik statistinių duomenų kartografinė analizė paremti gyventojų rinkiminės elgsenos teritorinių skirtumų priežastingumo tyrimai yra nesudėtingi, todėl su jais susiduriame dažniau (tokio pobūdžio yra dauguma Lietuvoje vykdytų elektorinių geografinių tyrimų). Tačiau ar rinkėjų politinių preferencijų teritorinę diferenciaciją galima paaiškinti vien tik remiantis *politinių skilimų* (angl. *political cleavages*) teorija? Juk ji neduoda objektyvaus atsakymo į klausimą, kodėl, pavyzdžiui, skirtingų regionų panašius sociodemografinius ir kultūrinius bruožus turintys gyventojai balsuoja už skirtingas politines jėgas. Tai aktualu ir senosioms demokratijoms (Johnston, 2005), tačiau itin ryšku

šalyse, kuriose demokratijos tradicijos tebėra dar pakankamai jaunos – pavyzdžiui, Lietuvoje. Šią metodologinę „spragą“ kaip tik ir užpildo vietos / teritorijos įtakos rinkėjų politinėms nuostatomis tyrimai. Tačiau pastarieji gerokai reiklesni darbo sąnaudoms bei reikalauja sudėtingesnės metodikos (gyventojų, ekspertų apklausos; žiniasklaidos šaltinių analizės ir kt.), todėl gana dažnai jų vengiama, pasirenkant tokius tyrimo objektus, kuriems šių veiksnių įtaka yra minimali.

Žymaus britų geografo R. Johnston teigimu, teritorija / vieta stipriai veikia politinius, socialinius, ekonominius ir kt. procesus, kurių išraiška – rinkėjų elektorinis elgesys (Johnston, 2005; Petrulis, 2009). Šiuo metu moksliniuose darbuose vietos / teritorijos įtaka gyventojų politinėms nuostatomis yra aiškinama dviem teorijomis: 1) *teritorinio konteksto* ir 2) *kaimynystės efekto*.

- 1) *Teritorinio konteksto teorija* (angl. *spatial context* arba *contextual effect*) teigia, kad regioniniai balsavimo skirtumai atsiranda dėl skirtingo rinkėjų poliarizavimosi pagal rinkiminio elgesio priežastis ir motyvus atskiruose regionuose (Petrulis, 2009). Šį dėsnį apie teritorijos (regiono ar mažesnio arealo) poveikį gyventojų sociopolitinei sanklodai, remdamasis Italijos elektorato elgesio modeliu, suformulavo J. Agnew. Jo teigimu, regioniniai elektoriniai skirtumai žymi atskirus vyraujančius kontekstus tam tikruose arealuose, dėl to regioniška skiriasi rinkimų rezultatai (Agnew, 1996).

Taigi, teritoriškumas yra vienas iš rinkimų rezultatus lemiančių veiksnių. Istoriniai, socialiniai ir kultūriniai regionus formuojantys veiksniai lemia unikalių politinių vertybių sistemų, kurios formuoja savitas skirtingų regionų rinkėjų politines preferencijas, susidarymą. Tai paaiškina, kodėl panašius sociodemografinius, kultūrinius ir kt. bruožus turintys, tačiau skirtinguose šalies regionuose gyvenantys rinkėjai balsuoja už skirtingas politines jėgas. Ir atvirkščiai – skirtingų regionų nevienodais bruožais pasižyminčių rinkėjų politinės preferencijos gali būti labai panašios, tačiau įsigilinus dažnai paaiškėja, kad jų paramos tai pačiai politinei jėgai motyvai gerokai skiriasi.

Detaliau aptariant teritorinio konteksto efektus, galima išskirti tris jų variantus (Туровский, 1999): a) *probleminį balsavimą*; b) *draugų ir kaimynų efektą*; c) *rinkimų kampanijos efektą*.

a) *Probleminis balsavimas*. Dažnas regionas turi savų ypatingų problemų, kurios yra svarbios rinkėjams. Tai gali būti bedarbiystė, nusikalstamumo, didelės imigracijos iš kitų šalių (ar jaunimo emigracijos), spartaus visuomenės senėjimo, žemės ūkio, ekologinės ir kt. problemos. Paprastai tokių regionų rinkėjai pirmiausia balsuos už tuos kandidatus ar partijas (dažnai nepriklausomai nuo jų ideologijos), kurie siūlys aktualių regioninių problemų sprendimo būdus. Kandidatai ir politinės partijos, žinoma, tuo naudojasi, taip pritraukdamos papildomų balsų sau.

Šis efektas ryškus industriniuose regionuose. Ypač tais atvejais, kai keičiantis ūkio struktūrai anksčiau itin intensyviai tuose regionuose plėtotos ūkio šakos (pvz. metalurgija) tapo

nerentabiliomis. Pvz., XX a. antroje pusėje tokiais regionais tapo Pietų Velsas (JK), Lotaringija (Prancūzija) ir kt. Dėl išteklių išekvojimo, pigesnės įvežtinės produkcijos, aukštų ekologinių standartų, darbo jėgos brangumo bei griežtų darbo saugos reikalavimų dauguma stambių įmonių senuosiuose industriniuose Vakarų Europos (o dabar – jau ir Centrinės bei Rytų Europos) regionuose tapo nerentabiliomis. Industriniai regionai paprastai nuo seno būna gausiai apgyvendinti, dauguma jų gyventojų tiesiogiai arba netiesiogiai (aptarnavimo sfera) susiję su pagrindine juose plėtojama ūkio šaka. Buvusių industrinių regionų ekonominės problemos lemia rimtas socialines problemas (bedarbystę, nusikalstamumą, girtuokliavimą ir kt.). Tai suprasdami tokių regionų rinkėjai paprastai remia tas politines jėgas, kurios siūlo tam tikrus sprendimo būdus, kurių gali būti labai įvairių: nerentabilaus ūkio dirbtinis palaikymas jį dotuojant valstybės biudžeto lėšomis; regiono ūkio perorientavimas į žymiai rentablesnes ūkio šakas ir kt.

Probleminiams regionams priskirtini ir intensyvios žemdirbystės regionai. Daugelyje Vakarų šalių susiformavo paramos žemės ūkiui tradicija. Žemės ūkis buvo išskirtas kaip tam tikra specifinė „jautri“ ūkio šaka ir jo palaikymui taikoma visokeriopa parama (dotacijos, mokesčių lengvatos ir kt.). Žemdirbių organizacijos vykdo itin aktyvią lobistinę veiklą, aktyviai veikia per agrarines partijas. Tad bandymai panaikinti arba sumažinti dotacijas žemės ūkiui, kvotas, mokesčines lengvatas ir kt. Vakarų šalyse sulaukia itin audringos žemdirbių remiančių politinių jėgų ir pačių žemdirbių reakcijos. Dažnai tai turi tam tikrą regioninę raišką. Pavyzdžiui, cukraus kvotų sumažinimas, dotacijų ar mokesčių lengvatų cukraus gamintojams, pieno ar mėsos įmonėms, taip pat žemdirbiams sumažinimas ar panaikinimas paprastai iššaukia neigiamą žemdirbių reakciją. Todėl tų regionų gyventojai, kuriuose dominuoja cukrinių runkelių augintojai, pieninės galvijininkystės ūkiai ir t.t., rinkimuose aktyviau balsuos už tas politines jėgas, kurios siūlys žemdirbiams priimtinas problemos sprendimo būdus. Kitas pavyzdys – sodininkystės, vynuogininkystės regionai Pietų Europos šalyse. Įvedus apribojimus alkoholio gamybai ir pan., nukentėtų šios ž.ū. šakos. Tad aišku, jog tokių regionų gyventojai daugiau remia tas partijas, kurios pasisakys prieš tokius apribojimus.

Gyventojų migracija – Vakarų šalyse šiuo metu itin aktuali problema. Regionuose, kuriuose spartus visuomenės senėjimas, trūksta darbo jėgos, kyla su tuos susijusios socialinės problemos – rinkėjai gali aktyviau balsuoti už politines jėgas, kurios ieško būdų, kaip pritraukti į regioną daugiau darbo jėgos. Tačiau būna ir atvirkščiai – kai kurių regionų gyventojai aktyviai priešinasi imigracijai balsuodami už imigraciją riboti raginančias politines jėgas. Tokių gyventojų nusistatymą prieš imigrantus gali skatinti ekonominės priežastys (imigrantai „numušą“ darbo kainą, o tuo nesuinteresuoti vietiniai gyventojai), kultūrinės-etninės priežastys (regione gausėja nuo vietinių gyventojų daugumos kultūriškai besiskiriančių žmonių),

nusikalstamumo augimo grėsmė (imigrantų tarpe dažna bedarbystė, veltėdžiavimas, kai kuriose jų grupėse – nusikalstamumas) ir kt. Ir tai turi regioninę išraišką, nes vienus regionus (daugiau industrinius, tankiau apgyventus) migracija paliečia labiau, kitus (daugiau agrarinius, periferinius) – mažiau. Pavyzdžiu gali būti rinkėjų santykinai didesnė parama Prancūzijos nacionaliniam frontui tuose regionuose, į kuriuos imigracija yra intensyviausia.

Nusikalstamumo probleminiai regionai. Ten, kur didesnis nusikalstamumas, rinkėjai labiau remia partijas, pasisakančias už griežtesnes bausmes, prevencijos priemones (jaunimo užimtumas ir pan.), o kur mažesnis – tai nėra taip akcentuojama.

Ekologinės problemos – taip pat vienas iš svarbiausių regioninį politinį identitetą formuojančių veiksnių.

Lietuvoje probleminiams regionams galima priskirti savitą problematiką turinčius intensyvios žemdirbystės (Šiaurės Lietuva, Suvalkija), taip pat rekreacinius (Pajūris, Nacionaliniai ir regioniniai parkai) regionus. Probleminiams regionams reiktų priskirti ir dėl demografinių priežasčių sparčiai tuštėjančius bei sparčiu visuomenės senėjimu išsiskiriančius Lietuvos regionus (ypač – šiaurės rytinę, šiaurinę ir pietinę Lietuvos dalis) (Daugirdas ir kt., 2013; Daugirdas, 2015). Ateityje potencialiai bene ryškiausiu probleminiu regionu Lietuvoje gali tapti Visagino miestas ir greta jo esančios teritorijos.

b) Draugų ir kaimynų efektas (kartais dar vadinamas *kandidato gimtosios vietos efektu*) – tai teritorijos rinkimų struktūrai įtakos turintis veiksnys, kai rinkėjų politines preferencijas lemia kandidato ar politinės partijos lyderio asmeninės sąsajos su konkrečia teritorija (jo gimtine, aktyvios ankstesnės veiklos vieta ir t. t.). Dažnai pasitaiko, kad kandidatas (ar jo partija) gauna papildomų balsų savo tėviškėje, gretimose gyvenvietėse, savivaldybėje iš kurios jis yra kilęs, taip pat ir regionuose, su kuriais jis susijęs savo ankstesne veikla (ekonominė, kultūrinė ir kt.). Dažnai tai nepriklauso net nuo jo politinių pažiūrų – ypač tai būdinga regionams, kurių gyventojai yra menkiau politiškai išprusę. Daugumoje atveju tokiuose regionuose jis (arba jo partija) gauna nemažai papildomų balsų. Gali būti ir atvirkštinis (neigiamas) efektas. Pavyzdžiui, jei kandidato ankstesnė veikla tame regione gyventojų daugumos vertinama nepalankiai. Tačiau, taip nutinka retai. Dažniausiai efektas būna teigiamas. Jis pastebimas Vakarų šalyse, o ypač ryškus – naujosiose demokratijose. Balsavimas „už žemietį“ ypač dažnas nebrandžiose demokratijose, dažniausiai – „trečiojo pasaulio“ šalyse, kurių visuomenėms iki šiol būdinga klaninė ar gentinė struktūra. Tačiau ir tokiose šalyse, kaip Lietuva, šis efektas gana ryškus. Pavyzdžiui, Pasvalio r., Pakruojo r., Vilkaviškio r., Kėdainių r. savivaldybių gyventojų sociodemografinė struktūra gana panaši, tačiau Seimo, savivaldos ir EP rinkimuose jie tradiciškai balsuoja už skirtingas partijas (Pasvalyje populiariausia TS-LKD, Pakruojyje ir Vilkaviškyje – LSDP, Kėdainiuose – DP). Pirmiausia tai sietina su šių partijų lyderiais ar

įtakingais politikais, kurie yra kilę iš šių savivaldybių arba kurį laiką jose vykdę aktyvią ekonominę veiklą, bei toliau joms skiria nemažai dėmesio. Geriausiai šis teritorinio konteksto efektas veikia tuomet, kai kandidatas tame krašte turi autoritetą, regiono gyventojams yra palikęs gerus prisiminimus. Tačiau, iš esmės, didesnę palaikymą gauti pakanka vien fakto, kad esi kraštietis. Rinkėjai tikisi, kad jų išrinktas atstovas, būdamas kraštiečiu (t.y., „savu“), nepamirš savojo krašto, rūpinsis juo. Kaip jau buvo minėta, paprastai *draugų ir kaimynų efektas* labiau būdingas kraštams, kur rinkėjai yra mažiau politiškai išprusę, nedaug ką supranta apie politines ideologijas, partijas, jų programas, todėl ir balsuoja už „pažįstamus veidus“, tačiau jis pastebimas ir senos demokratijos šalyse – pavyzdžiui, santykinai didesnis kandidatų į JAV prezidentus palaikymas tose valstijose, kuriose jie anksčiau buvo išrinkti senatoriais ir t.t. Net ir toje pat šalyje *draugų ir kaimynų efektas* skirtinguose regionuose gali reikštis labai nevienodai. Pastebėta, kad mažiausiai jis būdingas didmiesčiams (Baranauskaitė, Tučas, 2014), o didžiausia jo raiška – provincialesniuose šalies regionuose.

c) Rinkimų kampanijos efektas. Nei viena partija, nei vienas kandidatas negali vienodu intensyvumu vesti rinkimų kampanijos visoje teritorijoje. Tam nėra ir būtinybės. *Rinkimų kampanijos efekto* teritorinei diferenciacijai didžiausios įtakos turi partinės organizacijos struktūros netolygumas: vienuose regionuose partijos skyriai skaitlingesni, veiklesni, kitur – ne tokie stiprūs, dar kitur – jų iš viso nėra. Paprastai įtakingos partijos savo skyrius turi visuose šalies regionuose, visose savivaldybėse. Tačiau jų aktyvumas nėra visur vienodas. Šio efekto teritorinei raiškai turi įtakos ir riboti finansiniai rinkimų kampanijos ištekliai. Tad partija turi įvertinti, į kuriuos regionus tikslingiau jas nukreipti, o kur to daryti neverta. Prioritetinių regionų išskyrimas, žmogiškųjų (partijos lyderių agitacinės kelionės ir t.t.) ir finansinių išteklių teritorinio paskirstymo optimizavimas – svarbi taikomųjų elektorinių geografinių tyrimų sritis (plačiau: 1.4. skyrius *Taikomoji rinkimų geografija*). Kaip bebūtų keista, Lietuvos partijos ir kt. politinės jėgos, paskirstydamos žmogiškuosius ir finansinius išteklius, dažnai elgiasi nepakankamai racionaliai. Be abejo, tam trūksta elektorinių geografinių tyrimų.

- 2) *Kaimynystės efekto teorija* (angl. *neighbourhood effect*) teigia, kad rinkėjo apsisprendimui turi įtakos artimiausių aplinkos žmonių – artimųjų, giminaičių, draugų, bendradarbių, kaimynų, vietos autoritetų nuomonės, kurios perduodamos tiesiogiai – per vietos *socialinius tinklus* (Туровский, 1999; Taylor, Flint, 2000; Agnew, 2002; Johnston, Pattie 2006; Petrulis, 2009). Šios teorijos klasikinė forma akcentuoja lokalinio lygmens – vietos socialinių tinklų reikšmę rinkėjų politinėms preferencijoms. Tradiciškai tai suprantama kaip arčiausiai gyvenančių žmonių įtaka rinkėjo apsisprendimui balsuoti už vieną ar kitą politinę jėgą (Туровский, 1999; Agnew, 2002; Johnston, Pattie 2006; Ramonaitė ir kt., 2007; Petrulis, 2009). Dažniausiai šis

efektas būdingas nedidelėms kompaktiškomis bendruomenėms, kuriose labai svarbi vietos autoriteto (vadovo, dvasininko, mokytojo ir kt.) nuomonė. Tuo ši teorija artima jau aptartai *teritorinio konteksto* teorijai, o pats kaimynystės efektas galėtų būti laikomas vienu iš teritorinio konteksto efektų. Panašaus požiūrio laikosi R.F. Turovskij (Туровский, 1999). Tačiau pastaruoju metu, dėl technologijų plėtros, gyvenimo būdo kaitos, vertybinio atotrūkio tarp skirtingų kartų ir kt., sparčiai nykstant teritoriniam bendruomeniškumui ir jį keičiant socialinių tinklų bendruomenėms, kuriose svarbus jau nebe teritorinis bendrumas, o interesų, gyvenimo būdo, įsitikinimų panašumas (Ramonaitė, Žiliukaitė, 2014), keičiasi ir šios teorijos samprata. Dažnai „kaimynystė“ (ypač – jaunesnio amžiaus žmonių tarpe) jau prarado teritoriškumo aspektą, tad perkeltine prasme ją jau galima suvokti kaip žmonių artumą, tarpusavio bendravimą bendrų interesų erdvėje. Nežiūrint to, pats efektas ir toliau sėkmingai funkcionuoja, tik lokalią teritoriją šiuo atveju dažnai keičia bendrais interesais apibrėžtas, socialinio tinklo formuojamas artimų žmonių ratas. Šiame kontekste *kaimynystės efekto teorija* įgauna daugiau autonomiškumo ir ją priskirti *teritorinio konteksto teorijoms* jau nėra teisinga.

Apibendrinant tikslinga dar kartą akcentuoti, kad *teritorinio konteksto* bei *kaimynystės* efektai būdingi visoms demokratijoms. Tačiau brandžiose demokratijose, kuriose rinkėjai aiškiau identifikuoja savo individualius interesus ir juos sieja su tam tikras politines ideologijas atstovaujančiomis politinėmis jėgomis (*ideologinis balsavimas*), teritorinio konteksto efektai reiškiasi silpniau, nei tose visuomenėse, kuriose demokratijos tradicijos dar yra pakankamai jaunos, o rinkėjai sunkiau identifikuoja jų interesus atstovaujančias politines jėgas. Tokie rinkėjai neturi aiškių įsitikinimų, yra itin paveikūs aplinkinių nuomonei – t.y., tam lokaliai kontekstui, kuris yra susiformavęs jų aplinkoje. Jei *rinkimų kampanijos* ir *probleminio balsavimo teritorinio konteksto efektai* yra universalūs (būdingi visoms visuomenėms), tai *draugų ir kaimynų teritorinio konteksto efektas* bei *kaimynystės efektas* (tradicine prasme) gerokai intensyviau reiškiasi naujosiose demokratijose bei provincialesniuose regionuose.

Kokybiški kompleksiniai teritorijos elektorinės struktūros tyrimai turi remtis dviem aspektais:

1. *Socialinių-politinių priešpriešų* (dar vad. *politinių skilimų, politinių takoskyrų, politines įtampas formuojančių antinomijų, binarių opozicijų*) teritorinės diferenciacijos analize;
2. *Vietos įtakos rinkėjų politinėms nuostatomis (teritorinio konteksto ir kaimynystės efektų)* analize.

5.3. Lietuvos elektorato bruožai

Klasikinė S.M. Lipset ir S. Rokkan „keturių kritinių socialinių takoskyrų koncepcija“ (Lipset, Rokkan, 1967), taip pat A. Lijphart (Lijphart, 1984) ir kt. tyrėjų atlikti Vakarų demokratinių visuomenių *sociopolitinių takoskyrų (politinių skilimų)* analizės rezultatai yra pakankamai universalūs daugiau ar mažiau nuoseklią raidą patyrusių Vakarų demokratijų atvejais. Tačiau neseniai dar socialistinėmis buvusios ir revoliucinio pobūdžio santvarkos bei visuomenės transformacijos ką tik išgyvenusios Rytų ir Vidurio Europos šalys (tame tarpe ir Lietuva) turi kiek kitokią politinių konflikto linijų – takoskyrų formavimosi patirtį (Ramonaitė, 2007). Kaip teigia A. Ramonaitė, „*Mechaniškai perkelti S.M. Lipset ir S. Rokkan modelį į visiškai kitokį istorinį ir socialinį kontekstą (nei XX a. pirmosios pusės Vakarų Europos) būtų ne tik klaidinga, bet ir prieštarautų esminei šių klasikų idėjai – paaiškinti partinių sistemų susiformavimą atsekant istorinę socialinių ir kultūrinių takoskyrų virtimo partinėmis konflikto linijomis logiką*“ (Ramonaitė, 2007, p. 10). Lietuvoje, kaip ir kitose postsocialistinėse Rytų ir Vidurio Europos šalyse, politinės konflikto ašys formavosi kitokių istorinių procesų kontekste – „*grubios priverstinės sovietinės modernizacijos ir 1988–1991 m. „dainuojančiosios revoliucijos“ – metu, todėl kaip tik čia galima rasti Lietuvos sociopolitinės struktūros ir konkurencinės erdvės paaiškinimą. Taigi, tik atsižvelgiant į specifinį Lietuvos posovietinės visuomenės formavimosi kontekstą, galima ieškoti autentiškų politinių skirčių.*“ (Ramonaitė, 2007, p. 10).

Lietuvos gyventojų sociopolitiniai tipai. Populiariose diskusijose visuomenėje bei žiniasklaidoje galima išvelgti labai supaprastintą, suprimityvintą požiūrį į mūsų visuomenės struktūrą. Tokį paviršutinišką visuomenės struktūros suvokimą atspindi įprastomis tapusios sąvokos: „*dvi Lietuvos*“, „*patriotai ir nepatriotai*“ ir kt. Tačiau sociologiniai tyrimai (Ramonaitė, 2007) atskleidžia žymiai sudėtingesnę Lietuvos visuomenės struktūrą. Kompleksinė VU TSPMI mokslininkų grupės XXI a. I deš. atlikto kokybinio tyrimo medžiaga išryškino net dvylika Lietuvos gyventojų sociopolitinių tipų, besiskiriančių pažiūromis į valstybę ir politinę sistemą bei savo politiniu elgesiu¹⁹ (Ramonaitė, 2007).

Tyrimu metu išryškėjo šie Lietuvos gyventojų sociopolitiniai tipai (Ramonaitė, 2007):

Kairėje politinio spektro skalės pusėje buvo išskirti trys tipai:

1. *Prosovietinis radikalas.* Būdingas visiškas nusivylimas demokratija, labai ryški sovietinių laikų nostalgija, radikali retorika, pasisako už demokratijos pakeitimą diktatūra. Tačiau šio tipo žmonės nėra linkę dalyvauti protesto politikoje dėl menko savosios kompetencijos jausmo.

¹⁹ Nors taikyta kokybinio tyrimo metodika, mažoka imtis (iš viso apie 70 respondentų) ir netolygus tyrimo pasiskirstymas teritorijoje (apklausti tik Vilniaus ir Klaipėdos miestų bei Molėtų, Joniškio ir Tauragės rajonų savivaldybių gyventojai) neleidžia spręsti apie šių tipų paplitimą visuomenėje, tačiau tyrimų medžiaga rodo, kad bent jau kai kurie iš jų yra gana dažni.

2. *Sovietinės sistemos kūrėjas*. Šiam tipui būdinga sudėtingesnė pažiūrų struktūra ir aukštesnis socialinis statusas nei *prosovietiniam radikalui*. Tai sovietiniais laikais buvę įtakingi asmenys, aktyviai dalyvavę tuometiniame visuomeniniame arba ūkiniame gyvenime: buvę TSKP ar sovietinių profsąjungų veikėjai, įmonių vadovai, kolūkių pirmininkai ir kt. Išskirtinis šio tipo bruožas – didelis protesto akcijų palaikymas ir dalyvavimas jose. Požiūriai į demokratiją ir jos vertybes labai įvairūs: provincijoje gyvenantys dažniau pasisako už autoritarizmą („stipraus lyderio“ valdžią), o mieste gyvenantys – palankesni demokratijai.
3. *Nuosaikūsis kritikas* – kai kuriais aspektais panašus į *sovietinės sistemos kūrėją*, tačiau lojalus demokratiniam režimui ir gerokai nuosaikesnis, skeptiškai vertina protesto akcijas. Nors šio tipo žmonėms teigia, kad sovietiniais laikais jų gyvenimas buvo geresnis, tačiau dabartine sistema jie labai nesiskundžia bei tikisi gyvenimo pagerėjimo ateityje.

Dešinėje politinio spektro skalės pusėje atsidūrė keturi tipai:

4. *Dešinysis demokratas*. Šis tipas labiausiai artimas tradicinei vakarietiškai demokratiško piliečio sampratai. Jam priskirti asmenys yra pilietiškai aktyvūs, dažnai dalyvauja politikoje bei nedviprasmiškai remia demokratinį režimą ir jo institucijas. Šiam tipui būdingas ryškus antikomunizmas bei aiški partinė identifikacija.
5. *Pilietiškasis optimistas*. Kai kuriais aspektais panašus į *dešinįjį demokratą*, tačiau daug dažniau pasitaikantis tipas, kuris taip pat pasižymi nuosaikiomis dešinosiomis politinėmis nuostatomis²⁰ ir lojalumu demokratinėi sistemai, tačiau jam nebūdinga ryški partinė identifikacija, o dalyvavimas politikoje yra gana pasyvus.
6. *Nusivylęs sąjūdininkas* – tai dažnai vyresnio amžiaus žmogus, aktyviai dalyvavęs Atgimime ir neigiamai vertinantis sovietinį režimą, tačiau nusivylęs dabartine tiek kairiųjų, tiek dešiniųjų valdžia ir gana pesimistiškai vertinantis dabartinio režimo veikimą. Šio tipo žmonėms būdinga partinių preferencijų kaita bei išryškėjęs nepasitikėjimas partijomis, kas kartais „virsta“ protesto balsavimu.
7. *Dešinysis radikalas*. Tai vienintelis antisisteminis dešinosios politinio spektro dalies tipas. Būdingas patriotizmas, antikomunizmas, radikalizmas, nepasitenkinimas valdžia ir politikais. Nors dabartinę santvarką vertina geriau nei sovietinę, nes yra radikalus antikomunistas ir patriotas, tačiau liberaliąją demokratiją taip pat vertina skeptiškai.

Dar penki tipai kairės-dešinės politinio spektro skalėje aiškios vietos neturi:

8. *Skeptiškas inteligentas*. Gana panašus į *nusivylusį sąjūdininką*: jam taip pat būdingas lojalumas demokratijai, bet kartu – neigiamas požiūris į sistemos veikimą ir dabartinę

²⁰*Aut. past.* Autoriaus nuomone, dešiniojo demokrato bei pilietiškojo optimisto sociopolitiniai tipai nelaikytini vien tik dešiniojo politinio spektro dalies tipais, nes nemenka dalis modernių centro-kairiųjų pažiūrų asmenų (pvz. „naujoji kairė“ ir pan.) iš tiesų taip pat atitinka daugumą šiems tipams priskirtų bruožų.

valdžią. Tačiau šiam sociopolitiniam tipui priskirtiems asmenims, priešingai nei *nusivylusio sąjūdininko* tipui priskirtiems asmenims, nebūdingas patriotizmas, jie niekada nebuvo įsitraukę į politiką. Tai tarsi vėlyvojo sovietmečio produktas, kuriam būdingas netikėjimas idealais, ciniškas požiūris į valdžią, nepasitikėjimas visuomene.

9. *Konformistas (prisitaikėlis)*. Svarbiausi jo bruožai: savo nuomonės neturėjimas, prisitaikėliškas, bailumas bei paklusnumas. Konformisto tipo respondento nuomonė visais klausimais neryžtinga ir dažnai prieštaringa, jis dažniausiai yra susitaikęs su padėtimi ir nereiškia nepasitenkinimo.
10. *Kaimiškos išminties optimistas*. Tai gana specifinis tipas, kurio savybės tiesiogiai susijusios su respondentų amžiumi. Tai kaime gyvenantys garbaus amžiaus žmonės, turintys daug gyvenimo patirties, tačiau menką išsilavinimą, į gyvenimą ir politiką žvelgiantys pro žemdirbiškos išminties prizmę. Kalbėdami apie politiką, gyvenimą, jie dažnai vartoja buitinius palyginimus. Šio tipo žmonėms būdingas religingumas, gyvenimiškos išminties persmelktas ramus ir optimistinis požiūris į gyvenimą, paprastai natūrali pagarba valdžiai. Lygindami sovietinę sistemą ir dabartinę demokratinę santvarką, pabrėžia iš esmės vienintelę reikšmingą vertybę, dėl kurios ši sistema jiems geresnė – tai religijos laisvė.
11. *Racionalus jaunuolis*. Būdingas racionalus požiūris į pilietinę bendruomenę ir politinį aktyvumą, dalyvavimo rinkimuose nelaiko pareiga, tačiau kartais juose dalyvauja, politiniu šalies gyvenimu domisi mažai.
12. *Apatišką jaunuolis*. Panašus į *racionalaus jaunuolio tipą*, tik tai jam būdinga visiška politinė apatija, jokių politinių nuostatų nebuvimas ir netgi demonstratyvus nesidomėjimas politika.

Kaip matome, Lietuvos gyventojų požiūris į dabartinį demokratinį režimą Lietuvoje yra atvirkščiai proporcingas buvusio socialistinio režimo vertinimui. Kuo labiau respondentas simpatizuoja buvusiam socialistiniam režimui, tuo blogiau jis atsiliepia apie dabartinę politinę sistemą ir liberaliąją demokratiją plačiąja prasme. Tam prieštarauja tik vienas – *dešiniojo radikalo tipas*. Žvelgiant socialiniu aspektu, nepalankiausiai dabartinį demokratinį režimą vertina žmonės, kurių socialinė padėtis, lyginat su sovietmečiu, jų nuomone tapo prastesne. Be to, kokybiniai tyrimai rodo, kad dabartinio Lietuvos demokratinio režimo vertinimas susijęs su respondentų amžiumi: vidurinėsios kartos respondentai turi aiškų negatyvų arba pozityvų nusiteikimą sovietinio režimo atžvilgiu, tuo tarpu jaunesni ir vyresni respondentai nėra tokie kategoriški. Jaunesni – dėl patirties stokos, vyresni – dėl nuosaikesnės jų poziciją suformavusios didelės įvairių santvarkų patirties (Ramonaitė, 2007).

Šis tyrimas atliktas 2005–2006 m., tad jau prabėgo nemažai laiko. Naujesni tyrimai (Baranauskaitė, Tučas, 2014; Ramonaitė, 2014a, 2014b) rodo vis augantį jaunosios kartos palankumą liberaliosios demokratijos vertybėms. Lietuvoje esant gana ryškiam vertybiniam atotrūkiui tarp kartų, gana sparti ir šalyje dominuojančios vertybinės sistemos kaita.

Kas dar būdinga Lietuvos rinkėjui? Sociologiniai tyrimai (Ramonaitė, 2014b) rodo, kad visus Lietuvos rinkėjus, pagal jų balsavimo rinkimuose įpročius bei pasirinkimo motyvus galima sugrupuoti į 4 tipus (Ramonaitė, 2014b):

- 1) visuomet balsuojantieji už tą pačią partiją;
- 2) besirenkantieji iš to paties politinio bloko partijų (pvz., tarp LRLS ir TS-LKD; tarp LSDP, DP ir PTT);
- 3) laisvai keičiantys partijas, už kurias balsuoja;
- 4) apskritai nelinkę dalyvauti rinkimuose.

Nėra vieningos nuomonės vertinat gyventojų *politinį aktyvumą*. Dažniausiai teigiama, kad demokratija tuo tobulesnė, kuo aktyvesni jos piliečiai, tačiau pasigirsta ir nuomonių, kad pernelyg didelis piliečių aktyvumas gali būti pavojingas demokratijos stabilumui. Tačiau visi vieningai sutaria, kad demokratija neįmanoma be piliečių įsitraukimo į politiką, bent jau dalyvaujant svarbiausioje politinio dalyvavimo formoje – rinkimuose (Ramonaitė, 2006). Kai kuriose Vakarų Europos šalyse įprasta, kad rinkimuose dalyvauja apie 80 proc. registruotų rinkėjų, o tose šalyse, kuriose dalyvavimas rinkimuose yra privalomas – dar daugiau.

Lietuvoje pirmieji laisvi rinkimai įvyko 1990 metais ir juose dalyvavo beveik 72 proc. Lietuvos gyventojų. 1992 m. pirmalaikiuose Seimo rinkimuose rinkėjų aktyvumas buvo išaugęs iki 75,3 proc., o 1993 m. Prezidento rinkimuose – pasiekė net 78,6 proc. Tačiau po to dalyvavimas rinkimuose nuolat mažėjo. Pavyzdžiui, 2004 m. Seimo rinkimuose jis buvo tik 46,1 proc. Vėliau jis pradėjo po truputį augti – 2008 m. Seimo rinkimuose jau sudarė 48,6 proc., o 2012 m. Seimo rinkimuose – 52,9 proc. 2014 m. Prezidento rinkimuose rinkiminis aktyvumas siekė 52,2 proc. (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b). Iki tol rinkėjai aktyviausiai balsuodavo Prezidento rinkimuose, po to pagal populiarumą sekė Seimo, dar mažiau populiarūs – savivaldos ir Europos Parlamento rinkimai. Tačiau situacija pamažu keičiasi – Prezidento rinkimuose rinkėjai jau balsuoja panašiai kaip ir Seimo rinkimuose, daugumoje Lietuvos savivaldybių pamažu auga ir savivaldos rinkimų populiarumas.

Kas nutiko XXI a. pradžioje, kad rinkimus pradėjo ignoruoti tiek daug Lietuvos rinkėjų? Kodėl nemenka dalis Lietuvos piliečių pradėjo ignoruoti tas politines laisves ir teises, dėl kurių prieš keliolika metų taip aktyviai kovojo? Galbūt tokius rinkėjų aktyvumo pokyčius galima paaiškinti rinkėjų „nuovargiu“. Atgimimo ir pirmųjų Lietuvos Nepriklausomybės metų euforija palaipsniui aprimo, visuomenę vargino įvairiausios šalies valdymo nesėkmės, politinių jėgų tarpe vis didėjantys nesutarimai. Nepasverti optimistiniai lūkesčiai daugumai kėlė nusivylimą valdžia, o kartais ir liberaliaja demokratija ar net valstybingumu. Tuomet rinkiminio aktyvumo mažėjimo tendencijas sociologai ir politologai (Gaidys, 2004; Riekašius, 2004; Ramonaitė, 2006) siejo su rinkėjų sudėties kaita dėl emigracijos, natūralios kartų kaitos – jau tuomet buvo pastebėta, kad rinkimuose aktyviau dalyvauja vyresni žmonės, o jaunimas yra gerokai pasyvesnis. Taip pat buvo atkreiptas dėmesys į

mažėjančią paramą politinei bendruomenei, nusivylimą partijomis, partine sistema, demokratiniu politiniu režimu ir t.t.

Tačiau emigracijos mąštai, Lietuvai 2004 m. tapus ES nare, išaugo dar labiau, toliau vyko kartų kaita, tačiau nuo 2008 m. rinkiminis aktyvumas pradėjo augti. Kaip tai galima paaiškinti?

Pirmas itin svarbus pastebėjimas – 2012 m. Seimo rinkimuose išaugo jaunimo rinkiminis aktyvumas. Ir nors sovietmečio pabaigoje bei jau nepriklausomoje Lietuvoje gimusių asmenų

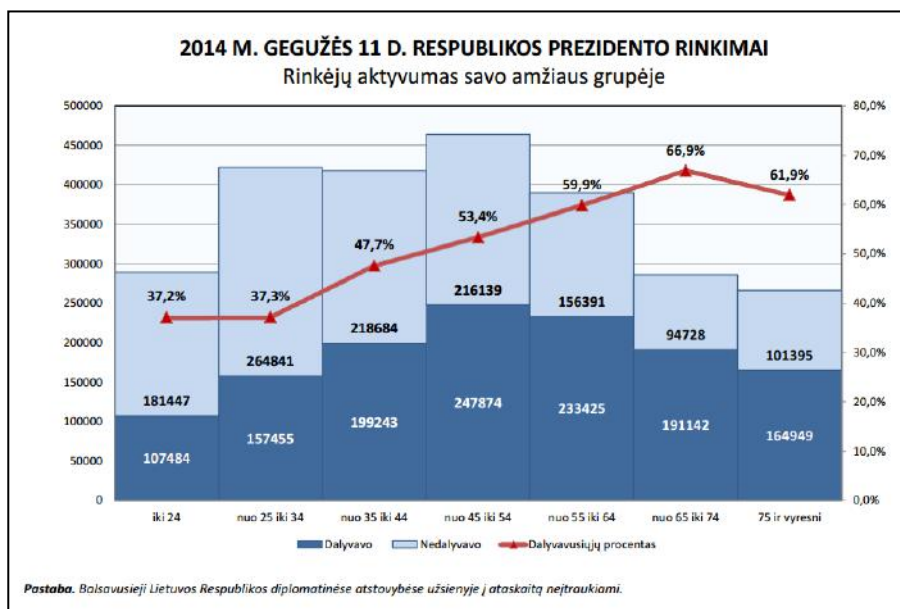
rinkiminis aktyvumas ir toliau išlieka mažesniu, nei vyresnių kartų (Žiliukaitė, 2014) (žr. 13 pav.), tačiau pastaruoju metu jis auga (Rekordiškam kiekiui jaunimo..., 2014). Tai galima sieti su jaunimo tarpe sparčiai augančia parama politinei bendruomenei. Nemenka

jaunimo dalis vis dažniau lankosi Vakarų šalyse, bendrauja su tų šalių jaunimu, todėl jaunuoliai palaipsniui tampa vis labiau ir labiau pilietiškais. Pastebėta, kad

rinkiminis aktyvumas didėja kartu su amžiumi – tai teikia vilties, kad Lietuvos žmonių pilietiškumas bei jų politinis dalyvavimas ir toliau augs.

Padidinti rinkėjų aktyvumą rinkimuose galėtų ir balsavimo internetu įteisinimas. Neabejotinai tai paskatintų aktyviau rinkimuose dalyvauti miestuose studijuojantį jaunimą bei užsienyje gyvenančius Lietuvos Respublikos piliečius. Tiesa, internetinis balsavimas turi ne tik privalumų, bet ir trūkumų – išauga balsų pirkimo ir kt. manipuliacijų grėsmė.

Kitas svarbus aspektas – *elektorato partinė tapatybė*, kuri yra viena svarbiausių rinkiminio elgesio tyrimų sąvokų. Didelė dalis žmonių turi tam tikrą partinę tapatybę – psichologinį prisirišimą prie partijos. Rinkiminio elgesio tyrimams partinės tapatybės koncepcija svarbi tuo, kad paaiškina rinkėjų balsavimo stabilumą ir leidžia prognozuoti rinkimų rezultatus (Ramonaitė, 2007). Kaip nurodyta aukščiau, dalyvaujančius rinkimuose galima sugrupuoti į tris tipus: visuomet balsuojantieji už tą pačią partiją; besirenkantieji iš to paties politinio bloko partijų; laisvai keičiantys partijas, už kurias balsuoja (Ramonaitė, 2014b).

13 pav. Rinkėjų aktyvumas pagal amžiaus grupes 2014 m. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose. *Stulpeline diagrama nurodo absoliučius duomenis (skalė – kairėje), linijinė – santykinius (skalė – dešinėje)* (Šaltinis: <http://www.vrk.lt/>)

Lietuvoje, kaip ir kitose dar pakankamai jaunos demokratijos šalyse, tapo įprasta, kad per kiekvienus rinkimus nemaža rinkėjų dalis balsuoja už kitą partiją, nei balsavo ankstesniuose rinkimuose. Pirmiausia tai sietina su visuomenės politine branda. Vakarų visuomenėse pastebėta, kad dažnai politinė ištikimybė tam tikrai partijai tampa savotiška šeimos tradicija, asmens tapatybės dalimi (Ramonaitė, 2014b; Ramonaitė, Žiliukaitė, 2014). JAV ir Vakarų Europos šalyse tradicija balsuoti už tam tikrą politinę jėgą socializacijos metu dažniausiai perimama iš tėvų kaip tam tikros vertybinės sistemos dalis. Tačiau ir Vakarų šalyse pastaruoju metu stebimas rinkiminio elgesio stabilumo mažėjimas. Pavyzdžiui, vis daugiau globalizacijos pasekmėms besipriešinančių rinkėjų rinkimuose balsuoja už radikalias dešiniąsias partijas: „Tikrieji suomiai“ (suom. *Perussuomalaiset*), Prancūzijos nacionalinis frontas (pranc. *Front National*) ir kt. Naujosiose demokratijose, tame tarpe ir Lietuvoje, socializacijos šeimose vaidmuo akivaizdžiai mažiau reikšmingas. Pirmiausia todėl, kad dauguma Lietuvos žmonių buvo socializuoti dar sovietmetyje ir didžiausią įtaką šiam procesui dažniausiai turėjo visai ne šeima, kitos priežastys – vis didėjantis vertybinis atotrūkis tarp skirtingų kartų, vis dažniau anksti savarankišką gyvenimą pasirenkantys jaunuoliai, kuriuos socializacija veikia ne šeimoje, o kitokioje aplinkoje (švietimo įstaigose, draugų tarpe). Reiktų manyti, kad šie veiksniai turi lemiamos įtakos, kodėl jaunimo tarpe nepopuliarios vyresniųjų žmonių mėgiamos konservatyvios ir kairiosios politinės jėgos, tačiau gana populiarūs liberalai.

Po 2012 m. Seimo rinkimų atliktų Lietuvos rinkėjų politinių preferencijų tyrimų (Ramonaitė, 2014b) paaiškėjo, kad apie 36 proc. rinkėjų turi partinį tapatumą. Tai gerokai mažiau, nei Vakarų Europos šalyse, kuriose XX a. II pusėje su kuria nors partija besitapatinančių dalis siekė net apie 70 proc. (Ramonaitė, 2014b). Akivaizdu, kad rinkėjų prierašumas priklauso nuo visuomenės politinės brandos. Senosiose Vakarų demokratijose partinis prierašumas santykinai yra gana aukštas, gilių demokratijos tradicijų neturinčiose Pietų ir Vidurio bei Rytų Europos šalyse jis gerokai mažesnis. Dėl šios priežasties didelė dalis neapsisprendusių ir rinkimuose vis už kitas partijas balsuojančių rinkėjų yra puikus „jaukas“ prieš kiekvienus rinkimus naujai susikuriančioms populistinėms partijoms. Rinkėjų politinis prierašumas priklauso nuo gyventojų socialinio statuso, jų išsilavinimo, pajamų, amžiaus. Tyrimų duomenimis (Ramonaitė, 2014b) didžiausias politinis prierašumas būdingas vyresniems ir vidutinio amžiaus, ypač – 50-59 m. amžiaus grupei priklausantiems asmenims, o mažiausias – jaunimui. Politinio prierašumo tikimybė didėja augant gyventojų išsilavinimui. Asmenys, nuolatos balsuojantys už tą pačią partiją, dažniausiai domisi politika ir supranta visuomenėje vykstančius politinius procesus. Santykinai daugiausia partijai lojalių rinkėjų turi TS-LKD (Ramonaitė, 2014b). Tačiau TS-LKD tebėra viena iš kitų partijų elektorato „nemėgstamiausių“ Lietuvos partijų, todėl jos galimybės išplėsti elektoratą yra labai ribotos. Ankstesni sociologiniai bei rinkimų rezultatų analizės tyrimai (Matakas, 1999; Gaidys, 2004; Ramonaitė, 2007) rodo tą patį – visuomet santykinai didesne ištikimų rinkėjų dalimi iš visų įtakingesnių Lietuvos politinių partijų tarpo

išsiskirdavo Tėvynės sąjunga, o bendra visų partijų elektorato partinė tapatybė XX a. pab. sudarė maždaug apie 25-30 proc. (Ramonaitė, 2007).

Dar vienas svarbus aspektas – nemenka rinkėjų dalis turi tam tikrą prierašumą ideologiniu požiūriu artimų partijų blokui. Sociologinės apklausos rodo, kad aiškesnio politinio tapatumo neturintys rinkėjai, nusivylę partija, už kurią balsavo anksčiau, labiau linkę rinktis panašios ideologijos, politiniame spektre greta esančias partijas (Degutis, 2002; Ramonaitė, 2007; Jastramskis, 2013; Ramonaitė, 2014b). Pavyzdžiui, 2012 m. Seimo rinkimuose dalį miestuose gyvenančių jaunesnio amžiaus TS-LKD rinkėjų perviliojo LRLS. XXI a. pr. susikūrusios DP ir kiek mažesniu laipsniu PTT perviliojo nemažai buvusių LSDP rėmėjų, 2015–2016 m. stebimas atvirkštinis procesas – DP ir PTT populiarumo mažėjimas ir LSDP populiarumo augimas. Kartais blokai gali persidengti. Pavyzdžiui, PTT dėl rinkėjų konkuruoja ne tik su DP ir iš dalies – su LSDP, bet ir su Lietuvos tautininkų sąjunga, Partija „Drąsos kelias“. Rinkėjų prierašumas partijų blokui reiškia kiek didesnę politinės sistemos stabilumą ir aiškesnę rinkėjų vertybinį susivokimą, nei rinkėjų blaškymasis po visą šalies partinės sistemos spektrą.

Lietuvos partijų elektorato bruožai

Liberalioji demokratija dažnai vadinama partine demokratija. Tradiciškai politika suprantama kaip socialinių grupių kova, o partijos yra šių grupių „agentai“, per kuriuos jos dalyvauja politikoje ir pateikia savo reikalavimus. Tačiau šis modelis, nors vis dar populiarus politologijos vadovėliuose, pamažu tolsta nuo realybės. Žmonės renkasi partiją pagal tai, kokiai socialinei grupei jie priklauso tik tuomet, kai visuomenę dalijančios socialinės takoskyros yra pakankamai aiškios ir politinės jėgos jas išnaudoja savo rinkimų agitacijai (Ramonaitė, 2014a). Ideologinės partijos, siekdamos platesnės politinės paramos, palaipsniui virsta visuotinėmis (angl. *catch-all*) partijomis. Taip partijos praranda aiškesnes sąsajas su kuria nors ideologija ir nebeatstovauja aiškiau apibrėžtam socialiniam sluoksniui. Lygiagrečiai postindustrinėse visuomenėse vyksta ir rinkiminio elgesio pokyčiai – rinkėjai palaipsniui atsisako klasinio balsavimo. Nežiūrint to, klasiniai skirtumai, socialinis statusas ir kt. sociodemografinės charakteristikos Vakarų šalyse vis dar neblogai leidžia nuspėti rinkėjų politines preferencijas. Klasinio balsavimo atveju politinio spektro dešinėje paprastai rikiuojasi turtingesniems sluoksniams atstovaujantys liberalai ir konservatoriai, o kairėje – darbininkų ir skurdžiau gyvenančių interesus atstovaujančios socialistų, socialdemokratų, leiboristų partijos (Ramonaitė, 2014c). O kaip yra Lietuvoje? Ar mūsų šalies partijos orientuojasi į tam tikras socialines grupes?; ar rinkėjo sociodemografiniai bruožai lemia jo partines preferencijas? Taigi, ar (ir koku mastu) Lietuvos partijos susietos su socialinėmis grupėmis?

A. Ramonaitė atkreipia dėmesį į tai, kad Lietuvos rinkėjų (ypač – vyresniosios kartos) partinėms preferencijoms iki šiol išlieka svarbiu sovietmečio vertinimas (Ramonaitė, 2007, 2014c).

Balsavimo 2012 m. Seimo rinkimuose už penkias įtakingiausias partijas (TS-LKD, LRLS, LSDP, PTT ir DP) daugianarės logistinės regresijos rezultatai rodo (Ramonaitė, 2014c), kad, pavyzdžiui, religingumas didina balsavimo už TS-LKD ir PTT, ir mažina balsavimo už LSDP tikimybę; aukštasis išsimokslinimas didina tikimybę, kad rinkėjas balsavo už TS-LKD arba LRLS. Tyrimo duomenimis balsavimo tikimybė labai priklauso ir nuo gyvenamosios vietos dydžio: didmiesčiuose gerokai didesnė balsavimo už LRLS bei TS-LKD tikimybė, mažesniuose miestuose ir kaimo vietovėse gerokai išauga balsavimo už LSDP, DP ir PTT tikimybė (Ramonaitė, 2014c). Šiuos rezultatus antrina ir rinkimų geografinių tyrimų rezultatai. Pavyzdžiui, nustatyta, kad tose teritorijose (pvz., didmiesčių priemiestinėse zonose), kuriose dominuoja aukštesnio socialinio statuso, aukštesnio išsilavinimo, didesnes pajamas gaunantys asmenys, rinkimuose dažniau balsuojama už LRLS bei TS-LKD, o kur daugumą sudaro priešingomis socialinėmis charakteristikomis pasižymintys asmenys – balsuojama už DP, PTT (Savickatė ir kt., 2013; Baranauskaitė, Tučas, 2014; Baranauskaitė ir kt., 2015). Tačiau koreliacinės analizės rezultatai, naudojant tik Vilniaus m. regiono socialinius ir rinkimų rezultatų duomenis rodo, kad LSDP rinkėjas savo sociodemografinėmis charakteristikomis yra artimesnis TS-LKD ir LRLS rinkėjui, nei PTT bei DP rinkėjui. Tačiau tai būdinga tik Vilniaus miestui ir jo priemiestinei zonai. Panašu, kad kitur Lietuvoje rezultatai būtų kitokie (Baranauskaitė, Tučas, 2014). Tai rodo, kad partijų tipinis rinkėjas skirtinguose regionuose gali gerokai skirtis.

Apibendrinus įvairių tyrimų publikuotus duomenis (Degutis, 2001; Gaidys, 2004; Ramonaitė, 2007, 2014c; Baranauskaitė, Tučas, 2014; ir kt.) galima glaustai apibūdinti vyraujančius Lietuvos įtakingiausių politinių partijų rinkėjų sociodemografinius bruožus:

Tėvynės sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų (TS-LKD) elektoratas. Nuo pat įsikūrimo (1993 m.) Tėvynės sąjunga (TS) pasižymėjo gana aiškiai apibrėžtu rinkėjų tipu: tai daugiausia lietuvių tautybės vyresnio amžiaus miesto gyventojai. Panašus buvo ir *Lietuvos krikščionių demokratų partijos (LKDP)* elektoratas, nors LKDP santykinai daugiau rinkėjų turėjo kaime. 2004 m. „Vilmorus“ atliktos visuomenės nuomonės apklausos duomenimis, daugiausia TS rėmėjų tuomet buvo tarp specialistų, pensininkų ir tarnautojų, ši partija buvo visai nepopuliari tarp bedarbių, labai mažai rinkėjų ji turėjo tarp darbininkų ir studentų. Apklausų duomenys rodo, kad iki 2003 m. TS buvo populiarsnė miestuose, tačiau 2003 m. parama šiai partijai mieste ir kaime susilygino (Gaidys, 2004). Tam turėjo įtakos nuoseklus kairiojo TS „sparno“ įtakos augimas, susijęs su santykinai dažniau provincijoje populiarsnių, skaitlingų nariais, tačiau neįtakingų, vertybiniu aspektu TS artimų, konservatyvių, tačiau kartu kiek kairuoliškų (parama progresiniams mokesčiams, rinkos ekonomikos ribojimai, valstybinių įmonių privatizacijos stabdymas ir pan. idėjos) politinių jėgų įsiliejimu į TS gretas: 2004 m. prie TS prisijungė Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga (LPKTS). 2008 m. Tėvynės sąjungai į vieną partiją (TS-LKD) susijungus su iki tol kaimo vietovėse santykinai populiarsne LKDP, taip pat prisijungus ir Lietuvių tautininkų sąjungai (LTS), TS-LKD populiarumas mieste ir

kaime iš esmės išsilygino: tai liudija 2008 m. ir 2012 m. Seimo rinkimų rezultatai (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b). Įvairių susijungimų suformuota gana nevienalytė TS-LKD vidinė struktūra (gana ryškiai besiskiriantys konservatyvusis/kairysis (krikščionių demokratų) ir liberalusis partijos sparnai) kalta grėsme šios partijos organizaciniam vientisumui ir menkina jos populiarumą dalies rinkėjų tarpe.

Liberalių partijų elektoratas. Tarpusavyje bendra kilme susijusios liberalių jėgų partijos yra panašios tuo, kad jų tipiniam elektoratui būdingi iš esmės tapatūs bruožai, todėl liberalią ideologiją atstovaujančias partijas tikslinga aptarti kartu.

Šiuo metu (2015–2016 m.) dvi Lietuvos politinės partijos savo pavadinime turi žodį „liberalai“ ir pretenduoja į ekonomiškai aktyviausią, didesnes pajamas gaunančią visuomenės dalį. Tai:

1. Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis (LRLS);
2. Lietuvos laisvės sąjunga (liberalai) (LLS(L)).

Praeityje būta daugiau liberalių partijų: pirmiausia tai dešinioji liberali, 1990–2003 m. veikusi, Lietuvos liberalų sąjunga (LLS), labiau socialliberali, 1993–2003 m. veikusi, Lietuvos centro sąjunga (LCS). LLS ir LCS, o taip pat Moderniųjų krikščionių demokratų partija (MKDP) 2003 m. susijungė į Liberalų ir centro sąjungą (LiCS), nuo kurios 2006 m. atsiskyrė dabar veikianti įtakinga liberali parlamentinė partija – Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis (LRLS). Atskilus LRLS, LiCS prarado populiarumą ir toliau skeldėjo – nuo jos 2011 m. atsiskyrė A. Zuoko vadovaujama Sąjunga „Taip“ (ST). Tačiau jau po trijų metų (2014 m.) LiCS ir ST vėl susijungė į vieną politinę partiją, kuri buvo pavadinta Lietuvos laisvės sąjungą (liberalai) (LLS(L)). Taigi, šiuo metu (2015–2016 m.) Lietuvoje veikia dvi liberalios partijos – parlamentinė LRLS ir neparlamentinė bei gerokai mažiau įtakinga LLS(L).

Liberalių partijų grupei su tam tikromis išlygomis priskirtina ir 1998–2011 m. Lietuvoje veikusi socialliberali politinė jėga – Naujoji sąjunga (socialliberalai) (NS).

Liberalių partijų tipinis elektoratas apibūdinamas kaip jauni ir vidutinio amžiaus, aukštesnio išsilavinimo, didesnes nei vidutinės pajamas gaunantys Lietuvos didmiesčių (pirmiausia – Vilniaus ir Klaipėdos) gyventojai. LRLS, kaip ir TS-LKD, itin populiarūs aukštos klasės specialistų ir vadovų tarpe (Ramonaitė, 2014c). Liberalios partijos daug rėmėjų turi jaunimo tarpe. Todėl pastaruoju metu stebimas jaunimo politinio aktyvumo augimas (Rekordiškam kiekiui jaunimo..., 2014) kartu reiškia ir liberalių partijų (pirmausią – LRLS) populiarumo bei jų įtakos augimą. Sociologų ir politologų (Gaidys, 2004; Ramonaitė, 2007, 2014c; ir kt.) įvardintus liberalių partijų elektorato tipinius bruožus antrina ir elektorinių geografinių tyrimų duomenys (Baranauskaitė, Tučas, 2014; Baranauskaitė ir kt., 2015). 2008 m. ir 2012 m. Seimo rinkimų duomenys rodo, kad LRLS populiarumas auga ir kai kuriose kaimiškose Seimo rinkimų apygardose (Varėnos-Eišiškių, Pakruojo-Joniškio ir kt.), tačiau tai lemia ne ideologinės, o asmenybinės (A. Kašėta, V. Gailius ir kt.) rinkėjų preferencijos.

Socialiai liberalios Naujosios sąjungos (NS) (pirmininkas A. Paulauskas) elektoratas kiek skyrėsi. NS populiarumo „viršūnė“ buvo 2000 m. Seimo rinkimai, kuriuose ši, tuomet įtakinga partija daugiamandatėje apygardoje gavo net 19,6 proc. rinkėjų balsų. Šios partijos palaikymo bazė buvo įvairaus amžiaus mažesnių miestų ir miestelių inteligentijos atstovai, tarnautojai, aptarnavimo sferos darbuotojai, smulkieji verslininkai. Ši partija nebuvo populiari kaimo o taip pat ir didmiesčių (ypač – Vilniaus) gyventojų tarpe.

Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) elektoratas. LSDP genezė taip pat nevienalytė. Dabartinė Lietuvos socialdemokratų partija susiformavo 2001 m. apsijungus dviems centro kairės politinėms jėgoms: iš Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio kilusiai iki tol neįtakingai Socialdemokratų partijai (LSDP) ir A.M. Brazausko vadovaujamai Lietuvos demokratinei darbo partijai (LDDP), kuri savąja kilme sietina su postsovietine, Atgimimo metu nuo TSKP atskilusia Lietuvos komunistų partija (LKP). Senosios, iš Sąjūdžio kilusios Socialdemokratų partijos nariai santykinai buvo jaunesnio amžiaus, patriotiškai nusiteikę kairiųjų pažiūrų žmonės, o LDDP – daugiausia buvę TSKP funkcionieriai, dažnai siejami ne tiek su socialdemokratine ideologija, kiek su iš anksčiau susiformavusiais verslo ryšiais ir jų įtakojamais interesais. Taigi, ši partija genezės aspektu taip pat gana nevienalytė.

Iki susijungimo (2001 m.) LDDP ir LSDP elektoratas nebuvo vienodas. XX a. pab. LDDP turėjo gana specifinį elektoratą – tai buvo daugiausia kaimo gyventojai, dažniau turintys vidurinį išsilavinimą, vidutinio amžiaus arba vyresni nei 60 m. (Degutis, 2001). Šios partijos rėmėjais buvo žmonės, kuriems imponavo pragmatinės Rusijai palankesnės LDDP užsienio politikos nuostatos ir „liaudies gynėjų“ nuo dešiniųjų įvaizdis (Ramonaitė, 2007).

Tuo tarpu socialdemokratai (LSDP) buvo gerokai mažiau populiarūs, ypač – kaimo vietovėse. Daugiau kaip pusę tuometinės LSDP elektorato sudarė žmonės, gyvenantys miestuose (ir didmiesčiuose, ir mažesniuose) bei turintys aukštesnį išsilavinimą.

Abi partijos buvo santykinai populiarnės tarp kvalifikuotų darbininkų, tarp tautinių mažumų atstovų ir tarp nereliginų gyventojų (Degutis, 2001).

Partijoms susijungus (2001 m.), naujosios LSDP elektoratas turi vis mažiau išskirtinių bruožų: šios partijos rėmėjai pakankamai tolygiai pasiskirstę įvairiose socialinėse grupėse. Remiantis 2004 m. porinkiminės apklausos duomenimis, LSDP beveik vienodai remiama ir kaime, ir mieste, už šią partiją panašiai balsuoja tarnautojai, darbininkai, specialistai, pensininkai. Mažesnė jos rėmėjų santykinė dalis yra tik tarp bedarbių ir namų šeimininkių. 2006 m. atlikti Vilmorus tyrimai rodo, kad pakito ir tautinė partijos rinkėjų sudėtis: anksčiau už ją mieliau balsuodavo tautinių mažumų atstovai, o dabar ji populiariausia tarp lietuvių (Gaidys, 2004; Ramonaitė, 2007). 2008 m. ir 2012 m. Seimo rinkimų duomenys rodo, kad LSDP santykinai mažiau populiari Lietuvos didmiesčiuose (Klaipėdoje, Kaune ir ypač – Vilniuje). Atlikti Vilniaus m. teritorijos elektorinės struktūros tyrimai bei rinkimų ir socialinių

duomenų koreliacinė analizė (Baranauskaitė, Tučas, 2014; Baranauskaitė, 2015) patvirtina anksčiau išsakytą teiginį, kad dabartinis LSDP elektoratas Vilniaus mieste, lyginat su kitų partijų elektoratu, įvairiuose socialiniuose sluoksniuose pasiskirstęs gana tolygiai (panaši savybė būdinga tik TS-LKD elektoratui) ir neturi aiškiau apibrėžtos pozicijos klasikinėje kairės – dešinės politinėje skalėje.

Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos (LVŽS) elektoratas. LVŽS – ne kartą keitusi pavadinimą agrarizmą atstovaujanti Lietuvos partija. Kaip rodo partijos pavadinimas, ši politinė jėga aktyviausiai turėtų būti remiama kaimo vietovėse. Tačiau 2012 m. ir ankstesnių rinkimų duomenys rodo (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b), kad LVŽS (ir jos pirmtakės) buvo populiari tik kai kuriose kaimiškose Lietuvos savivaldybėse (Šiaulių r., Ignalinos r., Biržų r., Šakių r. ir kt.). Kitose savivaldybėse potencialų LVŽS elektoratą – žemdirbius – persiviliojusios kitos Lietuvos partijos: LSDP, DP, PTT ir iš dalies TS-LKD. LVŽS buvo visiškai nepopuliari Lietuvos didžiuosiuose miestuose. LVŽS genezė gana sudėtinga: Lietuvos valstiečių partija (1990–1994 m.), 1994 m. persivadino į Lietuvos valstiečių sąjungą (1994–2001 m.), 2001 m. susijungė su Naujosios demokratijos – Moterų partija, pasivadindama Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjunga (2001–2005 m.), 2005 m. pervadinta Valstiečių liaudininku sąjunga (2005–2012 m.) (taip save susiejant su tarpukaryje veikusia to paties pavadinimo partija), 2012 m. pervadinta į Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungą (LVŽS). Toks pavadinimų kaitaliojimas sietinas su intensyvia politinės tapatybės paieška – LVŽS desperatiškai siekia atkreipti potencialių rinkėjų dėmesį. Kol kas tai padaryti jai sekėsi prastai – daugiamandatėje apygardoje partijai nepavyksta įveikti 5 proc. barjero, o Seimo rinkimų vienmandatėse apygardose ji gauna tik 1–3 mandatus (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b). Partijos pavadinime atsiradęs žodis „žaliųjų“ taip pat sietinas su siekiu praplėsti savo elektorato bazę – tikimasi pritraukti ne tik kaimo, bet ir dalį miesto rinkėjų. 2015–2016 m. vykdytų sociologinių apklausų duomenys (Vilmorus, 2016) rodo, kad LVŽS populiarumas auga – didelė tikimybė, kad 2016 m. Seimo rinkimuose ši partija įveiks nustatytą 5 proc. leidimo atstovauti minimalų barjerą.

Darbo partijos (DP) elektoratas. DP ir LSDP elektorato persidengimą puikiai iliustruoja 2004 m. Seimo rinkimų duomenys – tose Lietuvos savivaldybėse, kuriose 2003 m. įsteigta DP gavo daugiau rinkėjų balsų, proporcingai sumažėjo rinkėjų preferencijos LSDP (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b).

DP santykinai populiarsnė provincijos gyventojų tarpe, už ją dažniau balsuoja žemesnio išsilavinimo, gaunantys mažesnes pajamas, gana nuosaikiai sovietmetį vertinantys asmenys. Dažniausiai tai pensininkai, darbininkai, bedarbiai, namų šeimininkės (Ramonaitė, 2007). Tačiau DP rinkėjo sociodemografinės charakteristikos priklauso ir nuo regiono. Tradiciniame santykinai didesnės paramos DP regione – Centrinėje Lietuvoje (ypač – Kėdainių r. sav.) rinkimuose už DP balsuoja ir

aukštesnio socialinio statuso rinkėjai – pvz., tarnautojai. DP santykinai populiarnesne kaimo vietovėse ir mažuose miestuose, o tradicinio santykinai didesnės paramos DP arealo Centrinėje Lietuvoje susiformavimas sietinas su teritorinio konteksto „draugų ir kaimynų“ efektu – Kėdainių kraštas yra ilgamečio DP lyderio V. Uspaskich aktyvios ekonominės veiklos regionas.

2011 m. prie DP prisijungė A. Paulausko vadovaujama socialliberali Naujoji sąjunga (NS). Galimai NS įsiliejimas Darbo partiją padarė šiek tiek liberalesne. DP tapo populiarnesne jau ir kituose Lietuvos regionuose, ką puikiai iliustravo 2012 m. Seimo rinkimų rezultatai (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b), be to, preferencijas jai išsako jau ir jaunesni asmenys (Ramonaitė, 2014a).

Partijos „Tvarka ir teisingumas“ (PTT) elektoratas. Kurį laiką savo pavadinime žodį „liberalų“ turėjo ir dabartinė R. Pakso vadovaujama partija „Tvarka ir teisingumas“. Paradoksalu, tačiau šiuo metu nedaug ką bendro su liberalia ideologija turinti partija (PTT), įsikūrė 2002 m. nuo tuometinės Lietuvos liberalų sąjungos (LLS) atskilus R. Pakso bendraminčių grupei. Naujoji partija buvo pavadinta Liberalų demokratų partija (LDP), o 2006 m. pervadinta į partiją „Tvarka ir teisingumas“. Šiuo metu tai pakankamai konservatyvi, nuosaikiai euroskeptiška politinė jėga.

Tik įsisteigusi LDP siekė savo pusėn patraukti patriotiškai nusiteikusių, „tvirtos rankos“ idėjai simpatizuojantį Lietuvos rinkėją. Akivaizdžiai buvo „nusitaikyta“ į konservatyvų, tautiškai nusiteikusių tačiau ekonominiu aspektu gana kairuoliškų pažiūrų TS-LKD, Lietuvių tautininkų sąjungos (LTS) rinkėją. Apklausos rodo (Gaidys, 2004), kad šią partiją tuo metu rėmė mažesnių pajamų, vyresnio amžiaus labai skeptiškai ir kairiųjų (LSDP) ir dešiniųjų (TS-LKD, LLS) politiką vertinantys asmenys. Įdomu tai, kad 2007 m. rinkimų į Lietuvos savivaldybes rezultatai (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b) ir tuo metu atliktos gyventojų apklausos rodo, kad ši partija tapo populiaria ne tik lietuvių, bet ir kitų tautybių didmiesčių gyventojų tarpe (ypač – Vilniaus mieste). Nemenkai daliai liberaliosios demokratijos dar nespėjusiems perprasti rinkėjams imponavo „tvirtos rankos“, prezidento galių didinimo ir kt. autoritarinės idėjos. Suvokus, kad partija populiari ne tik lietuvių tautybės rinkėjų tarpe, imta mažiau akcentuoti tautiškumą, tačiau palankumas „tvirtos rankos“ idėjai išliko. Visumoje PTT rinkėjas yra panašus į DP rinkėją, tik yra kiek konservatyvesnis. Tradiciškai didesnio palaikymo PTT sulaukia Žemaitijos regione ir tai, kaip ir DP atveju, sietina su PTT lyderio R. Pakso žemaitiška kilme („draugų ir kaimynų“ teritorinio konteksto efektas).

Apibendrinimas. Vertinant pagrindinių Lietuvos partijų deklaruojamas politines nuostatas bei jų pačių atstovų įvardintus gyventojų socialinius sluoksnius, kuriems jos atstovauja (Ramonaitė, 2007), galima teigti, kad dauguma Lietuvos partijų, išskyrus liberalias partijas, nesistengia būti konkrečios socialinės klasės ar grupės interesų gynėjos, o siekia atstovauti kuo platesniems visuomenės sluoksniams. Ypač tai pasakytina apie TS-LKD, LSDP ir DP – pagal šį kriterijų šios partijos priartėja prie vadinamosios visuotinės (angl. *catch-all*) partijos modelio (Ramonaitė, 2007). Tuo tarpu liberalios

partijos aiškiausiai diferencijuoja savo atstovaujama socialinę grupę, pirmiausia siekdamas pritraukti aktyvius žmonės: verslininkus ir jaunimą, tačiau iš esmės neatstovauja darbininkijos, žemdirbių, pensininkų interesų. *Lietuvos socialdemokratų partija* (LSDP) linkusi pabrėžti valdymo patirtį ir kompetenciją, *Tėvynės sąjunga* (TS-LKD) – patriotiškumą, nacionalinius interesus ir geopolitines grėsmes. Siekį atstovauti įvairiems gyventojų sluoksniams deklaruoja ir *Darbo partija* (DP) bei *partija „Tvarka ir teisingumas“* (PTT), tačiau tyrimai rodo, kad šių partijų elektoratas susitelkęs skurdžiuosiuose gyventojų sluoksniuose dažniau nedideliuose miestuose ir kaimo vietovėse (Ramonaitė, 2007). Be to, abiejų partijų elektoratas kurį laiką turėjo gana aiškią regioninę raišką – DP itin palaikoma Centrinėje Lietuvoje, o PTT – daugumoje Žemaitijos savivaldybių.

Įdomu tai, kad partijos narių apklausos (Ramonaitė, 2007) rodo, jog Tėvynės sąjungos ir Socialdemokratų partijos narių įvardintos visuomenės grupės, kurioms jų partijos atstovauja, beveik identiškos: abi šios partijos daugiausia atstovauja vidurinei klasei, mokytojams, pensininkams, jaunimui ir moterims. Priešingai nei buvo galima tikėtis, partijų narių apklausa nerodo išskirtinio šių partijų dėmesio tradiciniam jų elektoratui: socialdemokratų – darbininkams ir profsąjungoms, o konservatorių – verslininkams (Ramonaitė, 2007).

Apibendrinant galima teigti, kad nors Lietuvos partinė sistema dar nėra stabili, nors, lyginant su senosiomis Vakarų demokratijomis, santykinai vis dar didelė Lietuvos rinkėjų dalis tebėra „besiblaškanti“, tačiau aiškesnių partinių preferencijų neturinčių rinkėjų perbėgimas iš vienos partijos į kitą dažniausiai apsiriboja tos pačios ideologinės stovyklos ribose. Didelė Lietuvos rinkėjų dalis vadovaujasi „atmetimo“ principu – rinkimuose balsuoja ne už tas politines jėgas, kurios jiems patinka, o už „mažesnę blogį“ – iš visų rinkimuose dalyvaujančių partijų pasirenka tas, kurios jiems atrodo priimtinesnės. Galima daryti prielaidą, kad toks kontekstas palankus negatyviam partinės demokratijos vertinimui, kuris Lietuvos visuomenėje tebėra gana ryškus.

Iš įtakingiausių Lietuvos partijų dešinėje politinio spektro pusėje yra TS-LKD. Tai partija, kuriai Lietuvos rinkėjai yra mažiausiai abejingi – vieni jai demonstruoja didelę ištikimybę, kiti – neapykantą. Kita dešinioji Lietuvos partijų ideologinio spektro partija – LRLS įvairių politinių pažiūrų rinkėjų vertinama gerokai nuosaikiau (Ramonaitė, 2014a). Kairiojoje (kairiojo centro) Lietuvos politinio spektro dalyje esančių partijų – DP, PTT, LSDP situacija sudėtingesnė. Nors šios trys partijos turi savo tipinį rinkėją, tačiau daugeliu atvejų jis persidengia ir lengvai „migruoja“ iš vienos partijos į kitą. Tyrimai (Ramonaitė 2007, 2014a, 2014c) rodo, kad Lietuvoje rinkėjų socialinė padėtis, religingumas neturi lemiamos įtakos jų balsavimui. Nors skurdžiau gyvenantys žmonės dažniau balsuoja už DP, PTT ar LSDP, labiau pasiturintys – už LRLS, nors religingesni dažniau balsuoja už TS-LKD ir PTT, o mažiau religingi – už LRLS ir LSDP, tačiau lemiamos įtakos rinkėjų pasirinkimui turi amžius ir vietovė, kurioje jie gyvena – daugumos didmiesčių gyventojų politinės preferencijos gerokai skiriasi nuo gyvenančių mažesniuose miestuose ir kaimo vietovėse, o jaunosios kartos – nuo vyresnių žmonių

(Ramonaitė, 2014a). Lietuvos didmiesčiuose gyvenančių rinkėjų tarpe santykinai populiareesnės politinio spektro dešiniojo centro daliai priskirtinos partijos – TS-LKD, o ypač – LRLS. Tuo tarpu mažesniuose miestuose ir kaimo vietovėse rinkėjai santykinai dažniau rinkimuose balsuoja už kairiojo centro politines partijas – LSDP, o ypač – PTT ir DP. Jaunesnio amžiaus rinkėjų tarpe itin populiarius LRLS, tačiau vyresnio amžiaus rinkėjai už šią partiją balsuoja santykinai gana retai.

Kaip pastebi A. Ramonaitė, Lietuvoje iki šiol nemenkos įtakos rinkėjų politinėms preferencijoms turi sovietinės praeities (o dabar – iš dalies ir Rusijos) vertinimas (Ramonaitė, 2014a). Kritiškiausiai vertinantys sovietinę praeitį rinkimuose dažniau balsuoja už TS-LKD arba LRLS. Tik balsuojančių už TS-LKD rinkėjų neigimas sovietinės sistemos vertinimas yra susiformavęs dėka jų asmeninės patirties ir gilaus buvusios sistemos pažinimo, tuo tarpu balsuojantys už LRLS dažniau yra jauni žmonės, kurie buvusios sovietinės sistemos iš esmės nepažįsta, jų aktyvioji socializacijos fazė vyko jau liberaliosios demokratijos aplinkoje, todėl neigiamai sovietinę sistemą vertina pirmiausia dėl ideologinių priežasčių. Kairiojoje stovykloje taip pat dominuoja neigimas sovietmečio vertinimas, tačiau jis gerokai nuosaikesnis. Galbūt santykinai mažiausiai kritiškai sovietinę sistemą vertina DP rinkėjai. LSDP rinkėjų tarpe gana ryškus atotrūkis tarp kartų – vyresnio amžiaus rinkėjai sovietmetį vertina mažiau kritiškai, tuo tarpu jaunesnio amžiaus LSDP rinkėjų pozicija artima LRLS rėmėjų požiūriui. Nors PTT susikūrimo pradžioje siekė patriotiškai nusiteikusių elektorato palankumo, tačiau naujausi tyrimai (Ramonaitė, 2014a) rodo, kad už ją dažniau balsuoja nuosaikiau sovietinę praeitį vertinantys rinkėjai.

5.4. Elektorinio regiono samprata

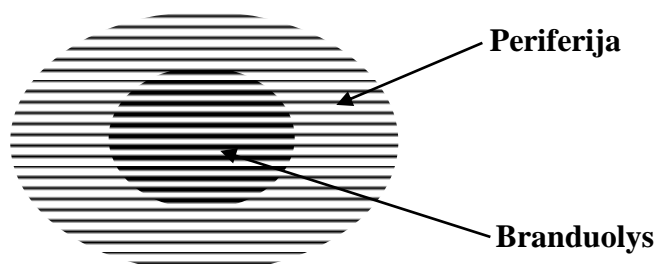
Regionų tipologija yra gana sudėtinga, tačiau rinkimų geografijoje susiduriama su dviem regionų tipais:

1. *Funkciniai (dar vad. mazginiai, nodaliniai) regionai* – tai dirbtinai sukurti regionai tam tikroms funkcijoms atlikti (Jordan ir kt., 1997). Tos funkcijos, pavyzdžiui, gali būti: teritorijos administravimo: apskritys, savivaldybės, seniūnijos ir kt.; bažnyčios veiklos organizavimo: bažnytinės provincijos, vyskupijos, dekanatai, parapijos; rinkimų organizavimo: elektoriniai teritoriniai vienetai (ETV) – rinkimų apygardos ir rinkimų apylinkės. Funkciniai regionai paprastai turi aiškias ribas ir centrus: savivaldybės centras, rinkimų komisijos (apylinkės, apygardos lygmens) būstinė ir kt.
2. *Formalieji (dar vad. specializaciniai, kompažiniai) regionai* – tai tokie regionai, kurie išskiriami remiantis vieno ar kelių komponentų pagrindu (Jordan ir kt., 1997). Kultūros geografijoje – tai kultūros bruožai, jų pagrindu išskirti kultūriniai arealai; rinkimų geografijoje – tyrimais nustatyti tam tikrų rinkėjų politinių preferencijų egzistavimo tam tikroje teritorijoje arealai. Pačia plačiausia prasme formalieji regionai, jų išskyrimas, vidinė struktūra, raida yra

vienas iš svarbiausių visuomeninės ir gamtinės (pvz., dirvožemių arealai, tam tikrų augmenijos ar gyvūnijos rūšių paplitimo arealai ir t.t.) geografijos tyrimo objektų.

Svarbiausias elektorinių geografinių tyrimų rezultatas – formaliųjų elektorinių regionų išskyrimas ir teritorijos elektorinis rajonavimas. Rinkimų geografijoje iš vieno komponento sudarytas formalusis regionas būtų toks, kuriame tam tikra politinė jėga turi tam tikrą, būdingą visam regionui, palaikymą. Galimi ir *kompleksiniai formalieji regionai*, kuriems būdingas rinkėjų politinių preferencijų platesnis spektras. Pavyzdžiui, regionas, kurio rinkėjai panašiai balsuoja ne tik už įtakingiausią tame regione politinę jėgą, tačiau ir už kitas, taip pat regiono rinkėjams būdingas panašus rinkiminių aktyvumas, kito tipo rinkimuose (pvz., prezidento) ar referendumuose to paties regiono rinkėjai vėl panašiai balsuoja. Kompleksiniai formalieji regionai funkcionuoja kaip vientisi teritoriniai dariniai – daugumai juose gyvenančių rinkėjų būdingas visas kompleksas panašių politinių preferencijų ir panašūs jų kaitos procesai. Tokie regionai yra pakankamai integralūs ir jų egzistavimas paprastai turi gana aiškias priežastis: bendra regiono istorinė raida (pvz., Pietryčių Lietuvos regionas), panašūs gyventojų sociodemografiniai, kultūriniai bruožai. Arba regiono gyventojus vienija politinę išraišką įgavusios panašios problemos ir t.t. Tokių regionų pavyzdžiais galėtų būti įvairių Europos šalių, dažnai turintys teritorinę autonomiją (t.y., kartu yra ir funkciniai regionai), etninių mažumų regionai (Škotija, Katalonija, Baskų Šalis ir t.t.). Dažnai tokių regionų gyventojai siekia didesnio politinio savarankiškumo arba nepriklausomybės ir rinkimuose dauguma jų aktyviai remia regionines partijas. Paprastai formalieji regionai neturi aiškių ribų (nebent jos sutampa su funkcinų regionų ribomis).

Formaliuosius elektorinius regionus (ypač – kompleksinius) paprastai galima struktūrizuoti branduolio – periferijos principu (žr. 14 pav.). Ne visos elektorinio regiono struktūros dalys pakankamai aiškiai išreikštos: vienur konkrečios partijos įtaka aiškiai dominuoja, kitur – ne taip aiškiai, dar kitur – ji dėl pirmosios vietos rungtyniauja su kitomis partijomis. Į visą tai atsižvelgiama atliekant regiono struktūrinę analizę: išskiriant branduolį, periferiją (kontaktines-pereinamąsias zonas). Branduolyje politinės partijos (ar asmens) palaikymas ryškiausias, periferijoje – mažiau ryškus (pvz., partija

14 pav. Pagal vieną požymį išskirto formaliojo regiono struktūra.

ar kandidatas nežymiai pirmauja, arba pirmauja tik iškritus kitoms partijoms ar kandidatams ir rengiant antrojo turo balsavimus). Branduolyje tiriamo komponento būdingumas gyventojams turėtų būti žymiai didesnis nei periferijoje, jame vyksta dinamiški politiniai procesai, reguliuojantys viso elektorinio regiono funkcionavimą. Branduolį galima skirti vertinant rinkėjų rinkimuose išreikštos paramos tam tikrai partijai ar kandidatui intensyvumą. Išskirto elektorinio regiono dalis, kurioje už

partiją ar kandidatą buvo balsuojama itin aktyviai – yra jo branduolys, o regiono dalis, kurioje paramos intensyvumas santykinai mažesnis, nei branduolyje, tačiau didesnis nei gretimuose regionuose – yra elektorinio regiono periferija. Periferinės zonos dažniausiai juosia branduolius, jų ribos nėra aiškios, periferinės zonos persidengia su gretimų elektorinių regionų periferinėmis zonomis. Elektorinio regiono branduolį galima išskirti naudojant ne tik kiekybinius, bet ir kokybinius rodiklius. Kokybinių rodiklių panaudojimo pavyzdžiu galėtų būti paramos prezidento rinkimų kandidatams elektoriniai regionai, kuomet rinkimai yra dviejų turų. Tuomet tą elektorinio regiono dalį, kuri kaip santykinai didesnės paramos kandidatui arealas išryškėjo jau pirmojo prezidento rinkimų turo metu, galime laikyti paramos konkrečiam kandidatui elektorinio regiono branduoliu. Tuo tarpu, tik antrajame prezidento rinkimų ture išryškėjusias ir prie pirmojo rinkimų turo metu išskirto branduolio prisišliejusias „naujas“ teritorijas (kuriose pirmajame ture buvo palaikomi tretieji kandidatai), galime laikyti didesnės paramos konkrečiam kandidatui elektorinio regiono periferija. Tokiu atveju dauguma periferijos rinkėjų nėra tikrieji konkretaus kandidato šalininkai, nes jie už šį kandidatą balsavo tik todėl, kad iš rinkimų proceso „iškrito“ čia populiariaisiais pirmajame ture buvę kandidatai. Todėl, atliekant elektorinių regionų tyrimus, tikslinga lygiagrečiai naudoti kiekybinius ir kokybinius rodiklius.

5.5. Ryškesni užsienio valstybių teritorijos elektorinės diferenciacijos atvejai

Vakarų šalyse elektoriniai regionai susiformavo seniai, turi savo istoriją, tradiciją ar net jų rinkėjams būdingą savimonę. Iš bendro valstybės teritorijos elektorinės struktūros konteksto aiškiausiai išsiskiria bei raiškia vidinę teritorinę struktūrą turi istoriniu kultūriniu pagrindu susiformavę elektoriniai regionai. Ypač tuomet, kai tokių regionų gyventojai aktyviai deklaruoja didesnio politinio savarankiškumo ar net nepriklausomybės siekius. Tokiais atvejais elektoriniai regionai dažniausiai sutampa su politinių siekių turinčių tautų arealais. Pavyzdžiui, Ispanijos sudėtyje esančioje Katalonijoje aktyviai remiama katalonų nacionalinė liberalios pakraipos partija *Katalonijos demokratinė konvergencija* (kat. *Convergència Democràtica de Catalunya*) ir dar kelios katalonų partijos; Baskų Šalyje ir greta esančiose Ispanijos provincijose, kuriose didelę gyventojų dalį sudaro baskai, aktyviai remiamos baskų nacionalinės partijos – *Baskų nacionalistų partija* (bask. *Euzko Alderdi Jeltzalea*), *Amaiur*. Jungtinei Karalystei priklausančioje Škotijoje – *Škotijos nacionalinė partija* (škot. gėl. *Pàrtaidh Nàiseanta na h-Alba*; škot. *Scots National Pairtie*), Šiaurės Airijoje – partija „*Mes patys*“ (air. *Sinn Fein*), Velse – *Velso partija* (vels. *Plaid Cymru*) ir kt.

Vakarų šalyse susiformavo bei aiškia teritorinę struktūrą įgijo ir ekonominių bei socialinių veiksnių determinuoti elektoriniai regionai. Tokiais dažnai tampa pramoniniai regionai, kuriuose dažniausiai balsuojama už socialistinės ir socialdemokratinės pakraipos partijas: rytiniai Londono priemiesčiai, pramoniniai (metalurgija, akmens anglies gavyba) Pietų Velso regionai, Glazgo regionas

Škotijos pietinėje dalyje. Prancūzijoje – industriniai Paryžiaus priemiesčiai („raudonoji juosta“), kur susiformavo tradicija rinkimuose balsuoti už socialistinės pakraipos politines jėgas. Skurdesniuose agrariniuose Vakarų ir Pietų Europos regionuose rinkimuose dažnai aktyviau remiamos konservatyvios partijos, dažnai – krikščioniškos pakraipos, tačiau kai kuriuose jų, pavyzdžiui, viename iš skurdžiausių Ispanijos regionų – Andalūzijoje, kuriame silpnai išvystyta pramonė ir ūkio struktūroje svarbią vietą užima žemės ūkis, rinkimuose jau ilgą laiką balsuojama už socialistus.

Bėgant laikui, elektoriniai regionai kinta net ir stabilios demokratijos šalyse. Pavyzdžiui, ilgalaikis JAV Demokratų partijos „bastionas“ – pietrytinės JAV valstijos XX a. pab. palaipsniui perėjo JAV Respublikonų partijos pusėn. Prancūzijos Bretanės pusiasalio gyventojai (kurių nemenką dalį sudaro keltai bretonai), anksčiau rinkimuose dažniau balsuodavo už dešiniąsias ir regionines partijas, tačiau pastaruoju metu Bretanės pusiasalyje rinkimuose vis dažniau laimi kairiosios politinės jėgos, Škotijos Glazgo regione pastaruoju metu leiboristus pakeitė škotų tautininkai.

Vienas iš įdomesnių atvejų – *Jungtinės Karalystės (JK)* teritorijos elektorinė struktūra (žr. 15 pav.). JK teritorijos elektorinei diferenciacijai didžiausios įtakos turėjo istorinis, etninis bei socialinis veiksniai. Tradiciškai viena iš dviejų įtakingiausių britų partijų – Konservatorių partija (angl. *Conservative Party*) (KP) aktyviausiai remiama Anglijoje, ypač šios šalies pietinėje ir centrinėje dalyse. Santykinai didesnio KP populiarumo regionas sudaro gana vientisą teritorinę struktūrą, į kurią įsiterpusios santykinai aktyvesnės paramos kitoms partijoms, pirmiausia – Leiboristų, arealai. Kokybiniu aspektu didesnės paramos KP regionas yra dvilypis: konservatoriai populiarūs tuose JK didmiesčiuose, kuriuose didelę gyventojų dalį sudaro aptarnavimo, finansų, švietimo, informacinių technologijų ir kt. ne sunkiosios pramonės sektoriuose užimti asmenys; taip pat konservatoriai tradiciškai itin populiarūs provinciškesniuose Anglijos regionuose, kurių gyventojams būdingos gana konservatyvios tradicionalistinės pažiūros.

Antrosios įtakingos JK partijos – Leiboristų partijos (angl. *Labour Party*) (LP) tradiciniai didesnio populiarumo regionai apima gana tankiai apgyventus industrinius Anglijos, Škotijos, Velso regionus: tai rytiniai ir kiek mažesniu laipsniu – vakariniai Londono priemiesčiai, pramoniniai Liverpulio, Mančesterio, Birmingemo regionai (Anglija), Glazgo regionas Škotijoje, buvęs intensyvios kalnakasybos ir metalurgijos Pietų Velso regionas (žr. 15 pav. 1 kart.). Tai yra tie JK regionai, kuriuose dominuoja tradicinis kairiųjų elektoratas – pramonės sektoriuje užimti asmenys.

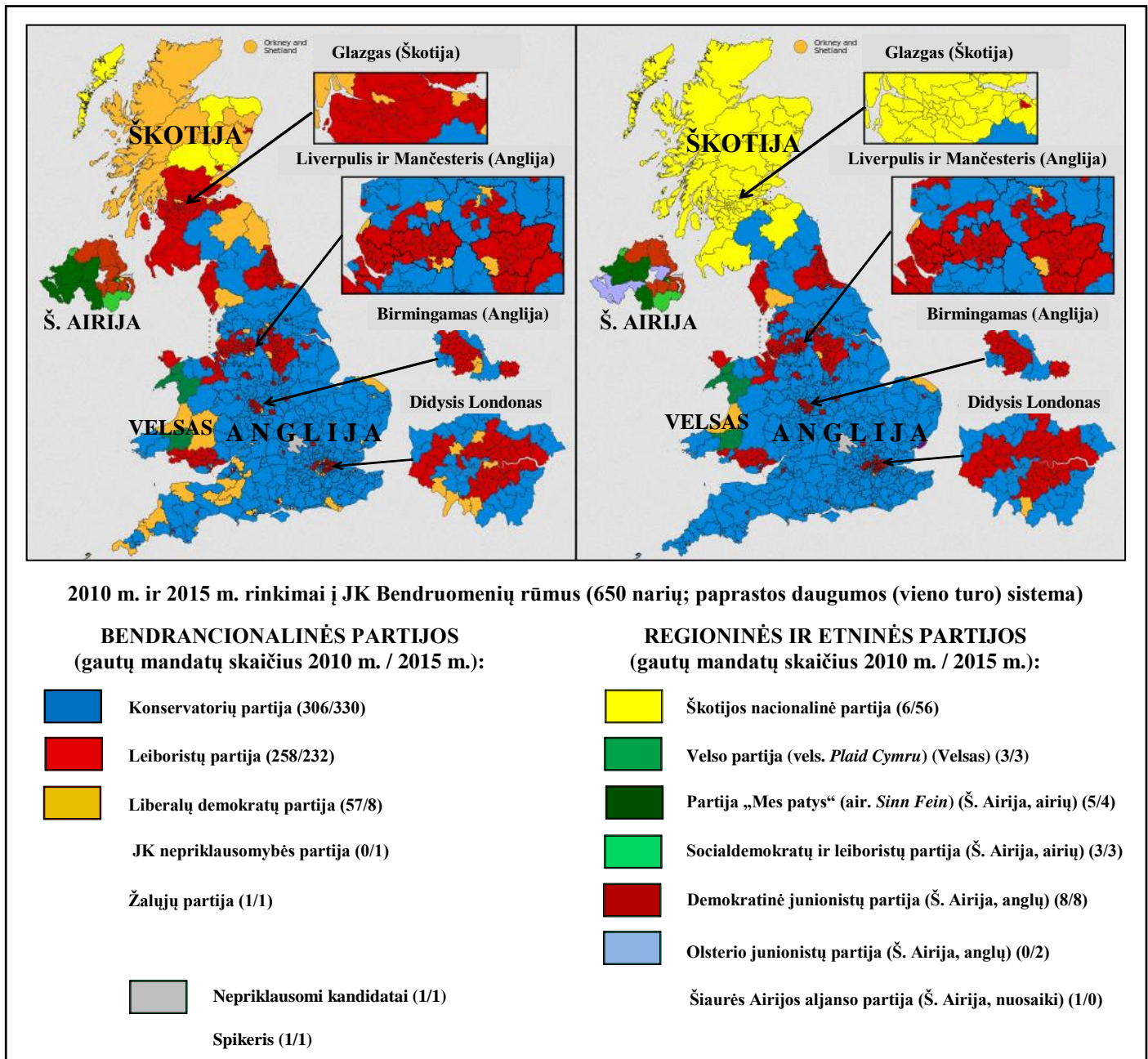
Dar XIX a. britų dvipartinėje sistemoje buvusi viena iš dviejų įtakingiausių (greta Konservatorių) Liberalų partija (angl. *Liberal Party*) XIX a. pab. – XX a. pr. Leiboristų partijos buvo išstumta į antrą planą, tačiau dalinę įtaką išlaikė. Kaip ir kai kuriose kitose Vakarų šalyse (pvz., Vokietijoje, Prancūzijoje ir kt.) tradicinių liberalų įtaką gerokai sumažino daugumos partijų tapsmas visuotinėmis – ir konservatorių, ir kairiųjų partijos perėmė nemažai tradicinių liberalių vertybių, kartu gerokai sumažindamos rinkėjų interesą balsuoti už „tikruosius“ liberalus. XX a. II pusėje – XXI a. pr. Liberalų

partija, nuo 1988 m. susijungusi su JK Socialdemokratų partija ir pervadinta į Liberalų demokratų partiją (angl. *Liberal Democrats*) (LD), vis dar nemažai mandatų gaudavo Škotijoje, Velse, mažiau konservatyviame Kornvalio pusiasalyje bei šiaurinėje Anglijos dalyje (žr. 15 pav. 1 kart.). Kol dar nebuvo svaresnių prielaidų JK partinėje sistemoje įsitvirtinti regioninėms partijoms, LD buvo bene labiausiai centro dešiniųjų pažiūrų ne anglų tautybės rinkėjų mėgiama partija. Tačiau situacija ėmė keistis XXI a., kai po 1997 m. vykusių referendumų, kurių rezultatas – gerokai platesnę autonomiją įgijusios Škotija, Velsas ir Šiaurės Airija, sustipėjo regioninės partijos. Itin ryškus LD įtakos praradimas – 2015 m. JK Bendruomenių rūmų rinkimai, kurių metu Škotijos nacionalinė partija išstūmė LD beveik iš visų Škotijos rinkimų apygardų, o Konservatorių partija – iš Kornvalio (žr. 15 pav. 2 kart.). Ir vietoj turėtų 57 mandatų, po 2015 m. rinkimų liberaliai gavo tik 8 JK Bendruomenių rūmų mandatus (iš 650)²¹. Po 2015 m. Bendruomenių rūmų rinkimų LD prarado aiškesnį šios partijos populiarumo arealą ir populiariesne išliko tik keliose (8) atskirose vienmandatėse rinkimų apygardose.

1997 m. surengtame referendume dėl platesnės Škotijos, Vello ir Šiaurės Airijos autonomijos, jos šalininkai (visais atvejais) šventė pergalę. 1999 m. buvo įsteigtas Škotijos parlamentas ir Vello bei Šiaurės Airijos asamblėjos. Regioninių parlamentų ir vyriausybių suformavimas gerokai sustiprino regioninių partijų įtaką. Gana netikėtai didžiulės Škotijos gyventojų paramos sulaukė Škotijos nepriklausomybės siekianti Škotijos nacionalinė partija (škot. gėl. *Pàrtaidh Nàiseanta na h-Alba*; škot. *Scots National Pairtie*) (ŠNP), tapusi valdančiąją Škotijos parlamente, o 2015 m. rinkimuose į JK Bendruomenių rūmus iškovojusi net 56 mandatus. Škotijos nacionalinė partija ne tik išstūmė kalnuotoje šiaurinėje ir centrinėje Škotijos dalyse (Hailandas) iki tol dominavusius liberalus, bet įsitvirtino ir tankiau apgyventoje pietinėje Škotijos dalyje – Glazgo aglomeracijoje ir gretimose teritorijose – regione, kuriame ilgą laiką dominavo Leiboristų partija. ŠNP populiarumo augimą skatina ne tik vis stiprėjantys Škotijos atsiskyrimo nuo JK siekiai, bet ir JK išstojimo iš Europos Sąjungos grėsmė. Kaip tai susiję? Ką tik aptarėme, kad škotai santykinai mažiau konservatyvūs nei anglai, ir tai iliustruoja jų politinės preferencijos: santykinai gana žemas konservatorių (KP) ir gana aukštas (iki 2015 m. rinkimų) liberalų (LD) bei leiboristų (LP) populiarumas. Todėl natūralu, kad santykinai Škotijos gyventojai yra didesni JK narystės ES šalininkai, nei dauguma anglų. ŠNP taip pat

²¹ LD nesėkmės puikiai iliustruoja daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos svarbiausią trūkumą – rinkimuose pareikštos rinkėjų valios ir jų atstovavimo proporcingumo iškreipimą: už LD rinkimuose šalies mastu balsavo 7,9 proc. rinkėjų, tačiau partija iškovojė tik 8 mandatus, už Škotijos nacionalinę partiją (ŠNP) balsavo tik 4,7 proc. rinkėjų, tačiau partija iškovojė net 56 mandatus (už KP balsavo 36,9 proc. rinkėjų ir 330 mandatų, už LP balsavo 30,4 proc. rinkėjų ir 232 mandatai). LD rinkėjai „išsibarstę“ visoje šalyje, tačiau daugumoje apygardų sudaro mažumą – tai ir atėmė galimybę šiai partijai iškovoti daugiau mandatų. Tuo tarpu regioninės partijos ŠNP rinkėjai telkiasi Škotijoje, tad nors už ŠNP visos JK mastu balsavo nedaug rinkėjų, tačiau Škotijoje ŠNP šalininkams pavyko įveikti konkurentus ir iškovoti net 56 mandatus. LD ir kitų mažiau įtakingų bendranacionalinių partijų atstovai puikiai suvokia šį daugumos atstovavimo (mažoritarinės) rinkimų sistemos trūkumą ir reikalauja ją keisti į demokratiškesnę proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą. Deja, šiuo klausimu 2011 m. surengtame LD inicijuotame referendume dauguma britų atmetė rinkimų sistemos demokratizavimo idėją. Dėsninga, kad rinkimų reformos priešininkų santykinai daugiausia buvo provinciškiesniuose Anglijos regionuose, tuo tarpu Škotijoje, Velse, Kornvalio pusiasalyje ir JK didmiesčiuose reformos priešininkų pergalė nebuvo tokia ryški (United Kingdom. Alternative..., 2011).

remia idėją, kad jei ne visa Jungtinė Karalystė, tai bent Škotija liktų ES sudėtyje (Brexit referendum..., 2015). Artėjant 2016 m. referendumui JK narystės ES klausimu, ŠNP populiarumas auga. Tad jei 2014 m. vykusiam Škotijos Nepriklausomybės referendume nugalėjo jos priešininkai (Scotland. Independence..., 2014), auga tikimybė, kad jei 2016 m. dauguma britų nuspręs pasitraukti iš ES, o Škotijos gyventojai – likti ES sudėtyje, Škotijos nepriklausomybės šalininkų pozicijos dar labiau sustiprės, ŠNP įtaka ir toliau augs, o Škotija taps nepriklausoma valstybe – ES nare.

15 pav. Jungtinės Karalystės žemesniųjų parlamento rūmų (Bendruomenių rūmų) 2010 m. ir 2015 m. rinkimų rezultatų teritorinis pasiskirstymas (Šaltinis: <http://www.koopatv.org/201505election-antics-part-1-low-down.html>)

Velso gyventojų regioninis identitetas santykinai silpnesnis nei škotų, todėl nors Velso gyventojų politinės preferencijos skiriasi nuo didžia dalimi konservatyvių Anglijos gyventojų politinių preferencijų, tačiau Velso regioninė partija – Velso Partija (vels. *Playd Cymru*) (VP) nėra išsikovojusios tokių tvirtų pozicijų, kaip ŠNP. 2011 m. Velso nacionalinės asamblėjos rinkimuose VP iškovojo tik 11

mandatų (iš 60) ir yra opozicijoje (valdančioji – JK Leiboristų partija), o 2010 m., ir 2015 m. JK Bendruomenių rūmų rinkimuose VP atstovai nugalėjo tik trijose provincialesnėse Velso rinkimų apygardose. Tačiau Velse santykinai mažiau populiarūs britų tradicionalistai – Konservatorių partija bei dar radikalesnių nuostatų konservatoriai (pvz., aiškiai euroskeptiška JK Nepriklausomybės partija). Kai kuriose apygardose dažniau laimi liberalai, tačiau tankiausiai apgyventame Pietų Velso regione tradiciškai daugiausia mandatų iškovoja Leiboristų partija (žr. 15 pav.).

Šiaurės Airijoje įsitvirtino kitokia politinė tradicija, nei Didžiojoje Britanijoje, nes šioje JK dalyje rinkimuose konkuruoja tik regioninės partijos, kurių daugumą galima skirstyti į dvi grupes:

1) airių (katalikų) etninės grupės gyventojų tarpe populiareesnės nuosaikios arba radikalesnės airių etninės partijos, siekiančios platesnės Šiaurės Airijos autonomijos arba jos prisijungimo prie Airijos Respublikos. Iš jų įtakingiausia – partija „Mes patys“ (air. *Sinn Féin*).

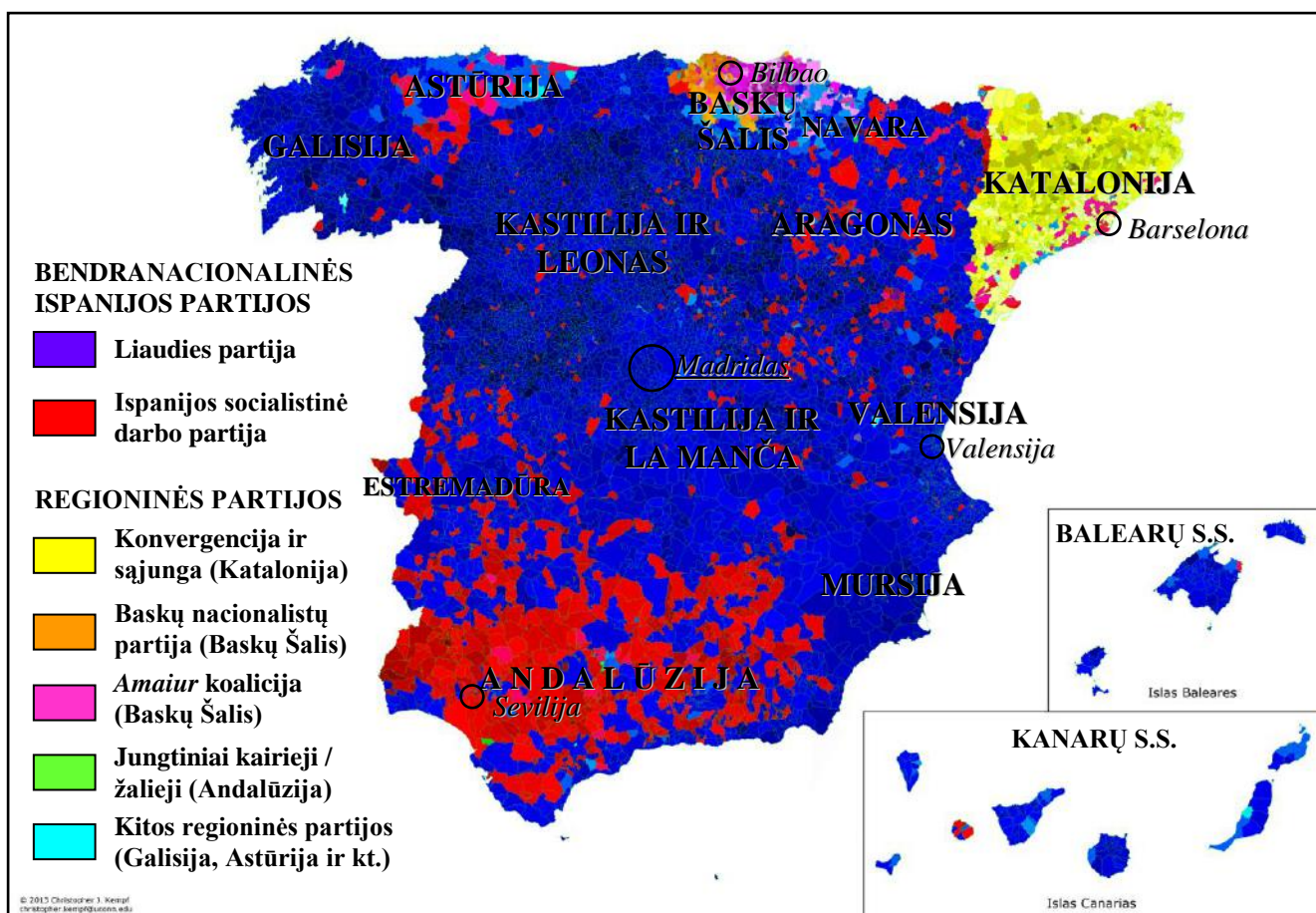
2) anglų (anglikonų) junonistų partijos, siekiančios išlaikyti dabartinį Šiaurės Airijos statusą ar net glaudesnės JK integracijos. Junonistų partijos populiareesnės Belfaste ir labiau urbanizuotoje rytinėje Šiaurės Airijos dalyje. Iš jų įtakingesnė Demokratinė junonistų partija (angl. *Democratic Unionist Party*). Olsterio junonistų partija (angl. *Ulster Unionist Party*) santykinai mažiau įtakinga.

Į Jungtinės Karalystės panaši ***Ispanijos Karalystės*** teritorijos elektorinė struktūra. Ji susiformavo gerokai vėliau, nei JK – tik po 1975 m., žlugus nuo 1934 m. šią valstybę valdžiusiam autoritariniam F. Franko (*Francisco Franco*) režimui. Kaip ir Jungtinėje Karalystėje, jos susiformavimui didesnės įtakos turėjo istorinis-etnis ir socialinis-ekonominis veiksniai.

Ispanijos Karalystės teritorijoje elektorinėje struktūroje aiškiausiai išsiskiria penki stambūs elektoriniai regionai (žr. 16 pav.):

1) Paramos centro dešiniajai Liaudies partijai (isp. *Partido Popular*) (LP) elektorinis regionas, primenantis JK paramos Konservatorių partijai regioną, užima didžiąją Ispanijos dalį, įskaitant ir savitą, tačiau didesnio politinio savarankiškumo siekių neišreiškiantį, Galisijos autonominį regioną. LP elektorinis regionas driekiasi nuo Galisijos (ŠV Ispanijos Karalystės dalis), apima visą centrinę (Kastilija ir Leonas, Madridas ir kt.) bei vakarinę (Valensija, Mursija ir kt.) Ispaniją (žr. 16 pav.). Tačiau šis regionas nėra vientisas – į jį įsiterpia dažnai aiškesnių regionų nesudarantys smulkūs teritoriniai vienetai, kuriuose intensyviau remiama Liaudies partijai oponuojanti centro kairioji Ispanijos socialistinė darbininkų partija (ISDP). Šis didžiulis, tačiau nepakankamai vientisas formalusis regionas turi tris aiškius branduolius: ryškiausias – Kastilijos ir Leono autonominis regionas, antrasis – Galisijos autonominis regionas, trečiasis – apima Valensijos autonominio regiono pietinę dalį bei gretimą Mursijos autonominį regioną. Gana keista tai, kad LP itin populiari ne tik savitoje Galisijoje, kurioje populiaresnėmis galėjo tapti regioninės partijos, tačiau ir istorinės Katalonijos dalies – Valensijos autonominio regiono, kurio nemažą gyventojų dalį sudaro katalonų etninės grupės asmenys, pietinėje dalyje, taip pat daugiausia katalonų apgyventose Balearų salose.

Valensijos regionas yra vienas iš turtingesnių Ispanijos regionų – galbūt dėl šios priežasties jo gyventojai aktyviau balsuoja už dešiniuosius, be to, Valensijoje ir į pietus nuo jos didelę gyventojų dalį sudaro ne tik pakankamai nuosaikūs katalonai, bet ir ispanų kilmės asmenys, kuriems Katalonijos atsiskyrimo idėja yra nepriimtina, ir tai juos mobilizuoja bei skatina rinkimuose aktyviai balsuoti už Katalonijos nepriklausomybės oponentus. Liaudies partija išlieka populiariausia ir kitame Ispanijos Karalystės autonominiame regione – Kanarų salose. LP elektorinio regiono periferija laikytini tarp Katalonijos ir Baskų Šalies įsiterpusio Aragono, skurdesnės Estremadūros, Kastilijos ir La Mančos autonominiai regionai, kuriuose LP taip pat išlieka įtakingiausia politine jėga, tačiau nuo jos nedaug atsilieka, o kai kuriuose savivaldybėse net pirmąja ISDP.

16 pav. Ispanijos Karalystės parlamento (Generalinių kortesų) žemesniųjų rūmų (Deputatų kongreso) 2011 m. rinkimų rezultatų teritorinis pasiskirstymas (Šaltinis: <https://www.electoralgeography.com/new/en/uncategorized/spain-legislative-election-2011.html>)

2) Ispanijos Karalystės pietinės dalies – Andalūzijos autonominio regiono rinkėjų politinės preferencijos gerokai skiriasi nuo kitų Ispanijos regionų. Nuo pat demokratinio režimo įtvirtinimo Ispanijoje XX a. II pusėje, Andalūzijoje susiformavo aiškus paramos kairiesiems elektorinis regionas (žr. 16 pav.). Dauguma Andalūzijos rinkėjų visuomet rinkimuose balsuoja už įtakingą kairiąją Ispanijos socialistinę darbininkų partiją (isp. *Partido Socialista Obrero Español*) (ISDP) bei mažiau įtakingas kitas kairiųjų politines jėgas (pvz., 2011 m. Ispanijos Generalinių kortesų žemesniųjų rūmų – Deputatų kongreso 2011 m. rinkimuose Andalūzijoje buvo populiarus Andalūzijos regioninis

kairiųjų ir žaliųjų partijų aljansas – Jungtiniai kairieji / žalieji (isp. *Izquierda Unida Los Verdes – Convocatoria por Andalucía*). 2011 m. Deputatų kongreso rinkimai visos Ispanijos Karalystės mastu buvo itin sėkmingi Liaudies partijai, todėl ir ISDP dominuojamo Andalūzijos regiono elektorinė struktūra nėra pakankamai vientisa, tačiau ankstesniuose rinkimuose dažniausiai ji būdavo gerokai raiškesnė ir platesnė – apimdavo ne tik Andalūziją, bet ir pietines skurdaus Estremadūros bei Kastilijos ir La Mančos autonominių regionų dalis. Andalūzija – taip pat gana skurdus agrarinis Ispanijos regionas, kurio raidą bei gyventojų mentalitetą paveikė islamiškasis VIII–XV a. laikotarpis (Kordobos kalifatas (VIII–XI a.), Al Andalusija emyratai (taifai) (XI–XV a.)). Tik turizmo sektoriuje užimti Viduržemio jūros pakrantės gyventojai yra dešiniųjų pažiūrų ir rinkimuose dažniau balsuoja už LP.

3) Savarankišką ne itin ryškų elektorinį regioną galima išskirti ir Astūrijoje. Didesnės paramos centro kairiosioms jėgoms Astūrijos elektorinis regionas kiek primena Andalūziją, tačiau jis gerokai mažesnis ir ne toks raiškus. Kairioji ISDP čia taip pat dažniausiai remiama aktyviau už dešiniąją LP, tačiau, lyginat 2015 m., 2011 m., 2008 m. ir dar ankstesnių rinkimų į Deputatų kongresą rezultatus, Astūrijoje stebima lėta ISDP populiarumo mažėjimo ir LP populiarumo augimo tendencija.

4) Katalonijos gyventojų daugumą sudaro katalonų etninės grupės asmenys, o autonominis regionas ekonominiu ir socialiniu aspektais yra labiausiai išsivysčiusi Ispanijos Karalystės dalis. Katalonijoje aktyviai veikia ir didžiulės gyventojų paramos sulaukia regioninės Katalonijos partijos, iš kurių įtakingiausia – liberali centro dešinioji Katalonijos demokratinė konvergencija (kat. *Convergència Democràtica de Catalunya*) (KDK). Iki 2015 m. KDK sudarė sąjungą su kitomis Katalonijos regioninėmis partijomis ir buvo vadinama „Konvergencija ir sąjunga“ (kat. *Convergència i Unió*). Nors katalonai daugumą gyventojų sudaro ne tik plačią politinę autonomiją turinčiame Katalonijos autonominiame regione, bet ir piečiau esančiame Valensijos autonominiame regione bei Balearų salose, tačiau KDK ir kitos katalonų partijos populiarios tik Katalonijos autonominiame regione. Įvairių rinkimų duomenys rodo, kad KDK niekuomet nebuvo populiari Valensijos regione bei Balearų salose – šiose regionuose dominuoja bendranacionalinės Ispanijos Karalystės partijos.

5) Baskų elektorinis regionas apima plačią autonomiją įgijusią Baskų Šalį bei gretimą Navaros autonominį regioną (žr. 16 pav.). Regionas gana kompaktiškas, tačiau nėra vientisas ne tik politiniu-administraciniu, bet ir elektoriniu aspektu – skirtingose regiono dalyse remiamos skirtingos baskų tautinės regioninės partijos. Baskų Šalyje santykinai populiarsnė regione įtakingiausia konservatyvi Baskų nacionalistų partija (bask. *Euzko Alderdi Jeltzalea*) (BNP), tuo tarpu taip pat daugiausia unikalios baskų etninės grupės apgyventoje Navaroje ir rytinėje Baskų Šalies dalyje santykinai aktyviau remiama smulkesnių, daugiausia kairiųjų baskų nacionalistinių regioninių partijų koalicija „Amaiur“ (pavadinta Navaros Karalystės tvirtovės Pirėnų kalnuose Amaiur-Maya garbei). Nors Baskų elektorinis regionas yra „dvilypis“ – skirtingose jo dalyse dominuoja skirtingos baskų nacionalistinės partijos, tačiau visos Ispanijos Karalystės teritorijos elektorinės struktūros kontekste jis laikytinas

vientisu elektoriniu regionu. Pastaruoju metu Navaroje stebimas gana spartus baskų nacionalistinių kairiųjų partijų populiarumo augimas (galimai pasiektas šių partijų vienijimosi dėka), tuo tarpu Baskų Šalies gyventojų politinės preferencijos konservatyviajai BNP yra stabilios.

Kaip ir daugelyje Europos šalių, taip ir Ispanijoje pastaruoju metu tradicinę teritorijos elektorinę struktūrą gana sparčiai keičia radikalių kairiųjų (Ispanijos atveju) ir nacionalistinių partijų populiarumo augimas – 2015 m. Ispanijos Deputatų kongreso rinkimuose gana daug mandatų (65 iš 350) gavo tik 2014 m. įsikūrusi radikali kairioji populistinė PODEMOS partija (Graikijos SYRIZA analogas). Populistinių partijų atsiradimas bei jų įtakos augimas yra rimtas iššūkis tradicinėms politinėms partijoms ir kelių grėsmę valstybės partinės sistemos bei plačiąja prasme – jos politiniam stabilumui.

Detalesniam aptarimui tinkamas ir įtakingiausios Afrikos žemyno *de facto* (tačiau ne *de jure*) federacinės valstybės – *Pietų Afrikos Respublikos (PAR)* teritorijos elektorinės struktūros pavyzdys (žr. 17 pav.). PAR teritorijos elektorinę diferenciaciją lėmė istorinis ir etninis veiksniai. 1994 m. galutinai panaikinus apartheido (afr. *apartheid* – atskiras gyvenimas) sistemą ir juodaodžiams išsikovojus visas pilietines teises, iš esmės pasikeitė PAR partinė sistema – iki tol šalyje dominavusias dažniausiai dešiniąsias baltųjų PAR gyventojų partijas išstūmė ir ilgam PAR politinėje sistemoje įsitvirtino ilgą laiką prieš apartheido sistemą kovojusi socialdemokratinės pakraipos politinė jėga – Afrikos nacionalinis kongresas (angl. *African National Congress*) (ANK). Nuo pat apartheido sistemos panaikinimo ir pirmųjų laisvų rinkimų 1994 m. į PAR parlamento žemesnius rūmus – Nacionalinę asamblėją (NA), PAR partinėje sistemoje įsitvirtino *daugiapartinės sistemos su dominuojančia partija modelis* (žr. 2.6. skyrius). Tačiau rinkimuose kitas partijas nuolatos įveikiančios ir vienpartinę vyriausybę formuojančios ANK populiarumas visoje PAR teritorijoje nėra tolygus – valstybės mastu galima išskirti tris elektorinius regionus:

1) Baltaodžiai (sudaro apie 9 proc. PAR gyventojų) šios šalies gyventojai, daugiausia susitelkę Vakarų Kapo provincijoje (administracinis centras – Keiptaunas) ir toliau rinkimuose aktyviausiai balsuoja už centro dešiniąsias („baltųjų“) partijas, iš kurių įtakingiausia – 2000 m. susikūrusi liberali centro dešinioji politinė jėga – Demokratinis Aljansas (angl. *Democratic Alliance*) (DA) (žr. 17 pav.), 2014 m. PAR Nacionalinės asamblėjos rinkimuose iškovojęs 89 mandatus (iš 400). Ši partija populiori ir PAR gyvenančių azijiečių (apie 2,5 proc. PAR gyventojų) bei „spalvotųjų“ (apie 9 proc. PAR gyventojų) tarpe. DA aktyviausiai remiama Vakarų Kapo provincijoje, kurioje ji jau kuris laikas yra valdančioji politinė jėga, kitose PAR provincijose DA mažiau populiori, tačiau tam tikrą atstovavimą visuomet užsitikrina²².

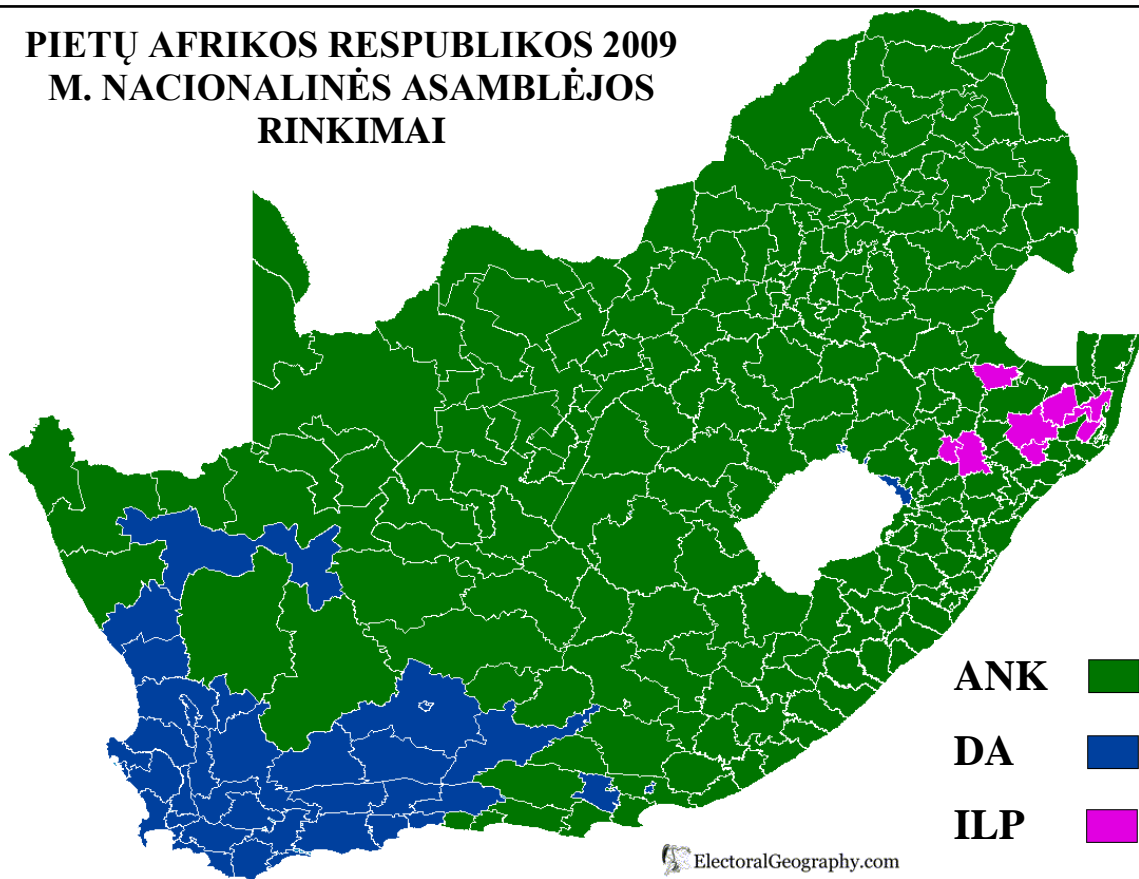
²² 2014 m. Vakarų Kapo provincijos parlamento rinkimuose DA iškovojo 26 mandatus iš 42. Tuo tarpu Limpopo provincijos parlamento 2014 m. rinkimuose iškovojo tik 3 mandatus iš 49; Gautengo provincijos (centras Johannesburgas) 2014 m. parlamento rinkimuose – 23 mandatus iš 73; Šiaurės Kapo provincijos parlamento rinkimuose – 7 mandatus iš 30 ir t.t.) (Politics of South..., 2015).

2) PAR rytinė, tarp Lesoto ir Svazilando valstybių įsiterpusi Kvazulu-Natalio provincija, kurios gyventojų daugumą sudaro zulusų etninės grupės atstovai, nacionaliniuose (į PAR Nacionalinę asamblėją) bei regioniniuose (į provincijos parlamentą) rinkimuose dažnai gana aktyviai balsuoja už regioninę-etninę zulusų partiją – Inkatos laivės partija (angl. *Inkatha Freedom Party*) (ILP). Tačiau pastaruoju metu (pvz., lyginat 2004 m. ir 2009 m.; taip pat 2009 m. ir 2014 m. NA rinkimus) šios partijos populiarumas Kvazulu-Natalio provincijoje mažėja, nes dalį ILP rinkėjų perviliojo kita regioninė partija – Nacionalinė laisvės partija (angl. *National Freedom Party*) (NLP). Be to, XXI a. Kvazulu-Natalio provincijos gyventojų tarpe sparčiai augo įtakingiausios bendranacionalinės partijos – ANK populiarumas (žr. 17 pav. 2 kart.). Taigi, anksčiau susiformavęs ILP elektorinis regionas jau nėra vientisas ir gana sparčiai nyksta²³. Tačiau santykinai didelis ILP populiarumas praeityje, o taip pat sparčiau augantis ANK populiarumas, kai visos PAR mastu jis mažėja, leidžia išskirti Kvazulu-Natalio provinciją kaip atskirą PAR elektorinį regioną, kuris, galbūt, ateityje taps vientiso ANK elektorinio regiono dalimi.

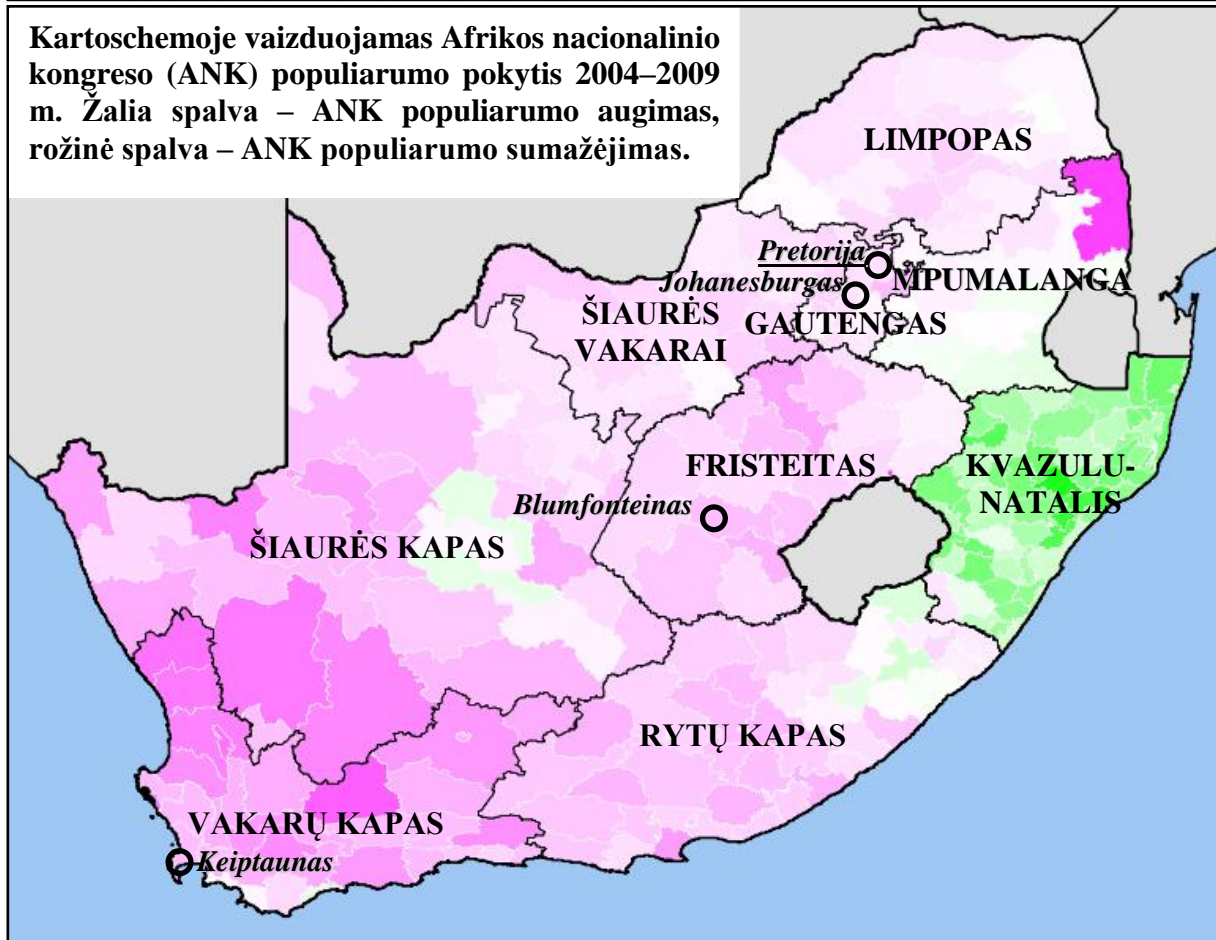
3) Centro kairiosios (socialdemokratinės) pakraipos politinės partijos – ANK elektorinis regionas apima beveik visą PAR teritoriją, išskyrus Vakarų Kapo provinciją ir dalį Kvazulu-Natalio provincijos. ANK elektorinio regiono struktūroje galima išskirti du branduolius – pirmasis susiformavo šiaurės rytinėje PAR dalyje – Limpopo ir Mpumalagos provincijose, antrasis apima Rytų Kapo provinciją (Electoral Geography 2.0., 2016). Šių provincijų gyventojai rinkimuose už ANK balsuoja aktyviausiai. Regiono periferija – tai Šiaurės Kapo, Šiaurės Vakarinė, Fristeito, Gautengo (Johanesburgas), iš dalies – ir Kvazulu-Natalio provincijos, kuriose nacionaliniuose ir vietos rinkimuose ANK taip pat iškovoja daugiausia mandatų, tačiau santykinai mažiau, nei regiono branduoliams priskirtose provincijose. Kaip jau buvo užsiminta, pastaruoju metu ANK populiarumas mažėja (išskyrus Kvazulu-Natalio provinciją, kurioje jis auga). Įdomu tai, kad PAR partinę sistemą, o ypač – tvirtas ANK pozicijas išjudino visai kitam pasaulio regionui – Pietų Europos valstybėms XXI a. 2-ajame deš. būdingas sindromas – naujų populistinių kairiųjų partijų steigimasis ir jų populiarumo augimas. 2013 m. įsisteigusi, daugiausia juodaodžių jaunimo remiama kairioji populistinė partija „Ekonominės laisvės kovotojai“ (angl. *Economic Freedom Fighters*) (ELK) 2014 m. PAR Nacionalinės asamblėjos rinkimuose iškovojo 25 mandatus (iš 400), ELK nemažai mandatų iškovojo ir regioninių parlamentų rinkimuose. ELK perviliojo dalį jaunesnio amžiaus radikalesnių kairiųjų pažiūrų ANK rėmėjų. Tai ir paaiškina daugumoje PAR provincijų išryškėjusį ANK populiarumo mažėjimą.

²³ Pavyzdžiui, Kvazulu-Natalio provincijos parlamento, kuriame yra 80 vietų, 2014 m. rinkimuose ANK iškovojo net 52 mandatus, DA – 10, ILP – tik 9, NLP – 6 mandatus (Politics of South..., 2015).

**PIETŲ AFRIKOS RESPUBLIKOS 2009
M. NACIONALINĖS ASAMBLĖJOS
RINKIMAI**

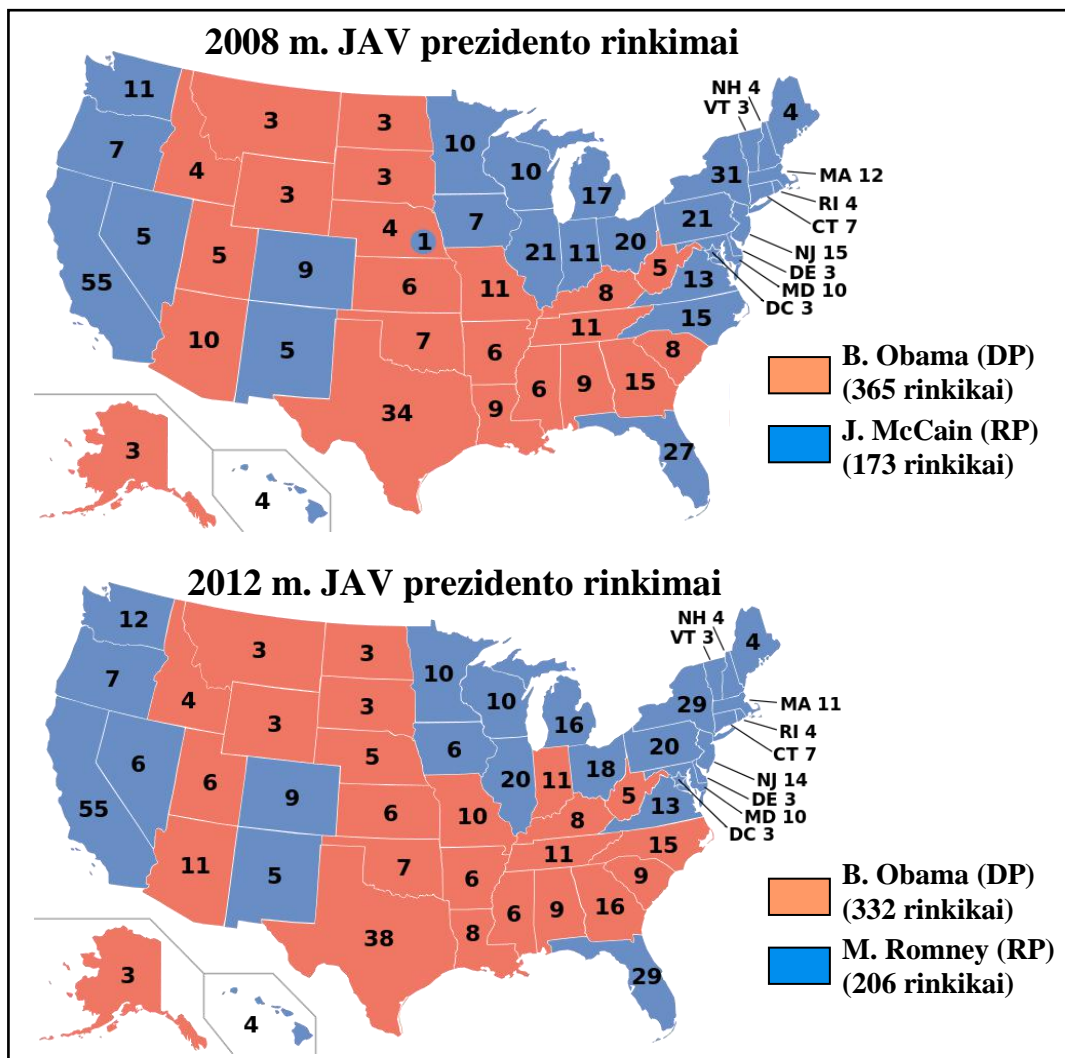

Kartoschemoje vaizduojamas Afrikos nacionalinio kongreso (ANK) populiarumo pokytis 2004–2009 m. Žalia spalva – ANK populiarumo augimas, rožinė spalva – ANK populiarumo sumažėjimas.

17 pav. Pietų Afrikos Respublikos parlamento žemesniųjų rūmų (Nacionalinės asamblėjos) 2009 m. rinkimų rezultatų teritorinis pasiskirstymas. ANK – Afrikos nacionalinis kongresas, DA – Demokratinis aljansas, ILP – Inkatos laisvės partija (Šaltinis: <https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/sar/south-africa-legislative-election-2009.html>).

Gana savita ir įtakingiausios pasaulio valstybės – *JAV teritorijos elektorinė struktūra*. JAV elektorinės diferenciacijos raiškai nepalanki šioje šalyje taikoma daugumos (mažoritarinė) rinkimų sistema bei įsitvirtinęs dvipartinis formatas: Respublikonų (angl. *Republican Party*) (RP) ir Demokratų (angl. *Democratic Party*) (DP) partijos. Tačiau, abi didžiosios partijos (Respublikonų ir Demokratų) ideologiniu požiūriu yra labai nevienalytės, todėl, atliekant elektorinius geografinius tyrimus, labai svarbu išsiaiškinti atskirų kandidatų politines nuostatas ir analizuoti, kaip jie palaikomi skirtinguose JAV regionuose ir kokios nevienodos paramos jiems priežastys. JAV atveju galima ne tik pačių rinkimų, bet, pavyzdžiui, ir prieš kiekvienus JAV prezidento rinkimus partijų viduje, kiekvienoje JAV valstijoje atskirai, vykdomų partijų kandidatų pirminių rinkimų (angl. *Republican Party presidential primaries; Democratic Party presidential primaries; ir kt.*), kurių metu išaiškėja būsimas partijos kandidatas (partijų nominacijos), rezultatų sklaidos geografinė analizė.

18 pav. 2008 m. ir 2012 m. JAV prezidento Rinkikų kolegijos rinkimų rezultatai (*skaičiais nurodytos JAV prezidento rinkikų kvotos. Jos atitinka kiekvienos valstijos delegatų skaičių JAV Kongrese (2 senatoriai + nuo 1 (mažosios valstijos) – iki 53 (Kalifornija) Atstovų rūmų nariai (t.y., priklauso nuo valstijos gyventojų skaičiaus)). Taigi, mažiausiai gyventojų turinčiose valstijose renkami 3 rinkikai, o Kalifornijoje – net 55 (2+53). Visose valstijose, išskyrus Nebraską, taikomas „nugalėtojui atitenka viskas“ principas, o Nebraskoje – laikomasi proporcijų. Atsižvelgiant į pasikeitusį gyventojų skaičių*

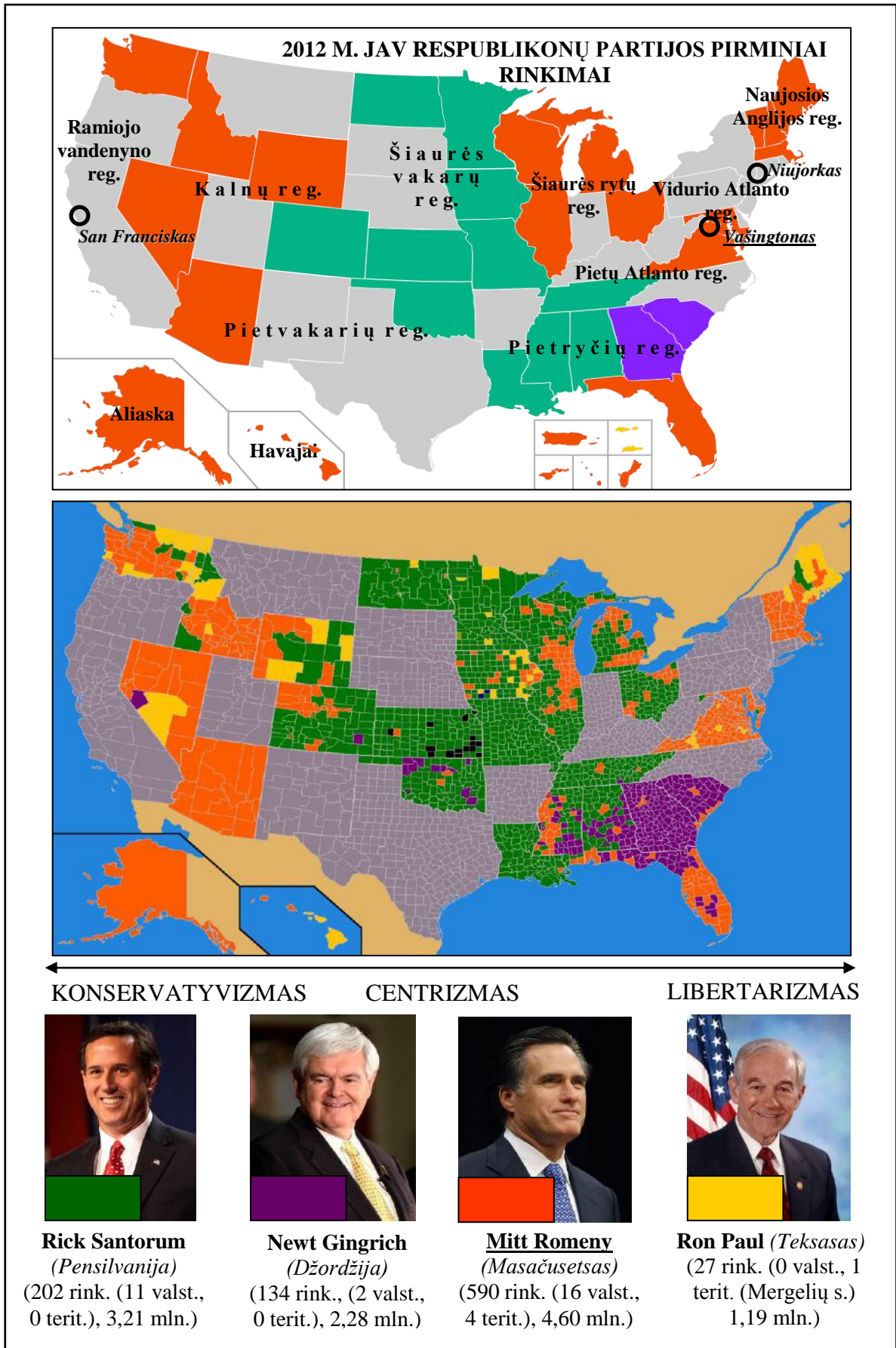
valstijose, JAV Atstovų rūmų kvotos valstijoms periodiškai peržiūrimos, kartu keičiasi ir kiekvienoje valstijoje renkamų rinkikų JAV prezidento rinkimams skaičius) (Šaltinis: https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_presidential_election,_2012).

Palyginus 2008 m. ir 2012 m. JAV prezidento Rinkikų kolegijos rinkimų rezultatus matome (žr. 18 pav.), kokiomis stabiliomis išlieka daugiau respublikonus arba daugiau demokratų palaikančios valstijos.

Tradiciniu JAV Demokratų partijos (DP) elektoriniu regionu yra JAV šiaurės rytinė dalis (Naujosios Anglijos, Vidurio Atlanto, Šiaurės rytų regionai). Antrasis DP elektorinis regionas – JAV vakarinė dalis – Ramiojo vandenyno pakrantės valstijos. Tradiciškai demokratai aktyviau remiami ir Havajuose, Floridoje, Kolorade, Naujojoje Meksikoje, Virdžinijoje. DP tradiciškai populiarsnė afroamerikiečių, ispanakalbių amerikiečių tarpe. Todėl gana ilgą laikotarpį XX a. Demokratų partijos elektorinis regionas apėmė ir Pietų Atlanto bei Pietryčių regionus (dar vad. JAV Pietūs), kuriuose santykinai didelę gyventojų dalį sudaro afroamerikiečiai. Tačiau situacija keičiasi – JAV pietinės valstijos (išskyrus Floridą ir Virdžiniją) tapo didesnės rinkėjų paramos Respublikonų partijai regionu.

Tradicinis JAV Respublikonų partijos (RP) elektorinis regionas – centrinė JAV dalis (Šiaurės vakarų, Pietvakarių, Kalnų regionai) ir Aliaskos valstija (žr. 18 pav.). Tai rečiau apgyventos ir gerokai konservatyvesnės JAV valstijos. RP šiuose JAV regionuose visuomet buvo populiarūs. Mažėjant Respublikonų partijos įtakai šiaurės rytinėje JAV dalyje, šios partijos populiarumas gerokai išaugo pietrytinėse JAV valstijose (Pietų Atlanto ir Pietryčių regionai). Tai JAV respublikonams suteikia galimybę neprarasti įtakos ir išlikti pilnaverčiais Demokratų partijos konkurentais.

Tačiau ši JAV teritorijos elektorinės struktūros apžvalga gana paviršutiniška, palietusi tik pačius bendriausius jos bruožus. Respublikonų ir Demokratų partijos yra tipiškos visuotinės partijos, savo gretose vienijančios gana skirtingų politinių pažiūrų politikus, kurie telkiasi į savus lyderius turinčias politines grupes (frakcijas, sparnus ir kt.). Politinės grupės ir jų lyderiai partijų viduje konkuruoja dėl įtakos ir kartu formuoja gana sudėtingą šių dviejų JAV partijų vidinę struktūrą. Dažnas atvejis, kai tai pačiai partijai priklausančių grupių ideologinės politinės nuostatos skiriasi gerokai labiau, nei konkuruojančios partijos panašių grupių politinės nuostatos. Taigi, išsamiau JAV teritorijos elektorinę diferenciaciją galima pažinti tik analizuojant didžiosiose JAV partijose susiformavusias grupes ir jų santykinį populiarumą skirtinguose JAV regionuose. O tai patogiausia atskleisti analizuojant JAV Respublikonų ir Demokratų partijų pirminių rinkimų valstijose rezultatus. Jau kuris laikas JAV Demokratų partija turi gana aiškų pirminių rinkimų lyderį – tai riboja kitų kandidatų rinkiminį aktyvumą ir iš esmės neatskleidžia rinkėjų paramos skirtingoms politinėms DP grupėms teritorinių ypatumų. Tuo tarpu JAV Respublikonų partijos pirminiai rinkimai gerokai spalvingesni. Juose paprastai dalyvauja keli skirtingoms politinėms grupėms priklausantys kandidatai, kurių pajėgumas nors ir nėra vienodas, tačiau suteikia vilties tapti RP kandidatu JAV prezidento rinkimuose, o tai skatina aktyviai kovoti dėl šios nominacijos.

19 pav. 2012 m. JAV Respublikonų partijos pirminiai rinkimai (2012-04-04 situacija). /PASTABA: Vėlyvesni duomenys nebeteko prasmės, nes 2012-04-10 R. Santorum, 2012-05-02 N. Gringrich nutraukė rinkimų kampaniją/.

Rick Santorum (Pensilvanija) – centro kairiųjų krikdemiškų pažiūrų konservatorius;
Newt Gingrich (Džordžija) – tradicinis konservatorius;

Mitt Romney (*Masačusetas*) – socialiniu aspektu konservatorius, ekonominiu aspektu dešinysis liberalas, JAV aktyvios užsienio politikos šalininkas, multimilijonierius, mormonas. Pirminių rinkimų kampanijos lyderis.

Ron Paul (*Teksasas*) – libertaras (neoliberalas) – dešiniųjų pažiūrų liberalas, laisvos rinkos šalininkas. Buvęs neįtakingos JAV Libertarų partijos lyderis.

1 kartoschema – rinkimų nugalėtojai valstijose ir teritorijose;

2 kartoschema – rinkimų nugalėtojai administracinėse apygardose (angl. *county*).

(Šaltiniai:

<http://edition.cnn.com/election/2012/primaries/scorecard/statebystate/r/>;

https://en.wikipedia.org/wiki/Republican_Party_presidential_primaries,_2012)

Išsamiau apžvelgsime 2012 m. JAV Respublikonų partijos pirminius rinkimus. Kas ketveri metai vykstančių Respublikonų, Demokratų ir mažųjų partijų pirminių rinkimų tikslas – išrinkti partijos kandidatą į JAV prezidentus²⁴. Respublikonų partijos pirminių rinkimų rezultatų teritorinis pasiskirstymas (žr. 19 pav.) pakankamai aiškiai atspindėjo JAV vidinę skirtingų regionų istorinės raidos, socialinę ir kultūrinę įvairovę. 19 pav. kartoschemos iliustruoja vėliausią situaciją, kai kampanijoje dar dalyvavo visi pagrindiniai kandidatai. 2012 m. balandžio 10 d. iš jos pasitraukė R. Santorum, o 2012 m. gegužės 2 d. ir N. Gingrich, tad M. Romney nelikus rimčiausių oponentų, kampanija tapo nebeįdomi ir elektorinės geografijos požiūriu neinformatyvi, nes pasitraukus konkurentams visose likusiose valstijose nugalėjo M. Romney. Tad „užbaigti“ šias kartoschemas galime nebent tik mintyse, tačiau pagrindinės tendencijos yra pakankamai aiškios.

Dėl nominacijos tarpusavyje besivaržantys kandidatai iš esmės atspindėjo pilną JAV Respublikonų partijos vidinių grupių (arba frakcijų) ideologinį spektrą: nuo kairuoliškesnės vadinamosios „socialkonservatyvios“, remiančios socialinių programų plėtrą bei religinį konservatyvumą – šią poziciją atstovavo Rick Santorum (Lietuvoje jo ideologiniais atitikmenimis galėtų būti I. Degutienė ar R. Dagys). Kitas kandidatas – Newt Gingrich atstovavo taip pat konservatyvią, tačiau JAV Respublikonų partijos tradicijai artimesnę centristinę poziciją. Įtakingiausią 2012 m. RP kandidatą – Mitt Romney taip pat galima priskirti centristinei grupei. Socialiniu aspektu jo pozicija buvo gana konservatyvi (M. Romney – mormonų pastorius), tačiau ekonomikos sferoje jis deklaravo laisvai rinkai palankias ekonomines nuostatas (dešinysis liberalizmas). M. Romney – multimilijonierius. Užsienio politikos klausimais M. Romney pritarė aktyviam JAV politiniam ir kariniam dalyvavimui užsienio misijose, panašiai kaip ir 2008 m. JAV prezidento rinkimų Respublikonų partijos pirminių rinkimų lyderis, vėliau – nominuotas RP kandidatu JAV prezidento rinkimuose – John McCain, išsakė gana griežtą kritiką autoritarinio V. Putino režimo Rusijoje atžvilgiu. Ketvirtasis, mažiausiai įtakingas kandidatas – buvęs neįtakingos JAV Libertarų partijos

²⁴ Respublikonų partija 2012 m. rugpjūčio mėn. 27-30 d. Tampoje (Florida), o Demokratų partija – 2012 m. rugsėjo mėn. 3-6 d. Šarlotėje (Šiaurės Karolina) vykusiuose nacionaliniuose konventuose nominavo savo kandidatus JAV prezidento rinkimuose (RP – M. Romney, DP – B. Obama). Panašiuose konventuose savus kandidatus nominavo ir mažosios partijos. 2012 m. JAV prezidento rinkimų Rinkikų kolegija visuotiniu JAV piliečių balsavimu buvo išrinkta 2012 m. lapkričio 6 d., Demokratų partijos kandidatas B. Obama gavo 332 rinkikus, o jo oponentas Respublikonų partijos kandidatas M. Romney – 206 rinkikus. Taigi, *de facto* JAV prezidento rinkimai įvyko 2012 m. lapkričio 6 d. Tačiau, pagal JAV tvarką oficialiai (*de jure*) JAV prezidentas B. Obama antrai kadencijai buvo perrinktas 2012 m. gruodžio 17 d., kuomet 2012 m. lapkričio 6 d. išrinkti rinkikai susirinko Vašingtone į Rinkikų kolegijos posėdį ir formaliai išrinko JAV prezidentą.

lyderis Ron Paul, tapęs Respublikonų partijos nariu nepakeitė savo pažiūrų – iškilio kaip libertarų grupės Respublikonų partijoje lyderis ir deklaravo dešiniojo liberalizmo individo laisvių, laisvos rinkos ir minimalios valstybės idėjas.

Geografiniu aspektu įdomi 19 pav. antroji kartoschema, kurioje pateikiami pirminių rinkimų nugalėtojai smulkesniu – administracinių apygardų (angl. *county*) lygiu. Šiuo atveju galima aiškiau skirti pačius regionus, jų ribas, Respublikonų partijos narių ir rėmėjų preferencijas kandidatams miestas – kaimas pjūviu, kaimyninių valstijų įtaką, tam tikrus atskirų JAV valstijų kultūrinio ar socialinio nevienalytiškumo (pvz., Floridos) aspektus ir kt. Tokių elektorinių duomenų teritorinį pasiskirstymą galima paaiškinti tik pasitelkus socialinius, kultūrinius, ekonominius, atskirų regionų skirtingos istorinės raidos, kitus duomenis. Tačiau nedera pamiršti, kad pirminiuose rinkimuose dalyvauja tik tos partijos nariai ir rėmėjai (tai priklauso nuo valstijos), todėl būtų netikslu pirminių rinkimų pagrindu skirti elektorinius regionus. Skirtingai nei JAV prezidento rinkimų rinkimai, partijų pirminiai rinkimai atskleidžia ne kiekybinę, o kokybinę elektorinių regionų struktūrą – t.y., jie nerodo, kokią santykinę įtaką kurioje nors JAV valstijoje ar regione turi vena ar kita partija, vienas ar kitas kandidatas, jie tik parodo, kokios ideologinės nuostatos bei politinės preferencijos dominuoja tam tikroje teritorijoje (regione, valstijoje, apygardoje) gyvenančių konkrečios partijos šalininkų tarpe. Geografinių tyrimų požiūriu tai padeda suprasti paramos partijoms bei jų kandidatams gilumines priežastis.

Kokybiniu aspektu vertinant JAV Respublikonų partijos narių ir rėmėjų politinių preferencijų regioninius skirtumus, galima išskirti JAV Vakarinę dalį (Ramiojo vandenyno pakrantės, Kalnų, Pietvakarių regionai), kurioje dominuoja gana liberalių dešiniųjų pažiūrų RP rinkėjai, balsavę už M. Romney, o kai kuriose administracinėse apygardose – net už libertarą R. Paul. Tai Nevados, Arizonos, Vašingtono valstijos, neabejotinai – ir Kalifornija. Statistinis RP rinkėjas taip pat pakankamai liberalus ir Naujosios Anglijos, Vidurio Atlanto, Šiaurės rytų JAV regionų valstijose (Meno, Naujojo Hempšyro, Vermonto, Masačusetso, Ilinojaus, Viskonsino, Mičigano, Ohajo ir kt.), Aliaskoje, Havajuose bei Floridoje. Panašu, kad net ir išlikus įtemptai konkurencijai dėl RP šalininkų balsų, M. Romney konkurentus respublikonus būtų įveikęs ir likusiose Vidurio Atlanto, Šiaurės Rytų, Ramiojo vandenyno, Kalnų, Pietvakarių JAV regionų valstijose (įskaitant pačias didžiausias ir įtakingiausias JAV valstijas: Kaliforniją, Niujorką, Teksasą). Vertinant detalesniu – administracinių apygardų lygiu (žr. 19 pav. 2 kart.) išryškėja tam tikri regioniniai skirtumai: JAV vakarinės dalies bei Naujosios Anglijos valstijose liberalių pažiūrų respublikonai pasiskirstę gana tolygiai – šiose JAV dalyse centro-periferijos pjūviu esminiai kokybiniai skirtumai neišryškėjo – t.y., liberalias dešiniąsias pažiūras panašiai demonstruoja ir miestuose, ir provincijoje gyvenantys respublikonų rėmėjai. Dar daugiau – kai kuriose apygardose (dažniau – Meno, Vašingtono, Nevados, Havajų valstijose) dominuoja už R. Poul balsavę dešiniųjų libertarių pažiūrų respublikonai. Tuo tarpu Šiaurės rytų valstijose (Ilinojuje,

Vikonsine, Mičigane, Ohajuje) situacija skiriasi – liberalieji respublikonai (šiuo atveju – M. Romney) labiau palaikomi miestuose, o konservatyvieji (šiuo atveju – R. Santorum) – provincijoje, tačiau bendrai valstijose didesnio palaikymo sulaukia liberalesnių pažiūrų respublikonai (žr. 19 pav. 2 kart.).

Konservatyviųjų respublikonų regionai yra du: 1) Santykinai rečiau apgyventas Šiaurės vakarų regionas (Šiaurės Dakota, Pietų Dakota, Minesota, Ajova, Misūris, Kanzasas), vakarinės JAV Pietryčių regiono valstijos (Luiziana, Misisipė, Alabama), taip pat kai kurios gretimos kaimyninių regionų valstijos (Koloradas, Oklahoma, Tenesis), kur tradiciškai Respublikonų partijos rinkėjai aktyviau remia konservatyvių religinių pažiūrų kandidatus, jiems nesvetimas ir kairuoliškesnis krikdemiškas socialkonservatyvizmas, ką puikiai iliustruoja šį politinį RP sparną atstovaujančio R. Santorum populiarumas šiuose JAV regionuose. Vertinant federaliniu lygiu, JAV Šiaurės vakarų ir Pietryčių regionai ekonominiu, politiniu, kultūriniu aspektais yra santykinai provincialesni, todėl jų rinkėjai dažniausiai yra konservatyvesni, lyginant su centriškesnių JAV regionų (Vidurio Atlanto, Naujosios Anglijos, Šiaurės rytų, Ramiojo vandenyno pakrantės) rinkėjais. 2) Antrasis santykinai konservatyvesnis regionas – tai rytinė Pietryčių Amerikos regiono dalis (Džordžija, Pietų Karolina, Alabama (iš dalies), šiaurinė Floridos dalis), kuriame RP šalininkų parama konservatyvesnių pažiūrų respublikonų kandidatams pirmiausia sietina su vis dar išliekančiu, rasinio susipriešinimo sąlygotu, santykinai didesniu baltųjų regiono gyventojų konservatyvumu (žr. 19 pav.). Tenka apgailestauti, kad R. Santorum iš pirminių rinkimų pasitraukė dar iki jų surengimo Pensilvanijoje, kurią jis atstovauja JAV Senate – tai galėjo būti puikus indikatorius nustatant, koku mastu JAV veikia teritorinio konteksto „draugų ir kaimynų“ efektas. Pensilvanija priskirtina „liberaliųjų respublikonų“ regionui, todėl R. Santorum pergalė šioje valstijoje būtų iliustravusi „draugų ir kaimynų“ efekto buvimą.

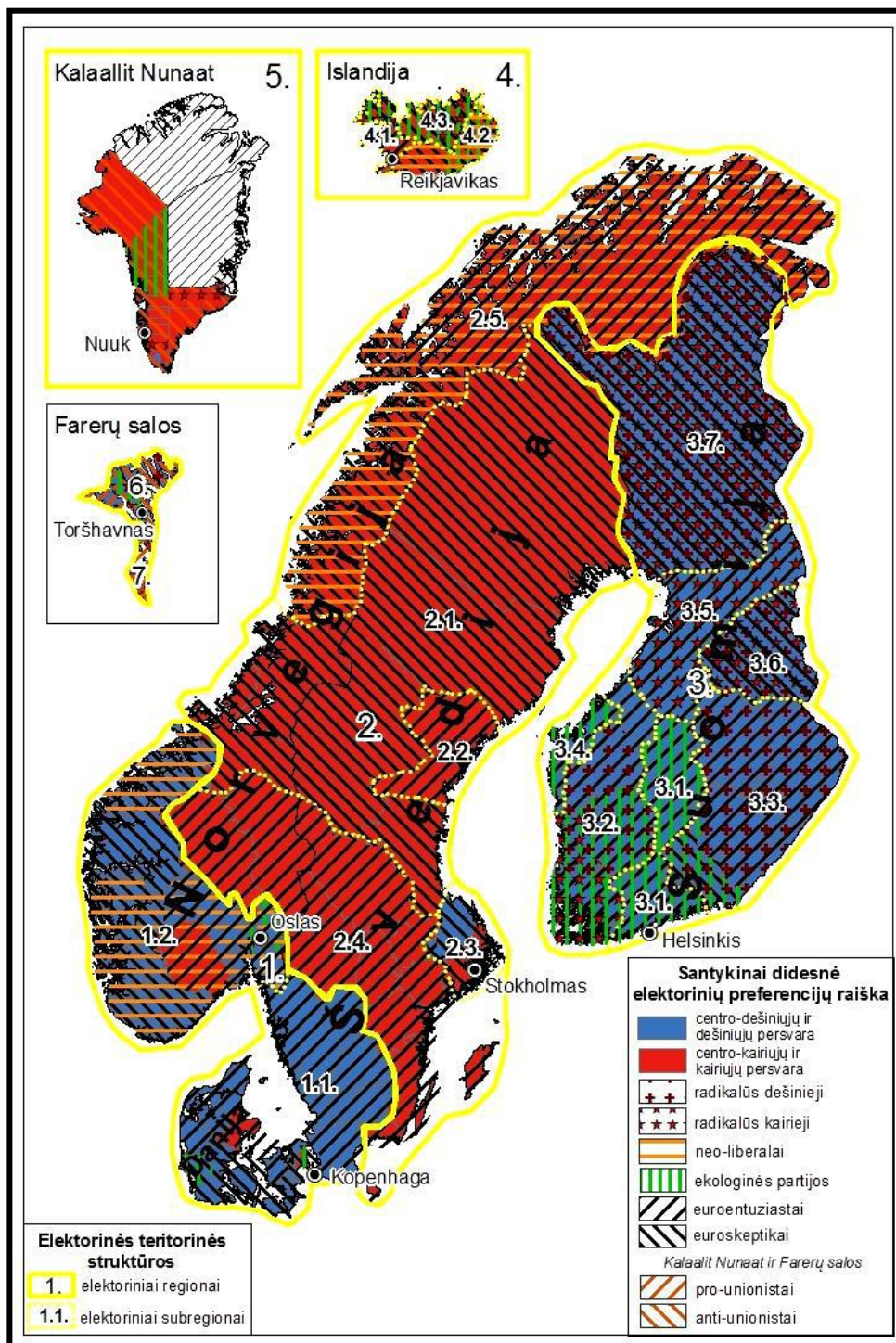
Taip pat įdomu analizuoti ir ribų (arba periferinių zonų) tarp kokybiškai skirtingų RP regionų teritorinę raišką. Šiuo požiūriu valstijų administracinės ribos nedaug ką reiškia – palei jas esančiose kai kurių valstijų dalyse (pvz. Vajomingo, Kolorado, Ajovos, Alabamos) pastebima tam tikra iš kaimyninių valstijų sklindanti politinių idėjų difuzija – dažnai arčiau ribos esančiose administracinėse apygardose balsuojama ne kaip daugumoje tos valstijos apygardų, o kaip kaimyninėse valstijose (žr. 19 pav. 2 kart.).

Dar vienas vizualiai pastebimas geografinis dėsningumas – tuose JAV regionuose, kuriuose JAV prezidento rinkimų rinkimuose jau kuris laikas nugalė Demokratų partija, Respublikonų partijos nariai ir rinkėjai yra nuosaikesni, liberalesni (plg. 18 ir 19 pav.). Tuo tarpu kai kuriuose tradicinio Respublikonų partijos elektorinio regiono dalyse (Šiaurės vakarų, Pietryčių regionuose) dominuoja socialiai konservatyvių pažiūrų Respublikonų partijos rinkėjai.

Kaip pastebėjome, elektorinių regionų ribos nebūtinai sutampa su administracinių vienetų ar net federacijos subjektų ribomis. Kartais elektoriniai regionai gali „peržengti“ ir valstybių sienas. Paprastai

tai būdinga tarpusavyje glaudžiai integruotoms valstybėms, kokiomis, pavyzdžiui, yra Vakarų ar Šiaurės Europos šalys.

Tai akivaizdu analizuojant *Šiaurės Europos regiono* elektorinę struktūrą (žr. 20 pav.).

20 pav. Šiaurės Europos individualus elektorinis rajonavimas. *Kartoschemoje pažymėta: 1. Pietų Skandinavijos centro-dešiniųjų regionas (subregionai: 1.1. Danijos-Pietų Švedijos; 1.2. Pietų Norvegijos); 2. Vidurio-Šiaurės Skandinavijos centro-kairiųjų regionas (subregionai: 2.1. Vidurio Skandinavijos; 2.2. Vasternorlando; 2.3. Stokholmo; 2.4. Ostlando-Gotlando; 2.5. Šiaurės Norvegijos); 3. Suomijos centro-dešiniųjų regionas (subregionai: 3.1. Helsinkio-Juveskiulės; 3.2. Pietvakarių Suomijos; 3.3. Pietryčių Suomijos 3.4. Pohjanmos; 3.5. Oulu; 3.6. Kainu; 3.7. Laplandijos); 4. Islandijos centro-kairiųjų regionas (subregionai: 4.1. Pietvakarių Islandijos (Reikjaviko); 4.2. Pietų-Rytų Islandijos; 4.3. Šiaurės Islandijos); 5. Grenlandijos centro-kairiųjų regionas; 6. Šiaurės Farerų centro-dešiniųjų regionas; 7. Pietų Farerų centro-kairiųjų regionas.* (Šaltinis: Janušaitė, 2013).

Šiaurės šalys²⁵, nors ir sudaro gana integralų istoriškai susiformavusį ir gamtiškai atribotą Europos regioną, tačiau net ir būdamos panašiomis, jos vykdė skirtingą tarptautinę politiką, kas atskleidžia jų siekį išsaugoti tapatumą. Pavyzdžiui, Danija yra ES ir NATO narė, Švedija ir Suomija taip pat yra ES narės, tačiau nepriklauso NATO, tuo tarpu Norvegija ir Islandija (taip pat Grenlandija, Farerai) yra NATO narės, tačiau nepriklauso ES. Švedija, Norvegija ir Danija yra konstitucinės parlamentinės monarchijos, o Islandija ir Suomija – respublikos. Kitą vertus, kiek skirtingos Šiaurės šalių integracinės ašys nesutrukdė joms suformuoti panašias vidaus demokratines politines sistemas (Janušaitė, 2013). Glaudus Šiaurės Europos regiono šalių bendradarbiavimas atsispindi ir šių šalių partinėse sistemose. Pavyzdžiui, visose regiono valstybėse gana populiarios centristinės agrarinės partijos, kurios glaudžiai bendradarbiauja tarpusavyje (angl. *Nordic agrarianism*) ir naudoja panašią simboliką (dobilo lapas). Pagal įvairius kriterijus, kurių svarbiausias – kairės-dešinės ideologinė takoskyra, papildomi: glaudesnės ES integracijos (ES narėms) ar narystės ES (Norvegijai, Islandijai) vertinimas; parama ekologinėms partijoms; paramos politiniams radikalams (socialistams, nacionalistams ir neoliberalams) lygis; o taip pat pasitelkus išvestinį požymį – socialinės įtampos nebuvimas (radikalios partijos nepopuliarios, regiono elektorinė struktūra gana vientisa), socialinės įtampos buvimas (radikalios partijos santykinai populiarnės (dažnai net ne vienos, o kelių ideologinių pakraipų), regiono elektorinė struktūra fragmentuota), išanalizavus Šiaurės Europos regiono elektorinę diferenciaciją, galima identifikuoti tam tikrus Šiaurės Europos elektorinius regionus (žr. 20 pav.) (Janušaitė, 2013). Pirmiausia, iš bendro Šiaurės šalių konteksto išsiskyrė Suomija (3), kurios politiniame lauke tiriamuoju laikotarpiu (2005–2011 m.) santykinai gana įtakingomis buvo radikalios politinės jėgos: nacionalistinė partija „Tikrieji suomiai“ (suo. *Perussuomalaiset*) ir socialistinės pakraipos Kairysis aljansas (suo. *Vasemmistoliitto*). Kitose regiono šalyse dominavo nuosaikesnės kairiosios ir dešinėsios politinės jėgos, o radikalių partijų įtaka buvo labai menka. Svarbu tai, kad Švedijos, Norvegijos ir Danijos teritorijose susiformavo transnacionaliniai elektoriniai regionai (kartais – ir subregionai). Ryškiausi rinkėjų politinių preferencijų skirtumai fiksuoti tarp Pietų Skandinavijos elektorinio regiono (1.), į kurį įeina Danija, pietinės Švedijos bei Norvegijos dalys ir Vidurio-Šiaurės Skandinavijos elektorinio regiono (2.), kuris sudarytas iš Švedijos bei Norvegijos centrinių ir šiaurinių dalių (Janušaitė, 2013). Bendriausiais bruožais teritoriniu aspektu išryškėja dvi pagrindinės tradicinės Vakarų šalims būdingos politinės priešpriešos: a) agrarinių regionų gyventojai, remiantys konservatyviausias centro dešinės politines jėgas ir b) industriniai regionai, kurių gyventojai balsuoja daugiausia už centro kairiuosius.

²⁵ Šiaurės Europos regionui priskiriamos ir Baltijos šalys (Estija, Latvija ir Lietuva), tačiau Baltijos šalių istorinė-politinė patirtis gerokai skiriasi nuo kitų Šiaurės Europos regiono šalių, todėl jos į šią apžvalgą neįtrauktos.

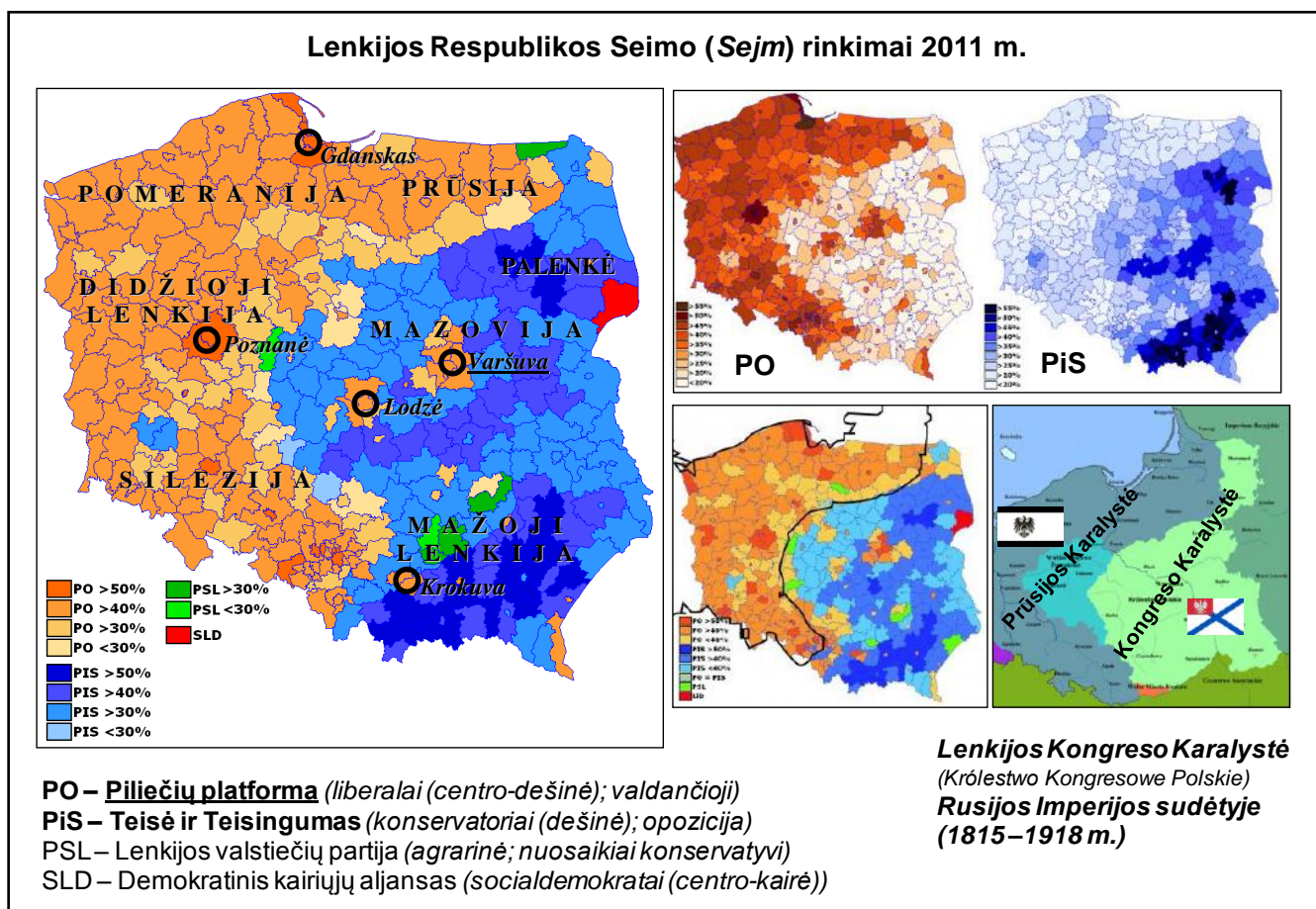
Vidurio ir Rytų Europa. Elektoriniai regionai palaipsniui formuojasi ir demokratiškoms tapusiose Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Tačiau, lyginant su Vakarų šalių elektoriniais regionais, naujosiose Vidurio ir Rytų Europos demokratijose vis dar išlieka gana ryškūs teritorijos elektorinės diferenciacijos skirtumai. Bendras postsocialistinių šalių teritorijos elektorinės diferenciacijos bruožas – didmiesčiuose dažniau remiamos centro dešinėsios liberalios bei konservatyvios partijos, o mažesniuose miestuose ir provincijoje – rinkėjai dažniau balsuoja už buvusias nomenklatūrines, taip pat socialdemokratinės pakraipos bei konservatyvias partijas. Kaip jau buvo akcentuota, Vakarų šalyse susiklosčiusi kiek kitokia tradicija – socialdemokratinės pakraipos partijos provincijoje dažniausiai nėra populiaros (yra išimčių – pvz. Andalūzija, Rytų Vokietija), jos populiarnės pramoniniuose regionuose, industriniuose miestuose. Tuo tarpu provincijoje populiarnės konservatyvios (dažniausiai – krikščioniškos pakraipos) bei taip pat gana dažnai – konservatyvios agrarinės partijos.

Tarp postsocialistinių Vidurio ir Rytų Europos šalių yra tam tikrų, su jų praeitimi bei kultūriniu kontekstu susijusių skirtumų. Katalikiškos tradicijos kraštuose, kuriuose socialistinė sistema gyvavo trumpiau ir nebuvo tokia radikali (Čekija, Slovakija, Lenkija, Vengrija), provincijoje populiarnės konservatyvios krikščionių demokratų partijos, o pramoniniuose regionuose – socialdemokratų ir buvusių komunistinių partijų pagrindu susikūrusios partijos – t.y., šios šalys artimesnės vakarietiški politinei tradicijai. Tuo tarpu, labiau socialistinės sistemos paveiktose Rytų Europos šalyse (Ukrainoje (išskyrus Vakarų Ukrainą), Moldovoje, iš dalies ir Rusijoje) taip pat kituose stačiatikių kraštuose (Rumunijoje, Bulgarijoje, Serbijoje) ir provincijoje, ir pramoniniuose regionuose populiarnės socialdemokratų ir buvusių komunistinių partijų pagrindu susikūrusios partijos. Tačiau iš esmės visose postsocialistinėse šalyse didmiesčių gyventojų, ypač – jaunimo tarpe gana populiarūs liberalai. Galbūt liberalų populiarumą Vidurio ir Rytų Europos šalių jaunimo tarpe skatina kitų partijų socialinis konservatyvumas (tai jaučiama ir Lietuvos politiniame lauke).

Vidurio ir Rytų Europos šalių teritorijos elektorinėje diferenciacijoje aiškiai atsispindi XVIII–XX a. vykusį jų ribų ir atskirų šių šalių regionų politinės priklausomybės kaita. Pavyzdžiui, tai itin ryšku Lenkijos, Ukrainos, Lietuvos teritorijos elektorinėje struktūroje. Kai kurių Vidurio ir Rytų Europos, taip pat Balkanų regiono šalių teritorijos elektorinę struktūrą intensyviai formuoja ir teritorinio konteksto efektai. Jie itin ryškūs Lietuvoje, Latvijoje, Ukrainoje, Kroatijoje, Serbijoje, Bosnijoje ir Hercegovinoje ir kt.

Vienas iš įdomesnių pavyzdžių – **Lenkijos Respublikos** teritorijos elektorinė struktūra (žr. 21 pav.). Nors Lenkijos partinė sistema išliko daugiapartinė, tačiau 2011 m. ir 2015 m. rinkimų į Lenkijos Seimą duomenimis (ir gerokai prieš tai) išryškėjo dvi dešinėsios, aiškų regioninį palaikymą turinčios politinės jėgos – tai liberalioji centro-dešinės, 2011–2015 m. laikotarpyje buvusi valdančioji, o po 2015 m. rinkimų – opozicinė Piliečių platforma (lenk. *Platforma Obywatelska*) (PO), kurią aktyviausiai remia Vakarų (Didžioji Lenkija), Šiaurės (Pomeranija, Prūsija) ir Pietų-Pietvakarių

(Silezija) Lenkijos regionų, bei Lenkijos didmiesčių (Varšuvos, Lodzės, Krokuvos) rinkėjai. Tuo tarpu Rytų (Mazovija, Palenkė), o ypač – Pietryčių (Mažoji Lenkija) Lenkijos regionuose tradiciškai didesnės rinkėjų paramos sulaukia konservatyvioji partija Teisė ir Teisingumas (lenk. *Prawo i Sprawiedliwość*) (PiS), kuri 2011–2015 m. laikotarpyje buvo opozicijoje, o po 2015 m. rinkimų – tapo valdančiąja. PiS elektorinio regiono struktūroje ryškūs du branduoliai, iš kurių didžiausias susiformavo Mažojoje Lenkijoje (iš šio branduolio „iškrenta“ regiono centras – Krokua), mažesnis branduolys išsiskiria Palenkės regione.

21 pav. Lenkijos Respublikos teritorijos elektorinė struktūra 2011 m. Seimo (lenk. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*) rinkimų duomenimis.

PO – Piliiečių platforma (liberalai; 2011–2015 m. valdančioji; įtakingiausias lyderis – D. Tuskas) – 207 vietos Seime, 63 – Senate;

PiS – Teisė ir Teisingumas (nacionalistai–konservatoriai; nuosaikūs euroskeptikai; 2011–2015 m. opozicijoje; įtakingiausias lyderis – J. Kačinskis) – 136 vietos Seime, 29 – Senate;

PSL – Lenkijos valstiečių partija (agrarinė krikščionių–demokratų partija) – 28 vietos Seime, 2 Senate;

SLD – Demokratinis kairiųjų aljansas (socialdemokratai) – 26 vietos Seime, 2 Senate.

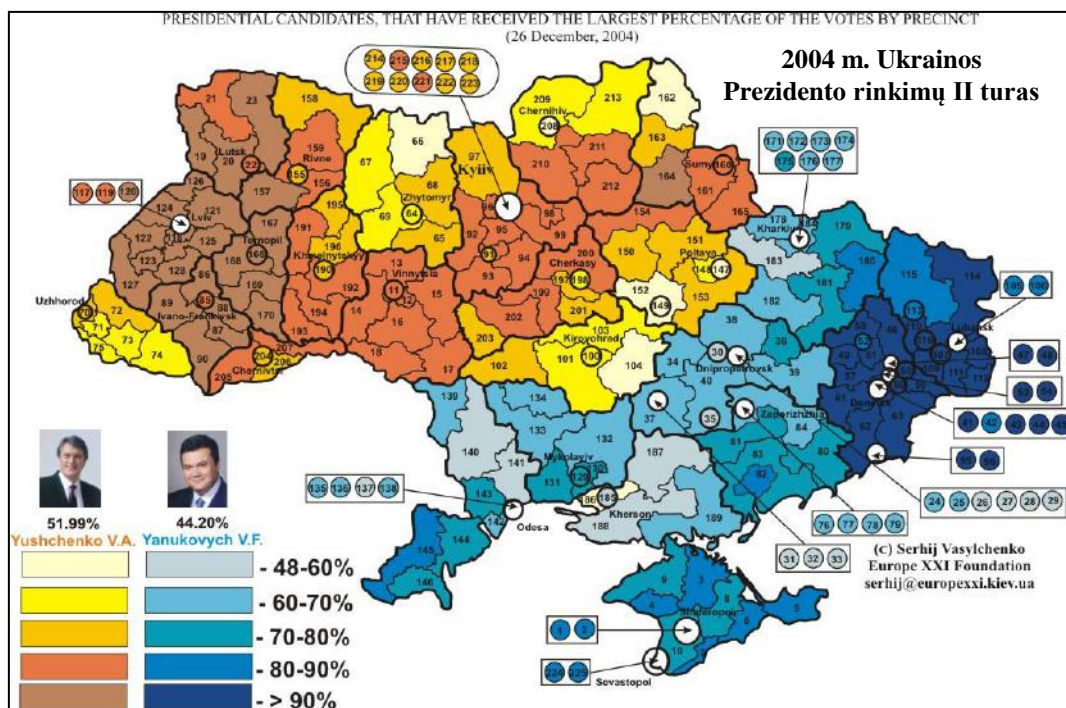
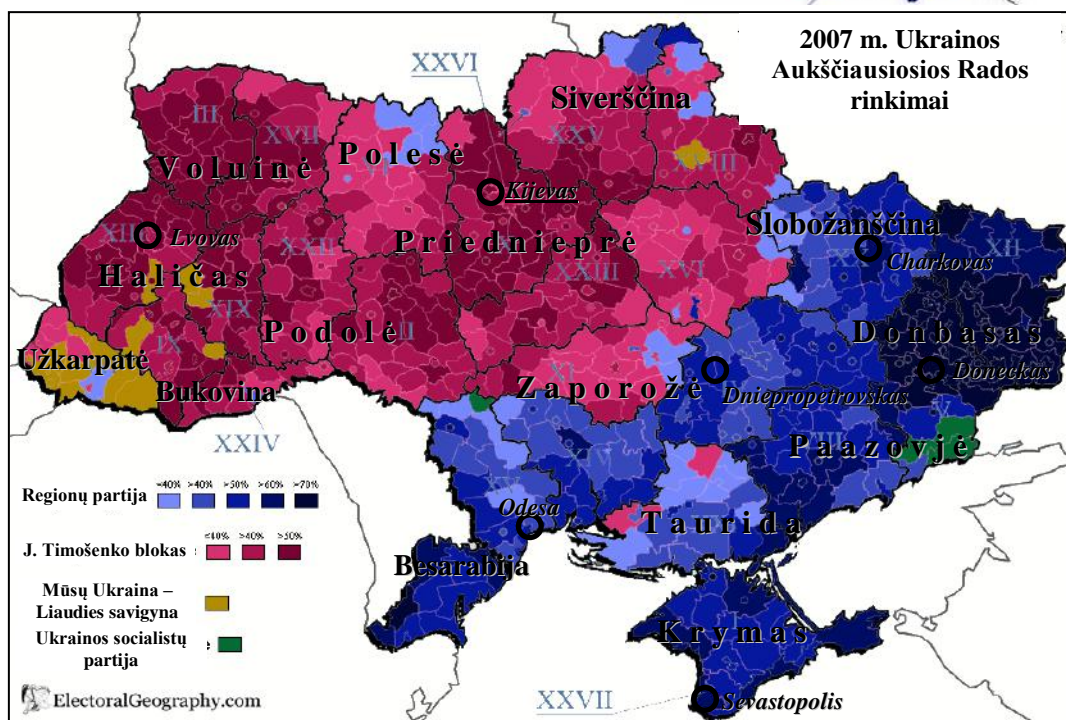
(Šaltiniai: <http://www.geocurrents.info/geopolitics/elections/polands-stark-electoral-divide>;
<http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/kluby.xsp>; https://en.wikipedia.org/wiki/Politics_of_Poland).

2015 m. Lenkijos Seimo rinkimuose gana intensyviai pasireiškė „protesto balsavimas“ bei konservatoriams palankus visuomenės atsakas į Europoje kilusią „pabėgėlių krizę“, kas gerokai iškreipė jau anksčiau susiformavusią Lenkijos teritorijos elektorinę struktūrą, todėl detaliau tikslinga aptarti 2011 m. rinkimų į Lenkijos Seimą metu išryškėjusią Lenkijos teritorijos elektorinę diferenciaciją (žr. 21 pav.).

Gana ryškios Lenkijos teritorijos elektorinės diferenciacijos priežastys – pirmiausia socialinės, tačiau šių dviejų regionų skirtingumas turi ir galias istorines šaknis: konservatyvioji rytinė Lenkijos dalis pirmiausia sietina su carinės Rusijos Imperijoje buvusia Lenkijos Kongreso Karalyste, taip pat konservatyvią pietrytinę Lenkijos dalį XVIII a. pab. – XX a. pr. kontroliavo katalikiška Austrijos-Vengrijos Imperija. Tuo tarpu liberalioji vakarinė Lenkijos dalis buvo vokiškosios protestantiškos Prūsijos Karalystės, o vėliau – Vokietijos dalimi. Skirtinga šių Lenkijos regionų istorinė raida paliko gilų pėdsaką jų ekonominiam ir su juo susijusiam socialiniam išsivystymui. Lenkijos teritorijos elektorinei diferenciacijai didelės įtakos turi ne tik istorinė praeitis, bet ir jos regionų dabartinė geografinė padėtis. Vakarų Lenkija ribojasi su turtinga liberalia Vokietija, pajūrio gyventojai taip pat paprastai būna liberalesniais bei verslesniais. Tuo tarpu Rytų Lenkijos kaimynai – gana skurdžios konservatyvios šalys – Baltarusija ir Ukraina. Turtingesnių Lenkijos regionų rinkėjai 2011 m. Seimo rinkimuose aktyviau balsavo už liberalią Piliečių platformą, o skurdesnių – už konservatyvią Teisę ir Teisingumą. Taigi, Lenkijos Respublikos piliečių politines preferencijas formuoja istoriniai, ekonominiai bei socialiniai veiksniai.

Ryški valstybės teritorijos elektorinė diferenciacija gali neigiamai atsiliiepti valstybės teritoriniam integralumui. Geras to pavyzdys – *Ukrainos Respublika*. Kaip ir Lenkijos Respublikos, taip ir Ukrainos regionai ilgą laiką buvo kontroliuojami skirtingų šalių: XIX a. ir XX a. pr. – Rusijos Imperijos, Austrijos-Vengrijos Imperijos; XX a. I pus. – SSRS, Lenkijos, Čekoslovakijos (Užkarpatė). 1991 m. Ukrainai tapus nepriklausoma šalimi, šios valstybės integracija nebuvo sklandi – nei kiek nemažėjo skirtingų Ukrainos regionų istorinės patirties suformuoti gana ryškūs regioniniai skirtumai, kurie puikiai atsispindi šalies elektoriniuose žemėlapiuose (žr. 22 pav.). Ukrainos regionų integracijai bei nuosekliai valstybės raidai itin trukdė ir geopolitinis veiksnys. Turėdama savanaudiškų geopolitinių siekių, kaimyninė Rusija visais įmanomais būdais siekia išlaikyti Ukrainą savo geopolitinėje erdvėje ir šiam tikslui įgyvendinti pasitelkia Ukrainos istorinį susiskaldymą. Centrinės (Podolė, Priednieprė), o ypač – Vakarinės (Haličas, Volynė, Bukovina) Ukrainos regionų gyventojai aktyviai siekia, kad Ukraina taptų demokratiškos Europos dalimi. Tam pritaria ir nemenka dalis Šiaurinės Ukrainos (Polesė, Siverščina), centrinio Zaporožės regiono ir daugiatautės Užkarpatės gyventojų. Tuo tarpu, didelė dalis Rytų (Donbasas, Paazovė, Slobožanščina), Pietų (Taurida, Besarabija) Ukrainos ir Krymo gyventojų, kurių nemažą dalį sudaro rusų tautybės asmenys, yra nepalankiai nusiteikę Ukrainos integracijos į Vakarų politines (ES) bei karines (NATO) struktūras atžvilgiu ir siekia glaudesnių santykių su Rusija. Tokiu Ukrainos kultūriniu, ekonominiu ir su tuo susijusiu politiniu susiskaldymu pasinaudojo Rusija, skatinusi Rytų, Pietų Ukrainos ir Krymo separatizmą, kuris nuo pat Ukrainos Respublikos nepriklausomybės paskelbimo 1991 m. reiškėsi šios šalies teritorijos elektorinėje struktūroje (žr. 22 pav.), o 2014 m. peraugo į karinį konfliktą, kurio pasekmės – prorusiškos pseudovalstybės (Novorosija) susikūrimas Donecko regione ir Rusijos įvykdyta Krymo aneksija.

UKRAINOS RESPUBLIKOS TERITORIJOS ELEKTORINĖ STRUKTŪRA

22 pav. Ukrainos Respublikos teritorijos elektorinė struktūra 2017 m. Aukščiausiosios Rados (ukr. *Верховна Рада України*) ir 2004 m. Ukrainos Prezidento (II turas) rinkimų duomenimis.

Regionų partija (RP) – prorusiška populistinė politinė jėga (lyderis V.F. Janukovičius);
J. Timošenkos blokas (JB) – provakarietišku liberalių ir konservatyvių politinių jėgų koalicija (lyderė J. Timošenko);

Mūsų Ukraina – Liaudies savigyna (MULS) – liberali provakarietiška politinė jėga, įtakingiausia Užkarpatėje ir jai gretimuose Vakarų Ukrainos regionuose;

Ukrainos socialistų partija (USP) – neįtakinga socialistinės pakraipos prorusiška politinė jėga.

(Šaltiniai: <https://www.electoralgeography.com/new/en/category/countries/u/ukraine>).

Iki Krymo aneksijos ir separatistinio karo Rytų Ukrainoje (iki 2014 m.), Rytų (Donbasas, Paazovė, Slobožanščina), Pietų (Taurida, Besarabija) Ukrainos ir Krymo gyventojai aktyviausiai rėmė prorusiškas politines jėgas: Regionų partiją (ukr. *Партія регіонів*) (RP), o prezidento rinkimuose – RP lyderį V.F. Janukovičių. RP elektorinio regiono struktūrotoje išsiskyrė itin ryškus jo branduolys Donecke, dar du ne taip aiškiai išsiskiriantys branduoliai: Krymas ir ukrainietiškoji Besarabijos regiono dalis (į pietus nuo Odesos) (žr. 22 pav.). Periferinės RP elektorinio regiono dalys: Taurida, Slobožanščina, iš dalies – ir Zaporožė.

Paramos provakarietiškomis politinėms jėgoms regionas apima – Vakarų, Centrinę ir Šiaurės Ukrainą. Provakarietiškos konservatyvios bei liberalios Ukrainos politinės jėgos nebuvo pakankamai stabilios – keitė pavadinimus, jungėsi į vienus ar kitus politinius blokus. Todėl, nėra prasmės šį regioną priskirti kuriai nors iš jų. Tačiau regionas kokybiniu aspektu yra dvilypis: vakarinėje regiono dalyje (Voluinė, Haličas, Bukovina) santykinai įtakingesnės konservatyvios politinės jėgos, o centrinėje regiono dalyje – Priednieprėje, o ypač – Ukrainos sostinėje Kijeve, santykinai įtakingesnės liberalesnės pakraipos partijos ir politikai. Paramos provakarietiškomis politinėms jėgoms regionas taip pat turi du branduolius – konservatyviają Vakarų Ukrainą (centras – Lvovas) ir liberalesnę Centrinę Ukrainą (žr. 22 pav.). Periferinės regiono dalys – Polesė, Siverščina, iš dalies Zaporožė – tai regionai, kuriuose provakarietiškos politinės jėgos santykinai gerokai mažiau populiaros nei aptartuose regiono branduoliuose.

Užkarpatė yra savita Ukrainos dalis. Ji taip pat gali būti priskiriama provakarietiškam regionui (kaip jo periferija), tačiau šio savito Ukrainos istorinio regiono unikalumas (ne tik elektorine, bet ir kultūrine, istorinės raidos ir kt. prasmėmis) leidžia jį išskirti kaip savitą nedidelį Ukrainos elektorinį regioną.

Kaip jau buvo minėta, tokiam Ukrainos elektoriniam, o kartu – ir geopolitiniam, susiskaldymui didelės įtakos turėjo skirtinga Ukrainos regionų istorinė raida, palikusi ryškų pėdsaką gyventojų etninės sudėties struktūroje bei jų mentalitetui. Vakarų Ukraina (Voluinė, Haličas, Užkarpatė) SSRS dalimi tapo tik po II pasaulinio karo, todėl trumpesnę laiką gyvavusi socialistinė sistema, nuo Rusijos atokesnė regiono geografinė padėtis ne taip sparčiai paveikė tradicinę ukrainiečių kultūrą. Tuo tarpu ukrainiečių tautos naikinimas (holodomoras²⁶) Rytų Ukrainoje ir rusifikacija Rytų bei Pietų Ukrainoje gerokai pakeitė šių regionų gyventojų etninę sudėtį bei mentalitetą, ir tai puikiai atsispindi šios šalies teritorijos elektorinėje struktūroje.

²⁶ Holodomoras (ukr. *Голодомор*) – 1932–1933 m. SSRS suorganizuotas Rytų Ukrainos gyventojų marinimas badu.

Mūsų kaimynės *Latvijos Respublikos* teritorijos elektorinė struktūra yra formuojama kelių svarbių veiksnių:

a) Pirmiausia, Latvijos teritorijos elektorinei diferenciacijai turi įtakos etnis veiksnys – rusakalbiai šios šalies gyventojai santykinai aktyviau balsuoja už didesnę palankumą Rusijai demonstruojančią centro kairiąją partiją – Socialdemokratų partiją „Santarvė“ (lat. *Sociāldemokrātiskā Partija „Saskaņa“*). Todėl ši partija populiariausia ten, kur didesnę Latvijos gyventojų dalį sudaro rusakalbiai šios šalies gyventojai (Latgaloje ir Rygoje bei kai kuriuose Rygos regiono dalyse) (žr. 23 pav.).

b) Latvijoje taip pat veikia teritorinio konteksto „draugų ir kaimynų“ efektas. Tiesa, jis nėra toks ryškus, kaip Lietuvoje, nes Latvijoje (kaip ir Estijoje, Lenkijoje, Skandinavijos šalyse) iš viso atsisakyta vienmandačių apygardų ir taikoma tik proporcinio atstovavimo rinkimų sistema. Proporcinio atstovavimo rinkimų sistema nėra palanki subjektyviųjų teritorinio konteksto efektų raiškai. Tačiau, nežiūrint to, teritorinio konteksto raišką iliustruoja santykinai didesnis Žaliųjų ir valstiečių sąjungos (lat. *Zaļo un Zemnieku savienība*) (ŽVS) populiarumas Kurše. Ilgametis (nuo 1988 m.) Ventspilio meras A. Lambergas (*Aivars Lembergs*) yra aktyvus ŽVS rėmėjas.

c) Latvijoje veikia ir tradicinės kairės-dešinės politinės takoskyros – liberali partija „Vienybė“ didžiausios rinkėjų paramos sulaukia tuose regionuose, kurių gyventojų daugumą sudaro didesnes pajamas gaunantys, aukštesnį išsilavinimą įgiję jaunesnio amžiaus asmenys (Rygos priemiesčiai, prie Rygos įlankos įsikūrusios rekreacinės gyvenvietės).

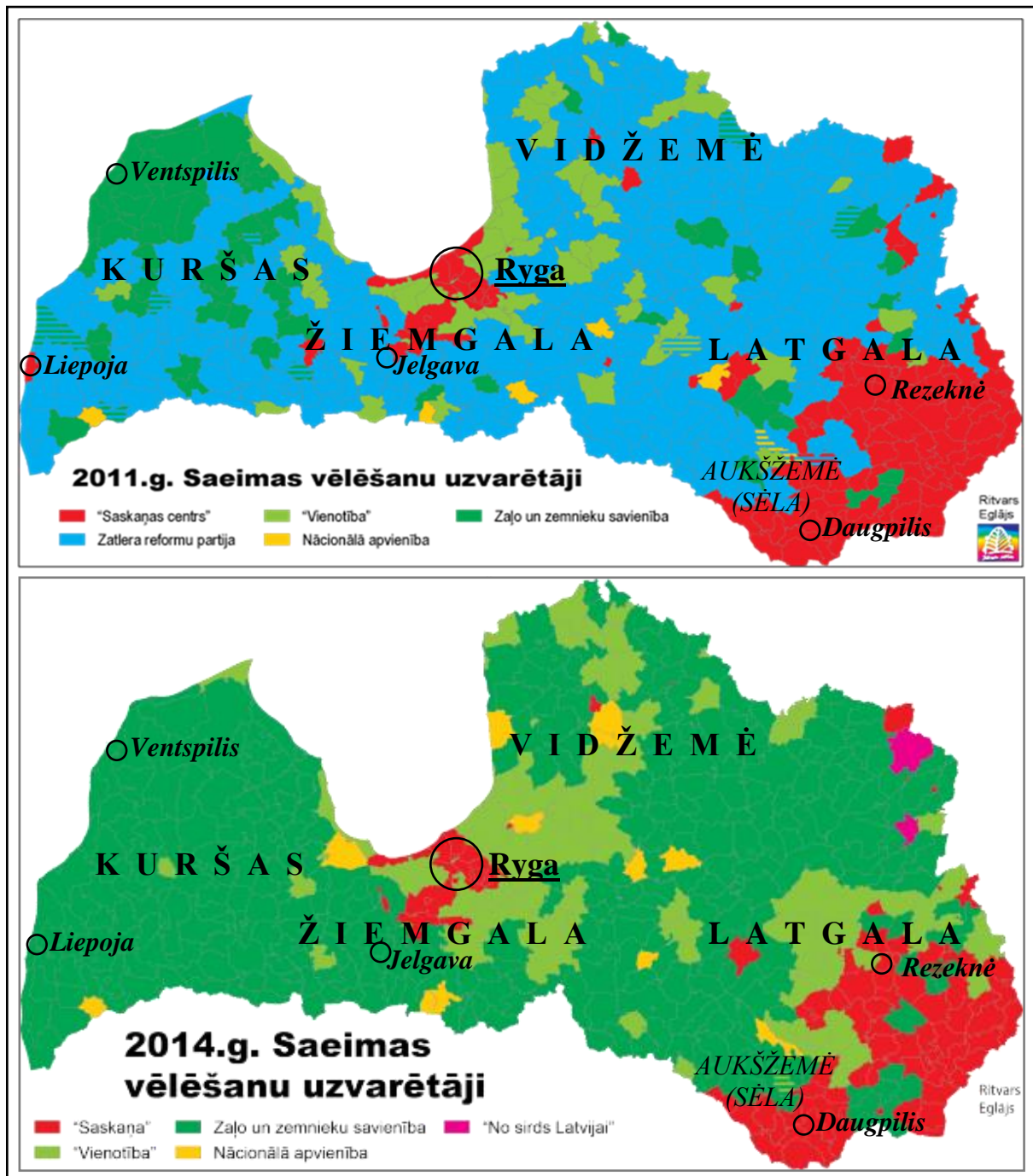
Latvijos teritorijos elektorinę diferenciaciją vertinat chronologiniu aspektu, galima išskirti kelis stabilesnius elektorinius regionus (žr. 23 pav.):

1) Pietrytinė Latgalos dalis (centras – Daugpilio miestas), kurios gyventojų daugumą sudaro rusakalbiai asmenys. Tai regionas, kurio gyventojai tradiciškai aktyviai balsuoja už nuosaikiai prorusišką centro kairiąją Socialdemokratų partiją „Santarvė“ (SPS). Šis Latvijos elektorinis regionas kiek panašus į Pietryčių Lietuvoje susiformavusį Lietuvos lenkų rinkimų akcijos elektorinį regioną. Pietrytinės Latgalos (Daugpilio regiono) elektorinio regiono savitumą, itin ryškius jo skirtumus nuo kitų Latvijos regionų išryškina ir 2012 m. įvykusio referendumo „*Dėl rusų kalbos, kaip antrosios valstybinės kalbos įteisinimo*“ rezultatai (žr. 24 pav.). Pietrytinės Latgalos gyventojų pritarimas rusų kalbos valstybiniam statusui turi ne tik etninę, bet ir geopolitinę potekstę.

2) Rygos miestas ir kai kurios jam gretimos teritorijos – tai antrasis SPS elektorinis regionas. Šio regiono gyventojų didesniąją dalį taip pat sudaro rusakalbiai asmenys.

3) Liberalieji Rygos priemiesčiai – daugiausia rekreacinėse teritorijose esančios priemiestinės zonos, taip pat Rygos regiono pajūrio gyvenvietės, priemiestiniai gyvenamųjų namų kvartalai. Šiose su Rygos miestu glaudžiai susijusiose prestižinėse teritorijose dažniausiai įsikuria didesnes pajamas gaunantys, įgiję aukštesnį išsilavinimą, jaunesnio amžiaus asmenys, kurie rinkimuose tradiciškai

balsuoja už liberalias partijas. Anksčiau santykinai didesnės paramos čia sulaukdavo liberalios partijos „Latvijos kelias“ (lat. *Latvijas Ceļš*), „Naujasis laikas“ (lat. *Jaunais laiks*), pastaruoju metu – viena iš įtakingiausių Latvijos partijų – „Vienybė“ (lat. *Vienotība*) (PV).

23 pav. Latvijas Republikas teritorijas elektorinģ struktģra 2011 m. ir 2015 m. Saemo (lat. *Latvijas Republikas Saeima*) rinkimģ duomenimis. (*Latvijas Saeme posģdģiauja 100 parlamentaru*).

Socialdemokratģ partija „Santarvģ“ (lat. *Sociģldemokrģtiskģ Partija „Saskaņa“* (2015 m.), *Saskaņas centrs* (2011 m.)) – centro kairģs (socialdemokratinģ) partija; 28 (2011 m.) / 24 (2015 m.) Saemo nariai;
Partija „Vienybģ“ (lat. *Vienotība*) – provakarietiģka liberali partija; 20 (2011 m.) / 23 (2015 m.) Saemo nariai;

ģaliģģģ ir valstieģģģ sjungģ (lat. *Zaļo un Zemnieku savienģba*) – centristinģ agrarinģ–ekologinģ partija; 13 (2011 m.) / 21 (2015 m.) Saemo nariai;

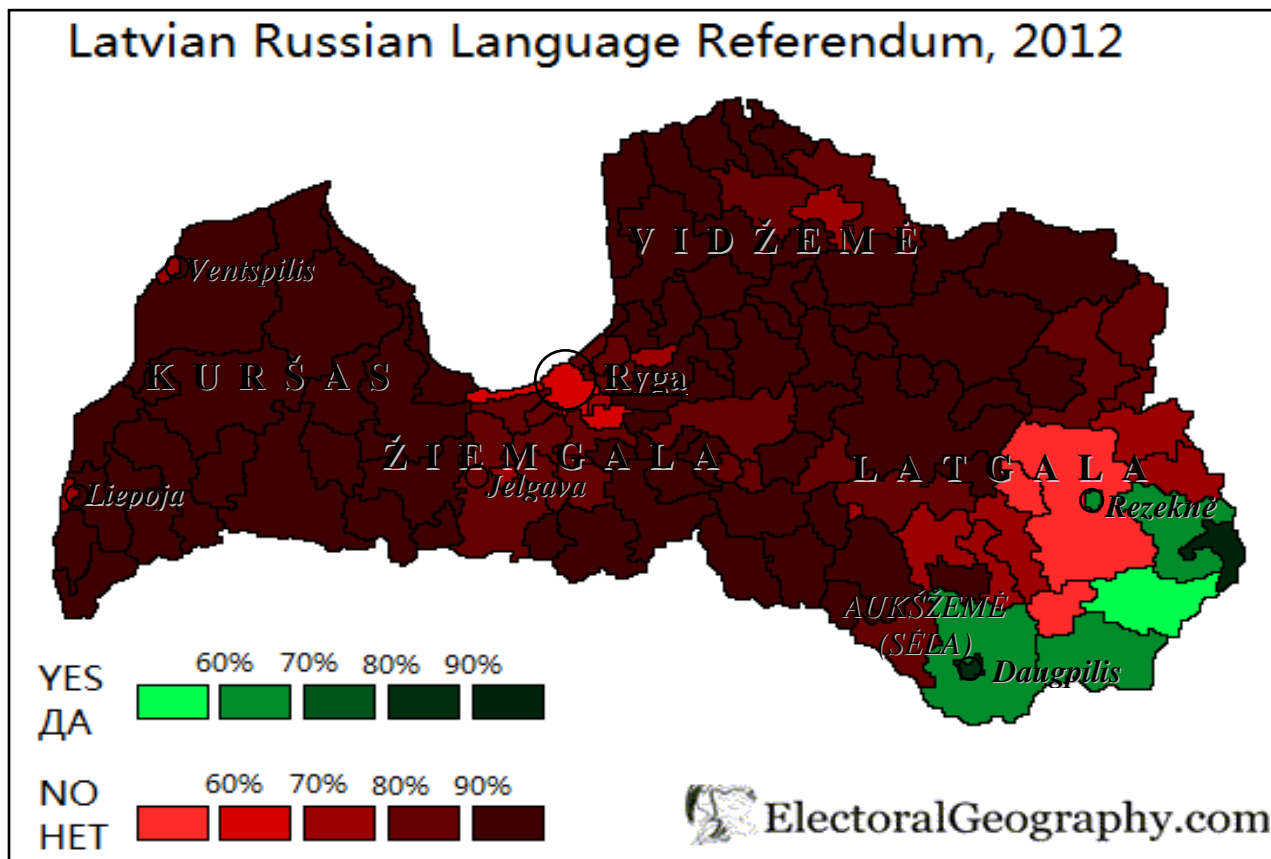
Nacionalinis susivienģģģģģ (lat. *Nacionģlģ Apvienģba*) – deģģinioji latviģ konservatoriģ–tautininkģ partija; 14 (2011 m.) / 17 (2015 m.) Saemo nariģ;

Zatlers Reformu partija (lat. *Zatlera Reformu partija* (2011–2012 m.); *Reformu partija* (2012–2015 m.)) – susikūrė (2011 m.) kaip aiškesnės ideologijos neturinti „antikorupcinė“ partija, politikoje dalyvavo kaip centristinė nuosaikiai konservatyvi politinė jėga, 2015 m. panaikinta; 22 (2011 m.) Saemo nariai;

Partija „Iš širdies – Latvijai“ (lat. *No sirds Latvijai*) – 2014 m. įsikūrusi socialiai konservatyvi, ekonominiu aspektu – centro kairioji politinė jėga; 7 (2015 m.) Saemo nariai;

Partija „Latvijos reģionu asociacija“ (lat. *Latvijas Reģionu apvienība*) – 2014 m. įsikūrusi centristinės pakraipos didesnio savarankiškumo regionams siekianti politinė jėga. 8 (2015 m.) Saemo nariai, tačiau nebuvo dominuojanti nei vienoje iš savivaldybių (lat. *Novadi*), todėl žemėlapyje balsavimo už šią politinę jėgą rezultatai nėra pateikti.

(Šaltiniai: <https://www.electoralgeography.com/new/en/category/countries/l/latvia>; https://lv.wikipedia.org/wiki/Latvijas_politika).

24 pav. 2012 m. įvykusio Latvijos Respublikos Referendumo „Dėl rusų kalbos, kaip antrosios valstybinės kalbos įteisinimo“ rezultatai.

(Šaltinis: <https://www.electoralgeography.com/new/en/category/countries/l/latvia>);

4) Kuršo regione, ypač šiaurės vakarinėje jo dalyje (centras – Ventspilio miestas) jau kuris laikas populiariausios su įtakinguoju Ventspilio meru A. Lambergu susijusios partijos. Pirmiausia tai paties A. Lambergo inicijuota regioninė nuosaikiai euroskeptiška partija „Latvijai ir Ventspiliui“ (lat. *Latvijai un Ventspilij*), kuri nacionaliniuose rinkimuose aktyviai remia įtakingesnę politinę jėgą – Žaliųjų ir valstiečių sąjungą (lat. *Zaļo un Zemnieku savienība*) (ŽVS) (įsisteigė 2002 m.). 2015 m. ir kai kuriuose ankstesniuose Latvijos Respublikos Saemo rinkimuose (2006 m., 2010 m.) ŽVS elektorinis regionas išsiplėsdavo ir į vakarinę bei pietinę Žiemgalos regiono dalį. Latvijos ŽVS turi analogą ir Lietuvoje – tai Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga (LVŽS). Abi šios partijos vadovaujasi labai panašiomis

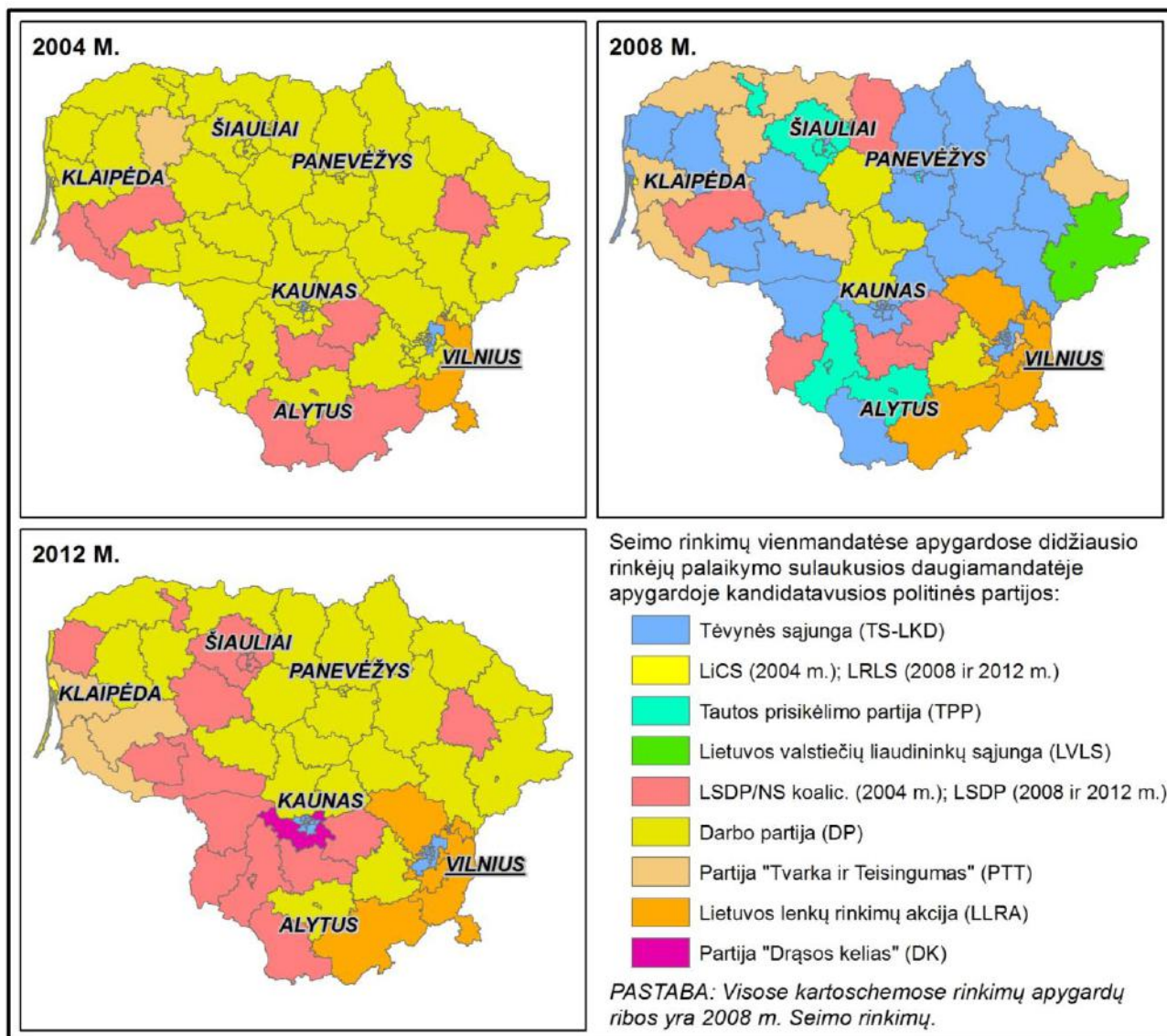
ideologinėmis nuostatomis, panaši ir šių partijų genezė (dažnas jungimasis su kitomis politinėmis jėgomis ir kt.).

Daugiau aiškesnių ilgalaikių elektorinių regionų Latvijos teritorijoje neišryškėjo. Šiaurinėje ir rytinėje Vidžemės, vakarinėje ir šiaurinėje Latgalos, rytinėje Žiemgalos regionų dalyse skirtinguose rinkimuose balsuojama už įvairias politines jėgas. Kai kuriose atskirose savivaldybėse jau kuris laikas populiarsnė konservatyvi tautininkų partija *Nacionalinis susivienijimas* (lat. *Nacionālā Apvienība*), kitose savivaldybėse skirtinguose rinkimuose daugiau rinkėjų balsų gauna vis kitos politinės jėgos. Nežiūrint to, Latvijos Respublikos Saemo sudėtis kinta santykinai nedaug (žr. 23 pav.), nes tuose Latvijos regionuose (Rygos miestas ir regionas, pietryčių Latgala), kuriuose jau susiformavo pakankamai stabilūs elektoriniai regionai, gyvena dauguma Latvijos gyventojų.

5.6. Lietuvos teritorijos elektorinė diferenciacija

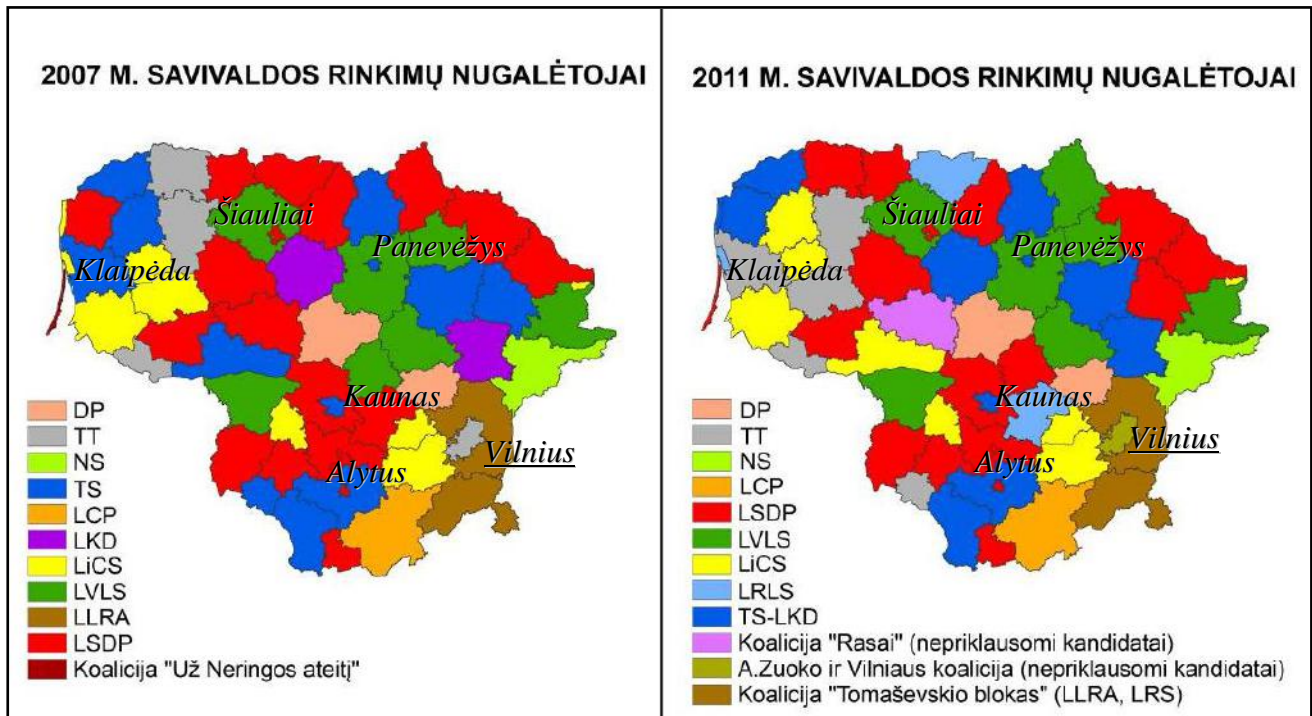
Lietuvos Respublikos teritorijos elektorinė diferenciacija išlieka gana sudėtinga. Tam lemiamos įtakos turi iki šiol Lietuvoje taikoma paralelinė („mišri“) Seimo rinkimų sistema. Todėl Lietuvai didelė dalimi būdinga elektorinė teritorinė fragmentacija – aiškesnių elektorinių regionų nebuvimas, jų priklausomybė nuo Seimo rinkimų vienmandačių apygardų. Tiesa, ne visur – kai kuriose Lietuvos dalyse (pvz. Pietryčių Lietuvoje) jau susiformavo gana aiškūs elektoriniai regionai.

Pirmiausia tikslinga aptarti bendruosius Lietuvos regionų rinkėjų politinių preferencijų teritorinės sklaidos dėsningumus. 25 pav. pateiktos 2004 m., 2008 m. ir 2012 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų proporcinės dalies kartoschemos, kuriose Seimo rinkimų vienmandačių apygardų teritoriniame lygmenyje vaizduojamos apygardose santykinai daugiausia rinkėjų balsų surinkusios politinės partijos. Žinoma, toli gražu, tai neatskleidžia tikrosios šalies teritorijos elektorinės diferenciacijos, kurios pažinimui būtini gerokai išsamesni tyrimai. 25 pav. kartoschemose pateiktos tik partijos-nugalėtojos, tad antroje, trečioje vietoje likusios politinės jėgos (kartais – nuo lyderės „atitrūkusios“ labai menku skirtumu) bei kiti šalies teritorijos elektorinės diferenciacijos ypatumai lieka „paslėptais“. Greta (26 pav.) pateiktos 2007 m. ir 2011 m. Lietuvos savivaldos rinkimų kartoschemos (Mozūraitytė, 2012) kai kuriais aspektais gal net geriau (nei Seimo rinkimų) išryškina savivaldybes, kuriose jau kuris laikas dėl įvairių priežasčių populiarsnė vienos ar kitos politinės jėgos. Tačiau, net ir neatliekant išsamesnės analizės bei vertinant kartografiškai nepateiktus šio darbo autoriaus sukauptus gausius duomenis bei ilgametę Lietuvos teritorijos elektorinės diferenciacijos pažinimo patirtį, galima kiek išsamiau aptarti dabartinę Lietuvos teritorijos elektorinę struktūrą.

25 pav. 2004 m., 2008 m. ir 2012 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų proporcinės dalies nugalėtojai (politinės partijos ir jų koalicijos) Seimo rinkimų vienmنداčių apygardų teritoriniame lygmenyje.

Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvos teritorijos elektorinė struktūra nemenkoje dalyje Lietuvos regionų dar nėra stabili. Jau aptarėme, kad net ir senosiose Vakarų demokratijose elektoriniai regionai kinta. Vakarų šalyse dažniausiai tuos pokyčius galima nesunkiai pagrįsti objektyviomis priežastimis (atskirų šalies regionų didesnio savarankiškumo siekis ir t.t.). Tačiau Lietuvoje Seimo rinkimuose vis dar veikia nebrandžioms demokratijoms būdingas „švytuoklės principas“ – kai gana didelė rinkėjų dalis prieš kiekvienus rinkimus savo politines preferencijas keičia gana radikaliai. Tiesa, tai būdinga ne visiems Lietuvos regionams, didesniu politinių preferencijų stabilumu išsiskiria Lietuvos didmiesčių (ypač – Vilniaus, Klaipėdos) rinkėjai, skirtingų metų savivaldos rinkimuose rinkėjai santykinai dažniau balsuoja už tas pačias politines jėgas, nei skirtingų metų Seimo rinkimuose (plg. 25 ir 26 pav.).

26 pav. 2007 m. ir 2011 m. savivaldos rinkimuose didžiausios rinkėjų paramos sulaukusios politinės jėgos. DP – Darbo partija, TT – Partija „Tvarka ir Teisingumas“, NS – Naujoji sąjunga (socialliberalai), TS ir TS-LKD – Tėvynės sąjunga (2007 m.) ir Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai (2011 m.), LKD – Lietuvos krikščionių demokratų partija (2007 m.), LCP – Lietuvos centro partija, LSDP – Lietuvos socialdemokratų partija, LVLS – Lietuvos valstiečių liaudininkų partija, LiCS – Liberalų ir centro sąjunga, LRLS – Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis (2011 m.), LLRA – Lietuvos lenkų rinkimų akcija, LRS – Lietuvos rusų sąjunga (Šaltinis: Mozūraitytė, 2012).

Lietuvos rinkėjų politinių preferencijų teritorinius skirtumus galima analizuoti socialiniu, kultūriniu bei kitais aspektais. Tačiau net ir šiuo metu elektorinius geografinius tyrimus Lietuvoje atlikti yra sudėtinga, nes net kaimyninių savivaldybių rinkėjų politinės preferencijos dažnai gerokai skiriasi ir joms paaiškinti vien tik objektyvių socialinių, kultūrinių ir kitų veiksnių tikrai nepakanka. Kaip jau minėta, Lietuvoje itin ryškūs subjektyvūs veiksniai – teritorinio konteksto ir kaimynystės efektai. Santykinai gana didelė jų įtaka iliustruoja vis dar pakankamai žemą Lietuvos rinkėjų politinį išprusimą, jų nesidomėjimą politinėmis ideologijomis ir partijų programomis, negebėjimą aiškiai artikuliuoti savo interesus ir suvokti, kuri politinė jėga geriausiai juos atstovauja. Todėl rinkimuose pirmiausia balsuojama atsižvelgiant į subjektyvius požymius: tokius kaip simpatijos ar antipatijos partijų lyderiams, vertinant tik kandidatų kilmę (pvz., iš to paties krašto) ir t.t. Lietuvos rinkėjų politines preferencijas formuojančios priežastys turi įtakos ir partijų elgsenai. Jos nesuinteresuotos parengti kokybiškas, konstruktyvias programas, jomis sudominti rinkėją. Todėl dažniausiai pasirenkamas „lengviausias“ – populistinis pagyrų, oponentų menkinimo, nepamatuotų pažadų dalijimo ir t.t. kelias. Nežiūrint vis dar išliekančių skirtumų, lyginant su Vakarų demokratijų rinkėjų politinių preferencijų kaita, tikslinga pastebėti, kad pastaruoju metu ir Lietuvoje ryškėja pozityvios tendencijos: po truputį auga rinkiminis aktyvumas; vis daugiau jaunimo dalyvauja rinkimuose; nors nemenkos dalies rinkėjų politinės preferencijos tebėra nestabilios, tačiau vis dažniau „migruojama“ į

ideologiniu bei politinės veiklos aspektu artimas partijas (t.y., tame pačiame „partijų bloke“). Visos šios tendencijos jau buvo aptartos ankstesniuose šios knygos skyriuose (žr. 5.3. *Lietuvos elektorato bruožai ir kt.*). Šiame skyriuje tikslinga plačiau aptarti tam tikrus Lietuvos teritorijos elektorinės struktūros geografinius aspektus:

- 1) Kaip ir kitose postsocialistinėse Vidurio Europos bei Baltijos šalyse, mūsų didmiesčiuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, ankstesniuose rinkimuose – ir Panevėžyje) itin populiarios konservatyvios (TS-LKD) ir liberalios (LRLS, LiCS) centro dešinėsios politinio spektro dalies partijos. Nors iki šiol Lietuvos didmiesčiuose buvo populiarsnė TS-LKD (ypač – Kaune), tačiau 2012 m. Seimo rinkimai iliustravo (Baranauskaitė, Tučas, 2014) ir dabartinės didmiesčių gyventojų politinių preferencijų kaitos tendencijos rodo, kad gana sparčiai auga liberalų (LRLS) populiarumas. 2015 m. – 2016 m. pradž. vykdytų gyventojų apklausų rezultatai rodo, kad Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis (LRLS) tapo antra pagal populiarumą (po LSDP) politine jėga ir šios partijos populiarumas itin sparčiai auga Vilniuje, Klaipėdoje ir kiek mažesniu laipsniu – Kaune. Be to, 2015 m. savivaldos rinkimuose Vilniaus m. ir Klaipėdos m. savivaldybėse daugiausia mandatų iškovojo LRLS (Vilniuje LRLS iškovojo 15, TS-LKD – 8 mandatus (iš 50); Klaipėdoje LRLS iškovojo 11, TS-LKD – 4 mandatus (iš 30)) (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b). Tuo tarpu TS-LKD populiarumas Lietuvos didmiesčiuose palaipsniui mažėja. Esminis skirtumas nuo Vakarų demokratijų – jose santykinai dažniau didmiesčiuose (kurių gyventojų daugumą sudaro santykinai jaunesnio amžiaus asmenys) remiamos ne tik liberalios, bet ir socialdemokratinės bei kt. centro kairiosios pakraipos politinės partijos. Tuo tarpu konservatyvios centro dešinėsios pakraipos politinės jėgos Vakaruose santykinai populiarsnės provincialesniuose regionuose, liberalų populiarumas Vakarų šalyse taip pat mažėja.
- 2) Pramoniniuose Lietuvos miestuose situacija nėra vienoda: Šiauliuose ir Alytuje dažniausiai didžiausios rinkėjų paramos sulaukia LSDP; Panevėžio rinkėjams būdinga gana dažna politinių preferencijų kaita, tačiau santykinai dažniau šiame mieste daugiausia balsų gaudavo TS-LKD, Mažeikių rinkėjai taip pat dažnai keičia politines preferencijas, tačiau pastaruoju metu šiame naftininkų mieste didžiausios rinkėjų paramos sulaukia LSDP ir partija „Tvarka ir Teisingumas“ (PTT). Vakarų šalyse socialdemokratų partijos populiariausios pramoniniuose miestuose – Lietuvoje šį modelį geriausiai atitinka Šiauliai, Alytus ir Mažeikiai.
- 3) Kaimiškose savivaldybėse rinkėjų politinės preferencijos skiriasi:
 - Vienur, kaip ir Centrinės bei Vakarų Europos šalyse, populiarios konservatyvios, krikščioniškos pakraipos partijos (TS-LKD, Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP) (iki 2008 m.)). Kiek aiškesnis bei stabilesnis TS-LKD elektorinis regionas

susiformavo Pasvalio-Panevėžio krašte. Ši partija kiek aktyviau remiama ir Palangos, Kretingos r., Plungės r., Anykščių r., Utenos r., Molėtų r., Lazdijų r. savivaldybėse.

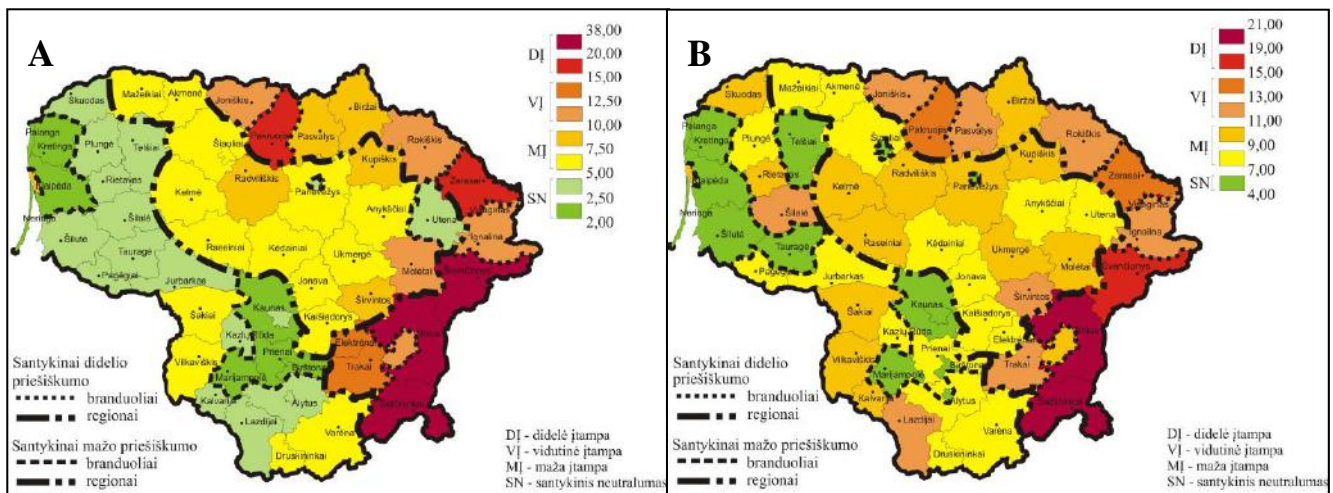
- Kitose Lietuvos kaimiškose savivaldybėse santykinai populiareesnės agrarinės partijos (Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga (LVŽS) bei jos pirmtakės (LVLP ir kt.)) bei LSDP. LSDP populiarumas Lietuvos kaimiškose savivaldybėse pirmiausia sietinas su pagrindiniu šios partijos kilmės šaltiniu – Lietuvos demokratine darbo partija (LDDP) (iki 2001 m.). Vakarų šalyse socialdemokratų partijos tradiciškai populiariausios pramoninių miestų regionuose. Tad šiuo aspektu Lietuvos kaimiškų vietovių rinkėjas panašus į kai kurių Rytų Europos šalių (pvz., Rumunijos, Bulgarijos, Moldovos, kiek anksčiau – ir Rusijos), o taip pat Vokietijos rytinės dalies rinkėjus. Santykinai didesne ilgalaikė parama LSDP išsiskiria kelios Lietuvos savivaldybės: Kaišiadorių r., Prienų r., Birštono, Druskininkų, Marijampolės, Vilkaviškio r., Pakruojo r., Kelmės r. ir kt. Daugumoje jų (ypač – Kaišiadorių r., Vilkaviškio r., Druskininkų) santykinai aukštą LSDP populiarumą lemia teritorinio konteksto „draugų ir kaimynų“ efektas – iš šių savivaldybių kilo kai kurie įtakingi LSDP lyderiai. Anksčiau ryškus paramos LSDP elektorinis regionas Šiaurės Lietuvoje šiuo metu jau gerokai sunykęs. Vis dažniau šio regiono rinkėjai balsuoja už kitas partijas – DP, LVŽS, LRLS. LVŽS (kaip ir jos pirmtakė LVLS) didesnę įtaką išlaiko Šiaulių r., Ignalinos r., Biržų r., Kupiškio r., Šakių r. savivaldybėse. Kai kuriose jų (Ignalinos r., Šiaulių r.) tokiam LVŽS populiarumui didelės įtakos turi teritorinio konteksto „draugų ir kaimynų“ efektas.
- Kurį laiką XXI a. pr. Lietuvoje buvo gana ryškūs ir teritorinio konteksto „draugų ir kaimynų“ efekto suformuoti įtakingų „charizmatinio lyderio“ partijų (Darbo partijos (DP), Partijos „Tvarka ir Teisingumas“ (PTT)) elektoriniai regionai. DP elektorinis regionas susiformavo Vidurio Lietuvos centrinėje dalyje (regiono branduolys – Kėdainių r. sav.) ir yra sietinas su įtakingu Kėdainių krašto verslininku V. Uspaskich. PTT elektorinis regionas išsiskyrė Žemaitijoje, tačiau nei jo branduolys, nei periferinės zonos nebuvo tokie ryškūs ir santykinai stabilūs, kaip DP regiono Kėdainių krašte. Pirminis PTT elektorinio regiono branduolys buvo šios partijos lyderio R. Pakso gimtinė – Telšių kraštas. Tačiau ilgainiui Telšių r. sav. ir tuo pačiu vardu vadinamoje Seimo rinkimų vienmandatėje apygardoje santykinai įtakingesnėmis tapo DP ir LSDP. Pavyzdžiui, 2012 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimuose Telšių vienmandatėje rinkimų apygardoje daugiausia rinkėjų balsų (29 proc.) gavo DP, antroje vietoje liko LSDP (17 proc.) ir tik trečioje vietoje – PTT (16 proc.), rinkimus šioje vienmandatėje rinkimų apygardoje laimėjo DP kandidatas V. Bukauskas; 2015 m. savivaldos rinkimuose LSDP Telšių r. sav. iškovojo 9 mandatus (iš 26), DP – 5 mandatus, o TPP –

tik 4 mandatus (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2016b). Tačiau PTT ir toliau išlieka santykinai įtakingesne kai kuriose kitose Žemaitijos regiono savivaldybėse. PTT elektorinis regionas labai nestabilus – vienuose rinkimuose ši partija santykinai populiariesnė šiaurinėje Žemaitijos dalyje, kituose rinkimuose – jau pietinėje Žemaitijos dalyje (žr. 25 ir 26 pav.). PTT gana aukštą santykinai stabilesnį populiarumą išlaiko Pagėgių, Šilutės r. ir Klaipėdos r. savivaldybėse. Nors DP ir PTT elektoriniai regionai susiformavo tik XXI a. pradžioje, tačiau panašių elektorinių regionų būta ir anksčiau (XX a. pab.): ekspremjero G. Vagnoriaus ir jo vadovautos neįtakingos Nuosaikiųjų konservatorių sąjungos (atskilusios nuo Tėvynės sąjungos) elektorinis regionas Telšių krašte (iš kurio kilęs G. Vagnorius); K. Bobelio ir jo vadovautos neįtakingos Krikščionių demokratų sąjungos santykinai didesnio populiarumo regionas Marijampolės krašte (Marijampolė – K. Bobelio kilmės kraštas). Pagaliau, kaip jau buvo aptarta prieš tai, kai kuriose Lietuvos savivaldybėse tapačios priežastys lėmė ir kitų partijų (pvz. LSDP) didesnį populiarumą.

4) Labai ryškus, savitas ir ilgalaikis elektorinis regionas susiformavo Pietryčių Lietuvoje, kuriame vyrauja lenkų tautinės mažumos rinkėjai ir jį formuoja išskirtinai aukštas kitur Lietuvoje nepopuliarios regioninės partijos – Lietuvos lenkų rinkimų akcijos (LLRA) populiarumas šiame regione. Tai labiausiai iš kitų Lietuvos teritorijoje esančių elektorinių regionų išsiskiriantis teritorinis darinys, kuriam būdingas ne tik labai aukštas LLRA populiarumas, bet ir gana žemas bendranacionalinių politinių jėgų populiarumas bei savita šio regiono gyventojų politinė pozicija Lietuvos geopolitinei orientacijai svarbiuose referendumuose (plačiau – Petrulis, Kavaliauskas, 2008; Petrulis, 2009). Iš likusios Lietuvos dalies šis regionas išsiskiria ir kitais elektoriniais bruožais: Prezidento rinkimuose parama politikams (V. Tomaševskiui, R. Paksui, K. D. Prunskienei), kurie oponuoja aiškiai provakarietiškos geopolitinės orientacijos konkurentams (V. Adamkui, D. Grybauskaitei), pastraruojų metu gerokai išaugusiu rinkiminiu aktyvumu.

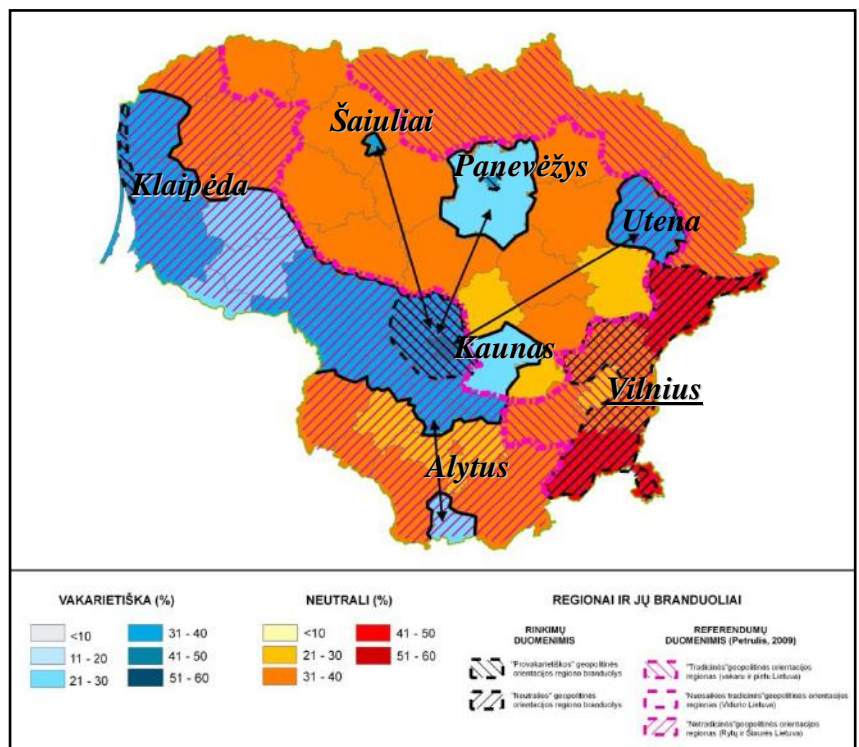
Taigi, Lietuvos teritorijos elektorinė struktūra, panašiai kaip ir Latvijos, dar nėra pakankamai raiški ir stabili. Aiškiu stabilumu bei raiška išsiskiria tik Lenkų rinkimų akcijos elektorinis regionas Pietryčių Lietuvoje, bei santykinai aukštos paramos Darbo partijai regiono branduolys – Kėdainių savivaldybė. Kitur padėtis gana chaotiška. Mūsų kaimynė Lenkija šiuo požiūriu gerokai vienodesnė. Tai puikiai iliustruoja Lietuvos ir Lenkijos elektoriniai žemėlapiai (plg. 21, 25, 26 pav.).

Aptariant detaliau Lietuvos teritorijos elektorinę diferenciaciją, tikslinga atkreipti dėmesį į dar vieną Lietuvos politiniame kontekste svarbų aspektą – nevienodą Lietuvos rinkėjų geopolitinių preferencijų teritorinę raišką, nustatytą atliekant Lietuvos geopolitinės raidos ateičiai svarbių referendumų (Petrulis, 2009) ir rinkimų rezultatų analizės (Rudokaitė, 2012) pagrindu (žr. 27, 28 pav.).

27 pav. Įtampa tradicinės (aiškiai provakarietiškos) geopolitinės orientacijos – netradicinės (prosovietinės (1991 m.), nuosaikiai provakarietiškos (2003 m.)) geopolitinės orientacijos ašyje pagal: **A** – pritarimą/nepritarimą (%) Lietuvos nepriklausomybei 1991 m. vasario mėn. 9 d. plebiscite „Lietuvos piliečių apklausa dėl nepriklausomos demokratinės valstybės ateities“; **B** – pritarimą/nepritarimą (%) Lietuvos narystei ES 2003 m. gegužės mėn. 10-11 d. privalomame „Referendume dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ (Šaltinis: Petrulis, 2009, 94 p.).

Nustatant rinkėjų geopolitinės orientacijos regionus, kaip ir kitų panašaus pobūdžio („vienos problemos“) tyrimų atvejais, objektyviausia naudoti referendumų duomenis. Tuo tarpu, rinkimų rezultatų analizė tam nėra patogi, nes dažniausiai politinės partijos bei kandidatai pateikia daug įvairaus pobūdžio programinių siekių bei pažadų, todėl manyti, kad rinkėjų pasirinkimą lemia įvairaus tipo rinkimuose dalyvaujančių

28 pav. Rinkėjų geopolitinės orientacijos regionai apibendrintais 1996 m., 2000 m., 2004 m. ir 2008 m. Seimo, 1993 m., 2008 m., 2002 m., 2004 m. ir 2009 m. Prezidento, 2004 m. ir 2009 m. Europos Parlamento rinkimų duomenimis (Šaltinis: Rudokaitė, 2012, 8 pav.).

politinių jėgų (partijų ir kandidatų) geopolitinės preferencijos, yra gana netikslu. Tačiau, nežiūrint to, Lietuvos rinkėjų geopolitinės preferencijos buvo tirtos ir balsavimo už partijas (1996–2008 m. laikotarpio Lietuvos Respublikos Seimo ir 2004–2009 m. laikotarpio Europos Parlamento rinkimuose) bei

kandidatus (1993–2009 m. laikotarpio Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose) pagrindu (žr. 28 pav.) (Rudokaitė, 2012).

Kaip pažymi V. Petrulis, geopolitinės orientacijos takoskyra išsiskiria savo fundamentalumu. Kaip ir kitos Vidurio Europos ir Baltijos valstybės, Lietuva yra tarp besiribojančių stambių geopolitinių blokų – Vakarų ir Rusijos. Tradicine geopolitine orientacija laikytina Lietuvos piliečių nuostata būti politiškai savarankiška valstybe ir priklausyti Vakarų geopolitinėms struktūroms. Netradicinė geopolitinė orientacija pasireiškė kai kurių Lietuvos regionų gyventojų politiniais siekiais priklausyti SSRS geopolitiniam dariniui (1991 m.) arba atsargesniu požiūriu į Lietuvos siekį tapti ES nare (2003 m.) (Petrulis, 2009).

Kaip iliustruoja 1991 m. gyventojų pritarimo/nepritarimo Nepriklausomybei nuo SSRS ir 2003 m. piliečių pritarimo/nepritarimo narystei ES teritorinė diferenciacija, Lietuvai būdinga aiški ir stabili geopolitinės orientacijos regioninė struktūra (žr. 27 pav.). Abiejų referendumų metu labai aiškiai išsiskyrė trys stambūs elektoriniai regionai: 1) Pietvakarių Lietuva, 2) Vidurio Lietuva, 3) Šiaurės ir Rytų Lietuva (Petrulis, 2009). Pietvakarių Lietuva šalies mastu pasižymėjo stipriausia tradicine geopolitine orientacija, o Šiaurės ir Rytų Lietuva išsiskyrė mažiausiu palankumu tradicinei geopolitinei kryptčiai. 1991 m. plebiscito rezultatai rodo, kad didžiausiais Lietuvos Nepriklausomybės šalininkais buvo Pietvakarių Lietuvos regiono gyventojai. Šis geopolitinės orientacijos regionas apėmė didžiąją dalį Žemaitijos (išskyrus rytinį ir šiaurės rytinį jos pakraštį), Suvalkiją ir vakarinę Dzūkijos dalį. Regionas turėjo du branduolius: 1) Pajūrį (Klaipėdos r., Kretingos r., Palangos ir Neringos sav.) bei 2) Kauno-Marijampolės ašį. Šiuose branduoliuose balsavusių prieš Lietuvos Nepriklausomybę buvo tik 2–2,5 proc. nuo dalyvavusių plebiscite. 2003 m. didžiausiu palankumu Lietuvos narystei Europos Sąjungoje taip pat išsiskyrė Vakarų–Pietvakarių Lietuvos regionas, tačiau jis nebebuvo toks vientisas, nors savo branduolius išlaikė: Pajūrį (kiek prasiplėtusį iki Šilutės ir Tauragės) bei Kauno-Marijampolės ašį. Taip pat, aplink Telšius išsiskyrė naujas branduolys (Petrulis, 2012).

Šiaurės ir Rytų Lietuvos geopolitinės orientacijos regionas – tai nuo Joniškio palei Lietuvos pasienį su Latvija susiformavusi juosta, nusidriekusi iki pat Zarasų, o po to – jau rytine Lietuvos dalimi iki pietrytinio Lietuvos kampo – Šalčininkų r. sav. Šiame Lietuvos pasienio regione, išsiskyrusiame santykinai didžiausiu jo gyventojų priešišku tradicinei geopolitinei orientacijai, išryškėjo 3 branduoliai: 1) Pirmasis didžiausios įtampos branduolys (didžiausias ir plotu, ir įtampos laipsniu) susiformavo slaviškoje (lenkiškoje) Pietryčių Lietuvoje, apimančioje Šalčininkų r., Vilniaus r. ir Švenčionių r. sav. teritorijas; 2) Antrasis Šiaurės ir Rytų Lietuvos elektorinio regiono branduolys susiformavo didele dalimi slaviškoje (rusiškoje) Visagino-Zarasų ašyje; 3) Trečiasis branduolys išryškėjo lietuviškoje Pakruojo r. sav. – vienintelėje šioje Lietuvos dalyje pasižymėjusioje didele geopolitine įtampa. Taigi, šį elektorinį regioną, pasižymintį netradicinės geopolitinės orientacijos stiprumu, galima suskaidyti į lenkišką (Pietryčių Lietuva), rusišką (Visaginas su kaimyninėmis

apylinkėmis) ir lietuvišką (šiaurinė Lietuva) jo ruožus pagal atitinkamos etninės grupės dominavimą (Petruelis, 2009). 2003 m. mažiausiai Lietuvos prisijungimo prie ES šalininkų taip pat buvo Šiaurės ir Rytų Lietuvos elektoriniame regione, kuriame vėl išsiskyrė tie patys, tačiau jau ne tokie ryškūs, branduoliai (žr. 27 pav.).

Trečiasis – Vidurio Lietuvos geopolitinės orientacijos regionas pasižymėjo tarpinėmis geopolitinės įtampos reikšmėmis. 1991 m. plebiscito ir 2003 m. referendumo metu Vidurio Lietuvoje geopolitinė įtampa buvo gerokai mažesnė nei Šiaurės ir Rytų Lietuvos juostoje, tačiau kiek didesnė nei Pietvakarių Lietuvos regione (Petruelis, 2009).

Atkreiptinas dėmesys, kad analizuojant Seimo (1996–2008 m. laikotarpio), Prezidento (1993–2009 m. laikotarpio) ir Europos Parlamento (2004–2009 m. laikotarpio) rinkimų duomenis (Rudokaitė, 2012), išryškėjo gana panašūs (kaip ir V. Petrulio išskirti) skirtingos geopolitinės orientacijos Lietuvos regionai (žr. 28 pav.). Netgi iš aplinkos konteksto išsiskyrė tos pačios į kitus regionus įsiterpę savivaldybės, kurioms būdinga aiški provakarietiška geopolitinė orientacija (Šiaulių m., Panevėžio m. ir Utenos r.), tik prie jų dar prisidėjo ir Panevėžio r. sav. Tačiau šiuo atveju ne taip aiškiai išsiskyrė Šiaurės Lietuva, kurią V. Petruelis referendumų duomenų teritorinės analizės pagrindu priskyrė netradicinės geopolitinės orientacijos regionui. Taip pat į aiškiai provakarietiškos geopolitinės orientacijos regioną, skirtingai nei V. Petrulio atlikto Lietuvos teritorijos regionalizavimo atveju, nepateko pietinė Sūduvos ir vakarinė Dzūkijos regionų dalys. Regionų vidinė struktūra taip pat panaši – pavyzdžiui, aiškiai provakarietiškos geopolitinės orientacijos regione išryškėjo du branduoliai – Pajūris ir Centrinė Lietuva.

V. Petruelis teigia (Petruelis, 2009), kad po 1990 m. susiklostę Lietuvos geopolitinės orientacijos regionai tarpusavio santykiu ir savo vidine struktūra yra gana stabilūs. Jeigu Rytų, o ypač – Pietryčių Lietuvos geopolitinės orientacijos savitumas nėra netikėtas, tai šiaurinio Lietuvos pasienio (su branduoliu Pakruoju r. sav.) susilieėjimas su Rytų Lietuvos pasienio juosta yra sunkiai paaiškinamas.

Galbūt Šiaurės Lietuvos savitumą galima sieti su šiame regione sovietmetyje intensyviai plėtotu žemės ūkiu, kuomet keičiantis santvarkai didelė dalis įtakingų, sovietmetyje aukštas pozicijas užėmusių ir santykinai aukštesnį socialinį statusą įgijusių asmenų vengė pokyčių (čia verta prisiminti 5.3. skyriuje (*Lietuvos elektorato bruožai*) aptartus Lietuvos gyventojų sociopolitinius tipus (Ramonaitė, 2007)).

Lietuvos elektorinis rajonavimas. Pirmasis Lietuvos teritorijos elektorinis rajonavimas buvo atliktas dar po 1992 m. Seimo rinkimų (Kavaliauskas, Daugirdas, 1993a, 1993b). Tačiau tuomet elektoriniai regionai buvo išskirti tik 1992 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų rezultatų teritorinės diferenciacijos pagrindu. Praėjus keliolikai metų ir per tą laiką įvykus keliems įvairaus tipo rinkimams bei referendumams, 2009 m. V. Petruelis daktaro disertacijoje „*Lietuvos politinio lauko teritorinė struktūra (elektorinio metodo pagrindu)*“ pateikė Lietuvos Respublikos teritorijos

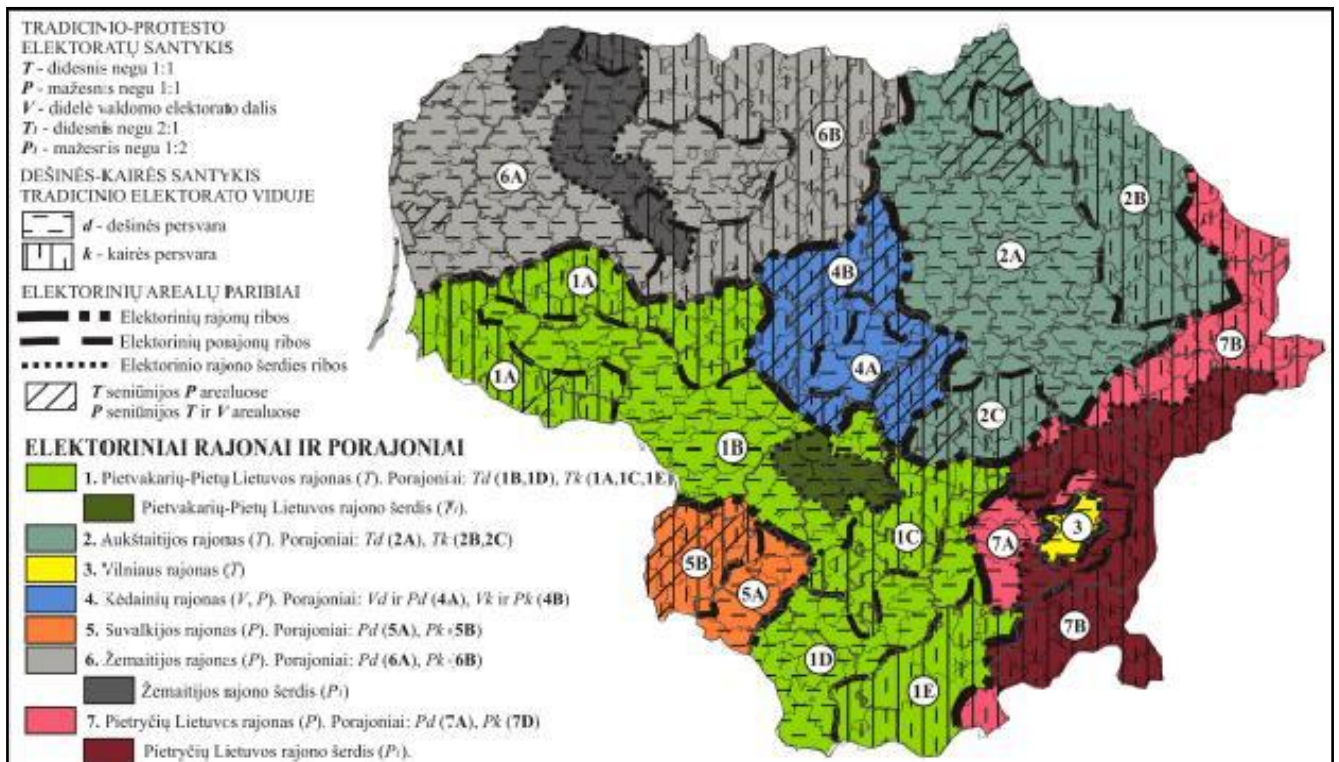
kompleksinį elektorinį (2002–2007 m. elektorinio ciklo) rajonavimą (žr. 29 pav.). Lietuvos teritorijos elektorinis rajonavimas atliktas 2002 m. ir 2004 m. Prezidento bei 2004 m. Seimo rinkimų pagrindu (Petrulis, 2009).

Lietuvos teritorijos elektorinės struktūros kaitos analizę 1992–2004 m. laikotarpyje atlikęs V. Petrulis teigia, kad tikslinga pažymėti šiuos svarbiausius aspektus: 1) ryškus elektorato struktūros pokytis apie 2000 m.; 2) maždaug iki 2000 m. Lietuvos elektoratas pirmiausia buvo pasidalinęs geopolitinės orientacijos pagrindu; 3) glaudus pagrindinių dešiniųjų partijų elektorato tarpusavio ryšys; 4) protesto partijų įsigalėjimas (XXI a. pr.) dėl to, jog tradiciniai kairieji nepakankamai atstovavo socialiai pažeidžiamiausiajam (protesto) elektoratui; 5) elektorato teritorinio elgesio dėsningumai Lietuvoje patvirtina dviejų elektorinės geografijos teorijų – kaimynystės efekto ir teritorinio konteksto – aktualumą; 6) per Prezidento ir Seimo rinkimus išsiskiriantys nuolatiniai politinių jėgų palaikymo skirtumai tiek regioniniu lygmeniu, tiek miesto-kaimo pjūvyje leidžia patvirtinti hipotetinį Lietuvos elektorato struktūros fundamentalumą (Petrulis, 2009).

Rajonavimo autorius V. Petrulis, remdamasis užsienio šalių patirtimi, pastebėjo, kad rajonuoti elektorato teritorinę struktūrą tikslinga vieno elektorinio ciklo metu, nes tarp atskirų vienos institucijos rinkimų paprastai įvyksta nemažai rinkėjų politinių preferencijų pokyčių, kurie sunkiai apibendrinami kompleksinio rajonavimo schemoje. Todėl detalesni elektoriniai regionai negali būti tiksliai ir tinkamai atspindėti kelis elektorinius ciklus apimančioje rajonavimo schemoje (Petrulis, 2009). Toks politinių reiškinių dinamiškumas skiriasi nuo santykinai gerokai stabilesnių kitų geografinių reiškinių (ypač – gamtinių), kurie dažniausiai kompleksiskai rajonuojami gerokai platesnio laikotarpio ribose.

Rajonavimui buvo pasirinktas 2002–2007 m. elektorinis ciklas, kurio apatinę chronologinę ribą rajonavimo autorius susiejo su apie 2000 m. vykusiais ryškiais rinkėjų politinių preferencijų kaitos pokyčiais, žymėjusiais naują Lietuvos elektorinės raidos ciklą. Rajonavimas buvo atliekamas trimis etapais (Petrulis, 2009): 1) Pirmajame etape išskiriant aukščiausio hierarchinio lygmens elektorinius arealus – *elektorinius rajonus*, kurie aiškiai skiriasi kaimyninės elektorinės geografinės aplinkos fone. Kai kurie šio hierarchinio lygmens teritoriniai vienetai santykinai buvo gana maži, be elektoriniams regionams būdingos vidinės teritorinės struktūros, todėl jie buvo pavadinti *savarankiškais branduoliais*. 2) Antrojo etapo metu išskirti žemesnio (antrojo) rango elektoriniai arealai – *elektoriniai porajoniai*, kurie atskleidžia pagrindinius teritorinius rinkėjų struktūros skirtumus elektorinių rajonų viduje. 3) Trečiojo etapo metu buvo identifikuoti itin ryškius bruožus turintys arealai, kurie išsiskiria pirmojo rango elektorinių arealų viduje ir atlieka *elektorinių regionų šerdis* (arba *vidinio branduolio*) funkcijas. Šių elektorinių arealų išskyrimas patikslina ir papildo pirmųjų dviejų rangų arealų struktūros savybes. *Elektorinių regionų šerdis* (*vidinio branduolio*) arealai apima plotus, kur kvalifikuotą daugumą (virš 2/3) aktyvių rinkėjų sudaro tradicinis arba protesto elektoratas. Elektorinių rajonų šerdis galima laikyti pagrindine atskirus elektorinius rajonus formuojančia jėga.

Elektoriniai rajonai. Analizuojant Lietuvos elektorinių rezultatų teritorinę raišką bei dinamiką, nuolatos išsiskiria keli pagrindiniai šalies elektoriniai arealai. V. Petrusis analizuojamame 2002–2007 m. laikotarpyje Lietuvos teritorijoje išskyrė 7 pagrindinius elektorinius rajonus: 1) Pietvakarių–Pietų Lietuvos, 2) Aukštaitijos, 3) Vilniaus, 4) Kėdainių, 5) Suvalkijos, 6) Žemaitijos ir 7) Pietryčių Lietuvos (žr. 29 pav.). Pirmieji trys rajonai 2004 m. pasižymėjo tradicinio elektorato persvara prieš protesto elektoratą, o kituose keturiuose arealuose dominavo protesto elektoratas. Nepaisant bendro politinės įtampos svyravimo, šiems 7 elektoriniams regionams panašūs bruožai buvo būdingi ir 2002 m. Prezidento rinkimuose (Petrulis, 2009).

29 pav. 2004 m. Lietuvos elektorinio rajonavimo schema (Seimo ir Prezidento rinkimų pagrindu) (Šaltinis: Petrusis, 2009, 264 p.).

2004 m. pagrindinių elektorinių arealų ribas galima gana tiksliai nustatyti tradicinio – protesto elektorato teritorinės diferenciacijos pagrindu (Petrulis, 2009). Per 2004 m. Prezidento rinkimų antrąjį turą daugiau kaip pusę galiojančių balsų už V. Adamkų skyrę rajonai vadintini tradiciniais, o skyrę mažiau kaip pusę – protesto rajonais. Į šią pirmojo rango elektorinių rajonų schemą su išimtimis telpa Žemaitijos, Aukštaitijos, Pietvakarių–Pietų Lietuvos bei Suvalkijos rajonai (žr. 29 pav.). 2004 m. kai kuriose protesto Žemaitijos elektorinio rajono dalyse (Šiauliai, Lenkimų–Palangos–Gargždų arealas) dominavo tradicinis elektoratas. Tačiau šie labiau tradiciniai nedideli arealai buvo atriboti Žemaitijos rajonui priskirtinomis teritorijomis, kuriose dominavo protesto elektoratas. Panaši situacija 2004 m. susiklostė ir tradicinio Aukštaitijos rajono šiaurinėje dalyje, kurioje išsiskyrė kelios, taip pat tradicinių teritorijų atribotos, Biržų krašto protesto seniūnijos. Todėl jos buvo priskirtos tradiciniam Aukštaitijos elektoriniam rajonui. Analogiškai 2004 m. Suvalkijos protesto rajonui priskirtos kelios tradicinės

Vilkaviškio rajono seniūnijos. Pietvakarių–Pietų Lietuvos elektorinio rajono riba nėra pakankamai aiški ne tik su Suvalkijos, bet ir su Aukštaitijos rajonais. Tiek Pietvakarių–Pietų Lietuvos rajonas, tiek Aukštaitijos rajonas pasižymi tradicinio elektorato dominavimu. Riba tarp Pietvakarių–Pietų Lietuvos ir Aukštaitijos elektorinių regionų buvo pravesta tarp Kaišiadorių ir Širvintų r. sav. Tokiam pasirinkimui turėjo įtakos santykinai ryškesnis Pietvakarių–Pietų Lietuvos tradicinio elektorato dominavimas prieš protesto elektoratą, nei Aukštaitijos rajono besiribojančiose periferinėse seniūnijose. Be to, lyginant 2002 m. ir 2004 m. Prezidento rinkimų rezultatus, rinkėjų parama V. Adamkui ženkliau išaugo Pietvakarių–Pietų Lietuvos ir mažiau – Aukštaitijos regione (Petruelis, 2009).

Sudėtingiausia nustatyti Kėdainių elektorinio rajono ribas. Šis elektorinis rajonas, priešingai nei kiti to paties rango Lietuvos elektoriniai rajonai, dėl didelės valdomo elektorato dalies, lyginant 2004 m. Prezidento ir Seimo rinkimus, turėjo skirtingą tradicinio – protesto elektorato santykį (Petruelis, 2009). 2004 m. Prezidento rinkimuose regione labiau buvo remiamas V. Adamkus (tradicinio elektorato pasirinkimas, tačiau V. Adamkaus kandidatūrą šiuose rinkimuose rėmė ir Darbo partijos (DP) lyderis V. Uspaskich), o 2004 m. Seimo rinkimuose aiškiai dominavo protesto elektoratas, aktyviausiai balsavęs už „nesistemingą“ DP. Taigi, Kėdainių rajonui santykinai labiau buvo būdingas protesto elektoratas, o balsavimas už V. Adamkų buvo nulemtas V. Uspaskich deklaruotos paramos šiam kandidatui.

Riba tarp dviejų protesto elektorinių rajonų – Kėdainių ir Žemaitijos – nustatyta pagal antrinius duomenis (Petruelis, 2009): 2004 m. Žemaitijos rajonas pasižymėjo savita protesto elektorato struktūra – santykinai mažesniu DP pranašumu prieš R. Pakso koaliciją (iki 3-4 kartų), o Kėdainių areale DP pranašumas prieš R. Pakso koaliciją buvo pats didžiausias Lietuvos mastu. Atitinkamai Kėdainių rajonui buvo priskirtos tos kaimynystėje su Žemaitijos rajonu esančios seniūnijos, kuriose 2004 m. Seimo rinkimuose DP daugiau kaip 5 kartus lenkė R. Pakso koaliciją.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad iki DP ir PTT partijų susikūrimo XXI a. pr., Lietuvoje neišsiskyrė Kėdainių ir Žemaitijos elektoriniai regionai. Iki tol Kėdainių arealas ir rytinės Žemaitijos dalys bei Šiaurės Lietuva kartu sudarė protesto Šiaurės Lietuvos elektorinį rajoną. Tuo tarpu santykinai labiau provakarietiška ir centu dešiniuosims politinėms jėgoms palankesnė Vakarų Žemaitija iki tol priklausė tradiciniam Pietvakarių–Pietų Lietuvos elektoriniam rajonui. Kiti Lietuvos elektoriniai rajonai (Aukštaitijos, Pietryčių Lietuvos, Vilniaus ir Suvalkijos) tiek anksčiau, tiek 2004 m. išlaikė gana stabilias savo ribas ir elektorato struktūrą (Petruelis, 2009). Gal tik Vilniaus miestą apimantis Vilniaus elektorinis rajonas iki tol buvo ne taip ryškiai išsiskiriantis Lietuvos kontekste, kaip 2004 m. (Petruelis, 2009).

Elektoriniai porajoniai. Dauguma elektorinių rajonų dalinami į antro hierarchinio rango teritorinius darinius – elektorinius porajonius. Porajoniai buvo išskirti elektorinių rajonų viduje pagal politinės dešinės ar kairės vyravimą atskirose regiono dalyse (Petruelis, 2009). Tradicinei politinei

dešinei 2004 m. Seimo rinkimuose atstovavo kelios partijos: Tėvynės sąjunga (TS), Liberalų ir centro sąjunga (LiCS), Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP) ir Lietuvos krikščionių demokratų socialinė sąjunga (LKKSS), o tradicinei politinei kairei: A. Brazausko ir A. Paulausko koalicija (Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP) ir Naujoji sąjunga (NS)). Palyginus 2004 m. Prezidento ir Seimo rinkimų rezultatus akivaizdu, kad kairės ir dešinės balsai kartu daugmaž atitinka tradicinio elektorato balsų sumą. Tačiau kairės ir dešinės tarpusavio santykį sudėtingiau naudoti analizuojant protesto rajonų vidinius skirtumus, nes kairės ir dešinės rinkėjai kartu (t.y., tradicinis elektoratas) juose nusileidžia protesto elektoratui. Tačiau, kaip teigia rajonavimo autorius, bendrame Lietuvos rajonavime pagrindinių elektorinių porajonių išskyrimas tiek tradiciniuose, tiek protesto arealuose turi remtis vieningais kriterijais (Petruelis, 2009).

Pietvakarių–Pietų Lietuvos elektorinio rajono porajoniai (žr. 29 pav.). Tradiciniame Pietvakarių–Pietų Lietuvos elektoriniame rajone pakaitomis išsidėstę 5 kairiųjų arba dešiniųjų dominuojami porajoniai. Tokia „kairiųjų“ ir „dešiniųjų“ porajonių gausa išryškina šio regiono struktūros sudėtingumą. Vakarinėje elektorinio regiono dalyje ryškia kairės persvara prieš dešinę išsiskyrė *Pagėgių–Šilutės–Šilalės–Raseinių porajonis*. Nuo jo į rytus išryškėjo jau dešiniųjų persvara pasižymintis *Tauragės–Jurbarko–Šakių–Kauno porajonis*. Pietvakarių–Pietų Lietuvos elektorinio rajono pietinėje dalyje (piečiau Kauno) buvo susiformavę 3 elektoriniai porajoniai – du su kairiųjų persvara ir vienas – dešiniųjų persvaros. Į pietus nuo dešiniojo *Tauragės–Jurbarko–Šakių–Kauno* elektorinio porajonio susiformavo aiškiai kairysis *Alytaus–Prienuų–Kaišiadorių porajonis*. Antras kairysis šio elektorinio regiono porajonis susiformavo pietinėje Lietuvos dalyje – tai *Druskininkų–Varėnos porajonis*. Abu kairieji (*Alytaus–Prienuų–Kaišiadorių* ir *Druskininkų–Varėnos* porajoniai buvo atskirti aiškiai dešiniojo *Lazdijų–Daugų–Aukštadvario elektorinio porajonio*. Vieninteliu tradicinio Pietvakarių–Pietų Lietuvos elektorinio rajono *branduoliu (šerdimi)* 2004 m. buvo Kauno miestas ir jam gretimos teritorijos, kuriose tradicinis elektoratas didesniu nei 2:1 santykiu lenkė protesto elektoratą (Petruelis, 2009).

Aukštaitijos elektorinio rajono porajoniai. Tradicinis Aukštaitijos elektorinis rajonas savo vidine struktūra gerokai skiriasi nuo taip pat tradicinio Pietvakarių–Pietų Lietuvos elektorinio rajono. Gana didelį plotą užimančiame Aukštaitijos rajone išryškėjo tik 3 porajoniai. Didesnėje vakarinėje ir centrinėje Aukštaitijos regiono dalyje dešinėsios partijos rinkėjų buvo labiau palaikomos nei kairiosios. Platus *Aukštaitijos dešiniųjų dominavimo porajonis* apėmė Pasvalio r., Panevėžio m., Panevėžio r., Kupiškio r., Anykščių r. ir Molėtų r. savivaldybes. Kiti du Aukštaitijos elektoriniai porajoniai buvo susiformavę rytinėje ir pietinėje regiono dalyse. Rytinėje Aukštaitijos elektorinio rajono dalyje išskirtinas kairiųjų dominuojamas *Biržų–Rokiškio–Utenos porajonis*, o pietinėje regiono dalyje – nedidelis kairiųjų *Jonavos–Širvintų porajonis*, apėmęs ir dalį Ukmergės r. sav. seniūnijų (Petruelis, 2009). Abu kairieji Aukštaitijos elektoriniai porajoniai pasižymėjo panašia rinkėjų struktūra

– minimalia tradicinio elektorato persvara prieš protesto rinkėjus bei kairės pranašumu prieš dešinę. Šiame elektoriniame regione jo *branduolio (šerdis)* arealas nebuvo išskirtas.

Vilniaus elektorinis rajonas apėmė Vilniaus miestą ir kaimyninę Vilniaus r. sav. Zujūnų seniūniją. Šis nedidelio ploto tačiau gyventojais skaitlingas regionas savo elektorato savybėmis aiškiai išsiskyrė kaip savarankiškas elektorinis arealas jį supančio Pietryčių Lietuvos elektorinio rajono fone. Pagrindinis Vilniaus elektorinio rajono išskyrimo kriterijus – aiškus tradicinio elektorato dominavimas. Dėl santykinai nedidelio ploto Vilniaus elektorinis rajonas nėra skaidomas į porajonius. Visame elektoriniame rajone tradicinio elektorato viduje dešiniųjų elektoratas turėjo labai ryškia (dvigubą) persvarą prieš kairiųjų elektoratą (Petruolis, 2009).

Kėdainių elektorinio rajono porajoniai. Daugiau ar mažiau valdomas Kėdainių elektorinio rajono protesto elektoratas pagal dešinės-kairės tarpusavio santykį padalintas į 2 elektorinius porajonius: 1) *Centrinis elektorinis porajonis* apėmė Kėdainių elektorinio rajono centrinę dalį (su Kėdainių miestu), kurioje tiriamuoju laikotarpiu dešinieji dar turėjo pranašumą prieš kairiuosius; 2) *Išorinis elektorinis porajonis* supo pirmąjį, jo pagrindinė dalis buvo labiau į šiaurę nuo centrinio porajonio ir apėmė kairės persvaros prieš dešinę pakraštines Kėdainių r. sav. seniūnijas bei su jomis besiribojančias kai kurias Kauno r., Raseinių r., Radviliškio r., Panevėžio r., Ukmergės r., Jonavos r. ir Kaišiadorių r. sav. seniūnijas (žr. 29 pav.) (Petruolis, 2009). *Išoriniam porajoniui* buvo būdinga mažesnė priklausomybė nuo jau tuomet Kėdainių elektorinio regiono centrinėje dalyje pradėjusių dominuoti protesto politinių jėgų įtakos. Pavyzdžiui, šio porajonio rinkėjai, skirtingai nei *centrinio porajonio* rinkėjai, 2004 m. Prezidento rinkimų II ture aktyviau balsavo ne už tuo metu DP lyderio V. Uspaskich remtą V. Adamkų, o už jo oponentę K.D. Prunskienę.

Suvalkijos elektorinio rajono porajoniai. Nedidelį protesto Suvalkijos elektorinį rajoną sudarė du elektoriniai porajoniai: 1) rajono rytinėje dalyje esantis *Marijampolės–Kalvarijos elektorinis porajonis*, 2004 m. pasižymėjęs aiškia dešiniųjų politinių jėgų persvara; 2) vakarinėje dalyje esantis *Vilkaviškio elektorinis porajonis*, pasižymėjęs priešinga tradicinio elektorato struktūra – ženklia parama kairiosioms politinėms jėgoms.

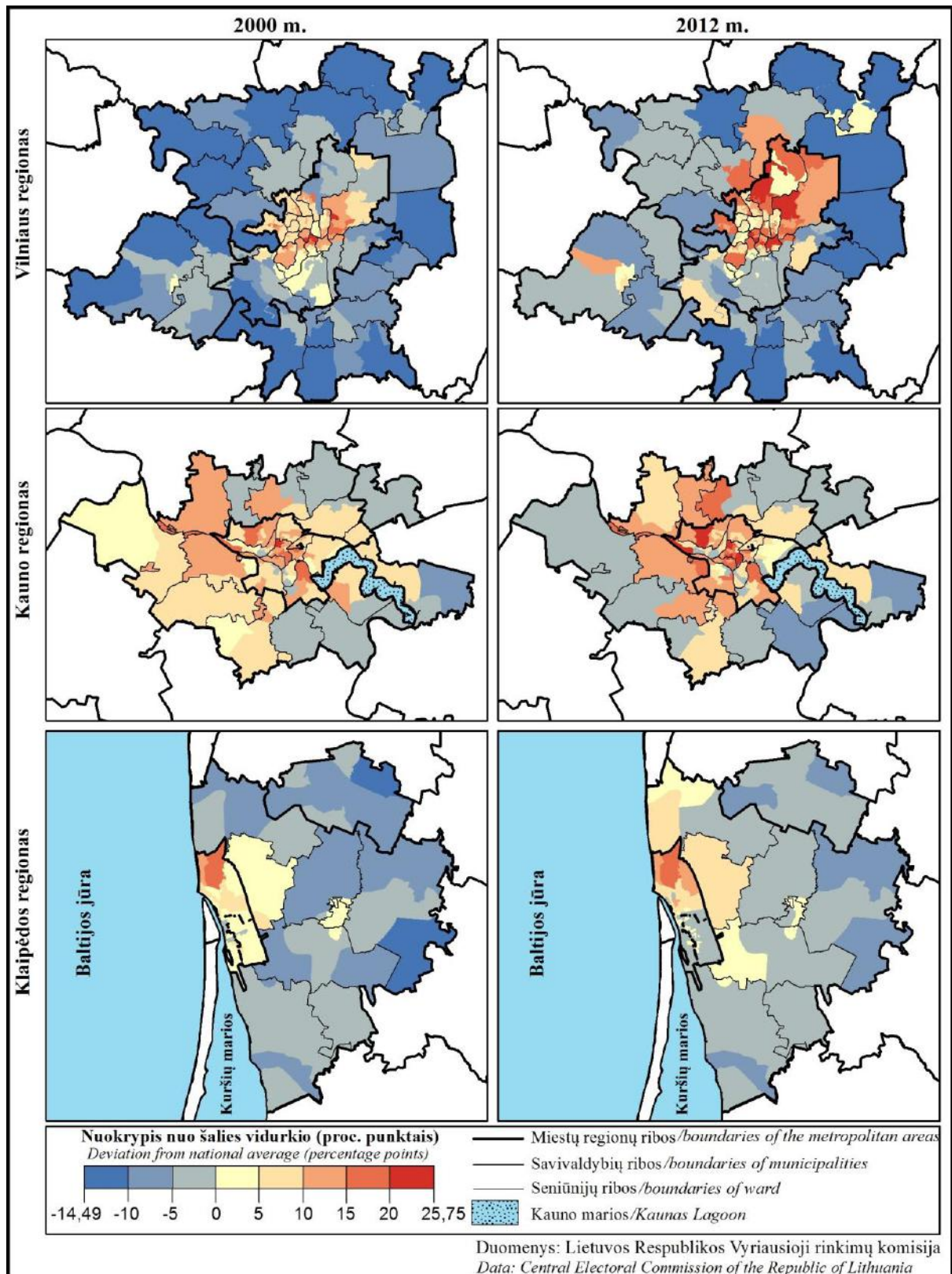
Žemaitijos elektorinio rajono porajoniai. Protesto elektorato dominuojamame Žemaitijos elektoriniame rajone 2004 m. išsiskyrė 2 elektoriniai porajoniai: 1) *Vakarų Žemaitijos* ir 2) *Rytų Žemaitijos* (žr. 29 pav.). *Vakarų Žemaitijos elektoriniame porajonyje* tradicinio elektorato tarpe dominavo dešinėsios politinės jėgos, o *Rytų Žemaitijos elektoriniame porajonyje* – kairiosios (Petruolis, 2009). *Rytų Žemaitijos elektorinis porajonis* apėmė ne tik rytinę Žemaitijos dalį, bet ir vakarinę Žiemgalos dalį (Joniškio r., Pakruojo r. sav.). Centrinėje Žemaitijos elektorinio regiono dalyje išryškėjo ir šiaurės – pietų kryptimi išstėtas *elektorinio rajono branduolys (šerdis)*, kurioje 2004 m. Prezidento rinkimuose virš 2/3 nuo visų rinkėjų balsų atiteko protesto kandidatui. Branduolys apėmė dideles Mažeikių r., Telšių r. ir Kelmės r. sav. dalis.

Pietryčių Lietuvos elektorinio rajono porajoniai. 2004 m. rinkimų duomenimis, Pietryčių Lietuvos protesto elektoriniame rajone išskirti 2 elektoriniai porajoniai. Pagrindinis Pietryčių Lietuvos tradicinio elektorato skirtumas pagal dešinės ar kairės dominavimą aiškintinas Vilniaus miesto įtakos stiprumu (Petruelis, 2009). Vilniaus priemiestinėje zonoje esančiose Pietryčių Lietuvos elektorinio rajono seniūnijose dominavo dešiniųjų politinių jėgų rinkėjai, o atokiau nuo Vilniaus esančiose šio elektorinio rajono dalyse – kairiųjų rinkėjai. Todėl pirmasis porajonis apima priemiestinę Vilniaus zoną, o antrasis – atokiau nuo jos esančią didžiąją Pietryčių Lietuvos elektorinio regiono dalį (žr. 29 pav.). Pietryčių Lietuvos elektoriniame rajone susiformavo didžiulis ilgalaikis šio elektorinio regiono *branduolys (šerdis)*, kuriame protesto elektoratas, pirmausia – balsuojantis už regioninę partiją – Lietuvos lenkų rinkimų akciją (LLRA), daugiau nei 2 kartus lenkia tradicinį elektorata (Petruelis, 2009).

Tolimesniuose Lietuvos teritorijos elektorinės struktūros tyrimuose (Savickaitė ir kt., 2013; Baranauskaitė, Tučas, 2014; Baranauskaitė ir kt., 2015; Ubarevičienė ir kt., 2015) pirmiausia siekta išsiaiškinti rinkėjų politinių preferencijų netolygaus teritorinio pasiskirstymo priežastis Lietuvos miestų regionuose. Tokio pobūdžio tyrimai atskleidžia keletą svarbių geografinių aspektų: leidžia analizuoti teritorijos elektorinę struktūrą didelę raišką turinčiu miestas–kaimas pjūviu; įgalina geriau pažinti suburbanizacijos procesus; leidžia atlikti teritorijos rajonavimą lokaliame lygmenyje. Tokie tyrimai suteikia galimybę ne tik, panaudojant po 2004 m. vykusių rinkimų duomenis, atnaujinti elektorinį Lietuvos teritorijos rajonavimą (jau kitų politinių ciklų ribose), bet ir jį detalizuoti išskiriant smulkesnius elektorinius teritorinius vienetus.

Regioninio pobūdžio elektoriniuose geografiniuose tyrimuose daugiausia dėmesio skirta Lietuvos didmiesčių regionams, ypač – Vilniaus miesto regionui (Savickaitė ir kt., 2013; Baranauskaitė, Tučas, 2014; Baranauskaitė ir kt., 2015; Ubarevičienė ir kt., 2015). Šiems tyrimams būdingas kompleksiskumas ir platus statistinės analizės metodų panaudojimas. Nuo ankstesnių, dažniausiai visos Lietuvos teritorijos elektorinei struktūrai pažinti skirtų tyrimų, pastarieji regioniniai tyrimai skiriasi tuo, kad juose rinkimų rezultatų teritorinė diferenciacija analizuojama kartu su elektorato sociodemografinės ir kultūrinės charakteristikas atspindinčių statistinių duomenų teritorine diferenciacija. Taikant koreliacinės analizės metodus, siekiama išsiaiškinti gilumines elektorato erdvinės elektorinės diferenciacijos priežastis.

Vienas iš tokio pobūdžio tyrimų – tai Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų regionų sociodemografinės ir elektorinės struktūros teritorinės diferenciacijos analizė (žr. 30 pav.) (Baranauskaitė ir kt., 2015). Šio ir kitų tyrimų metu pastebėta, kad kintanti sociodemografinė miestų regionų struktūra pastebimai keičia politinio lauko struktūrą Lietuvos didžiųjų miestų regionuose. Santykinai aukštesnio socialinio statuso rinkėjų koncentracija tiek priemiestinėse suburbanizacijos zonose, tiek prestižinėse miestų dalyse didina centro dešiniųjų partijų populiarumą.

30 pav. Rinkėjų politinės preferencijos centro dešinioms politinėms partijoms 2000 m. ir 2012 m. Seimo rinkimuose Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos regionuose (Šaltinis: Baranauskaitė ir kt., 2015).

Pastebėta, kad didėjanti Lietuvos didžiųjų miestų regionų gyventojų rezidencinė diferenciacija nulemia augančią politinio lauko diferenciaciją ir polarizaciją. Parama centro dešinioms politinėms partijoms (TS-LKD, LRLS ir kt.) didėja tose miestų regionų dalyse, kuriose ir anksčiau ji buvo aukšta.

Tuo tarpu, suburbanizacijos nepaliestose teritorijose, o taip pat aukštesnio socialinio statuso gyventojus (geresnio išsilavinimo, didesnes pajamas gaunančius ir t.t.) dėl jų migracijos prarandančiuose daugiabučių mikrorajonuose, parama centro dešinioms politinėms jėgoms nedidėjo ar net mažėjo (Baranauskaitė ir kt., 2015). Ne kartą konstatuota, kad miestų regionuose, priešingai nei provincialesnėse vietovėse, teritorinio konteksto bei kaimynystės efektų raiška yra silpna ir rinkėjų politines preferencijas lemia objektyvios priežastys, sociologijoje ir rinkimų geografijoje žinomos kaip *politiniai skilimai* (angl. *political cleavages*).

Taigi, 30 pav. kartoschemose, lyginant 2000 m. ir 2012 m. Seimo rinkimuose fiksuotus suburbanizacijos procesų suformuotų teritorinių darinių – Lietuvos didžiųjų miestų regionų elektorinės struktūros pokyčius, akivaizdus paramos centro dešinioms politinėms jėgoms augimas tose miestų regionų dalyse (Vilniaus regiono šiaurinė ir vakarinė, Kauno regiono vakarinė ir šiaurinė, Klaipėdos regiono šiaurinė ir rytinė dalys), kuriose suburbanizacijos proceso dėka gerokai išaugo aukštesnio socialinio statuso rinkėjų santykinė dalis. Kitose šių miestų regionų dalyse parama centro dešinioms politinėms jėgoms iš esmės nekito arba sumažėjo (Klaipėdos m. pietinė dalis, kai kurios tirtų miestų regionų periferinės seniūnijos) (Baranauskaitė ir kt., 2015). Taigi, politinio lauko diferenciacija ir poliarizacija ne tik visos Lietuvos mastu, bet ir miestų regionuose linkusi didėti. Tai tik patvirtina vis labiau aktualėjančią Lietuvos visuomenės susiskaldymo ir socialinės atskirties ryškėjimo problemą.

SVARBIAUSI RINKIMŲ GEOGRAFIJOS TERMINAI IR SĄVOKOS

Demokrācija (angl. *democracy*) – valstybės valdymo forma, kai visa valdžia kyla iš piliečių daugumos valios. Demokratijos formos:

atstovaujamoji demokrācija (angl. *representative democracy, indirect democracy*) – vyraujanti demokratijos forma, kai valstybės valdyme piliečiai dalyvauja ne tiesiogiai, bet per jų pačių rinktus atstovus.

tiesioginė demokrācija (angl. *direct democracy, pure democracy*) – demokratijos forma, kai piliečiai tiesiogiai per visuotinius susirinkimus, referendumus, plebiscitus, masinius mitingus ir kt. dalyvauja priimant valstybės sprendimus.

Džerimānderingas (angl. *gerrymandering*) – sąmoningas manipuliavimas rinkimų teritorijų ribomis, siekiant laimėti rinkimus. Džerimānderingo atvejais rinkimų apygardų ribos formuojamos suskaldant arba sujungiant teritorijas taip, kad tam tikrų politinių pažiūrų, rasės, tautybės, religijos ar socialinio sluoksnio rinkėjai būtų diskriminuojami – turėtų kuo mažesnę atstovavimą (Daugirdas, Tučas, 2011).

Kaimynystės efektų teorija (angl. *neighbourhood effect theory*) – teritorijos rinkimų struktūrai įtaką darantis veiksnys, kai rinkėjų politines preferencijas lemia per socialinius tinklus perduodama jiems artimiausių žmonių (šeimos narių, kaimynų, bendradarbių, kitų tos pačios teritorinės bendruomenės gyventojų) nuomonė. Politinės kaimynystės efektas dažniausiai būdingas nedidelėms bendruomenėms, remiasi asmeniniais ryšiais ir bendruomenės narių bendru sutarimu (Johnston, Pattie 2006; Petrusis, 2009).

Elektorinė teritorijos struktūra, rinkiminė teritorijos struktūra (angl. *electoral-territorial structure*) – valstybės arba jos regiono teritorijos sąskaida, susidariusi dėl nevienodos rinkėjų paramos skirtingoms politinėms jėgoms raiškos.

Elektorinės teritorijos, rinkimų teritorijos (angl. *electoral territories*) – įvairaus rango funkciniai teritoriniai vienetai (rinkimų apygardos ir rinkimų apylinkės), skirti rinkimams ir referendumams organizuoti.

Rinkimų apygarda (angl. *electoral district, constituency*) – rinkimams organizuoti suformuotas teritorinis vienetas, kurio gyventojai renka atstovą arba atstovus į valdžios institucijas ir kuriame skaičiuojami rinkėjų balsai bei suteikiami mandatai. Rinkimų apygardos gali būti *vienmandatės* arba *daugiamandatės*. *Vienmandatėse rinkimų apygardose* renkamas atstovas arba atstovų sąrašas naudojant daugumos (mažoritarinę) rinkimų sistemą. *Daugiamandatė rinkimų apygarda* apima visą šalies teritoriją arba jos dalį, kurioje balsai skaičiuojami ir mandatai skirstomi naudojant proporcinę rinkimų sistemą. Rinkimų apygardos dalijamos į rinkimų apylinkes.

Rinkimų apylinkė (angl. *electoral ward*) – smulkiausias rinkimų teritorinis vienetas – rinkimų apygardos dalis, kuriame apylinkės rinkimų komisija organizuoja ir vykdo rinkimus bei referendumus.

Elektorinis regionas, rinkiminis regionas (angl. *electoral region*) – teritorijos elektorinės struktūros analizės pagrindu nustatomas valstybės ar kito teritorinio vieneto elektorinės struktūros elementas – formalusis (specializacinis) regionas, kuriam būdinga savita rinkėjų politinių preferencijų raiška (aktyvesnis balsavimas už kurią nors politinę jėgą ir t.t.).

Elektorinių teritorijų sistema, rinkimų teritorijų sistema (angl. *system of electoral territories*) – valstybės, autonomijos, federacijos subjekto, savivaldą turinčio administracinio vieneto teritorijoje įteisinta įvairaus rango rinkimų teritorijų sistema. Skirtingo tipo rinkimams ir referendumams organizuoti dažnai kuriamos savarankiškos rinkimų teritorijų sistemos, tačiau žemiausio rango rinkimų teritorijos (rinkimų apylinkės) visose sistemose dažniausiai yra tos pačios.

Manipuliavimas elektorinių teritorijų dydžiu (angl. *malapportionment, misapportionment*) – sąmoningas manipuliavimas rinkėjų skaičiumi rinkimų teritorijose, siekiant laimėti rinkimus. Dažniausiai siekiama tas apygardas, kuriose dominuoja savas elektoratas suformuoti kuo mažesnes (padalinant į kuo daugiau rinkimų apygardų), o tas, kuriuose dominuoja oponentų elektoratas – kuo didesnes. Manipuliavimas elektorinių teritorijų dydžiu pažeidžia pamatinį demokratijos *lygios rinkimų teisės principą*.

Rinkimų geogrāfija, elektorinė geogrāfija (angl. *electoral geography*) – politinės geogrāfijos šaka, tirianti šalies ir atskirų jos regionų politinę geogrāfinę struktūrą ir gyventojų elektorinio elgesio teritorinių skirtumų priežastis. Kitos tyrimų kryptys: elektorinių teritorijų sistemos suformavimo pagrindimas, įvairių visuomenės grupių bei atskirų šalies regionų, federacijos subjektų atstovavimo renkamose valdymo institucijose teritoriniai skirtumai, rinkimų apygardų ribų nustatymas (Tučas, 2011).

Teritorinio konteksto teorija (angl. *spatial context theory* arba *contextual effect*) – rinkimų geogrāfijos teorija, teigianti, kad regioniškas (teritoriškas) yra vienas iš rinkimų rezultatus lemiančių veiksnių. Istoriniai, socialiniai, kultūriniai ir kt. regionus formuojantys veiksniai lemia ir unikalių politinių vertybių sistemų, kurios formuoja savitas skirtingų regionų rinkėjų politines preferencijas, susidarymą (Agnew, 1996). Skiriami šie teritorinio konteksto efektai:

Draugų ir kaimynų efektas (angl. *friends and neighbors effect*) – teritorijos elektorinei struktūrai įtakos turintis veiksnys, kai rinkėjų politines preferencijas lemia kandidato ar politinės partijos lyderio asmeninės sąsajos su konkrečia teritorija (jo gimtinė, aktyvios ankstesnės veiklos vieta ir t.t.).

Probleminio balsavimo efektas (angl. *problematic voting effect*) – teritorijos elektorinei struktūrai įtakos turintis veiksnys, kai rinkėjų politines preferencijas lemia specifinės vietos socialinės, ekologinės, ekonominės ir kt. problemos.

Rinkimų kampanijos efektas (angl. *the effect of election campaign*) Teritorijos elektorinei struktūrai įtakos turintis veiksnys, kai rinkėjų politines preferencijas lemia politinių jėgų teritorinių padalinių veiklos bei rinkimų kampanijos intensyvumo regioniniai skirtumai.

LITERATŪRA

- Adell G.** 1999. Theories and models of the peri-urban interface: a changing conceptual landscape. *Strategic Environmental Planning and Management for the Periurban Interface. Research Project.*
- Agnew J.** 1996. Mapping politics: how context counts in electoral geography. *Political Geography*, 15 (2), p. 99–121.
- Agnew J.** 2002. *Making Political Geography*. London.
- Archer K.** 1987. A Simultaneous Equation Model of Canadian Voting Behaviour. *Canadian Political Science Association*, 20, p. 553–572.
- Baranauskaitė A.** 2015. *Vilniaus miesto teritorijos elektorinės struktūros raida*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Magistro darbas/
- Baranauskaitė A., Burneika D., Tučas R.** 2015. Elektorinių struktūrų erdvinė diferenciacija Lietuvos miestų-regionuose. *Geografijos metraštis*, 48, p. 3–23.
- Baranauskaitė A., Tučas R.** 2014. Vilniaus miesto elektorinė struktūra 2008 m. ir 2012 m. Seimo rinkimų duomenimis. *Geografijos metraštis*, 47, p. 37–54.
- Baranauskaitė A., Tučas R.** 2015. *Vilniaus miesto elektorinė struktūra (pranešimas konferencijoje)*. Prieiga per internetą: http://www.hnit-baltic.lt/wp-content/uploads/2015/02/5_Baranauskaite_A_Tucas_R_Vilniaus_miesto_elektorine_struktura_2015.pdf [žiūrėta 2015-12-30]
- Berelson B. R., Lazarsfeld P. F., McPhee W. N.** 1954. *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brexit referendum will trigger another Scotland independence vote, warns JP Morgan.* 2015. Prieiga per internetą: <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/11666560/Brexit-referendum-will-trigger-another-Scotland-independence-vote-warns-JP-Morgan.html> [žiūrėta 2015-12-28]
- Bundesrat of Germany.* 2016. Prieiga per internetą: https://en.wikipedia.org/wiki/Bundesrat_of_Germany [žiūrėta 2016-01-22]
- Bundestag.* 2016. Prieiga per internetą: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bundestag> [žiūrėta 2015-11-22]
- Daugirdas V.** 1998. Ignalinos AE regiono kultūrinė transformacija ir politinė organizacija. Kn.: *Ignalinos AE: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*, red. A. Čiužas, p. 152–164. Vilnius: Eugrimas.
- Daugirdas V.** 2000. Šiaurės Lietuvos geografinis politinis regionas. Kn.: *Šiaurės Lietuvos karstinis regionas*, p. 193–197. Vilnius: Petro ofsetas.
- Daugirdas V.** 2015. *Depopuliacijos teritoriniai skirtumai Lietuvoje (pranešimas konferencijoje)*. Prieiga per internetą: http://www.hnit-baltic.lt/wp-content/uploads/2015/02/6_Daugirdas_V_Depopuliacija_Lietuvoje_-Seimas_2015.pdf [žiūrėta 2015-12-30]

- Daugirdas V., Burneika D., Kriaučiūnas E., Ribokas G., Stanaitis S., Ubarevičienė R.** 2013. *Lietuvos retai apgyventos teritorijos*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Daugirdas V., Tučas R.** 2011. *Džerimanderingas*. Kn.: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XX, p. 740.
- Davidonis M.** 1998. *Lietuvos konservatorių įtakos zonos*. Vilnius: VU Bendrosios geografijos katedra. /Bakalauro darbas/
- Davidonis M.** 2000. *Lietuvos konservatorių partijos populiarumo teritorinė raiška*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Magistro darbas/
- Degutis M.** 2002. *Rinkiminio elgesio dinamika Lietuvoje 1992–2001 m.* Vilnius: VU. /Daktaro disertacija/
- Dotas A.** 2015. *Moderniųjų GIS technologijų taikymas rinkimų organizavimui ir analizei (pranešimas konferencijoje)*. Prieiga per internetą: http://www.hnit-baltic.lt/wp-content/uploads/2015/02/8_Arvydas_Dotas_Rinkimu_geografija_20150204.pdf [žiūrėta 2015-12-30]
- Election threshold*. 2016. Prieiga per internetą: https://en.wikipedia.org/wiki/Election_threshold [žiūrėta 2016-01-30]
- Electoral Geography 2.0.** 2016. Prieiga per internetą: <http://www.electoralgeography.com/>
- European Commission For Democracy Throught Law (Venice Commission).** 2002. *Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report – Adopted by the Venice Commission at its 52nd session (Venice, 18–19 October 2002)*. Prieiga per internetą: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2002\)023rev-e.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2002)023rev-e.aspx) [žiūrėta 2015-11-22]
- Europos Parlamentas.** 2015. *2015 m. lapkričio 11 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos Sąjungos rinkimų teisės reformos (2015/2035(INL))*. Prieiga per internetą: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2015-0395+0+DOC+XML+V0//LT> [žiūrėta 2016-01-30]
- Europos Parlamentas.** 2016. Prieiga per internetą: <http://www.europarl.europa.eu/portal/lt> [žiūrėta 2016-02-15]
- Eurostat.** 2016. *Population on 1 January*. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/eurostat/> [žiūrėta 2016-02-15]
- Gaidys V.** 2004. Viešoji nuomonė ir politika. Kn.: *Lietuvos politinė sistema: sandara ir raida*, sud. A. Krupavičius, A. Lukošaitis, p. 105–141. Kaunas: Poligrafija ir Informatika.
- Geografijos terminų žodynas*. 2015. Lietuvos geografų draugija (rengiamas spaudai).
- Gray J.** 1992. *Liberalizmas*. Vilnius: Pradai.
- Hirsch H.** 1968. Suburban Voting and National Trends: A Research Note. *The Western Political Quarterly*, 21(3), p. 508–514.

- Hnit-Baltic.** 2015. *Konferencijai rinkimų geografija pasibaigus.* Prieiga per internetą: <http://www.hnit-baltic.lt/renginiu-archyvas/konferencijai-rinkimu-geografija-pasibaigus/> [žiūrėta 2015-12-18]
- Ivanauskytė E.** 2011. *Rinkiminio aktyvumo dinamika 1992–2011 m. teritoriniu aspektu Lietuvoje.* Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Bakalauro darbas/
- Janušaitė J.** 2013. *Šiaurės Europos šalių elektorinės teritorinės struktūros.* Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Bakalauro darbas/
- Janušaitė J., Tučas R.** 2015. *Šiaurės Europos šalių elektorinė struktūra (pranešimas konferencijoje).* Prieiga per internetą: http://www.hnit-baltic.lt/wp-content/uploads/2015/02/3_Janusaitė_J_Tucas_R_Siaures_saliu_elektor_struktura_2015.pdf [žiūrėta 2015-12-30]
- Jastramskis M.** 2011. Balsavimo pokyčiai Lietuvos savivaldybių tarybų rinkimuose: makrolygmens analizė. *Politologija*, Nr. 1 (61), p. 29–63.
- Jastramskis M.** 2013. *Rinkėjų elgsenos kaitumas Lietuvos savivaldybių tarybų rinkimuose 1995–2011 metais.* Vilnius: VU. /Daktaro disertacija/
- Johnston R.** 2005. Anglo-American Electoral Geography: Same Roots and Same Goals, but Different Means and Ends? *The Professional Geographer*, 57(4), p. 580–587.
- Johnston R., Pattie C.** 2006. *Putting Voters in their Place. Geography and Elections in Great Britain.* Oxford: Oxford University Press.
- Johnston, R.J., Shelley F.M., Taylor P.J.** 2008. *Developments in Electoral Geography.* London.
- Jordan T.G., Domosh M., Rowntree L.** 1997. *The Human Mosaic. A Thematic Introduction to Cultural Geography.* Addison-Wesley Educational Publishers Inc.
- Kavaliauskas P.** 1995. Politika, geografija ir rinkimai. *Atgimimas*, Nr. 14, p. 2–3.
- Kavaliauskas P., Bražukienė I., Krupickaitė D.** 2004. Demografinių, ekonominių ir politinių Lietuvos socialinio lauko įtampų teritorinė raiška. *Mokslas gamtos mokslų fakultete*, p. 200–215.
- Kavaliauskas P., Daugirdas V.** 1993a. Lietuvos politinio rajonavimo problema. *Geografija*, 29, p. 90–94.
- Kavaliauskas P., Daugirdas V.** 1993b. Lietuvos politiniai rajonai. *Tiesa*, 23 (15031), p. 7.
- Kavaliauskas P., Petrulis V.** 2004. Elektorinio metodo taikymas tiriant politines balansinio socialinio lauko įtampas. *Geografija*, 40(1), p. 34–42.
- Kavaliauskas P., Valiūnaitė V.** 2003. Politinės įtampos teritorinės raiškos ypatybės Lietuvoje. *Geografijos metraštis*, 36(2), p. 124–136.
- Kitschelt H.** 1995. *Party systems in East Central Europe. Consolidation or fluidity? Centre for the study of public policy.* University of Strathclyde.

- Kriaučiūnaitė I.** 2016. *Užsienyje gyvenančių Lietuvos Respublikos piliečių politinių preferencijų geografinė analizė*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Bakalauro darbas/
- Krupavičius A.** 1999a. Interesų grupės: sandara, klasifikacija ir efektyvumas. Kn.: *Šiuolaikinė valstybė*, sud. J. Matakas, p. 155–174. Kaunas: Technologija.
- Krupavičius A.** 1999b. Politinės partijos: organizacija, funkcijos, ideologija. Kn.: *Šiuolaikinė valstybė*, sud. J. Matakas, p. 175–202. Kaunas: Technologija.
- Krupavičius A.** 1999c. Partinės sistemos ir partinė vyriausybė. Kn.: *Šiuolaikinė valstybė*, sud. J. Matakas, p. 203–228. Kaunas: Technologija.
- Labulytė R.** 1998. „Politiniai“ regionai Lietuvoje. Kn.: *Seimo rinkimai 96. Trečiasis „atmetimas“*, sud. A. Krupavičius, p. 264–297. Vilnius: Tvermė.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija (priimta 1992-10-25; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2014-01-24)*. 2014. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.47BB952431DA/bHVIIIKgQy> [žiūrėta 2016-01-25]
- Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.** 2015. *Nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 9 straipsnio 1 dalies (2012 m. lapkričio 6 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. 2015 m. spalio 20 d. Nr. KT27-N16/2015*. Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1518/content> [žiūrėta 2015-12-10]
- Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas (Įstatymas priimtas 1992-12-22, Nr. I-28; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2015-09-01)*. 2015. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.E39827DBDE34/BeMasQvKgg> [žiūrėta 2016-01-25]
- Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas (Įstatymas priimtas 2002-06-04, Nr. IX-929; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2014-07-11)*. 2014. Prieiga per internetą: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2C523B544966/TAIS_477814 [žiūrėta 2016-01-25]
- Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas (Įstatymas priimtas 2003-11-20, Nr. IX-1837; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2015-06-20)*. 2015. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FE3C428580B8/VsfQbcmedA> [žiūrėta 2016-01-25]
- Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas (Įstatymas priimtas 1994-07-07, Nr. I-532; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2014-12-16)*. 2014. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.336A4B109EBC/TPoyvCKudB> [žiūrėta 2016-02-08]
- Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas (Įstatymas priimtas 1992-07-09, Nr. I-2721; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2015-11-28)*. 2015. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.06267D86738E/AxnMiPlkJc> [žiūrėta 2016-01-25]
- Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerija.** 2015. *Visų Lietuvos Respublikoje įregistruotų politinių partijų sąrašas (su archyvu)*. Prieiga per internetą: http://www.tm.lt/tm/partiju_sarasai/ [žiūrėta 2016-01-30]

- Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija.** 2015a. *Apie rinkimų geografiją – Seimo ir VRK rengiamoje konferencijoje*. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/naujienos/-/content/10180/1/apie-rinkimu-geografija> [žiūrėta 2015-12-30]
- Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija.** 2015b. *Seimo rinkimų vienmandačių rinkimų apygardų ribos*. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/apygardu-ribos> [žiūrėta 2015-12-30]
- Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija.** 2016a. *Ankstesni referendumai*. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/ankstesni> [žiūrėta 2016-01-25]
- Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija.** 2016b. *Rinkimai*. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/rinkimai> [žiūrėta 2016-02-05]
- Lijphart A.** 1984. *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. Yale University Press.
- Lijphart A.** 1995. *Electoral systems and party systems: A study of twenty-seven democracies 1945–1990*. Oxford: Oxford University Press.
- Lipset S. M., Rokkan S.** 1967. *Party Systems and Voter Alignments*. Free Press.
- Lukošaitis A.** 2004. *Parlamentas ir parlamentarizmas*. Kn.: *Lietuvos politinė sistema: sandara ir raida*, sud. A. Krupavičius, A. Lukošaitis, p. 343–384. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Marsh M.** 1998. *Testing the Second – Order Election Model after Four European Elections*. *British Journal of Political Science*, 28, p. 591–607.
- Matakas J.** 1999. *Rinkimai*. Kn.: *Šiuolaikinė valstybė*, sud. J. Matakas, p. 79–154. Kaunas: Technologija.
- Mozūraitytė J.** 2010. *Savivaldos politinio stabilumo teritorinė raiška Lietuvoje*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Bakalauro darbas/
- Mozūraitytė J.** 2012. *2000–2011 metų savivaldos rinkimų teritorinė analizė*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Magistro darbas/
- Novagrockienė J.** 1997. *Politinių partijų ir partinių sistemų analizės metodologiniai pagrindai*. Kn.: *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema. I knyga*, sud. A. Jankauskas, E. Kūris, J. Novagrockienė, p. 17–49. Kaunas: Naujasis lankas.
- Pajarskas D.** 2015. *Šiaurės Žemaitijos elektorinė struktūra (2004–2012 m. Seimo ir Prezidento rinkimų duomenimis)*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Bakalauro darbas/
- Petrulis V.** 2005. *Lietuvos politinio lauko įtampų teritorinė raiška (elektorinio metodo pagrindu)*. Vilnius: VU Bendrosios geografijos katedra. /Magistro darbas/
- Petrulis V.** 2006a. *The establishment of Lithuania’s territorial governance priorities on the base of electoral method*. W. Leal Filho, D. Dzemydiene, L. Sakalauskas and E. K. Zavadskas (Eds.). *CIGSUD’2006 Selected papers*, p. 23–28. Vilnius.

- Petrulis V.** 2006b. Elektorinio metodo taikymas nustatant Lietuvos teritorinio administracinio planavimo prioritetus. *K. Šešelgio skaitymai – 2006*, p. 6–11. Vilnius.
- Petrulis V.** 2007. A territorial expression of geopolitical orientation in the Lithuanian Presidential elections. *Folia geographica / Geografiski raksti XIII*, p. 94–105.
- Petrulis V.** 2009. *Lietuvos politinio lauko teritorinė struktūra (elektorinio metodo pagrindu)*. Vilnius: VU. /Daktaro disertacija/
- Petrulis V., Kavaliauskas P.** 2008. The assessment of sustainability in political environment of balanced social field: possibilities of electoral method. *Environment and Sustainable Development*, 7 (1), p. 63–77.
- Platakis T.** 2003. *Lietuvos rinkiminiai regionai*. Klaipėda: KU Socialinės geografijos katedra. /Bakalauro darbas/
- Platakis T.** 2004. Prezidento rinkimų politinės preferencijos geografija. *Tiltai*, Nr. 1 (26), p. 37–46.
- Politics of South Africa*. 2015. Prieiga per internetą: https://en.wikipedia.org/wiki/Politics_of_South_Africa [žiūrėta 2015-09-19]
- Prazauskas A., Unikaitė I.** 2007. *Politologijos pagrindai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Ramonaitė A.** 2006a. Kodėl rinkėjai ne(be) balsuoja? Kn.: *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*, p. 92–112. Vilnius: Versus Aureus.
- Ramonaitė A.** 2006b. Ar demokratija yra vertybė, arba kodėl lietuviams reikia stipraus lyderio? Kn.: *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*, p. 243–261. Vilnius: Versus Aureus.
- Ramonaitė A.** 2007. *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus Aureus.
- Ramonaitė A.** 2014a. Ar Lietuvos rinkėjas prognozuojamas? Kn.: *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvaizdžiai politikoje*, red. A. Ramonaitė, p. 261–279. Vilnius: VU leidykla.
- Ramonaitė A.** 2014b. Kaip žmonės renkasi už ką balsuoti? Pasirinkimo logika ir partinė tapatybė. Kn.: *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvaizdžiai politikoje*, red. A. Ramonaitė, p. 45–64. Vilnius: VU leidykla.
- Ramonaitė A.** 2014c. Socialinės klasės, sovietmečio vertinimas ir naujoji rinkėjų karta. Kn.: *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvaizdžiai politikoje*, red. A. Ramonaitė, p. 90–106. Vilnius: VU leidykla.
- Ramonaitė A., Jastramskis M.** 2014. Vertybės ir įsitikinimų struktūros. Kn.: *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvaizdžiai politikoje*, red. A. Ramonaitė, p. 126–144. Vilnius: VU leidykla.
- Ramonaitė A., Maliukevičius N., Degutis M.** 2007. *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*. Vilnius: Versus Aureus.
- Ramonaitė A., Žiliukaitė R.** 2014. Partinė tapatybė ir socialinė aplinka. Kn.: *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvaizdžiai politikoje*, red. A. Ramonaitė, p. 107–125. Vilnius: VU leidykla.

- Rekordiškam kiekiui jaunimo rinkimai buvo ne „dzin“*. 2014. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/education/rekordiskam-kiekiui-jaunimo-rinkimai-buvo-ne-dzin.d?id=64896199> [žiūrėta 2015-12-15]
- Riekašius R.** 2004. Politinis dalyvavimas. Kn.: *Lietuvos politinė sistema: sandara ir raida*, sud. A. Krupavičius, A. Lukošaitis, p. 213–242. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Rokkan S.** 1970. *Citizens. Elections. Parties*. New York.
- Rudokaitė J.** 2012. *Elektorato geopolitinių preferencijų teritorinė raiška Lietuvoje*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Bakalauro darbas/
- Rudokaitė J.** 2014. *Lietuvos Žiemgalos regiono elektorinė struktūra*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Magistro darbas/
- Rudokaitė J., Tučas R.** 2015. *Elektorato geopolitinių preferencijų teritorinė raiška Lietuvoje (pranešimas konferencijoje)*. Prieiga per internetą: http://www.hnit-baltic.lt/wp-content/uploads/2015/02/2_Rudokaite_J_Tucas_R_Elektorato_geopolit_preferenc_2015.pdf [žiūrėta 2015-12-30]
- Sadauskas K.** 1993. Rinkimų geografijos ideologinė potekstė. *Mokslas ir gyvenimas*, 3, p. 12–13.
- Sartori G.** 2001. *Lyginamoji politinė inžinerija. Struktūrų, paskaitų ir rezultatų tyrimas*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
- Savickaitė I.** 2013. *Suburbanizacijos įtaka gyventojų rinkiminei elgsenai (Vilniaus miesto priemiestinės zonos pavyzdžiu)*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Bakalauro darbas/
- Savickaitė I., Krupickaitė D., Tučas R.** 2013. Gyventojų rinkiminės elgsenos kaita Vilniaus suburbanizacijos zonoje. *Geografijos metraštis*, 46, p. 72–94.
- Savickaitė I., Krupickaitė D., Tučas R.** 2015. *Gyventojų rinkiminės elgsenos kaita Vilniaus suburbanizacijos zonoje (pranešimas konferencijoje)*. Prieiga per internetą: http://www.hnit-baltic.lt/wp-content/uploads/2015/02/4_Savickaite_-Tucas_Krupickaite_Gyv_rinkimines-elgsenos-kaita_2015.pdf [žiūrėta 2015-12-30]
- Scotland. Independence Referendum 2014*. 2014. Prieiga per internetą: <https://www.electoralgeography.com/new/en/category/countries/s/scotland> [žiūrėta 2016-02-25]
- Statistische Bundesamt.** 2016. Prieiga per internetą: <https://www.destatis.de/EN/> [žiūrėta 2016-02-15]
- Šavelis E.** 2011. *Europos Sąjungos šalių politinio susiskaidymo teritorinė raiška (1994–2009 m. rinkimų į Europos Parlamentą duomenimis)*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Magistro darbas/
- Taylor P., Flint C.** 2000. *Political geography. World-economy, nation-state and locality*. London.
- Tučas R.** 2011. Rinkimų geografija, elektorinė geografija. Kn.: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XX, p. 120.

- Tučas R.** 2015a. *Rinkimų geografija Lietuvoje: patirtis ir problematika (pranešimas konferencijoje)*. Prieiga per internetą: http://www.hnit-baltic.lt/wp-content/uploads/2015/02/1_Tucas_R_Rinkimu_geografija_Lietuvoje_2015.pdf [žiūrėta 2015-12-30]
- Tučas R.** 2015b. *Ryškejantys Seimo rinkimų vienmنداčių rinkimų apygardų kontūrai*. Prieiga per internetą: http://www.vrk.lt/documents/10180/597797/Tucas_R_Ryskejantys_Seimo_rinkimu_vienmandacių_rinkimu_apygardu_konturai.pdf/ [žiūrėta 2015-12-30]
- Tučas R., Dotas A., Alekna V.** 2015. *Seimo rinkimų apygardų optimizavimo problematika (pranešimas konferencijoje)*. Prieiga per internetą: http://www.hnit-baltic.lt/wp-content/uploads/2015/02/7_Tucas_R_Dotas_A_Alekna_V_Seimo_rinkimu_apygardu_optimizavimas_2015.pdf [žiūrėta 2015-12-30]
- Ubarevičienė R., Burneika D., van Ham M.** 2015. Ethno-Political effects of suburbanization in the Vilnius urban region: an analysis of voting behavior. *Journal of Baltic Studies*, 46 (1), p. 1–26.
- United Kingdom. Alternative Vote Referendum 2011.* 2011. Prieiga per internetą: <https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/u/uk/great-britain-alternative-vote-referendum-2011.html> [žiūrėta 2014-12-10]
- United States Census Bureau.** 2016. Prieiga per internetą: <http://www.census.gov/> [žiūrėta 2015-02-15]
- Vaughan L., Griffiths S., Haklay M., Jones C. E.** 2009. Do the suburbs exist? Discovering complexity and specificity in suburban built form. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 34, p. 475–488.
- Valiūnaitė V.** 2003. *Politinė įtampa Lietuvoje (Prezidento rinkimų pagrindu)*. Vilnius: VU Bendrosios geografijos katedra. /Bakalauro darbas/
- Vilmorus.** 2016. *Partinės preferencijos*. Prieiga per internetą: <http://www.vilmorus.lt/> [žiūrėta 2016-02-15]
- Vitkus G.** 1998. *Politologija*. Vilnius: Danielius.
- Volochovič V.** 2006. *Politinių partijų skaitlingumo ir santykinio populiarumo teritorinė analizė*. Vilnius: VU Bendrosios geografijos katedra. /Bakalauro darbas/
- Walks R. A.** 2005. City – Suburban Electoral Polarization in Great Britain, 1950–2001. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30(4), p. 500–517.
- Walks R. A.** 2006. The Cause of City – Suburban Political Polarization? A Canadian Case study. *Annals of the Association of American Geographers*, 96(2), p. 390–414.
- Women's suffrage.* 2016. Prieiga per internetą: https://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_suffrage [žiūrėta 2016-01-30]

Žiliukaitė R. 2014. Kas Lietuvoje (ne)balsuoja? Dalyvavimo rinkimuose veiksniai. Kn.: *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvaizdžiai politikoje*, red. A. Ramonaitė, p. 65–88. Vilnius: VU leidykla.

Федеральная служба государственной статистики. 2016. *ПРЕДВАРИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ на 1 января 2016 года и в среднем за 2015 год*. Prieiga per internetą: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/popul2016.xls [žiūrėta 2016-01-30]

Туrowsкий Р. Ф. 1999. *Политическая география*. Москва–Смоленск: Издательство СГУ.

Rekomenduojami mokslo žurnalai: „*Political Geography*“, „*Electoral Studies*“.

Rekomenduojamos internetinės svetainės: <http://www.politicalgeography.org/>;
<http://www.electoralgeography.com/>

